

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000265245

Αρ. Εισ. : 7370/99

Δωρεά Μ. Νουσαζοπούλου - Πετρίδου.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΣΥΝΕΛΛΗ

IF

D.
Syn

S

ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΣΙΑΣ
ΕΩΣ ΤΟΝ ΣΤ' ΑΙΩΝΑ

Διδακτορική διατριβή

ΓΙΑΝΝΕΝΑ 1984

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Α. Πηγές	7
Β. Νεώτερη βιβλιογραφία	11
Γ. Περιοδικά-Σειρές-Βοηθήματα	14

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

17

ΜΕΡΟΣ Α'

1. Οί σχέσεις τής Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέ τήν Περσία από τήν άνοδο τής δυναστείας τών Σασσανιδών (226/7) έως τά τέλη του Δ' αιώνα.	29
2. Τό Βυζάντιο καί ή Περσία στό πρώτο μισό του Ε' αιώνα.	43
α. Ο βυζαντινοπερσικός πόλεμος του 421-22.	43
β. Η περσική επίθεση του 441.	58
3. Οί βυζαντινοπερσικές σχέσεις στό δεύτερο μισό του Ε' αιώνα.	63
α. Τά γεγονότα από τό 464 έως τήν άνοδο του 'Αναστασίου στό 'θρόνο (491).	63
β. Ο βυζαντινοπερσικός πόλεμος του 'Αναστασίου (502-505)	65

ΜΕΡΟΣ Β'

1. Οί έμπορικές σχέσεις Βυζαντίου καί Περσίας από τό 298 έως τά 562.	77
2. Τό πρόβλημα τών Κασπίων Πυλών.	89 ✓
3. Συμπεράσματα	109 ✓

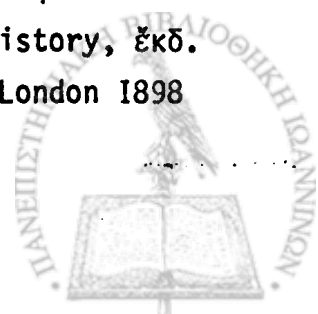
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Είσαγωγή	115
Μέρος Α'	117
Μέρος Β'	143
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	157

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- A) Π η γ έ ς
- Ἄγαθλας Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque, ἔκδ. R. Keydel¹, [CFHB], Berolini 1967.
- Amm. Marc. Ammianus Marcellinus, Τόμ. I-III, ἔκδ. J.C. Rolfe, [The Loeb Classical Library], London ⁵1971-72.
- Chron. Arbel Die Chronik von Arbela. Ein Beitrag zur Kenntnis des ältesten Christentums im Orient, ἔκδ. E. Sachau, [Abhandlungen der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1915, Phil.-Hist. Kl., Nr. 6], Berlin 1915.
- Chron. Edess. L. Hallier, Untersuchungen über die edes-senische Chronik mit dem syrischen Text und einer Übersetzung, TU IX, Heft I, Leipzig 1893.
- Claudianus H.L. Levy, Claudian's In Rufinum; An exegetical Commentary, Case Western University 1971.
- C J Codex Justinianus, ἔκδ. P. Krueger: Corpus Juris Civilis, τόμ. II, Berolini ¹²1959.
- C Th Codex Theodosianus, τόμ. I/1, ἔκδ. Th. Mommsen, Berlin ³1962.
- Ἑκαταῖος Hecataei Milesii Fragmenta, ἔκδ. Rud. Henr. Klausen, Berlin 1881.
- Εὐάγριος Evagrius, Ecclesiastical History, ἔκδ. J. Bidez - L. Parmentier, London 1898 (ἀνατ. Amsterdam 1964).

- Εὐσέβιος, Ἐκκλησ. Ἱστορ. Die Kirchengeschichte, ἔκδ. E. Schwartz τόμ. I-III, [G C S], Leipzig 1903-1909.
- Εὐσέβιος, Βίος Uber das Leben des Kaisers Konstantin, ἔκδ. F. Winkelmann, [G C S], Berlin 1975
- Expositio Expositio totius mundi et gentium, ἔκδ. J. Rougé [Sources Chrétiennes, 124], Paris 1966.
- Expositio V A. Vasiliev, Expositio totius mundi. An anonymous geographic Treatise of the 4th Century A.D., Seminarium Kondakovianum 8 (1936), σελ. 1-39.
- Joshua The chronicle of Joshua the Stylite, composed in Syriac A.D. 507, ἔκδ. W. Wright, Cambridge 1882.
- Κεδρηνός Georgii Cedreni, Compendium Historiarum, τόμ. I-II, ἔκδ. Im. Bekker, [C S H B], Bonnæ 1838-1839.
- Κύριλλος Σκυθοπολίτης Kyrillos von Skythopolis, ἔκδ. E. Schwartz, TU 49, Heft 2, Leipzig 1939.
- Ἰωάννης Ἀντιοχέας Ἰωάννου Ἀντιοχέως, Ἱστορία Χρονική, F H G, τόμ. IV, Parisiis 1868.
- Λυδός Anastasius C. Bandy, Ioannes Lydus, On Powers or The Magistracies of the Roman State, The American Philosophical Society, Philadelphia 1983.
- Μαλάλας Ioannis Malalae Chronographia, ἔκδ. L. Dindorf, [C S H B], Bonnæ 1831.
- Μάλχος Μάλχου, Βυζαντιακά, F H G, τόμ. IV, Parisiis 1868.
- Marc. Com. Marcellini Comititis Chronicon, ἔκδ. Th. Mommsen, [M G H, Auct. Ant. XI], Berlin 1894.

- Μένανδρος Μενάνδρου, Τά μετά Ἀγαθόν, F.H.G., τόμ. IV, Parisiis 1868.
- Mos. Chor. Des Moses von Chorene Geschichte Gross-Armeniens. Aus dem Armenischen übersetzt von Dr. M. Lauer, Regensburg 1869.
- Πασχ. Χρον. Chronicon Paschale, εκδ. L. Dindorf, [C S H B], Bonnae 1832.
- Παυσανίας Pausanias, Description of Greece with an english translation by W.H.S. Jones, τόμ. I-V, [The Loeb Classical Library], London ⁵1964.
- Πέτρος Πατρ. Πέτρου Πατρικίου, Ἱστορίαι, F.H.G., τόμ. IV, Parisiis 1868.
- Φιλοστόργιος Philostorgius, Kirchengeschichte, εκδ. J. Bidez-F. Winkelmann, [G C S], Berlin ²1972.
- Φώτιος Photius, Bibliothéque, τόμ. I-VIII, εκδ. R. Henry, Paris 1959-1978 (Budé).
- Plinius Die geographischen Bücher der Historia Naturalis des C. Plinius Secundus, εκδ. D. Detlevsen [Quellen und Forschungen zur Alten Geschichte und Geographie, 9], Berlin 1904.
- Πρίσκοσ Πρίσκου, Ἱστορία Βυζαντιακή, F.H.G., τόμ. IV, Parisiis 1868.
- Probus Scriptores Historiae Augustae, τόμ. I-II, εκδ. E. Hohl-Ch. Samberger - W. Seyfarth, Leipzig 1965, (έδω τόμ. II, 28).
- Προκόπιος, Πόλεμοι Procopii, De Bellis, εκδ. J. Haury-G. Wirth: Procopii Caesariensis opera omnia, τόμ. I-IV, Lipsiae 1962 (τόμ. I-II).

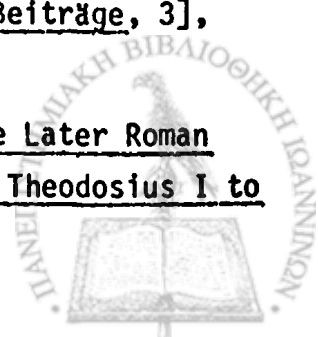
- Προκόπιος, Κτίσματα
Procopii, De Aedificiis, έκδ. J. Hau-
ry-G. Wirth: Procopii Caesariensis
opera omnia, τόμ. I-IV, Lipsiae 1964
(τόμ. IV).
- Πτολεμαῖος
Claudii Ptolemei Geographia I-III,
έκδ. C. F. A. Nobbe, Leipzig 1843-1845
(άνατ. Hildesheim 1966).
- Στράβων
H. L. Jones, The Geography of Strabo
with an english translation, τόμ I-VIII,
London-Cambridge Mass. ³1959.
- Σωζομενός
Sozomenus, Kirchengeschichte, έκδ. J.
Bidez-G. Ch. Hansen, [G. C. S], Berlin 1960.
- Σωκράτης
Έκκλησιαστική Ίστορία, P. G. 67, στ.
30-842.
- Tabari
Th. Nöldeke, Geschichte der Perser und
Araber zur Zeit der Sasaniden. Aus der
arabischen Chronik des Tabarī, Leyden
1879 (=Graz 1973).
- Tacitus
Cornelii Taciti Historiarum libri qui
supersunt, έκδ. K. Heraeus, Leipzig-
Berlin ⁶1929 (άνατ. Amsterdam 1966).
- Θεοδώρητος, Έκκλησ. Ίστορ.
Theodoret, Kirchengeschichte, έκδ. L.
Parmentier-F. Scheidweiler, [G. C. S],
Berlin ²1954.
- Θεοδώρητος, Φιλοθ. Ίστορ.
Theodoretus, Historia religiosa, P. G.
82, στ. 1279 κ.έ.
- Θεόδωρος Άναγν.
Έκλογαί έκ τής Έκκλησιαστικής Ίστορί-
ας Θεοδώρου Άναγνώστου, P. G. 86/2, στ.
165-228.
- Θεοφάνης
Theophanis Chronographia, έκδ. C. de
Boor, Lipsiae 1883 (άνατ. Hildesheim
1963).

- Θεοφύλακτος Σιμ. Theophylacti Simocattae, *Historiae*, εκδ. C. de Boor-P. Wirth, Stuttgart 1972.
- Ζαχαρίας Μιτ. The Syriac Chronicle known as that of Zachariah of Mitylene, εκδ. F.J. Hamilton-E.W. Brooks, London 1899 (άναν. New York 1979).
- Ζωναράς Ioannis Zonarae, *Annales*, τόμ. I-II, εκδ. M. Pinder, [C S H B], Bonnae 1841-1844.
- Ζώσιμος Ἱστορία Νέα, εκδ. L. Mendelssohn, Leipzig 1887 (άναν. Hildesheim 1963). (Τά βιβλία Α' καί Β', ἐξέδωσε ὁ Fr. Paschoud, Paris 1971).

Β) ~~Μελέτη~~ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adontz, Armenia N. Adontz, Armenia in the Period of Justinian, (μτφ. N. Garsoian), Lisbon 1970.
- Altheim, Hunnen F. Altheim, Geschichte der Hunnen, τόμ. I-5, Berlin 1959-1962.
- Anderson, Caspian Gates R.A. Anderson, Alexander at the Caspian Gates, Transactions of the American Philological Association 59 (1928), σελ. 130-163.
- Antoniades-Bibicou, Douanes H. Antoniades-Bibicou, Recherches sur les douanes à Byzance. L'"octava", le "kommerkion" et les commerciales, [Cahiers des Annales, 20], Paris 1963.
- Barceló, Beziehungen P.A. Barceló, Roms auswärtige Beziehungen unter der Constantinischen Dynastie (306-363), [Eichstätter Beiträge, 3], Regensburg 1981.
- Bury, Later Roman Empire J.B. Bury, History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to

- the Death of Justinian, τόμ. I-II, New York 1958.
- Copizzi, Anastasio C. Copizzi, L'imperatore Anastasio I., [Orientalia Christiana Analecta, 184], Roma 1969.
- Chapot, Frontière V. Chapot, La frontière de l'Euphrate de Pompée à la conquête Arabe, [Studia Historica, 33], Paris 1907 (φωτομ. άνατ. Roma 1967).
- Christensen, Iran A. Christensen, L'Iran sous les Sassanides, Copenhague ²1944 (φωτομ. άνατ. Osnabrück 1971).
- Christensen-Ensslin, Sassanid Persia A. Christensen-W. Ensslin, Sassanid Persia: Cambridge Ancient History, XII, ³1961, σελ. 109-137.
- Chrysos, Legal Relations E. Chrysos, Some Aspects of Roman-Persian Legal Relations, Κληρονομία 8 (1976), σελ. 1-60.
- Grousset, Arménie R. Grousset, Histoire de l'Arménie des origins à 1071. [Le regard de l'histoire], Paris ²1973.
- Güldenpenning, Geschichte A. Güldenpenning, Geschichte des oströmischen Reiches unter den Kaisern Arcadius und Theodosius II, Amsterdam ²1965.
- Güterbock, Satrapien K. Güterbock, Römisch-Armenien und die römischen Satrapien im vierten bis sechsten Jahrhundert: Festgabe J. Th. Schirmer, Königsberg i. Pr. 1900 (άνατ. 1970).
- Güterbock, Byzanz und Persien K. Güterbock, Byzanz und Persien in Ihren diplomatisch-völkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalter Justinians. Ein Beitrag zur Geschichte des Völkerrechts, Berlin 1906.

- Helm, Untersuchungen
 Untersuchungen über den auswärtigen diplomatischen Verkehr des römischen Reiches im Zeitalter der Spätantike, [Archiv f. Urkundenforschung] Frankfurt a. M. 1932.
- Holum, Theodosian Empresses
 K. Holum, Theodosian Empresses. Women and Imperial Dominion in Late Antiquity, University of California Press, 1982.
- Holum, Pulcheria's Crusade
 K. Holum, Pulcheria's Crusade A.D. 421-22 and the Ideology of Imperial Victory, Greek, Roman and Byzantine Studies 18 (1977) όρ. 2, σελ. 153-172.
- Karayannopoulos, Finanzwesen
 J. Karayannopoulos, Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates, [Südosteuropäische Arbeiten, 52], München 1958.
- Keil, Anthemius
 J. Keil, Die Familie des praetorianer-präfekten Anthemius, Anzeiger der Akademie der Wiss. in Wien, Phil.-Hist. Klasse, 79 (1942), σελ. 185-203.
- Labourt, Christianisme
 J. Labourt, Le Christianisme dans l' Empire Perse sous la dynastie Sassanide. [Bibliothèque de l'Enseignement de l' Histoire Ecclésiastique], Paris ²1904.
- Marquart, Ērānšāhr
 J. Marquart, Ērānšāhr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenaci mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen. [Abhandl. d. königl. Gesell. d. Wiss. zu Göttingen, phil.-hist. Kl. N.F. III 2], Berlin 1901.
- Merten, Bello persico
 E. Merten, De bello persico ab Anastasio gesto. [Commentationes philologicae Jenenses VII, II] Leipzig 1905.
- Nöldeke, Geschichte
 Th. Nöldeke, Geschichte des Reichs der Sassaniden: Aufsätze zur persischen Geschichte, Leipzig 1887, σελ. 86-134.

- Pigulewskaja, Wege nach Indien N. Pigulewskaja, Byzanz auf den Wegen nach Indien, [Berliner Byzantinische Arbeiten, 36], Berlin-Amsterdam 1969.
- van der Ploeg, Christianisme J. P.M. van der Ploeg, Le Christianisme en Perse Sassanide, Persica 7 (1975-78), σελ. 137-143.
- Rubin, Justinian B. Rubin, Das Zeitalter Justinians, Berlin 1960.
- Stein, Histoire E. Stein, Histoire du Bas-Empire, τόμ. I-II, Paris-Brugges 1959 (ἀνατ. Amsterdam 1968).
- Verosta, International Law S. Verosta, International Law in Europe and Western Asia between 100 and 650 AD: Recueil des Cours τῆς Académie de droit international, τόμ. 113, Leyden 1966.
- Ziegler, Beziehungen K.H. Ziegler, Die Beziehungen zwischen Rom und dem Partherreich. Ein Beitrag zur Geschichte des Völkerrechts, Wiesbaden 1964.

Γ) Π ε ρ ι ο δ ι κ ά - Σ ε ι ρ έ ς - Β ο η θ ή μ α τ α

- AnaBoll Analecta Bollandiana, Bruxelles 1882, κ.έ.
- Byz Byzantion, Bruxelles (-Paris) (Boston) 1924 κ.έ.
- ByzSlav Byzantinoslavica, Prag 1929 κ.έ.
- CSHB Corpus scriptorum historiae byzantinae, τόμ. I-L, Bonn 1828-1879.
- CFHB Corpus fontium historiae byzantinae, Washington 1976, κ.έ., Berlin (-New York) 1967 κ.έ., Wien 1975 κ.έ., Roma 1975 κ.έ., Bruxelles 1975 κ.έ.
- DOP Dumbarton Oaks Papers, (Cambridge/Mass.-) Washington 1941 κ.έ.

- FHG Fragmenta Historicorum Graecorum, έκδ. C. Müller, τόμ. I-V (τόμ. IV, Paris 1868).
- GCS Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten (drei) Jahrhunderte, Leipzig (Berlin) 1897 κ.έ.
- IGRR Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes, έκδ. R. Cagnat, Paris 1911 (άνατ. Roma 1964).
- Mansi J.D. Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, Φλωρεντία-Βενετία 1754-98 (άνατ. Graz 1960-61).
- MGH, Auct. Ant. Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi.
- PG. Patrologiae cursus completus. Series graeca, έκδ. J.P. Migne, Paris 1857 κ.έ.
- PLRE I-II The Prosopography of the Later Roman Empire, τόμ. I: έκδ. A.H.M. Jones κ.έ., Cambridge 1971 (260-395 A.D.)
τόμ. II : J.R. Martindale, Cambridge 1980 (395-527 A.D.).
- RE Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, έκδ. G. Wissowa, Stuttgart 1893 κ.έ.
- TU Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, Leipzig (Berlin) 1883 κ.έ.

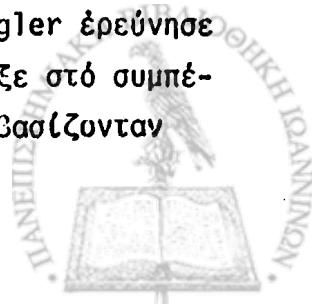

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. Οί σχέσεις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέ ἄλλους λαούς καί κράτη μέσα στά πλαίσια τοῦ διεθνούς δημοσίου δικαίου ἐγιναν ἀντικείμενο τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας μόλις στίς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα. Τό πρῶτο σχετικό μελέτημα δημοσιεύτηκε στό Βερολίνο τό 1906.¹ Ὁ συγγραφέας του, νομικός Karl Güterbock ἔθεσε μέ τό ἀξιόλογο αὐτό ἔργο τίς βάσεις γιά τήν ἐρευνα τῶν διακρατικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στίς δύο ὑπερδυνάμεις τῆς ἐποχῆς, τή βυζαντινή καί τή σασσανιδική αὐτοκρατορία. Ἡ προσφορά τοῦ Güterbock συνίσταται κυρίως στό ὅτι ἀναγνώρισε καί δήλωσε ρητά ὅτι τό Βυζάντιο θεωροῦσε καί ἀντιμετώπιζε τό νεοπερσικό κράτος τῶν Σασσανιδῶν πάντοτε ὡς ἰσότιμο. Αὐτή ἡ ἰσοτιμία τῶν δύο κρατῶν οὐδέποτε ἀμφισβητήθηκε ἀπό τούς ἐκάστοτε ἡγεμόνες τους.² Τό κύριο μέρος τοῦ ἔργου πραγματεύεται τίς βυζαντινοπερσικές σχέσεις κατά τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως αὐτές διαμορφώθηκαν μέ τίς συνθηκῆς εἰρήνης ἀνάμεσα στίς δύο αὐτοκρατορίες, χωρίς νά λείπουν βέβαια καί οἱ ἀναφορές σέ συνθηκῆς προηγουμένων ἐποχῶν. Ὑπάρχουν ἀκόμα κεφάλαια, στά ὁποῖα μελετῶνται οἱ προσωπικές σχέσεις ἀνάμεσα στόν βυζαντινό αὐτοκράτορα καί τόν πέρση μέγιστο βασιλέα, καθώς καί ὁ τρόπος διεξαγωγῆς τῶν διπλωματικῶν ἀποστολῶν ἀπό τή μιά αὐλή πρός τήν ἄλλη.

Στίς διπλωματικές σχέσεις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέ τούς ἄλλους λαούς κατά τήν ἐποχή τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος εἶναι ἀφιερωμένη ἡ διατριβή τοῦ R. Helm ἀπό τό 1932.³ Ὁ Helm δέν προχωρεῖ στήν ἀνίχνευση τῶν σχέσεων αὐτῶν σέ βάθος καί δέν βγάζει συμπεράσματα σχετικά μέ τή νομική τους ὑφή. Ἀσχολεῖται ἀποκλειστικά μέ τήν αἰτία, τή σύνθεση καί τόν σκοπό τῶν διπλωματικῶν ἀποστολῶν. Πρέπει ὅμως νά παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ συγγραφέας ἔχει συγκεντρώσει ἕνα πλουσιώτατο ὑλικό, πού μᾶς τό δίνει στίς ὑποσημειώσεις του, καί τό ὁποῖο, παρά τίς μερικές ἐλλείψεις του, ἀποτελεῖ τή βάση γιά κάθε περαιτέρω ἐρευνα.

Μιά συμβολή στήν ἱστορία τοῦ διεθνούς δημοσίου δικαίου, ὅπως ἄλλωστε ἀναφέρεται καί στόν τίτλο της, ἀποτελεῖ ἡ μελέτη τοῦ K.-H. Ziegler γιά τίς σχέσεις τῆς Ῥώμης μέ τήν παρθική αὐτοκρατορία.⁴ Ὁ Ziegler ἐρεῦνησε τήν περίοδο ἀπό τόν Α' π.Χ. ἕως τόν Γ' μ.Χ. αἰώνα καί κατέληξε στό συμπέρασμα ὅτι οἱ σχέσεις τῶν δύο κρατῶν κατά τήν ἐποχή ἐκείνη βασιζόνταν

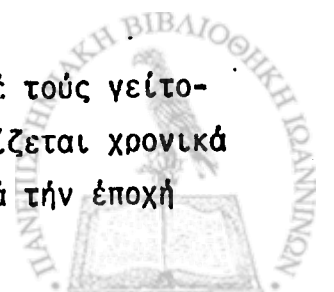
στόν άμοιβαίο σεβασμό τής κυριαρχίας τους καί τήν ίσοτιμία. Ὁ συγγραφέας κλείνει τή μελέτη του μέ ἕνα κεφάλαιο, στό ὁποῖο σχηματικά ἐξετάζει τίς σχέσεις τής Ρώμης μέ τό νεοπερσικό σασσανιδικό κράτος κατά τή διάρκεια τοῦ Γ' καί Δ' μ.Χ. αἰώνα. Οἱ σχέσεις αὐτές ἀπό τά τέλη τοῦ Δ' αἰώνα ἀποκτοῦν ὄλο καί περισσότερο τόν χαρακτήρα διακρατικῶν σχέσεων πού ὑπόκεινται σέ κανόνες διεθνoῦς δημοσίου δικαίου. Αὐτό δέν θά ἦταν δυνατόν, καταλήγει ὁ Ziegler, ἄν ἔλειπε ἡ προεργασία πού εἶχε γίνει κατά τήν προηγούμενη περίοδο τής παρθικῆς αὐτοκρατορίας.

Μέσα στά εὐρύτερα πλαίσια τής ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τής Ρώμης ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἕως τήν ἐποχή τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδοσίου Α' ἐξετάζει τίς σχέσεις μέ τήν Περσία ὁ Β. Stallknecht.⁵ Τό ἐνδιαφέρον του στρέφεται κυρίως στούς foederati, σέ θέματα στρατηγικῆς καί σέ πολεμικές ἐπιχειρήσεις.

Ἀπόλυτα εἰδικό σέ θέματα τοῦ διεθνoῦς δημοσίου δικαίου γιά τήν ἐποχή καί τήν περιοχή πού μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι τό ἔργο τοῦ νομικοῦ S. Verosta.⁶ Ὁ Verosta τονίζει τήν ἰδιαιτερότητα τῶν σχέσεων Βυζαντίου-Περσίας σέ σχέση μέ τά ἄλλα κράτη καί διακρίνει μέσα στίς συμφωνίες καί τίς συνθήκες πού κατά καιρούς συνήπταν οἱ δύο δυνάμεις καταβολές καί βασικές ἀρχές τοῦ σύγχρονου διεθνoῦς δημοσίου δικαίου.

Τήν νομική πλευρά τῶν σχέσεων Ρώμης καί σασσανιδικῆς αὐτοκρατορίας γιά χρονικό διάστημα ἐνός περίπου αἰώνα, δηλαδή ἀπό τή συνθήκη τής Νισίβεως (298) ἕως τόν ὀριστικό διαμελισμό τής Ἀρμενίας καί τής Ἰβηρίας (μετά τό 378) ἀνάμεσα στίς δύο αὐτοκρατορίες, ἐξετάζει σ' ἐκτενές ἄρθρο του ὁ Ε. Chrysos.⁷ Σκοπός τοῦ συγγραφέα εἶναι νά ἀποδείξει ὅτι οἱ πολιτικές σχέσεις ἀνάμεσα στό Βυζάντιο καί τήν Κτησιφώντα διαμορφώθηκαν καί παγιώθηκαν ἐπάνω στό ἐπίπεδο τής ἀμοιβαίας ἀποδοχῆς τής κρατικῆς κυριαρχίας καί τής ἀναγνώρισης τής ἰσοτιμίας τοῦ ἄλλου κράτους. Ἀπό τήν ἐρευνά του ἀποδεικνύεται ὅτι αὐτό ἰσχύει ἀκόμα καί γιά ἐκείνη τήν παραγμένη ἐποχή.

Τήν πιό πρόσφατη συμβολή γιά τίς σχέσεις τής Ρώμης μέ τοὺς γείτονές της ἀποτελεῖ ἡ διατριβή τοῦ Ρ.Α. Barceló,⁸ πού περιορίζεται χρονικά στή μελέτη τής ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τής αὐτοκρατορίας κατά τήν ἐποχή

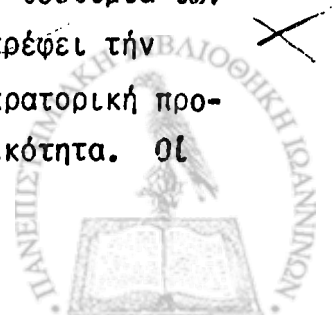

της δυναστείας του Μεγάλου Κωνσταντίνου (303-363). Οι σχέσεις με την Περσία αποτελούν ιδιαίτερο κεφάλαιο κατά την έκθεση των γεγονότων της βασιλείας κάθε αυτοκράτορα, από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο έως τον Ίουλιανό.

β. Η μελέτη των παραπάνω έργων μας οδηγεί στο να τονίσουμε καταρχήν ότι πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στις σχέσεις της βυζαντινής αυτοκρατορίας με την περσική και στις σχέσεις της με άλλους λαούς, κυρίως με τα γερμανικά φύλα και τα διάφορα πελατικά κράτη. Μια ακόμα διάκριση πρέπει να γίνει ανάμεσα σε εκείνους τους μελετητές που ακολουθούν την θεωρία της "Universalherrschaftsanspruch" της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και μέσα από αυτήν προσπαθούν να εξηγήσουν και να διαφωτίσουν τις σχέσεις της με τους άλλους λαούς και σε αυτούς, οι οποίοι, σε σχέση τουλάχιστον με την Περσία, δεν θεωρούν ότι έπαληθεύεται η εφαρμογή της.

Η περίφημη αυτή "Universalherrschaftsanspruch" της Ρώμης, η αξίωση της δηλαδή για παγκόσμια κυριαρχία με άνωθεν έντολή, που υποτίθεται ότι κληρονόμησε και η βυζαντινή αυτοκρατορία, ενισχυμένη μάλιστα μετά την επικράτηση του χριστιανισμού και με την ιδέα της οίκουμενικότητας της νέας θρησκείας, έγινε προσφιλέστατο θέμα έρευνας για τους ιστορικούς του μεσοπολέμου. Αυτό δημιούργησαν ένα θεωρητικό κατασκεύασμα, σύμφωνα με το οποίο, το Βυζάντιο επέμενε πεισματικά σ'αυτή την παράλογη αξίωση του για παγκόσμια κυριαρχία, παρά το γεγονός ότι οι δυνάμεις του έφθιναν διαρκώς. Έτσι φυσικά δεν μπορούσε να γίνει λόγος για αναγνώριση άλλου κράτους, πολύ περισσότερο για σχέση ισοτιμίας ανάμεσα στην αυτοκρατορία και οποιονδήποτε άλλο λαό που έρχόταν σε επαφή μαζί της. Η Περσία βέβαια, δεν μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση.

Μόλις στη δεκαετία του εξήντα, με την μελέτη του Ziegler, ήλθε στο προσκήνιο μια νέα θεώρηση των σχέσεων της Ρώμης με τον ισχυρό αντίπαλο της Ανατολής. Αναφέραμε ήδη παραπάνω τα συμπεράσματα του Ziegler που αφορούν την παρθική αυτοκρατορία και εν μέρει τη σασσανιδική και που καθιστούν ξανά επίκαιρη τη θέση του Güterbock⁹ σχετικά με την ισοτιμία των δύο κρατών. Συνεχίζοντας στα ίχνη του Ziegler, ο Chrysos στρέφει την προσοχή στη διάκριση που πρέπει να γίνει ανάμεσα στην αυτοκρατορική προπαγάνδα, και από τις δύο πλευρές, και την πολιτική πραγματικότητα. Οι

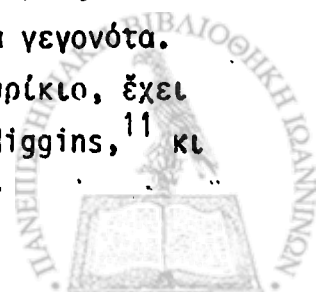

πηγές μας βέβαια καθιστούν πολύ δύσκολη αυτή τή διάκριση λόγω τών ιδιαίτερων σχέσεων τών συγγραφέων μέ τούς κύκλους τής αὐλῆς. Κάποια διέξοδο προσφέρουν οἱ συνθηκῆς εἰρήνης, οἱ ὁποῖες, ὡς νομικά κείμενα, παρά τίς ὅποιες συνειδητές ἢ ἀθέλητες παραπολήσεις τους, ἀντικαθρεφτίζου τήν πραγματική διάσταση τών πραγμάτων. Ἔτσι μπορεῖ μέν οἱ μελετητές νά διακρίνουν ἴχνη τής ρωμαϊκῆς Universalherrschaftsanspruch στα ἔργα τών βυζαντινῶν ιστορικῶν, ἄν ἀφαιρεθεῖ ὁμως ὁ μανδύας τής πολιτικῆς ἰδεολογίας καί τής κρατικῆς προπαγέγδας θά ἀποκαλυφθεῖ ὅτι οἱ ἡγεμόνες ποτέ δέν ἔθεσαν σέ ἀμφισβήτηση τά σύνορα ἀνάμεσα στα δύο κράτη, σύνορα τά ὁποῖα γνώρισαν ἐλάχιστες ἀλλαγές ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Διοκλητιανοῦ.

Γ. Αὐτή ἡ ἐργασία ἐντάσσεται μέσα στα πλαίσια τής παραπάνω προβληματικῆς. Σκοπός μου δηλαδή εἶναι νά ἀποδείξω ὅτι γιά τό χρονικό διάστημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει, οἱ σχέσεις τής βυζαντινῆς μέ τήν περσική αὐτοκρατορία βασίζονταν στήν ἰσοτιμία καί τόν ἀμοιβαῖο σεβασμό τής κυριαρχίας τους, ὅπως διαπιστώθηκε ὅτι συνέβαινε σέ προηγούμενες ἢ καί ἐπόμενες ἐποχές, ἀπό τίς ἔρευνες τῶν Güterbock, Ziegler καί Chryssos.

Ἡ ὕπαρξη αὐτῶν τῶν ἐργασιῶν εἶναι κι αὐτή πού καθορίζει σέ μεγάλο βαθμό τά χρονικά πλαίσια τής δικῆς μου. Ὅπως ἤδη εἶδαμε, ὁ Ziegler ἔχει καλύψει οὐσιαστικά τήν περίοδο τής παρθικῆς αὐτοκρατορίας καί ἔχει θίξει βασικούς σταθμούς στίς σχέσεις τῶν δύο δυνάμεων κατά τήν διάρκεια τοῦ Δ' αἰῶνα, ἐνῶ ὁ Chryssos, ἔχει ἀναλύσει σέ βάθος τίς διπλωματικές τους σχέσεις μέχρι τό τέλος περίπου τοῦ ἴδιου αἰῶνα. Τόν πρός τά πάνω χρονικό περιορισμό στήν ἐρευνά μου τόν ἐπιβάλλει τόσο ἡ γνωστή μελέτη τοῦ Güterbock, πού καλύπτει τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅσο καί ἡ γνώση τοῦ γεγονότος ὅτι γιά τήν ἴδια χρονική περίοδο καί μέ τό ἴδιο θέμα, ἐτοιμάζεται μιὰ μονογραφία στή Βιέννη, καθώς καί μιὰ διατριβή στό δικό μας Πανεπιστήμιο, μέ θέμα τόν Πέτρο Πατρίκιο, τόν γνωστό βυζαντινό διπλωμάτη καί συγγραφέα, πού ἔζησε καί ἔδρασε κι αὐτός στα χρόνια τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα. Ἡ ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔχει μελετηθεῖ σέ βάθος ἀκόμα ἀπό τόν Β. Rubin,¹⁰ μέ βάση τίς σημαντικότερες πηγές καί κυρίως τόν Προκόπιο, τόσο σέ σχέση μέ τά πολιτικά ὅσο καί μέ τά πολεμικά γεγονότα.

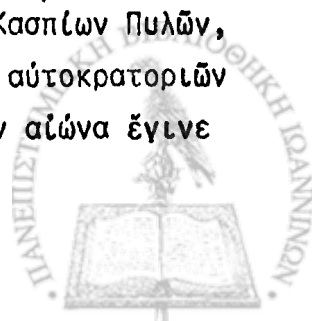
Ἡ ἀμέσως ἐπόμενη ἐποχή, πού κλείνει μέ τόν αὐτοκράτορα Μαυρίκιο, ἔχει μελετηθεῖ ἀπό τήν ἄποψη τῶν διεθνῶν σχέσεων ἀπό τόν Μ. J. Higgins,¹¹ κι

ή ίδια αυτή ιστορική ένότητα ερευνάται διεξοδικότατα από τον Paul Goubert στον πρώτο τόμο του έργου του "Byzance avant l' Islam".¹²

Βλέπουμε λοιπόν, ότι στην σύγχρονη έρευνα υπάρχει ένα νήμα που αρχίζει από τον Γ'- Δ' αιώνα, διακόπτεται τον Ε'- σε σχέση πάντα με τις σχέσεις του Βυζαντίου με την Περσία - και συνεχίζεται τον ΣΤ' και Ζ' αιώνα. Έτσι έκρινα σκόπιμο να στρέψω την δική μου έρευνα προς τον Ε' αιώνα, χωρίς όμως να παραλείψω να δώσω σε εισαγωγικό κεφάλαιο τις σημαντικότερες διπλωματικές επαφές ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες από την εμφάνιση της σασσανιδικής δυναστείας έως τα τέλη του Δ' αιώνα. Τό τελευταίο χρονολογικά γεγονός, με τό όποιο ασχολούμαι διεξοδικά στην εργασία μου, είναι ή συνθήκη του 506, που σφράγισε τον πόλεμο του αυτοκράτορα Άναστασίου Α', με τούς Πέρσες.

Άναφέραμε ήδη ότι ό Ε' αιώνας είναι μιά περίοδος, ή όποία έχει μελετηθεί ελάχιστα και μάλιστα όχι σε συνάφεια με τή δική μας προβληματική. Αυτό όφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι ό Ε' αιώνας ήταν ουσιαστικά μιά εποχή καλών σχέσεων ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις και ή όποιαδήποτε σύγκρουση ανάμεσά τους δεν έχει τίποτα από τόν ήρωικό χαρακτήρα τών συγκρούσεων της εποχής του Ίουστινιανού. Έτσι ή προσοχή τών συγχρόνων και τό ενδιαφέρον τών ιστοριογράφων της εποχής ήταν στραμμένο στα συνταρακτικά γεγονότα που συνέβαιναν τότε στα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας, στις μετακινήσεις τών Γότθων δηλαδή και την εμφάνιση του Άττίλα, ενώ στην ανατολική μεθόριο βασίλευε ειρήνη. Ένα ακόμα μειονέκτημα για τόν μελετητή της εποχής είναι και ή άποσπασματικότητα τών σύγχρονων με τά γεγονότα και καλύτερων πηγών, οι όποιες μās έχουν σωθεί μέσα από τά Excerpta του Κωνσταντίνου Ζ', στην έκλογή τών έπεξεργαστών του όποιου είμαστε αναγκασμένοι να βασιστούμε. Σ' αυτό τό σημείο πρέπει να τονίσουμε ότι στις αρχές του Ε' αιώνα συμβαίνει μιά έντυπωματική αλλαγή προς τό φιλικότερο στις σχέσεις τών δύο αυτοκρατοριών που όφείλεται σε προσωπικότητες, όπως ό έπαρχος τών πραιτωρίων της Άνατολής Άνθέμιος και ό μεγάλος βασιλέας Ίσδιγέρδης Α'. Άποτέλεσμα αútών τών εξαιρετικών σχέσεων ήταν ή ύπογραφή μιās συμφωνίας για κοινή άχύρωση τών Κασπίων Πυλών, ενός σημείου στρατηγικώτατου για την έξασφάλιση και τών δύο αυτοκρατοριών από βαρβαρικές επίδρομές, ή όποία όμως επί ένα μισό και πλέον αιώνα έγινε

αίτια για διπλωματικές παραστάσεις και διενέξεις, όντας ούσιαστικά τό νήμα πού όδηγοῦσε τίς σχέσεις τών δύο κρατῶν για όλο αυτό τό χρονικό διάστημα. Ένα άλλο ζωτικῆς σημασίας θέμα για τά οικονομικά συμφέροντα και τών δύο πλευρῶν είναι ή θεσμοθέτηση ενός πλαισίου για τίς μεταξύ τους έμπορικέσ συναλλαγές, πού και αυτή άνάγεται στις αρχές του Ε' αιώνα.

Η συλλογή του ύλικού τῆς έρευνάς μου στηρίχτηκε στη μεθοδολογική αρχή ότι οί διπλωματικές έπαφές και οί διάφορες συνθηκες είναι οί πιο αξιόπιστοι μάρτυρες για τίς διεθνείς σχέσεις και τόν πραγματικό συσχετισμό τών δυνάμεων. Έτσι αποδελτίωσα αρχικά τόν μεγαλύτερο δυνατό αριθμό τών σχετικῶν μέ τήν έποχή πηγῶν μέ γνώμονα τή μείλα διπλωματικῶν αποστολῶν, είτε από τήν μία πλευρά είτε από τήν άλλη, και συνθηκῶν ειρήνης, είτε άμεση ήταν αυτή είτε έμμεση. Η αποδελτίωση κάλυψε ελληνικές και λατινικές πηγές. Όσον άφορᾷ τίς άνατολικές πηγές άναγκάστηκε νά περιοριστῶ στις μεταφράσεις τών κειμένων, όπου αὐτές υπῆρχαν, χωρίς νά μπορῶ νά έλέγξω τήν άκρίβειά τους.

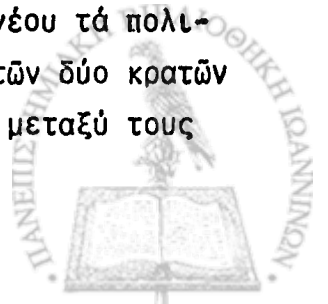
Η συγκομιδή υπῆρξε σχετικά φτωχή και τά προβλήματα τῆς αξιολόγησης του ύλικού μεγάλα. Η πρώτη διαπίστωση ήταν ότι προσπαθοῦσα νά μελετήσω τίς σχέσεις Βυζαντίου και Περσίας χωρίς νά έχω στη διάθεσή μου καθόλου πηγές τῆς altera pars. Άκόμα κι οί έπιγραφές, ὅπως π.χ. τά Res gestae divi Saporis, πού στάθηκαν τόσο πολύτιμες για τήν έρευνα τών δύο προηγουμένων αιώνων, έλλείπουν έντελῶς στην έποχή μας. Έτσι ἤμουν άναγκασμένα νά άντλήσω πληροφορίες από μεταγενέστερα συριακά, άραβικά ή άρμενικά έργα (χρονογράφους, γεωγράφους κλπ.), λαμβάνοντας φυσικά υπόψη μου ὅλους τούς κινδύνους πού περικλείουν οί γλωσσικές παρανοήσεις και ή χρονική άπόσταση. Η κατάσταση μέ τήν ελληνικές πηγές δέν ήταν πολύ καλύτερη. Αναφέραμε ἤδη ότι τό μεγαλύτερο μειονέκτημα πού παρουσιάζουν οί πηγές του Ε' αιώνα, πού είναι κοντύτερα στα γεγονότα, και κυρίως έργα ιστορικῶν, ὅπως ό Πρίσκοσ και ό Μάλχοσ, στους όποίους όφείλουμε βασικότερες πληροφορίες, είναι ή άποσπασματικότητά τους. Μέ τίς άναγκαίεσ έπιφυλάξεις έπρεπε νά άντιμετωπιστοῦν και έργα, τά όποία μᾶς έχουν σωθεῖ πλήρη, ὅπως π.χ. του Προκοπίου και του Ίωάννη Λυδοῦ, μιά και πρόκειται για κείμενα, τά όποία έχουν γραφτεῖ είτε κατόπιν αυτοκρατορικῆς έντολής είτε εκφράζουν άναντίρρητα τίς έπίσημες κρατικές

απόψεις, κι επομένως αντικαθρεφτίζουν μιὰ εικόνα τῶν γεγονότων, πού ἦταν ἐπίκαιρη γιά τήν ἐποχή πού γράφτηκαν. Λυπηρή ὑτὴν περίπτωσή μας εἶναι καί ἡ ἀνυπαρξία αὐτουσίῶν κειμένων συνθηκῶν. Μὲ ἀνάλογη περίσκεψη ἔπρεπε νά ἀντιμετωπιστοῦν καί οἱ πληροφορίες ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς ἱστορικούς, ὅπως π.χ. ὁ Σωκράτης, οἱ ὁποῖοι κάθε ἄλλο παρά γιά τήν πιστή ἀπεικόνιση τῶν πολιτικῶν γεγονότων ἐνδιαφερόντουσαν. Ἔτσι, ἔπρεπε νά συνδυάσω ἐλλειπεῖς πληροφορίες μεταξύ τους, νά δευβάσω πολλές φορές ἀνάμεσα στίς γραμμές ἢ ἀκόμα καί νά ἐκμεταλλευτῶ τὴ σιωπὴ τῶν πηγῶν γιά νά μπορέσω νά δώσω μιὰ λίγο-πολύ ἀποδεκτὴ εἰκόνα τῶν περιστάσεων.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συγγραφῆς τῆς ἐργασίας προβλήματα ἀντιμετώπισα μὲ τὴν ἀπόδοση στὰ ἑλληνικά τῶν περσικῶν κυρίων ὀνομάτων, τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων καί τῶν ἀνατολικῶν τοπωνυμίων. Ὅσον ὀφροῦν τὰ ὀνόματα τῶν περσῶν μεγάλων βασιλέων ἀκολούθησα τοὺς τύπους πού χρησιμοποιοῦνται στὰ σύγχρονα ἑλληνικά ἐγχειρίδια, μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεση ἴσως τὸν Σαπῶρ, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται πότε ὡς Σαβῶρης καί πότε ὡς Σαπῶρης, διαφορά πού ὀφείλεται στίς πηγές. Γιά τὰ λιγότερο γνωστὰ ὅμως ἰαρωνύμιά τους, ὅπως π.χ. Βαράμ Ε' Ḡôr, γιά τὰ τοπωνύμια καί τὰ ἐθνικά ὀνόματα καθὼς καί γιά λιγότερο γνωστὰ κύρια ὀνόματα ἀκολούθησα τὴν ἐπικρατοῦσα μορφή πού συνάντησα στὸ ἐγκυρότερο ἔργο τῆς δυτικῆς βιβλιογραφίας γιά τὴ σασσανιδικὴ αὐτοκρατορία καί τοὺς θεσμούς της, τὸ *L'Iran sous les Sassanides*,¹³ τοῦ A. Christensen.

Ἡ ἐργασία χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος ἀνάλυνται τὰ σημαντικώτερα στάδια στὴν ἐξέλιξη τῶν διπλωματικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στίς δύο αὐτοκρατορίες. Στὸ δεῦτερο γίνεται εἰδικὴ ἐρευνα τῶν δύο ἐπὶ μέρους θεμάτων πού εἶχαν ἀποφασιστικὴ σημασία γιά τὴν ἐξέλιξη τῶν σχέσεων αὐτῶν. Τὰ θέματα αὐτὰ εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν Κασπίων Πυλῶν καί τὸ θεσμικὸ πλαίσιο τῶν ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν ἀνάμεσα στὰ δύο κράτη.

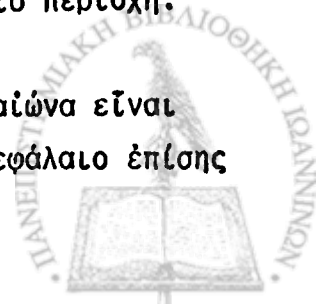
Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ Α' μέρους, πού ἔχει καθαρὰ εἰσαγωγικὸ χαρακτήρα, ἐκτίθενται συνοπτικὰ οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴ ρωμαϊκὴ-βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καί τὸ νεοπερσικὸ σασσανιδικὸ κράτος μέχρι τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνα. Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ δὲν ἦταν ἀνάγκη νά ἀναλυθοῦν ἐκ νέου τὰ πολιτικὰ γεγονότα, ἀφοῦ στόχος ἦταν νά καταγραφοῦν οἱ σχέσεις τῶν δύο κρατῶν καί νά ἐντοπιστεῖ τὸ πλαίσιο τῶν ἀρχῶν καί τῶν μεθόδων τῆς μεταξύ τους

πολιτικῆς, τό ὁποῖο ἦταν καθοριστικό καί γιά ὄλες τίς μετέπειτα διπλωματικές τους ἐπαφές. Τά σημεῖα, στά ὁποῖα χρειάστηκε νά ἐπιμείνω περισσότερο εἶναι τά ἀκόλουθα: ἡ συνθήκη τῆς Νισίβεως (298) μέ τήν ὁποία ἔχουμε μιά νέα χάραξη συνόρων, ἡ ἀλληλογραφία ἀνάμεσα στόν Κωνσταντίο Β' καί τόν Σαπώρ Β', πού εἶναι ἐνδεικτική γιά τή διάσταση ἀνάμεσα στήν αὐτοκρατορική προπαγάνδα, τόσο τῆ βυζαντινῆ ὅσο καί τήν περσική, καί τόν πολιτικό ρεαλισμό, καθώς καί ἡ συνθήκη τοῦ 363, μαζί μέ τόν ἐπακόλουθο διαμελισμό τῆς Ἀρμενίας ἀνάμεσα στίς δύο ὑπερδυνάμεις, ἀπό τήν ὁποία προέκυψε ἕνα νέο ἐδαφικό status quo καί καθορίστηκαν οἱ σχέσεις τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν σέ σχέση μέ τήν Ἀρμενία καί τά γειτονικά κράτη τοῦ Καυκάσου.

Τό δεύτερο κεφάλαιο, πού ἐξετάζει τίς βυζαντινοπερσικές σχέσεις μέσα στό πρῶτο μισό τοῦ Ε' αἰῶνα, χωρίζεται σέ δύο ὑποκεφάλαια. Στό πρῶτο ἀπό αὐτά ἀσχολοῦμαι διεξοδικά μέ τόν πόλεμο ἀνάμεσα στό Βυζάντιο καί τήν Περσία στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου Β' (421-22). Ἡ κυριώτερη αἰτία τοῦ πολέμου ἦταν ὁ διωγμός τῶν χριστιανῶν στήν Περσία. Πέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἀναφέρομαι σύντομα στήν ἱστορία τῆς χριστιανικῆς μειονότητας τοῦ περσικοῦ κράτους, στούς διωγμούς πού γνῶρισε καί στή σύνοδο τοῦ 410, πού συνῆλθε στήν πρωτεύουσα Σελεύκεια-Κτησιφώντα χάρις στήν εὐνοία τοῦ μεγάλου βασιλέα Ἰσδιγέρδη Α' καί χάρισε τήν εἰρήνευση στήν περσική ἐκκλησία. Ἡ ἄρνηση τῆς βυζαντινῆς κυβέρνησης νά ἀποδώσει χριστιανούς φυγάδες στούς Πέρσες ὀδήγησε σέ ἐνοπλη σύγκρουση, πού , μετὰ ἀπό ἀμφίρροπη ἔκβαση τῶν ἐπιχειρήσεων, κατέληξε σέ μιά συνθήκη εἰρήνης, ἡ ἀμοιβαιότητα τῶν ὄρων τῆς ὁποίας καταδεικνύει τήν ἰσοτιμία τῶν ἀντιπάλων. Στό δεύτερο ὑποκεφάλαιο ἀναλύονται οἱ πιθανές αἰτίες πού ὀδήγησαν σέ μιά περσική ἐπίθεση τό 441, ἡ ὁποία περιγράφεται μέ πολύ ἰδιότυπο τρόπο ἀπό τόν Προκόπιο. Τό βάρος τοῦ τμήματος αὐτοῦ πέφτει στά προβλήματα πού συνδέονται μέ τήν ἴδρυση καί τήν ὀχύρωση τῆς Θεοδοσιούπολης, στά σύνορα μέ τήν Περσαρμενία, ἕνα γεγονός πού πιθανότατα ἦταν ἡ αἰτία τῆς εἰσβολῆς. Ἡ συνθήκη πού ἔθεσε τέρμα στή διένεξη ἀπαγόρευε καί στά δύο μέρη τήν ὀχύρωση θέσεων στήν παραμεθόριο περιοχή.

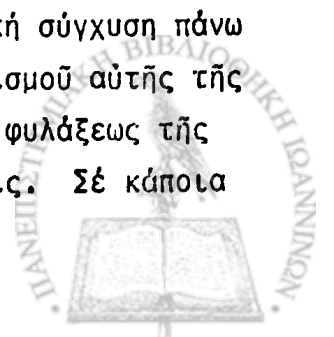
Οἱ σχέσεις μέ τήν Περσία κατά τό δεύτερο μισό τοῦ Ε' αἰῶνα εἶναι τό θέμα τοῦ τρίτου κεφαλαίου τοῦ Α' μέρους. Καί αὐτό τό κεφάλαιο ἐπίσης

είναι χωρισμένο σε δύο υποκεφάλαια. Στο πρώτο εκτίθενται σύντομα οι διπλωματικές επαφές ανάμεσα στα δύο κράτη κατά τα χρόνια της βασιλείας των αυτοκρατόρων Λέοντα Α' και Ζήωνα. Κύριο θέμα των συζητήσεων είναι το αίτημα των Περσών για χρηματική βοήθεια για στρατιωτικούς σκοπούς, πού τό στηρίζουν στην ύπαρξη μιᾶς προγενέστερης συμφωνίας για ἀμοιβαία παροχή στρατιωτικῆς βοήθειας. Στο δεύτερο ἀσχολοῦμαι μέ τόν βυζαντινο-περσικό πόλεμο τῶν χρόνων τοῦ Ἀναστασίου Α'. Τό ἐνδιαφέρον μου στρέφεται κυρίως στά οἰκονομικά κίνητρα τοῦ πολέμου, τήν αἴτηση τοῦ μεγάλου βασιλέα Καβάδη δηλαδή, γιά καταβολή χρηματικῆς βοήθειας καί τή θεμελίωση τοῦ αἰτήματός του. Ὑπὸς προκύπτει ἀπό τήν ἔρευνα, ὅ Καβάδης ἦταν νομικά κατοχυρωμένος ὅταν ζητοῦσε αὐτά τά χρήματα, γεγονός πού ἐπιβεβαιώθηκε γιά μιᾶ ἀκόμα φορά μέ τή συνθήκη τοῦ 506.

Στό πρώτο κεφάλαιο τοῦ Β' μέρους μελετῶνται οἱ ἐμπορικές σχέσεις τοῦ Βυζαντίου μέ τήν Περσία ἀπό τό 298 ἕως τό 562. Τό χρονικό αὐτό ὄριο ὑπερβαίνει τά ὅρια πού ἔχω θέσει γιά τήν ἐργασία αὐτή, ἦταν ἀνάγκη ὅμως νά δώσω μιᾶ ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τοῦ θέματος, ὅσο μοι τό ἐπέτρεψαν οἱ ἐλάχιστες, ἀλλά ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἀξιόπιστες, πηγές. Ἄλλωστε κάτι τέτοιο ἦταν ἀπαραίτητο, γιατί, στίς περισσότερες περιπτώσεις, τά μεταγενέστερα γεγονότα διαφωτίζουν αὐτά τά ὅποια ἔχουν προηγηθεῖ χρονικά. Τό θέμα τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων ἐντάσσεται στά πλαίσια τῆς ἐργασίας μου γιατί τά σχετικὰ διμερή προβλήματα θίγονταν καί εὑρίσκταν τή λύση τους μέσα ἀπό διάφορες συμφωνίες ἢ ἀκόμα ἀπό ὄρους συνθηκῶν εἰρήνης, ὅπως ἡ συνθήκη τῆς Νισίβεως καί ἡ συνθήκη τοῦ 562. Πολύ σημαντική γιά τό θέμα μας εἶναι ἡ ὑπαρξη ἑνός νόμου τοῦ 408, πού ρυθμίζει τά τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν καί ἰσχύει γιά τούς ὑπηκόους καί τῶν δύο αυτοκρατοριῶν.

Στό τελευταῖο κεφάλαιο τῆς ἐργασίας ἐξετάζεται τό πρόβλημα τῶν Κασπίων Πυλῶν. Οἱ Κάσπιες Πύλες ἦταν ἓνα γεωγραφικό σημεῖο-κλειδί, πού ἀναφέρεται μονίμως σέ κάθε διπλωματική ἐπαφή τῶν δύο κρατῶν καί πάντα σέ σχέση μέ τήν ὀλιγωρία τῶν Βυζαντινῶν νά καταβάλλουν χρήματα γιά τή φύλαξή τους, ὅπως καθόριζε μιᾶ παλαιότερη συμφωνία. Στήν ἀρχή γίνεται προσπάθεια νά τοποθετηθοῦν γεωγραφικά οἱ Κάσπιες Πύλες, γιατί τόσο στίς πηγές ὅσο καί στή σύγχρονη βιβλιογραφία ἐπικρατεῖ σχετική σύγχυση πᾶνω σ' αὐτό τό θέμα. Κατόπι μέ ἀπασχόλησε τό θέμα τοῦ ἐντοπισμοῦ αὐτῆς τῆς συνθήκης, ἡ ὁποία ἀπό τήν μιᾶ πλευρά διευθετοῦσε τά τῆς φυλάξεως τῆς περιοχῆς, ἀπό τήν ἄλλη ὅμως ἄφηνε περιθώρια γιά διενέξεις. Σέ κάποια

λύση - πρόταση έφτασα, έξ αιτίας τής ανεπάρκειας τών πληροφοριών, μόνο διά τής άρνητικής όδοϋ. Άποκλείοντας δηλαδή διάφορες περιόδους και συνθήκες κατέληξα στό συμπέρασμα ότι μιά τέτοια συμφωνία, ή όποία μιλάει για κοινή όχύρωση και φύλαξη ενός σημείου καίριου για τήν ασφάλεια και τών δύο αυτοκρατοριών, προϋπέθετε μιά περίοδο φιλικών σχέσεων ανάμεσα στά δύο κράτη, και μιά τέτοια ήταν ή άρχή του Ε' αιώνα. Ή έργασία καταλήγει στά γενικά συμπεράσματα όπου και καταβάλλεται μιά προσπάθεια νά δοθεϊ μιά σφαιρική εϊκόνα τών διπλωματικών σχέσεων τών δύο υπερδυνάμεων μέσα στη διεθνή κοινωνία τής ύστερης αρχαιότητας.

1. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΕΡΣΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΟΔΟ ΤΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ ΤΩΝ ΣΑΣΣΑΝΙΔΩΝ (226/7) ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ Δ' ΑΙΩΝΑ

Στις αρχές της τρίτης μ.Χ. εκατονταετηρίδας, όταν η ρωμαϊκή αυτοκρατορία είχε περάσει σε αυτή τη φάση της ζωής της, που ονομάστηκε "κρίση του τρίτου αιώνα", συνέβη στην Ανατολή ένα γεγονός που έμελλε να παίξει καθοριστικό ρόλο στην ιστορική πορεία και των δύο αυτοκρατοριών, τόσο της Ρώμης -κι αργότερα του Βυζαντίου - όσο και της Περσίας. Τό γεγονός αυτό ήταν η πτώση της παλαιάς αρσακιδικής δυναστείας από την εξουσία και η αντικατάστασή της στο θρόνο από μέλη της νεαρής δυναστείας των Σασσανιδών.¹

Τό 224 ο τελευταίος αρσακίδης μεγάλος βασιλέας Άρταβάνος Ε' νικήθηκε σε μάχη και σκοτώθηκε από τον Άρταξάρη², βασιλέα της Περσίας και ύποτελή του. Ο Άρταξάρης από τό 208, που διαδέχτηκε τον αδελφό του Σαπώρ, είχε αναπτύξει κατακτητική δραστηριότητα και, αφού υπέταξε τους τοπικούς άρχοντες της Περσίας, επεξέτεινε την εξουσία του και στις γειτονικές επαρχίες.³ Ο Άρταξάρης, μετά τον θάνατο του Άρταβάνου, που σήμανε και την οριστική του επικράτηση, στέφτηκε τό 226/27 βασιλέας μέ όλους τους τίτλους και πήρε τον τίτλο του βασιλέα των βασιλέων. Έδρα της νέας δυναστείας εξακολούθησε να είναι η Κτησιφώντα, λόγω της στρατηγικής θέσης της κοντά στα σύνορα μέ την ρωμαϊκή αυτοκρατορία.⁴ Δεν είναι άπίθανο όμως ότι κάτω από την επιλογή αυτή κρυβόταν και η επιθυμία του Άρταξάρη να δείξει ότι ήταν νόμιμος διάδοχος των Άρσακιδών.

Η Ρώμη δεν άργησε να αντιμετωπίσει την όρμή του νέου ήγεμόνα, παρόλο που αρχικά δεν μπόρεσε να εκτιμήσει σωστά την μετατροπή της παρθικής αυτοκρατορίας σε μία νεοπερσική-σασσανιδική⁵. Τό 230, μετά από μία άποτυχημένη έκστρατεία έναντιόν της Άρμενίας, της όποίας ο ήγεμόνας Χοσρόης Α' ανήκε σε ένα κλάδο των Άρσακιδών,⁶ ο Άρταξάρης στράφηκε έναντιόν της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η πρώτη αυτή περσική είσβολή είχε ως στόχο τή Μεσοποταμία, μία περιοχή που θα δοκιμαστέι σκληρά κατά τους επόμενους αιώνες σε κάθε βυζαντινοπερσική σύγκρουση. Ο περσικός στρατός πολιορκήσε τή Νίσιβιτιχώρας επίτυχία, ενώ τό ίππικό έφτασε ως τή Συρία και τήν Καππαδοκία.⁷

Χρειάστηκε νά περάσει ἕνας χρόνος καί νά ἐπιστρέψει ὀτρακτη μιά ρωμαϊκή πρεσβεία γιά νά δραστηριοποιηθῶν οἱ αὐτοκρατορικές δυνάμεις. Ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξανδρος Σεβῆρος μετέφερε ὁ ἴδιος ἐνισχύσεις ἀπό τή Δύση καί ἐγκατέστησε τό στρατηγεῖο του στήν Ἀντιόχεια. Παρ' ὅλα αὐτά δέν σημειώθηκε καμιά θεαματική ἐξέλιξη κι ἔτσι τό 233 ὁ αὐτοκράτορας ἐτίστρεψε στή Δύση, ἐνῶ ὁ Ἀρταξάρης μετέθεσε γιά πολλά χρόνια τό βάρος τῶν ἐπεκτατικῶν ἐπιχειρησέων του στήν Ἀνατολή. Ἡ φάση αὐτή τοῦ πολέμου δέν ἐπισφραγίστηκε μέ μιά ἐπίσημη συνθήκη εἰρήνης, φαίνεται ὁμῶς πῶς ἐπανῆθε τό status quo ante, γιατί ὑπάρχουν πληροφορίες γιά μετακινήσεις λεγεῶνων πρὸς τίς περιοχές πού ἀπειλοῦνταν ἀπό τόν γερσικό κίνδυνο καί γιά ἐνισχύσεις τῶν ὀχυρώσεων διαφόρων πόλεων.⁸

Τό 237/38, τελευταῖο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Μαξιμίνου τοῦ θράκα, ὁ Ἀρταξάρης ἐπιτέθηκε ξανά στή Μεσοποταμία καί κατέλαβε τή Νίσιβι καί τίς Καρρές. Ἀπό τίς τελευταῖες στρατιωτικές ἐπιτυχίες του ἦταν ἡ πτώση τοῦ ὀχυροῦ τῆς συριακῆς ἐρήμου Ἄτρα.⁹ Τόν Μάρτιο τοῦ 242 στέφεται βασιλέας ὁ Σαπῶρ Α', ὁ ὁποῖος πιθανότατα ἀικοῦσε τήν ἀντιβασιλεία κατά τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ πατέρα του Ἀρταξάρη. Μέ ἀνανεωμένο ἐνθουσιασμό ἐπαναλαμβάνονται οἱ ἐπιθέσεις στά ρωμαϊκά ἐδάφη καί τὰ περσικά στρατεύματα φτάνουν μέχρι τήν Ἀντιόχεια. Ὁ ρωμαϊκός στρατός, κάτω ἀπό τήν ἀρχηγία τοῦ πεθεροῦ τοῦ αὐτοκράτορα Γορδιανοῦ Γ', ἐπάρχου τῶν πραιτωρίων τῆς Ἀνατολῆς Τιμισιθέου, ἀντεπιτίθεται μέ ἐπιτυχία καί ἀνακαταλαμβάνει τή Νίσιβι καί τίς Καρρές. Ὁ θάνατος τοῦ Τιμισιθέου τό φθινόπωρο τοῦ 243, ἡ δολοφονία τοῦ Γορδιανοῦ Γ' καί ἡ ἀνοδος στό θρόνο τοῦ Φιλίππου Ἄραβα ὀδήγησαν σέ μιά συνθήκη εἰρήνης, ἡ ὁποία γιά μιά ἀκόμα φορά ἐπανάφερε τό status quo ante. Παλαιότερα εἶχε ἐκφραστεῖ ἀπό τόν Nöldeke¹⁰ ἡ ὀποψη ὅτι μέ τή συνθήκη τοῦ 244 ὁ Φίλιππος Ἄραβας ἀναγκάστηκε νά παραχωρήσει τήν Ἀρμενία καί τή Μεσοποταμία στούς Πέρσες. Τήν ὀποψη τοῦ Nöldeke, ὅσον ἀφορᾷ τήν παραχώρηση τῆς Ἀρμενίας τουλάχιστον, ἐνστερνίζεται ἀπόλυτα κι ὁ Christensen.¹¹ Οἱ δύο αὐτοῖ μελετητές βασίζονται σέ μιά πληροφορία τοῦ χρονογράφου τοῦ δωδέκατου αἰῶνα Ἰωάννη Ζωναρᾶ, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ὁ Φίλιππος "τόν πρὸς Πέρσας κατέλυσε πόλεμον, παραχωρήσας αὐτοῖς Μεσοποταμίας καί Ἀρμενίας. γνοῦς δέ Ῥωμαίους ἀχθομένους διὰ τήν τῶν χωρῶν τούτων παραχώρησιν, μετ' ὀλίγον ἠθέτησε τὰς συνθήκας καί τῶν χωρῶν ἐπελάβετο."¹² Ἀπό τήν ὀλλη πλευρά ὁμως ὑπάρχει ἡ ρητή δήλωση τοῦ Ζωσίμου, ὅτι, πρίν ἀπό τήν συνθήκη τοῦ 363, οὔδέποτε εἶχαν παραχωρηθεῖ στούς Πέρσες ρωμαϊκά ἐδάφη, οὔτε καν

ἐπί Φιλίππου Ἄραβα¹³. Σέ ἄλλο σημεῖο¹⁴ πάλι ὁ Ζώσιμος ἀναφέρει ἁπλά ὅτι ὁ Φίλιππος "πρός μὲν Σαπώρην ἔθετο φίλιαν ἐνώμοτον, λύσας δὲ τὸν πόλεμον ἐπὶ τὴν Ῥώμην ἐξώρμα...". Ὁ Ensslin¹⁵ παραδίνει ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ "Res gestae divi Saporis",¹⁶ στό ὁποῖο ὁ μέγας βασιλέας δίνει πληροφορίες γιὰ τὴ συνθήκη του μέ τὸν Φίλιππο, χωρὶς νά ἀναφέρει ὅμως τίποτα γιὰ παραχώρηση ἐδαφῶν, ἐνῶ ἀντίθετα φροντίζει νά χαρακτηρίσει τὰ λύτρα πού καταβλήθηκαν γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τῶν ρωμαίων αἰχμαλώτων ὡς φόρο ὑποταγῆς.¹⁷

Ἄν ὄντως τὸ 244 εἶχαν παραχωρηθεῖ στοὺς Πέρσες ἡ Ἀρμενία (προφανῶς ἡ Μικρὴ Ἀρμενία) καὶ ἡ Μεσοποταμία, ἡ μνεία τοῦ γεγονότος θά εἶχε ὅπωςδήποτε θέση μέσα σέ ἓνα περσικὸ προπαγανδιστικὸ κείμενο, ὅπως ἡ ἐπιγραφή πού ἀποθανάτισε τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ Σαπῶρ Α'. Ὁ Ensslin¹⁸ εἶναι κατηγορηματικός στὴν ἀποψή του ὅτι μέ τὴ συνθήκη τοῦ 244 ἁπλά καὶ μόνο κατοχυρώθηκαν τὰ προηγούμενα σύνορα τῶν οὐο αὐτοκρατοριῶν. Νομίζουμε ὅτι ὁ ὅρος "φίλια ἐνώμοτος", πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ζώσιμος γιὰ νά χαρακτηρίσει τὴ συνθήκη, ταιριάζει ἀπόλυτα σέ μιὰ συνθήκη εἰρήνης, οἱ ὅροι τῆς ὁποίας δέν ἐπέφεραν καμιά ἐδαφικὴ ἀλλαγὴ.

Μετά ἀπὸ ἐπιτυχημένους ἐκστρατεῖες στὴ Χωρασμία καὶ τὴν Ἀτροπατινὴ Μηδία ἄνοιξε γιὰ τὸν Σαπῶρ ὁ δρόμος πρὸς τὴν Ἀρμενία. Κατόρθωσε νά ὑλοφωνήσει τὸν βασιλέα τῆς Χιρσρόη¹⁹ καὶ τὸ 252 νά ἀναγκάσει τὸ γιό του καὶ νόμιμο βασιλέα Τιριδάτη Γ' νά καταφύγει οὐτοὺς Ρωμαίους. Ἡ ἀπώλεια τῆς Ἀρμενίας ἦταν βαρὺ πλῆγμα γιὰ τὴν αὐτοκρατορία, γιατί ἔτσι ἀποδυναμώθηκαν τὰ ἀνατολικά τῆς σύνορα. Αὐτὴ ἡ ἐξασθένηση ἐγένε σχεδόν ἀμέσως αἰσθητὴ, γιατί τὴν ἴδια ἐκείνη χρονιά ὁ Σαπῶρ ἐπιτίθεται ξανά στὴ Μεσοποταμία καὶ τὸ 254 ἡ Νίσιβις ὑποκύπτει στοὺς Πέρσες. Ἡ πτώση τῆς Νίσιβως ἀκολουθήθηκε ἀπὸ τὴν πτώση ἄλλων πόλεων, ὅπως τὰ Τύανα καὶ ἡ Καισάρεια.²⁰

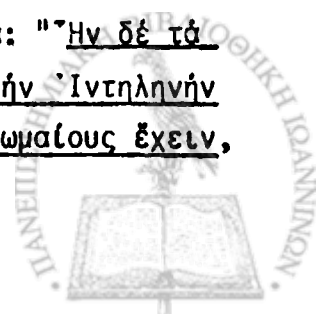
Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἀνάγκασαν τὸν αὐτοκράτορα Βαλεριανὸ νά ἐπέμβει ὁ ἴδιος στὴν Ἀνατολή.²¹ Εἴμαστε πολὺ λίγο πληροφορημένοι γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολέμου. Τὸ 260 πάντως, ὅταν ὁ Σαπῶρ πολιορκῆσε τὴν Ἐδεσσα, ὁ Βαλεριανὸς ἀναγκάστηκε νά ζητήσει διαπραγματεύσεις ἐπειδὴ ὁ στρατός του εἶχε ἀποδεκατιστεῖ ἀπὸ λιμό. Ὁ μέγας βασιλέας ζήτησε νά συναντηθεῖ προσωπικά μέ τὸν ρωμαῖο αὐτοκράτορα. Ὁ Βαλεριανὸς δέχτηκε, μέ ἀποτέλεσμα νά συλληφθεῖ αἰχμάλωτος²². Τὸ γεγονός αὐτὸ συντάραξε τὴν αὐτοκρατορία καὶ ὁ Σαπῶρ ὁ ἴδιος δέν παράλειψε νά δαιωνίσει τὸν θρίαμβό του σέ ἀνάγλυφες παραστάσεις στοὺς βράχους τοῦ Naqsch-i-Rustam καὶ τῆς Scharur, κοντὰ στὴν Περσέπολη.

Ὁ Βαλεριανὸς πέθανε στήν αἰχμαλωσία, ἀγνωστο πότε, πιθανότατα στήν πόλη Gundēshāhr.²³

Τὸν Σαπῶρ, πού πέθανε τὸ 272, διαδέχτηκαν ὁ Ὁρμίσδας Α' (272-273) καί ὁ Βαράμ Α' (273-276). Ὁ πόλεμος μέ τή Ρώμη ξανάρχισε στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Βαράμ Β' (276-293), γιου τοῦ Βαράμ Α'. Ὁ αὐτοκράτορας Κάρος ἔφθασε μέχρι τήν Κτησιφώντα, ἀλλά ὁ ξαφνικός θάνατός του ἐνάγκασε τόν ρωμαϊκό στρατό νά ὑποχωρήσει. Ὁ Christensen²⁴ νομίζει ὅτι τότε (283) ὑπῆρξε μιὰ συνθήκη εἰρήνης, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἀποδιδόταν στούς Ρωμαίους ἡ Μεσοποταμία καί ἡ Ἀρμενία. Ἀντίθετα ὁ Grousset²⁵ δέν κάνει λόγο γιά συνθήκη εἰρήνης, ἀλλά γιά defacto παραχώρηση τῆς ἐπικυριαρχίας τῆς Ἀρμενίας στούς Ρωμαίους, μετά ἀπό τήν ἐκστρατεία τοῦ Κάρου καί τήν δραστήρια ἀνατολική πολιτική τοῦ Διοκλητιανοῦ, στά χρόνια πού ἀκολούθησαν. Ὅσο κι ἂν οἱ σχετικές πηγές (S.H.A., Eutropius, Aurelius Victor, Ζωναρᾶς) σιωποῦν πάνω σ'αὐτό τό θέμα,²⁶ δέν μπορούμε νά ἀποκλείσουμε τό ἐνδεχόμενο, ὅτι μετά τόν θάνατο τοῦ Κάρου πραγματοποιήθηκαν διαπραγματεύσεις, οἱ ὁποῖες κατέληξαν, ἂν ὄχι σέ μιὰ ἐπίσημη συνθήκη εἰρήνης, τουλάχιστον σέ μιὰ ἀνακωχή.²⁷ Ὁ Ziegler²⁸ θεωρεῖ πιθανότερο ὅτι ἡ ἐπίσημη συνθήκη εἰρήνης κλεΐστηκε τὸ 288 ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, χωρίς ὅμως νά προβλέπει παραχώρηση τῆς Μεσοποταμίας καί τῆς Ἀρμενίας. Ἀπλά ὁ Διοκ. ητιανὸς κατόρθωσε νά ἐνισχύσει τήν ρωμαϊκή ἐπιρροή σ'αὐτές τίς περιοχές, ἐπωφελοῦμενος ἀπό ἐσωτερικές ἀναταραχές στήν περσική αὐτοκρατορία.²⁹

Τὸν Βαράμ Β' διαδέχτηκε στό θρόνο γιά ἓνα διάστημα τεσσάρων περίπου μηνῶν ὁ γιός του Βαράμ Γ', πού ἐκθρονίστηκε ἀπό τόν θεῖο του Ναρσῆ (293-302), γιό τοῦ Σαπῶρ Α'.³⁰ Ὁ Ναρσῆς θέλησε νά ἀναμιχθεῖ στά πράγματα τῆς Ἀρμενίας καί κατόρθωσε νά ἐκδιώξει τόν βασιλέα τῆς Τιριδάτη Γ', νικῆθηκε ὅμως σέ μάχη ἀπό τόν καίσαρα τοῦ Διοκλητιανοῦ, Γαλέριο καί ἔφησε στά χέρια τοῦ νικητῆ τό χαρέμι μέ τίς γυναῖκες καί τά παιδιὰ του.³¹ Ἐπακολοῦθησαν διαπραγματεύσεις, στίς ὁποῖες ὁ Ναρσῆς, μέσω τοῦ ἀπεσταλμένου του Ἀφφαρβᾶν, παρακαλοῦσε νά κλειστεῖ εἰρήνη μέ ὅποιουσδήποτε ὄρους.³² Ἡ τελική ἀπόφαση πάρθηκε ὅταν συναντήθηκε ὁ Διοκλητιανὸς μέ τόν Γαλέριο στή Νίσιβι καί ὁ Σικῆριος Πρόβος στάλθηκε ὡς πρέσβυς στόν Ναρσῆ. Ὁ Πέτρος Πατρικίος ἔχει διασώσει τοὺς ὄρους πού ἔθεσαν οἱ δύο αὐτοκράτορες στόν μεγάλο βασιλέα: "Ἦν δέ τὰ κεφάλαια τῆς πρεσβείας ταῦτα, ὥστε κατὰ τό ἀνατολικόν κλίμα τήν Ἰντηληνήν μετὰ Σοφηνῆς καί Ἀρζανηνήν μετὰ Καρδουηνῶν καί Ζαβδικηνῆς Ῥωμαίους ἔχειν,

καί τόν Τίγριν ποταμόν ἐκατέρας πολιτείας ὀρθέσιον εἶναι, Ἀρμενίαν δέ Ζίν-
θα τό κάστρον ἐν μεθορίῳ τῆς Μηδικῆς κείμενον ὀρίζειν, τόν δέ Ἰβηρίας βασι-
λέα τῆς οἰκείας βασιλείας τά σύμβολα Ῥωμαίοις ὀφείλειν, εἶναι δέ τόπον τῶν
συναλλαγμάτων Νίσιβιν τήν πόλιν παρακειμένην τῷ Τίγριδι.³³ Οἱ ὄροι αὐτοί ἐγι-
ναν χωρίς δυσκολία δεκτοί ἀπό τόν Ναρσῆ, ὁ ὁποῖος, ἀπό λόγους ὑπερηφάνειας-
σύμφωνα μέ τόν Πέτρο - κατά τά ἄλλα ὅμως ἀπό λόγους καθαρά οἰκονομικῶν συμφε-
ρόντων,³⁴ θέλησε νά διαπραγματευθεῖ σχετικά μέ τόν ὀρισμό ὡς μοναδικοῦ τόπου
ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τῆς Νισίβεως. Ὁ Σικόριος Πρόβος ἀντέκρουσε τήν πρό-
ταση τοῦ μεγάλου βασιλέα μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ πρεσβεία του δέν ἦταν ἐξου-
σιοδοτημένη νά συζητήσει ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τούς ὅρους τῶν αὐτοκρα-
τόρων.³⁵

Οἱ ὄροι αὐτοί δέν ἦταν καθόλου ὑπερβολικοί καί δείχνουν πόσο ρεαλιστι-
κά ἀντιμετώπιζε τήν κατάσταση ὁ Διοκλητιανός, πού στήν περίπτωση αὐτή θά
μποροῦσε νά ἐκμεταλλευθεῖ τήν ἀδυναμία τοῦ Ναρσῆ καί νά ἐπιδιώξει προσκτή-
σεις ἐδαφῶν, τά ὁποῖα ὅμως τελικά δέν θά μποροῦσε νά ἐλέγξει. Μέ τήν ἀπό-
δοση τῆς Ἀγγιληνῆς καί τῆς Σωφηνῆς ἀποκαταστάθηκε τό ἔθσιον status quo
τῆς ἐποχῆς τῶν Σεβήρων, μέ τήν προσθήκη ὅμως τῶν περιοχῶν, πού ὁ Ἀμμιανός
Μαρκελλίνος χαρακτηρίζει ὡς "transtigritanae".³⁶ Οἱ περιοχές αὐτές εἶχαν με-
γάλη στρατηγική σημασία, πού ὀφειλόταν ἀπό τή μιὰ πλευρά στό ὄρεινό τους
ἐδαφος, πού τίς ἔκανε δυσπρόσιτες καί ἀπό τήν ἄλλη στή γεωγραφική τους θέ-
ση ἀνάμεσα στήν αὐτοκρατορία, τήν Ἀρμενία καί τήν Περσία. Ὅποιοι τίς
κατεῖχε μποροῦσε νά ἐλέγχει τίς κινήσεις τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων καί νά
καλύπτει τά δικά του σύνορα.³⁷ Ἡ Ἀρμενία περιῆλθε ξανά στή ρωμαϊκή σφαί-
ρα ἐπιρροῆς, καθώς καί ἡ Ἰβηρία, πού κι αὐτή γιά ἓνα διάστημα εἶχε περι-
έλθει στήν περσική ἐπικυριαρχία. Γιά τήν οἰκονομία πάλι ἦταν πολύ σημαντι-
κό γεγονός ὁ καθορισμός τῆς Νισίβεως ὡς ἐμπορικοῦ κέντρου σέ ρωμαϊκό ἐδαφος
λόγω τῶν ἐσόδων πού θά εἰσέρρεαν στό δημόσιο ταμεῖο ἀπό τά φορολογούμενα
ἐμπορεύματα.

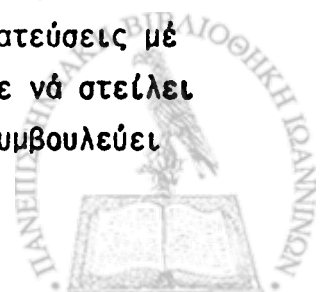
Ἡ εἰρήνη αὐτή εἶχε διάρκεια σαράντα περίπου χρόνων. Ἐπειδή τά ὀποτε-
λέσματα τῆς συνθήκης τοῦ 298 δέν ἦταν καθόλου ἱκανοποιητικά γιά τήν Περσία,
ἔχει ἐκφραστεῖ ἡ ἄποψη³⁸ ὅτι μόνο μέ ἐπιφύλαξη μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε
τήν ἐποχή αὐτή ὡς περίοδο εἰρήνης· πρόκειται μᾶλλον γιά ἓνα διάστημα ἀναβο-
λῆς τοῦ πολέμου. Ἡ ἄποψη αὐτή ὅμως δέν ἐνισχύεται καθόλου ἀπό τίς πηγές.

Ἡ βασιλεία τοῦ γιοῦ τοῦ Ναροῦ, Ὁρμίδα Β' (302-309/10), χαρακτηρίστηκε ἀπό τίς ἐσωτερικές διαμάχες γιά τόν θρόνο. Τελικά, μέ τήν ὑποστήριξη τῶν εὐγενῶν, κατέλαβε τήν ἐξουσία, σέ παιδική ἡλικία, ὁ Σαπῶρ Β', γιός τοῦ Ὁρμίδα Β'.³⁹ Κατά τά πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας του ὁ Σαπῶρ ἔρριξε τό βάρος τῶν δραστηριοτήτων του σέ ἐπιχειρήσεις ἐναντίον διαφόρων ἀραβικῶν φυλῶν.⁴⁰

Ἐκείνη τήν ἐποχή στήν ρωμαϊκή αὐτοκρατορία ἡ ὑποστήριξη καί ἡ ἀποδοχή τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπό τόν Μεγαλο Κωνσταντῖνο εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τή σύσφιξη τῶν σχέσεων τοῦ Βυζαντίου μέ τήν ἤδη ὑπό τόν προηγούμενο αἶνα ἐκχριστιανισμένη Ἀρμενία.⁴¹ Τό γεγονός αὐτό σήμαινε κίνδυνο γιά τίς περσικές βλέψεις γιά τή χώρα. Σέ δυσμενῆ θέση βρέθηκε τότε καί ἡ χριστιανική μειονότητα τοῦ περσικοῦ κράτους, ἡ ὁποία ὡς ἐκείνη τήν ἐποχή ἀπολάμβανε σχετική ἐλευθερία στήν ἐξάσκηση τῶν θρησκευτικῶν τῆς καθικόντων.⁴² Ὁ θρίαμβος τοῦ χριστιανισμοῦ στή ρωμαϊκή αὐτοκρατορία τοῦς ἔκανε νά δοῦν σ'αὐτήν τόν φυσικό τους προστάτη, δέν παράλειψαν μάλιστα νά ἐκδηλώσουν τά αἰσθήματά τους, μέ ἀποτέλεσμα νά ξεσπάσει ἕνας φοβερός διωγμός ἐναντίον τους (339/40).⁴³

Λίγο πρὶν τό 337 ὁ Σαπῶρ Β', παίρνοντας ἀφορμή ἀπό ἐσωτερικές διαμάχες στήν Ἀρμενία,⁴⁴ ἀποφάσισε νά κινήσει τόν πόλεμο πρὸς τοῦς Ρωμαίους μέ σκοπό νά ἀνακτήσει τά ἐδάφη πού εἶχαν περιέλθει σέ ρωμαϊκή κατοχή μέ τή συνθήκη τῆς Νισίβευς (298), ἡ ὁποία εἶχε ἀνανεωθεῖ γιά μιὰ ἀκόμα φορά τό 324/25.⁴⁵ Τήν ἐποχή αὐτή συνέβηκαν δύο γεγονότα ἀποφασιστικῆς σημασίας. Τό ἕνα ἦταν ὁ θάνατος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (Μάϊος 337), πού ματαίωσε μιὰ ἐκστρατεία του ἀπό θέση ἰσχύος ἐναντίον τοῦ Σαπῶρ καί τό δεύτερο ἡ ἀλλαγή τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς στήν ἀνατολή ἀπό ἐπιθετική σέ ἀμυντική. Ἡ ἀλλαγή αὐτή ὑπαγορεύτηκε ἀπό τίς δυναστικές ἀναταραχές πού ἀκολούθησαν τόν θάνατο τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου.⁴⁶ Μέχρι τό 350 δέν σημειώθηκε στό μέτωπο κανένα γεγονός ἀποφασιστικῆς σημασίας κι ἀπό τό 350 ἕως τό 358 ὁ Σαπῶρ Β', ἀπασχολήθηκε στά ἀνατολικά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας του μέ τοῦς Χιονίτες Οὐννους⁴⁷ καί τοῦς Σάκες.⁴⁸ Στά ὄντια τῆς ἀνατολίας εἶχαν παραμείνει μερικοί στρατηγοί μέ σκοπό νά κάνουν ἐπιδρομές στά ρωμαϊκά ἐδάφη τῆς Μεσοποταμίας καί τήν Ἀρμενία.⁴⁹ Τό 356 ὁ ἐπίσκοπος τῶν πραιτωρίων Μουσωνιανός⁵⁰, ἔχοντας πληροφορίες ἀπό κατασκόπους ὅτι ὁ Σαπῶρ συναντᾷ δυσκολίες στήν ἀποκρούση τῶν Οὐννων, ἤρθε ἀπό δική του πρωτοβουλία⁵¹ σέ διαπραγματεύσεις μέ τόν Ταμσαπῶρ, στρατιωτικό διοικητή τῆς περιοχῆς, καί τόν ἐπεισε νά στείλει ἕνα γράμμα στόν Σαπῶρ. Στό γράμμα αὐτό ὁ Ταμσαπῶρ ἔπρεπε νά συμβουλεύει

τόν μεγάλο βασιλέα νά κλείσει εἰρήνη μέ τούς Ρωμαίους γιά νά ἐξασφαλίσαι
 ἔτσι τήν ἡσυχία στά δυτικά του σύνορα. Ὁ Ταμσαπὼρ ἔστειλε πράγματι τό γράμ-
 μα στόν Σαπὼρ, διασκευάζοντας ὁμως κατάλληλα τήν πρόταση τοῦ Μουσωνιανοῦ:
"Paruit Tamsapor, hi sique fretus refert ad regem, quod bellis acerrimis
Constantius implicatus, pacem postulat precativam."⁵² Ἐδῶ
 εἶναι πολύ ἐνδιαφέρουσα ἡ χρήση τῆς ἔκφρασης "pacem precativam" πού ὑποτίθεται
 ὅτι χρησιμοποίησε ὁ Κωνσταντῖος ζητώντας εἰρήνη ἀπό τόν Σαπὼρ. "pacem pre-
cativam" ἦταν ὁ ὅρος πού χρησιμοποίησε ἡ Ῥώμη καί ἡ αὐτοκρατορική προπαγάν-
 δα γιά νά χαρακτηρίσει τίς συνθήκες πού συνῆπτε μέ τούς βάρβαρους λαούς
 πού δέν ἀνήκαν στό ρωμαϊκό imperium.⁵³ Στήν δική μας περίπτωση ἡ χρήση της
 μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀπό δύο πλευρές. Ἀπό τήν πλευρά τοῦ Ἀμμιανοῦ ἀπό τή
 μία καί νά ἐνταχθεῖ στή νενικότερη τάση του πρὸς τόν Κωνσταντῖο, γιατί δέν
 ἔχει σημασία ἡ ιστορικότητα ἢ ὄχι τῆς ἔκφρασης, ἀλλά τό γεγονός ὅτι γιά τούς
 ἀναγνώστες τοῦ Ἀμμιανοῦ ἕνας ρωμαῖος αὐτοκράτορας πού postulat pacem pre-
cativam θά ἦταν ἕνα πολὺ δυσάρεστο ποινῶν. Ἀπό τήν ἄλλη, ἀπό τήν πλευρά
 τῆς σασσανιδικῆς προπαγάνδας, μιά κι ὁ ὅρος περιέχεται σέ μιά περσική ἐπιστο-
 λή: ὁ ρωμαῖος αὐτοκράτορας, αὐτός πού κατ'ἐξοχὴν παρέρχει τήν pacem precativam,
 ἀντιστρέφει τούς ὅρους καί ἐκλιπαρεῖ γιά εἰρήνη.

Τό γράμμα ἔφθασε στόν Σαπὼρ β'ὅταν αὐτός εἶχε κλείσει πιά εἰρήνη μέ
 τούς Σύλλους.⁵⁴ Ὅπως ἦταν φυσικό ἡ ἔκφραση pacem precativam τοῦ δημιούργησε
 μεγάλες ἐλπίδες καί τό 358 ὁ πρεσβευτής του Ναρσαῖος ἔφερε στοὺς Ρωμαίους
 ἕνα γράμμα ἀπό τόν Σαπὼρ πρὸς τόν Κωνσταντῖο μέ πάρα πολύ βαρεῖς ὄρους.
 Τό γράμμα αὐτό, ὅπως τό ἔχει σώσει ὁ Ἀμμιανός⁵⁵ εἶναι σημαντικό δείγμα τῆς
 σασσανιδικῆς πολιτικῆς προπαγάνδας. Κάτω ἀπό μιά ἐπιβλητική προμετωπίδα,
 στήν ὁποία ἀναφέρονται οἱ χαρακτηριστικοί τίτλοι τῶν περσῶν βασιλέων "βα-
 σιλεύς βασιλέων", "σύντροφος τῶν ἀστρῶν", καί "ἀδελφός τοῦ ἡλίου καί τῆς
 σελήνης",⁵⁶ ὁ Σαπὼρ συγχαίρει εἰρωνικά τόν Κωνσταντῖο γιά τή σωτηρική του
 νά ἐπιστρέφει στόν ὀρθό δρόμο, ἀφοῦ κατάλαβε ἀπό τήν ἴδια του τήν πείρα,
 σέ ποιά ἀδιέξοδο τόν ὁδήγησε ἡ "avaritia alieni". Τί θεωρεῖ ὁ Σαπὼρ
 "ἀλλότριον", φαίνεται στή συνέχεια τοῦ γράμματός. Ὑπενθυμίζει στόν Κωνσταν-
 τῖο ὅτι οἱ πρόγονοί του Ἀχαιμενίδες εἶχαν ἐπεκτείνει τὰ ὄρια τῆς αὐτοκρα-
 τορίας τους ὡς τόν ποταμὸ Στρυμῶνα καί τή Μακεδονία. Ὁ ἴδιος ὁμως, ἂν καί
 ξεπερνᾷ κατά πολύ σέ μεγαλοπρέπεια τούς παλαιούς βασιλεῖς καί θά εἶχε κάθε
 δικαίωμα νά ἀπατήσῃ τήν ἐπιστροφή τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν, εἶναι λογικός καί
 ζητᾷ μόνο τήν ἐπιστροφή τῆς Μεσοποταμίας καί τῆς Ἀρμενίας, ἐδάφη πού μέ

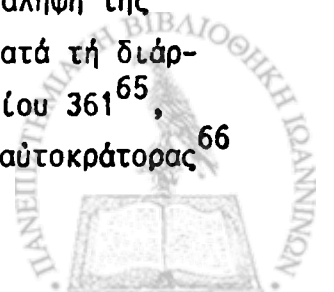

προδοσία πήραν οι Ρωμαίοι από τον παπού του (Ναρσή). Παρομοιάζει ακόμα την Ἀρμενία με ένα άρρωστο μέλος του σώματος, τό οποίο πρέπει νά καυτηριαστεί ἢ νά ἀποκοπεῖ, ὥστε νά μπορέσει ὁ Κωνσταντίος, ἀπαλλαγμένος ἀπό αὐτή τήν ἀδιάκοπη ἐστία ἀναταραχῶν, νά κυβερνήσει τήν ὑπόλοιπη αὐτοκρατορία μέ ἀσφάλεια. Ἄν ἡ πρεσβεία ἐκείνη - τελειώνει τό γράμμα - ἐπέστρεφε ἀπρακτη, ὁ Κωνσταντίος θά ἔπρεπε νά προετοιμαστῆ γιά μιά περσική εἰσβολή στά ἐδάφη του.

Σέ αὐτό τό γράμμα τοῦ Σαπῶρ Β' διακρίνονται καθαρά τά δύο ἐπίπεδα πάνω στά ὁποῖα κινήθηκαν πάντα οἱ σχέσεις τῶν δύο κρατῶν. Ἡ ἀναφορά τοῦ Σαπῶρ στά ἐδάφη τῆς παλαιᾶς ἀχαιμενιδικῆς αὐτοκρατορίας καί ἡ δήλωσή του ὅτι εἶχε κάθε δικαίωμα νά ζητήσει τήν ἐπιστροφή τους περιορίζεται στή σφαῖρα τῆς πολιτικῆς προπαγάνδας, πού δέν ἦταν ἄσκοπο νά γίνεται γνωστή μέ κάθε εὐκαιρία στόν ἀντίπαλο. Ἡ πολιτική πραγματικότητα ὅμως ἦταν αὐτή πού ὑπαγόρευσε τούς τελικούς ὅρους του. Ζήτησε τήν ἐπιστροφή τῆς Μεσοποταμίας καί τῆς Ἀρμενίας,⁵⁷ περιοχῶν μόνιμα ὀμφισβητούμενων μέ ρευστά σύνορα καί χαλαρή διοικητική ὀργάνωση.

Ὁ Κωνσταντίος βέβαια, "victor terra parique", ἀπαντᾷ ὅτι δέν ἦταν δυνατόν τότε πού "totus orbis Romanus nobis obtemperat" νά παραχωρήσει αὐτά πού μπόρεσε νά διατηρήσει ἄθικτα ὅλα τά προηγούμενα χρόνια, ὅταν διοικούσε μόνο τίς ἐπαρχίες τῆς Ἀνατολῆς.⁵⁸ Ἡ πρεσβεία ἐπέστρεψε ἀπρακτη καί ἀκολουθήθηκε ἀπό ρωμαϊκή πρεσβεία μέ ἐπιστολή τοῦ αὐτοκράτορα καί δῶρα καί μέ τόν ἀπώτερο σκοπό νά καθυστερήσει τήν ὀχύρωση τῶν βορείων ἐπαρχιῶν ἀπό τόν Σαπῶρ.⁵⁹ Ὁ ὅρος πού ἔθετε ὁ Κωνσταντίος ἦταν νά διατηρηθεῖ τό status quo ὅπως εἶχε, δηλαδή νά μή γίνει καμιά διευθέτηση πού θά ἄλλαζε τήν κατάσταση στή Μεσοποταμία καί τήν Ἀρμενία καί πρότεινε στόν Σαπῶρ ἕνα foedus amicitiae,⁶⁰ χωρίς ἀντάλλαγμα πρακτικά γιά τόν πέρση βασιλέα. Ὁ Σαπῶρ ὅμως ἐπέμενε στήν ἐπιστροφή τῶν ἐδαφῶν⁶¹ κι ὅμοια ἄγονες παρέμειναν κι οἱ διαπραγματεύσεις μέ τήν ἐπόμενη ρωμαϊκή πρεσβεία, μέ ἐπικεφαλῆς τόν Λουκλιανό καί τόν Προκόπιο,⁶² ἐνῶ ἄρχισε νά ἐτοιμάζεται ἡ περσική ἐπίθεση.⁶³

Οἱ ἐχθροπραξίες ἄρχισαν τό 359 καί κορυφώθηκαν μέ τήν κατάληψη τῆς Ἀμιδας ἀπό τούς Πέρσες.⁶⁴ Ὁ Κωνσταντίος πεθαίνει ἀπό πυρετό κατά τή διάρκεια μιᾶς τελευταίας ἐκστρατείας ἐναντίον τους, στίς 5 Ὀκτωβρίου 361⁶⁵, ἐνῶ ἤδη ἀπό τόν χειμῶνα τοῦ 360 ὁ Ἰουλιανός εἶχε ἀναγορευθεῖ αὐτοκράτορας⁶⁶

από τόν επαναστατημένο στρατό του στό Παρίσι. Τόν χειμώνα τοῦ 363 ὁ Ἰουλιανὸς τὸν πέρασε στὴν Ἰντιόχεια προετοιμάζοντας τὴν ἐπίθεσή του ἐναντῖον τῆς Περσίας.

Σύμφωνα μὲ τὸν Ἀμμιανὸ τὰ αἷτια πού ὤθησαν τὸν Ἰουλιανὸ σὲ αὐτὴν τὴν ἐκστρατεία ἦταν δύο. Τὸ ἓνα ἦταν ἡ ἐπιθυμία του νὰ τιμωρήσει τοὺς Πέρσες γιὰ τὶς λεηλασίες καὶ τὶς καταστροφές πού ἐπέφεραν ἐπὶ ἐξήντα σχεδὸν χρόνια στὰ ρωμαϊκὰ ἐδάφη καὶ τὸ ἄλλο ὁ πόθος του γιὰ δράση καὶ ἡ φιλοδοξία του νὰ προσθέσει στὰ ἐπίθετα πού μνημόνευαν τὶς νίκες του ἐπὶ τῶν βαρβάρων καὶ τὸ Parthicus.⁶⁷ Τὴν ἀποψη αὐτὴ τοῦ Ἀμμιανοῦ δέχεται καὶ ὁ Seeck,⁶⁸ γράφοντας ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ἐπιχείρησε αὐτὸν τὸν πόλεμο γιὰ ἐκφοβισμό καὶ ἐκδίκηση κί ὄχι γιὰ νὰ προσαρτήσῃ περσικὰ ἐδάφη στὴν αὐτοκρατορία. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰουλιανὸς σὲ λόγο του πρὸς τὸ στράτευμα,⁶⁹ θέλοντας νὰ δικαιολογήσῃ αὐτὴ τὴν ἐκστρατεία ὡς bellum justum⁷⁰ καὶ νὰ διασκεδάσῃ ἔτσι τὶς ἀνησυχίες πολλῶν πού τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι εἰσβάλλει σὲ ξένη χώρα,⁷¹ δίνει τὸ σύνθημα στὸ στρατό ὅτι πρέπει νὰ κατατραφεῖ αὐτὸ τὸ "κακώτατο" ἔθνος,⁷² μὲ σκοπὸ ὅμως ὅπως παρακάτω συμπληρώνει, νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ αὐτοκρατορία διὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ἡσυχίας σὲ ἐκείνη τὴν πλευρὰ της.⁷³ Αὐτὰ τὰ λόγια φανερώνουν ὅφ' ἑνός ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ἤθελε νὰ ἐπιφέρει ἓνα ἀποφασιστικὸ πλῆγμα στὴν περσικὴ αὐτοκρατορία - γι' αὐτὸ τὸν λόγο ἄλλωστε καὶ προχώρησε μέχρι τὴν Κτησιφώντα - ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως δέν μαρτυροῦν κατακτητικὲς διαθέσεις. Ὁ ἀπώτερος σκοπὸς του ἦταν νὰ ὑπαγορεύσῃ στὴν Περσία μιὰ συντριπτικὴ συνθήκη εἰρήνης πού θὰ τοῦ ἐξασφάλιζε μιὰ μακρόχρονη - κι ὀριστικὴ ἔσως - ἡρεμία στὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας.⁷⁴

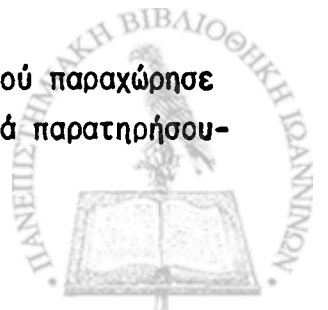
Ἡ περιγραφή τοῦ Ἀμμιανοῦ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε βῆμα μὲ βῆμα τὴν ἐπιτυχὴ προέλαση τοῦ Ἰουλιανοῦ μέχρι τὴν Κτησιφώντα καὶ τὴν περικειτεῖ- ὤδη ἐπιστροφή του κατὰ μῆκος τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Τίγρι, μετὰ τὴν καιόπιν δικῆς του διαταγῆς καταστροφή τοῦ στόλου του.⁷⁵ Τὸ στράτευμα βρισκόταν σὲ ἀθλια κατάσταση, ἐξουθενωμένο ἀπὸ τὶς κακουχίες, τὸν λιμὸ καὶ τὶς ἀδιάκοπες ἐπιθέσεις τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ὅταν ὁ Ἰουλιανὸς τραυματίστηκε θανάσιμα κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἀψιμαχίας.⁷⁶ Πέθανε στὶς 26 Ἰουλίου 363 ἀποφεύγοντας νὰ ὀρίσει διάδοχο. Τὴν ἐπομένη τοῦ θανάτου του συγκεντρώθηκαν οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ γιὰ νὰ ἐκλέξουν τὸν νέο αὐτοκράτορα. Μετὰ ἀπὸ συζητήσεις οἱ γνῶμες ὄλων ἐνώθηκαν στὸ πρόσωπο τοῦ Σαλουτίου, ἐπάρχου τῶν πραιτωρίων τῆς Ἀνατολῆς,⁷⁷ πού ἀρνήθηκε ὅμως ἐξ αἰτίας τῆς προχωρημένης

του ηλικίας. Τελικά μερικοί στρατιώτες εξέλεξαν αυτοκράτορα τόν 'Ιοβιανό, άρχηγό τής άνακτορικής φρουράς.⁷⁸ Ο 'Αμμιανός⁷⁹ περιγράφει παραστατικά τήν άπογοήτευση του στρατού, πού παρακούοντας τό όνομα του νέου αυτοκράτορα καί νομίζοντας ότι ό 'Ιουλιανός είχε συνέλθει από τό τραύμα του, ξέσπασε σέ δάκρυα βλέποντας, αντί γιά τόν μικρόσωμο 'Ιουλιανό, τόν γεροδεμένο 'Ιοβιανό νά περνά ντυμένος μέ τά αυτοκρατορικά ένδύματα μπροστά από τίς τάξεις του.

Οί ρωμαϊκές δυνάμεις ξανάρχισαν τήν πορεία τους κάτω από τήν συνεχή πίεση τών Περσών καί τών Σαρακηνών πού ήθελαν νά έκδικηθούν γιά τήν άρνηση του 'Ιουλιανού νά δεχτεί τήν - καλά άμοιβόμενη - βοήθειά τους.⁸⁰ Ο Σαπώρ έχοντας έν τῷ μεταξύ πληροφορηθεϊ τόν θάνατο του 'Ιουλιανού πήρε τήν πρωτοβουλία καί έστειλε ως πρεσβευτή τόν Σουρήνα μαζί μέ έναν άλλο Πέρση εύγενή μέ προτάσεις γιά ειρήνη.⁸¹ Η εύκαιρία ήταν μοναδική γιά τόν 'Ιοβιανό, ό όποϊος "alia metuens"⁸² καί επικεφαλής ενός στρατού στά όρια τής εξέγερσης από τήν πείνα καί τήν όργή, δέχτηκε τήν πρόταση του Σαπώρ καί έστειλε από τήν ρωμαϊκή πλευρά τόν 'Αρίνθαιο⁸³ καί τόν Σαλιύτιο στό περσικό στρατόπεδο γιά νά λάβουν μέρος στίς διαπραγματεύσεις.⁸⁴ Αρχικά ό Σαπώρ ζήτησε νά του επιστραφούν όλες τά έδάφη πού είχαν παραχωρηθεϊ στους Ρωμαίους μέ τή συνθήκη τής Νισίβεις.⁸⁵ Κατόπιν όμως περιορίστηκε νά ζητήσει νά του επιστραφούν οί περιοχές πού βρίσκονταν στή δεξιά όχθη του Τίγρη: ή 'Αρζανηνή, ή Μοξοηνή, ή Ζαβδικηνή, ή Ρεχλιμηνή καί ή Κορδουηνή μέ δεκαπέντε φρούρια, καθώς καί οί πόλεις Νισίβεις καί Σίγγαρα καί τό όχυρό *Castra Maurorum*.⁸⁶ Ο 'Ιοβιανός μέ κόπο προσπάθησε νά πείσει τούς Πέρσες ή Νισίβεις καί ή Σίγγαρα νά παραδοθούν χωρίς τούς κατοίκους τους καί νά έπιτραπει στίς ρωμαϊκές φρουρές τών όχυρών πού θά περιέρχονταν σέ περσική κατοχή νά επιστρέψουν σέ ρωμαϊκό έδαφος.⁸⁷ Ένας άκόμα έξαιρετικά βαρύς όρος - "exitiale et impium"⁸⁸ - πού ύπαγορεύτηκε από τούς Πέρσες ήταν ή ύποχρέωση τών Ρωμαίων νά μή προσφέρουν βοήθεια στόν 'Αρσάκη, βασιλέα τής 'Αρμενίας, έναντίον τών Περσών, άν αυτός τό ζητούσε, γεγονός τό όποϊο σήμαινε ούσιαστικά τήν ένγκατάλειψη τής ρωμαϊκής έπικροής στήν 'Αρμενία.⁸⁹ Η ειρήνη συμφωνήθηκε νά έχει διάρκεια τριάντα χρόνων καί έπισημασθηκε μέ όρκους καί τή συνηθισμένη άνταλλαγή όμήρων.⁹⁰

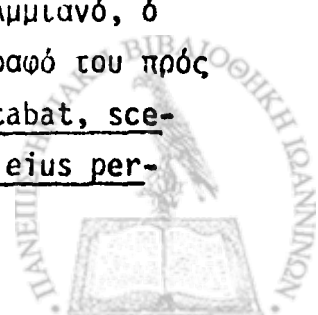
Ο 'Ιοβιανός κατηγορήθηκε ότι ήταν ό πρώτος αυτοκράτορας πού παραχώρησε έπίσημα ρωμαϊκά έδάφη σέ έχθρό.⁹¹ Είμαστε ύποχρεωμένοι όμως νά παρατηρήσου-

με ότι ή απώλεια τών έδαφών αυτών έπληξε περισσότερο τό prestige καί τήν άμυνα τής αυτοκρατορίας παρά τήν έδαφική της άκεραιότητα, μιά καί οί περιοχές πού παραχωρήθηκαν δέν είχαν οργανωθεί μέσα στό διοικητικό σύστημα τών έπαρχιών, αλλά είχαν παραμείνει σχεδόν αυτόνομες κάτω από τούς τοπικούς τους άρχοντες, παίζοντας τόν ρόλο μιās Pufferzone.⁹² Μέ τή συνθήκη του 363 χάθηκε ένα μέρος από αυτή τήν άμυντική ζώνη, αλλά τά υπόλοιπα έδάφη, πού περιήλθαν σέ ρωμαϊκή κυριαρχία τό 298, δέν υπέστησαν καμιά μεταβολή. Σοβαρή ήταν ή απώλεια τής Νισίβεως, για τούς λόγους πού έχουμε ήδη αναφέρει.⁹³ Έχει παραδοθεί ότι οί κάτοικοί της παρακάλεσαν τόν Ίοβιανό νά μή τούς μετοικήσει σέ άλλη περιοχή, αλλά νά τούς αφήσει νά υπερασπιστούν μόνοι τους τήν πόλη τους, όπως είχάν κάνει καί στό παρελθόν.⁹⁴

Ό όρος πού έχει ιδιαίτερα προβληματίσει τήν σύγχρονη έρευνα, είναι ο όρος ό όποιος αναφέρεται στην άπαγόρευση παροχής στρατιωτικής βοήθειας στην Άρμενία. Έχει υποστηριχθεί δηλαδή, ότι μέ τή συνθήκη του 363 συμφωνήθηκε, εκτός τών άλλων, καί ο διαμελισμός τής Άρμενίας ανάμεσα στό Βυζάντιο καί τήν Περσία.⁹⁵ Σέ νεώτερη μελέτη⁹⁶ όμως αποδεικνύεται, μέ βάση κυρίως τήν αφήγηση τών σχετικών γεγονότων από τόν Άμμιανό Μαρκελλίνο, ότι ο διαμελισμός τής χώρας ήταν μιά αναγκαστική λύση, στην όποία όδηγήθηκε ο Βάλης τό 378, κάτω από τήν πίεση τών γοιθικών επιδρομών στή θράκη. Δέν θά ήταν ίσως άσκοπο νά εκθέσουμε σύντομα τήν κατάσταση, όπως διαμορφώθηκε σέ σχέση μέ τήν Άρμενία από τό 363 έως τό 378.

Σύντομα ύστερα από τόν ξαφνικό θάνατο του Ίοβιανού στά Δαδάστανα,⁹⁷ μετά από όκτάμηνη βασιλεία, ο Σαπώρ άρχισε νά επιτίθεται στην Άρμενία μέ τή δικαιολογία ότι τίποτα κιά δέν τόν έμπόδιζε νά ανακτήσει αυτά πού ανήκαν στους προγόνους του.⁹⁸ Αυτό σημαίνει ότι ή συνθήκη, πού είχε συνάψει μέ τόν Ίοβιανό, τόν έμπόδιζε νά παρέμβει μέ όποιοδήποτε τρόπο στην Άρμενία.⁹⁹ Δέν είναι άτοπο λοιπόν τό συμπέρασμα ότι τό 363 είχε κατ'όποιον τρόπο άναγνωριστεί ή "αυτοδιάθεση" τών Άρμενίων,¹⁰⁰ έπειδή οί Ρωμαίοι ήταν από τή συνθήκη ύποχρεωμένοι νά μή παρεμβαίνουν στις ύποθέσεις τής χώρας, ο δέ μεγάλος βασιλέας αισθανόταν τόν έαυτό του δεσμευμένο από τήν ίδια συνθήκη. Μιά ένδειξη για τήν όρθότητα αυτής τής άποψης βρίσκουμε στον Άμμιανό, ο όποιος αναφέρει, ότι ο αυτοκράτορας Βάλης έγραφε σ'ένα τελεσίγραφο του προς τόν Σαπώρ, στά 378: "quod rex justus et suo contentus, ut iactitabat, scelereste concupiscat Armeniam, ad arbitrium suum vivere cunctis eius permissis..."¹⁰¹

Μέσα στα πλαίσια της συνθήκης ὁ Βάλης ἀρνήθηκε τὸ 369 νὰ δώσει στρατι-
 ωτική βοήθεια καὶ νὰ στέψει βασιλέα τὸν Πάπα, γιὸ τοῦ δολοφονημένου ἀπὸ
 τοὺς Πέρσες βασιλέα τῆς Ἀρμενίας Ἀρσάκη Β', ὁ ὁποῖος εἶχε καταφύγει στοὺς
 Ῥωμαίους. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως τὸν ἔστειλε πίσω στὴ χώρα του ὡς νόμιμο βασι-
 λέα, χωρὶς διάσημα βασιλείας.¹⁰² Ὁ Σαπῶρ θεώρησε τὴν πράξη αὐτὴ - ὄχι ἄδικα¹⁰³
 ὡς παραβίαση τῆς συνθήκης καὶ εἰσέβαλε στὴν Ἀρμενία,¹⁰⁴ ἀναγκάζοντας τὸν
 Βάλην νὰ στείλει κι αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του ἓνα στρατιωτικὸ σῶμα.¹⁰⁵ Ἡ κατά-
 στασις ὀξύνθηκε ὅταν ὁ Πάπα ἀναγνώρισε τὴν κυριαρχία τοῦ Πέρση βασιλέα,¹⁰⁶
 γεγονός πού τὸ 371 ὁδήγησε σὲ ἔνοπλη σύγκρουση.¹⁰⁷ Τὸ 374 οἱ Ῥωμαῖοι δολοφο-
 νοῦν τὸν Πάπα¹⁰⁸ καὶ ὀρίζουν ὡς δι᾿ ἄδοχό του τὸν Βαραζδάτη.¹⁰⁹ Ἀκολούθησαν
 διάφορες προτάσεις τοῦ Σαπῶρ γιὰ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ ἰσορροπία τῶν δυνάμεων
 ἐπιρροῆς πάνω στὴν Ἀρμενία καὶ γύρω στὸ 377/78, ἀφοῦ εἶχε προηγηθεῖ ἐγκα-
 τάσταση περσικῶν στρατευμάτων στὴ χώρα,¹¹⁰ ὁ Σαπῶρ προτείνει στὸν Βάληντα
 νὰ καταστρέψουν ἐντελῶς τὴν Ἀρμενία,¹¹¹ πράγμα τὸ ὁποῖο ἐρμηνεύτηκε σωστά
 ὡς πρόταση διαμελισμοῦ τῆς χώρας ἀνάμεσα στὰ δύο κράτη, μετὰ τὴν ὀριστική
 ἀπομάκρυνση τῆς ἀρσακιδικῆς δυναστείας ἀπὸ τὴν ἐξουσία. Ὁ Βάλης ἀρχικά
 ἀρνήθηκε κατηγορηματικά νὰ δεχτεῖ τὴν πρόταση τοῦ Σαπῶρ,¹¹² ἔταν ὅμως ὁ
 κίνδυνος ἀπὸ τίς γοθτικές ἐπιδρομὲς ἐγίνε ιδιαίτερα αἰσθητὸ καὶ ἡ παρουσία
 τοῦ στή θράκη κρίθηκε ἀπαραίτητη, ἔστειλε στὴν Περσία ὡς πρεσβευτὴ τὸν Βί-
 κτωρα,¹¹³ *mag. equitum*, γιὰ νὰ διευθετήσῃ τὸ θέμα τῆς Ἀρμενίας.¹¹⁴ Εἶναι
 φανερό ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν γεγονότων ὁ Βάλης ἀναγκάστηκε νὰ δεχτεῖ
 τὸ σχέδιο τοῦ Σαπῶρ καὶ νὰ περιοριστεῖ σὲ ἓνα μικρὸ τμῆμα, τὸ δυτικὸ, τῆς
 Ἀρμενίας, ἐνῶ τὸ πέντε φορές περίπου μεγαλύτερο ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς χώρας
 περιῆλθε στοὺς Πέρσες.¹¹⁵

Γύρω στὸ 385 ὁ βασιλέας τῆς Ἀρμενίας Ἀρσάκης ἀναγκάστηκε νὰ περιορι-
 στεῖ μόνο στὸ ρωμαϊκὸ τμῆμα τῆς χώρας γιατί οἱ Πέρσες ἐγκατέστησαν στὴν
 Περσαρμενία τὸν Χοσρόη.¹¹⁶ Σύμφωνα μὲ τὴ συνηθισμένη τους τακτικὴ οἱ Ῥω-
 μαῖοι εἶχαν ἀποφύγει νὰ ἐνσωματώσουν στὴν αὐτοκρατορία τὴν Μεγάλῃ Ἀρμενία,
 ἀπὸ τὴ μιὰ γιὰ νὰ μὴ προκαλέσουν τὴν ὀργὴ τοῦ Πέρση βασιλέα καὶ ἐπὶ τὴν ἄλ-
 λη γιὰ νὰ μὴ θίξουν τὴν ἐθνικὴ αὐαίσθησις τῶν Ἀρμενίων,¹¹⁷ πράγμα τὸ ὁποῖ-
 ο δὲν ἀπέφυγαν τελικά. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀρσάκη, πού δὲν ἄφησε ἀπογόνους,
 ἐπικεφαλῆς τῆς χώρας τέθηκε ἓνας ἀρμένιος ἄρχοντας μὲ τὸν ρωμαϊκὸ τίτλο τοῦ
comes Armeniae.¹¹⁸ Φαίνεται ὅμως πὼς οἱ ἀρμένιοι εὐγενεῖς δυσανασχέτησαν
 μὲ αὐτὴ τὴ διευθέτηση καὶ μεταβίβασαν τὴν διοίκηση καὶ τὴν κυριαρχία καὶ
 τοῦ ρωμαϊκοῦ τμήματος τῆς χώρας στὸν ὑποτελεῖ τῆς Περσίας βασιλέα τῆς Περσαρ-

μενίας. Αὐτή ἡ περίεργη κατάσταση διατηρήθηκε μέχρι τῷ 415 περίπου, ὅταν ὁ Ἰσδιγέρδης Α' ἀποφάσισε νά ἐγκαταστήσει ἕνα γιό του στόν θρόνο τῆς Περσαρμενίας.¹¹⁹ Ἐνας πέρσης πρίγκηπας ὅμως, πού θά κυβερνοῦσε σέ μιά ἐνωμένη Ἀρμενία, κι ἔτσι, ὅσον ἀφορᾷ τό ρωμαϊκό της τμήμα, θά ἦταν τυπικά ὑποτελής τοῦ ρωμαίου αὐτοκράτορα, ἦταν κάτι ἀδιανόητο. Ἐπομένως θά πρέπει νά ἐπῆλθε τότε μιά συμφωνία, πού θά ὀριστικοποίησε τή διαίρεση τῆς Ἀρμενίας. Ἡ διοίκηση τοῦ ρωμαϊκοῦ τμήματος ἀνατέθηκε ξανά σέ ἕναν comes Armeniae, εἶναι ὅμως ἀμφίβολο ἂν, τελικά, μετά τά γεγονότα πού εἶχαν προηγηθεῖ, αὐτός θά ἦταν ἀρμένιος κι ὄχι ὠμαῖος.¹²⁰ Αὐτός ὁ τρόπος διακυβέρνησης τῆς χώρας διατηρήθηκε μέχρι τήν ἐπὶ τῆς Ἰουστινιανοῦ ὅποτε ἡ Μεγάλη Ἀρμενία ἐνωματώθηκε, μέ τήν ὀργάνωσή της σέ ἐπαρχία, στήν αὐτοκρατορία.¹²¹

Ὁ θάνατος τοῦ Βάλεντα (378), κατά τή διάρκεια τῆς ἐκστρατείας του ἐναντίον τῶν Γότθων στή θράκη, ἀκολουθήθηκε ἀπό μιά μακρόχρονη περίοδο εἰρηνικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στίς δύο αὐτοκρατορίες. Αὐτό εἶναι ἕνα ἀκόμα στοιχεῖο πού ἐνισχύει τή θέση ὅτι τό ἀρμενικό πρόβλημα εἶχε λυθεῖ ἴδη ἀπό τό 378.

Γιά τό διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου Α' ἔχουμε πολλές πληροφορίες γιά ἀνταλλαγὴ διπλωματικῶν ἀποστολῶν ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές, μέ κύριο σκοπό τήν ἀναγγελία τῆς ἐνθρόνισης ἑνός νέου ἡγεμόνα καί τήν ἀνανέωση τῆς πρὸ πρόσφατης συνθήκης εἰρήνης. Μιά ἀπό αὐτές ἦταν καί ἡ πρεσβεΐα τοῦ νεαροῦ Στελίχωνα τό 387, χρονολογία πού ὁ Güterbock - καί ὁ Doise, τοποθετώντας τήν ὅμως τό 384 - θεώρησε ὅτι ἐγίναν οἱ τελικές διαπραγματεύσεις γιά τόν διαμελισμό τῆς Ἀρμενίας.¹²²

Οἱ καλές αὐτές σχέσεις προωθήθηκαν ἀκόμα περισσότερο ἐπὶ Ἀρκαδίου καί Ἰσδιγέρδη Α', ὁ ὁποῖος, ὅπως θά δοῦμε σέ ἄλλο σημεῖο,¹²³ ἀπό πολιτική κυρίως σκοπιμότητα, εὐνόησε τή σύμφιξή τους. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ σφραγίστηκε ἀπό τίς πρεσβεΐες τοῦ Μαρουθᾶ, ἐπισκόπου Σωφηνῆς καί τοῦ Ἀνθεμίου, τοῦ μετέπειτα ἐπάρχου τῶν πραιτωρίων τῆς Ἀνατολῆς, ἡ φιλοπερσικὴ πολιτικὴ τοῦ ὁποῖου δημιούργησε ἕνα πολῦτιμο κλίμα ἀσφάλειας κατά τά πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ μικροῦ Θεοδοσίου Β' οὕτως ὥστε οἱ μεταγενέστεροι νά μιλοῦν γιά ἀνάθεση τῆς κηδεμονίας τοῦ ἀνηλίκου αὐτοκράτορα ἀπὸ τόν πατέρα του Ἀρκαδίου στόν μεγάλο βασιλέα.¹²⁴

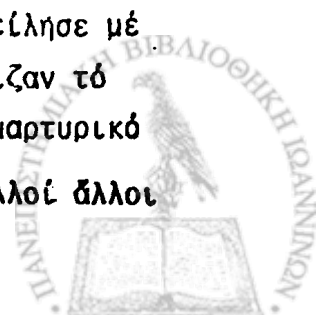

2. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Η ΠΕΡΣΙΑ ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ Ε' ΑΙΩΝΑ

α. Ο βυζαντινοπερσικός πόλεμος του 421-22

Μετά τή συνθήκη του 363 καί τόν διαμελισμό τής Ἀρμενίας καί τής Ἰβηρίας πού ἀκολούθησε, τό Βυζάντιο καί ἡ Περσία ἀπόλαυσαν μιὰ μακρόχρονη περίοδο εἰρηνικῆς συμβίωσης. Ὁ πόλεμος πού ξέσπασε ἀνάμεσί τους τό 502, στά χρόνια τής βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Ἀναστασίου Α' (491-518) σήμανε τό τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου. Κατά τή διάρκειά ὅμως αὐτοῦ τοῦ "εἰρηνικοῦ" Ε' αἰώνα οἱ σχέσεις τῆς Κωνσταντινούπολης καί τῆς Κτησιφώντιας κλονίστηκαν δύο φορές¹· γιά πρώτη φορά στά τέλη τοῦ 420 καί γιά δεύτερη τό 441. Τά γεγονότα τοῦ 420 ὀδήγησαν σέ ἕνα σύντομο πόλεμο, ἐνῶ ἡ περσική ἐπίθεση τοῦ 441 εἶχε περισσότερο τόν χαρακτήρα μιᾶς ἀστραπιαίας ἐκβιαστικῆς ἐπιχειρήσεως στήν παραμεθόριο περιοχή. Οἱ δύο αὐτές βυζαντινοπερσικές συγκρούσεις συνέπεσαν μέ τή βασιλεία τοῦ Θεοδοσίου Β' (408-450). Τό ἴδιο περίπου χρονικό διάστημα εἶχαν ἀνέβει στόν περσικό θρόνο διαδοχικά τρεῖς ἡγεμόνες: Ὁ Ἰσδιγέρδης Α' (399-420), ὁ γιός του, Βαράμ Ε' Gōr (420-438) καί ὁ Ἰσδιγέρδης Β' (438/9-457), γιός τοῦ Βαράμ Ε'.²

Γιά τόν πόλεμο τοῦ 421-22 ἡ κύρια πηγή μας εἶναι ἕνα ἐκτενές ἀπόσπασμα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ σύγχρονου μέ τά γεγονότα Σωκράτη,³ στό ὁποῖο ἀναφέρονται οἱ αἰτίες πού ὀδήγησαν στή σύγκρουση καί γίνεται λεπτομερῆς ἀφήγηση τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ κύρια αἰτία τοῦ πολέμου ἦταν ὁ διωγμός τῶν χριστιανῶν τῆς Περσίας, πού ἐξαπολύθηκε ἀπό τόν μεγάλο βασιλέα Βαράμ Ε', μόλις αὐτός ἀνέβηκε στόν θρόνο.⁴ Ὅταν ὁ Σωκράτης ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἰσδιγέρδης "τούς ἐκεῖ χριστιανούς οὐδαμῶς ἐδίωκε" δέν κυριολεκτεῖ, γιατί οἱ πρῶτες διώξεις καί μαρτύρια χριστιανῶν συνέβηκαν κατά τόν τελευταῖο χρόνο τῆς βασιλείας αὐτοῦ τοῦ βασιλέα. Λίγο πρίν τό 420, στήν πόλη Hormizdardashir, ὁ ἱερέας Hashukatέστρεψε ἕνα ζωροαστρικό ἱερό πού βρισκόταν κοντά στήν ἐκκλησία του, ἄγνωστο ἂν μέ τή συγκατάθεση ἢ ὄχι τοῦ ἐπισκόπου του Abda. Ὁ Ἰσδιγέρδης κάλεσε στά ἀνάκτορα τόν ἐπίσκοπο καί τόν ἱερέα, μαζί μέ ἄλλους πού εἶχαν σχέση μέ τό ἐπεισόδιο, καί ἀπέιλησε μέ φοβερὰ ἀντίποινα γενικά πούς χριστιανούς, ἂν ἐκεῖνοι δέν ξανάχτιζαν τό πυρεῖο. Ὁ Abda κράτησε ἀδιάλλακτη στάση μέ ἀποτέλεσμα νά βρεῖ μαρτυρικό θάνατο μαζί μέ τούς συντρόφους του.⁵ Τήν ἴδια τύχη εἶχαν καί πολλοί ἄλλοι

επιφανείς χριστιανοί Πέρσες, τὰ μαρτύρια τῶν ὁποίων μᾶς ἔχουν σωθεῖ σέ συριακή γλῶσσα.⁶ Ὁ Labourt⁷ ἐκφράζει τὴν ἄποψη, ὅτι ὁ Ἰσδιγέρδης δέν προχώρησε σέ μέτρα ἐναντίον τῶν χριστιανῶν ἢ, ἂν ἀληθεύει ἡ πληροφορία ὅτι ἐξέδωσε ἕνα διάταγμα κηρύσσοντας διωγμό, δέν πρόλαβε νά δεῖ τὴν ἐφαρμογή του, γιατί πέθανε ξαφνικά, τὸ φθινόπωρο τοῦ 420, στή Χωρασμία, κάτω ἀπὸ μυστηριώδεις συνθήκες.⁸

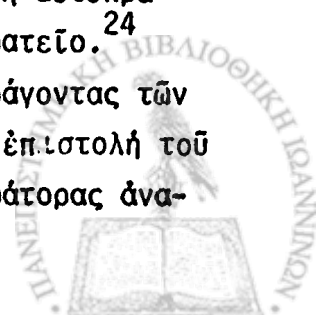
Ἡ τραγικὴ κατάληξη τῶν χριστιανῶν ἱερωμένων καὶ τῶν ὁμοθρήσκων τους σφράγισαν μιά περίοδο ἀκμῆς τῆς ἐκκλησίας τῆς Περσίας, πού χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὴ γρήγορη διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ στή χώρα, ἀκόμα καὶ σέ μέλη μεγάλων ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν,⁹ πού ἀπὸ παράδοση καὶ πολιτικὴ ἦταν μέχρι τότε προσκολλημένες στή ζωροαστρικὴ λατρεία. Ἡ ἀκμὴ αὐτὴ ὀφείλεται κατὰ κύριο λόγο στήν εὐνοια πού ἔδειξε ὁ Ἰσδιγέρδης Α' πρὸς τὴν χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἐξηγεῖται - ἂν δέν λάβουμε ὑπόψη καὶ τὴν δεδομένη ἠπιότητα τοῦ χαρακτήρα του¹⁰ - ὡς πολιτικὴ σκοπιμότητα: Ὁ μεγάλος βασιλέας δηλαδή, εἶχε ἀναλάβει ἀγῶνα γιὰ νά περιορίσει τὴν δύναμη τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ ἱερατείου, ἕναν ἀγῶνα πού τοῦ χάρισε τὸ παρωνύμιο τοῦ "ἁμαρτωλοῦ".¹¹ Εἶναι προφανές ὅτι ἡ εὐμενὴς διάθεση τοῦ Ἰσδιγέρδη πρὸς τοὺς χριστιανούς ἔκανε βαθιὰ ἐντύπωση στοὺς σύγχρονους βυζαντινούς, μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργηθοῦν διάφορες παραδόσεις πού ἔφεραν τὸν βασιλέα ὡς ἔτοιμο νά δεχτεῖ κι ὁ ἴδιος τὸν χριστιανισμό.¹² Στὴν ἐπήρεια αὐτῶν τῶν παραδόσεων ὀφείλεται καὶ ἡ δήλωση τοῦ Σωκράτη, πού ἀναφέραμε παραπάνω.

Ὁ χριστιανισμὸς στήν Περσία, τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰσδιγέρδη Α', εἶχε ἤδη μιά ἱστορία τριῶν περίπου αἰώνων. Σέ ἕνα χωρίο ἀπὸ τίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, πού ἀναφέρεται στὴν ἐπιφοίτηση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀνάμεσα στὸ συγκεντρωμένον πλῆθος πιστῶν, πού ἀκούει κατάπληκτο τοὺς μαθητὲς νά μιλοῦν διάφορες γλῶσσες, παρουσιάζονται "Πάρθοι καὶ Μηδοὶ καὶ Ἐλαμίται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν..."¹³ Τὸν πρῶτο πυρῆνα γιὰ τὴ διάδοση τῆς νέας θρησκείας ἀποτέλεσαν οἱ πολυάριθμες ἐβραϊκὲς κοινότητες τῆς Beth-Aramayē, δηλαδή τῆς νότιας Μεσοποταμίας, ὅπου μιλοῦσαν ἡ ἀραμαϊκὴ, διάλεκτος τῆς συριακῆς γλώσσας.¹⁴ Πάντως, δέν ἔχουμε ἐνδείξεις πὼς ὑπῆρχαν ὁργανωμένες χριστιανικὲς κοινότητες στήν Περσία, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνοδο τῶν Σασσανιδῶν (226).¹⁵ Σύμφωνα μέ μιά μαρτυρία τοῦ Σωζομενοῦ,¹⁶ οἱ περσικὲς κοινότητες ὀφείλουν τὴν ἰδρυσὴ τους στὸν ἱεραποστολικὸ ζῆλο τῶν κατοίκων τῆς Ἐδεσσας τῆς Ὀσσορηνῆς καὶ τῶν Ἀρμενίων. Ἡ Ἐδεσσα ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους εἶχε ἀνα-

δειχθεῖ σέ κέντρο τῶν πιστῶν τῆς Μεσοποταμίας. Ἡ χριστιανική παράδοση φέρει ὡς ἰδρυτή τῆς περσικῆς ἐκκλησίας τόν ἀπόστολο θαδδαῖο, ὁ ὁποῖος περιόδευσε καί κήρυξε στήν Περσία,¹⁷ ἀφοῦ πρῶτα δίδαξε καί μετέστρεψε τούς κατοίκους τῆς Ἑδεσσας στόν χριστιανισμό.¹⁸

Τό ἄρσακιδικό κράτος ἀντιμετώπισε τόν χριστιανισμό μέ τήν ἴδια ἀνοχή πού ἀντιμετώπιζε καί τίς ἄλλες θρησκευτικές μειονότητες. Ἡ θέση ὅμως αὐτῶν τῶν μειονοτήτων ἐγινε δύσκολη, ὅταν ἀνέβηκαν στήν ἐξουσία οἱ Σασσανίδες καί ὁ ζωροαστρισμός ἐγινε ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους, ὅν καί τό ζωροαστρικό ἱερατεῖο δέν ἐδειχνε ἰδιαίτερο προσηλυτιστικό ζῆλο,¹⁹ γιαι ἀπέβλεπε κυρίως στήν αὔξηση τῆς πολιτικῆς του δύναμης, προσεταιριζόμενο τούς εὐγενεῖς σέ βάρος τοῦ ἐκάστοτε μεγάλου βασιλέα.²⁰ Ἔτσι, ὅσο διάστημα ὁ χριστιανισμός ἦταν ὑπό διωγμόν στή ρωμαϊκή αὐτοκρατορία, οἱ χριστιανοί στήν Περσία δέν ἐδιώκονταν, ἀπεναντίας μάλιστα, μέ τή μεταφορά αἰχμαλώτων, πού στό μεγαλύτερο μέρος τους ἦταν χριστιανοί, καί μέ τήν ἐγκατάστασή τους σέ ἀπομακρυσμένες περσικές ἐπαρχίες, ὁ χριστιανισμός διαδόθηκε ἀκόμα περ. ασότερο.²¹ Βέβαια ὑπῆρξαν περιπτώσεις χριστιανῶν πού βρῆκαν μαρτυρικό θάνατο κατά τό δεύτερο μισό τοῦ Γ' αἰώνα. Αὐτό συνέβηκε ὅμως στά πλαίσια ἐνός διωγμοῦ τῶν Μανιχαίων, οἱ ὁποῖοι κατηγορήθηκαν ἀπό τούς μάγους (mōghān) ὅτι ὑποκρίνονταν τούς χριστιανούς, μέ ἀποτέλεσμα νά καταδιωθοῦν καί οἱ μέν καί οἱ δέ.²²

Στίς ἀρχές τοῦ Δ' αἰώνα ἡ ἐκκλησία τῆς Περσίας ἄρχισε νά δοκιμάζεται ἀπό ἐσωτερικές ἐριδες, ὅταν ἡ προσπάθεια τοῦ ἐπισκόπου Σελεύκειας-Κτησιφώντος Πάπα νά συνενώσει ὅλες τίς χριστιανικές κοινότητες κάτω ἀπό τήν δικαιοδοσία του συνάντησε ἔντονη ἀντίδραση. Οἱ ταραχές συνεχίστηκαν ἀκόμα καί μετά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Πάπα.²³ Ἐκεῖνη τήν ἐποχή ἔμελλε νά συμβεῖ ἕνα γεγονός, τό ὁποῖο ἦταν ἀποφασιστικῆς σημασίας, ὄχι μόνο γιέ τή ρωμαϊκή αὐτοκρατορία, ἀλλά καί καθοριστικό γιέ τίς τύχες τῶν χριστιανῶν τῆς Περσίας. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος μετεστράφηκε στόν χριστιανισμό, πού ἔχει ἀπό δικωόμενη ἐγινε ἐπίσημη θρησκεία. Ἡ ἔλξη πού ἦταν φυσικό νά αἰσθανθοῦν οἱ χριστιανοί τῆς Περσίας πρὸς τήν προστάτιδα τοῦ χριστιανισμοῦ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία τούς κατέστησε ὑποπτους στήν κεντρική διοίκηση καί τό ἱερατεῖο.²⁴ Τό γεγονός ὅτι ἡ χριστιανική μειονότητα ἦταν πλέον πολιτικός παράγοντας τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στό Βυζάντιο καί τήν Περσία διαφαίνεται ἀπό μιέ ἐπιστολή τοῦ Μεγάλου Κωνσταντῖνου πρὸς τόν Σαπῶρ Β', μέσω τῆς ὁποίας ὁ αὐτοκράτορας ἀνα-

θέτει στὸν μεγάλο βασιλέα τὴν προστασία τῶν χριστιανῶν τῆς Περσίας.²⁵ Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ χριστιανοὶ ἦταν πάντα ὑποπτοὶ γιὰ προδοσία καὶ ἡ αἰτία τάχα, πού ὁ Σαπῶρ διέταξε τὸν πρῶτο διωγμὸ ἐναντίον τους τὸ 339/40, ἦταν ἡ προδοσία μυστικῶν τοῦ περσικοῦ κράτους στὸν ρωμαῖο αὐτοκράτορα ἀπὸ τὸν Συμεῶνα, ἐπίσκοπο Σελεύκειας-Κτησιφῶντος.²⁶

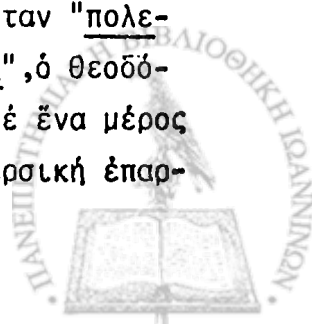
Ὁ πρῶτος αὐτὸς διωγμὸς τῶν χριστιανῶν διάρκεσε ὅλα τὰ ἐπόμενα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Σαπῶρ Β' (-379) καὶ συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν διάδοχό του Ἄρταξάρη Β' (379-383). Οἱ δύο ἐπόμενοι μεγάλοι βασιλεῖς, Σαπῶρ Γ' (383-388) καὶ Βαρὰμ Δ' Kermanshāh (388-399), διατήρησαν καλὲς σχέσεις μὲ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία²⁷ κι ἔτσι μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι κι οἱ χριστιανικὲς κοινότητες τῆς Περσίας γνώρισαν μιὰ περίοδο ἡρεμίας, ἡ ὁποία φάνηκε νὰ ἐδραιώνεται, ὅταν ὁ Ἰσδιγέρδης Α' ἀνέβηκε στὸ θρόνο.

Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά, ξέσπασε διαμάχη στοὺς κόλπους τοῦ κλήρου τῆς Περσίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαβληθεῖ στὶς περσικὲς ἀρχές καὶ νὰ φυλακιστεῖ ὁ ἐπίσκοπος τῆς Σελεύκειας-Κτησιφῶντος Ἰσαάκ.²⁸ Τότε κρίθηκε ἀπαραίτητη ἡ ἀποστολὴ τοῦ Μαρουθᾶ, ἐπισκόπου Σωφηνῆς,²⁹ ὁ ὁποῖος ἦταν *persona grata* γιὰ τὸν Ἰσδιγέρδη,³⁰ γιὰ νὰ μεσολαβῆσει γιὰ τὴν ἀποφυλάκιση τοῦ Ἰσαάκ καὶ νὰ διευθετήσῃ τὶς διαφορὲς τοῦ περσικοῦ κλήρου. Ὁ Μαρουθᾶ ἔφερε σὲ πέρας καὶ τὰ δύο μέρη τῆς ἀποστολῆς του. Μὲ τὴν ἄδεια τοῦ μεγάλου βασιλέα συγκάλεσε τὸν χειμῶνα τοῦ 410 σύνοδο στὴ Σελεύκεια-Κτησιφῶντα. Οἱ ἐπίσκοποι πού θά ἔπαιρναν μέρος στὴ σύνοδο εἰδοποιήθηκαν μέσω τῶν διοικητῶν τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν ἀπὸ τοὺς ταχυδρόμους τῆς Αὐλῆς, ἓνα ἀκόμα στοιχεῖο πού τονίζει τὴν πολιτικὴ διάσταση πού εἶχε ἡ σύνοδος γιὰ τὸν μεγάλο βασιλέα. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 410, τὴν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς τῶν Ἐπιφανείων, συγκεντρώθηκαν στὴν μεγάλη ἐκκλησία τῆς Σελεύκειας περίπου σαράντα ἐπίσκοποι³¹ γιὰ τὴν πανηγυρικὴ ἐναρξη. Κατὰ τὴ διάρκεια ἐκείνης τῆς ἡμέρας διαβύστηκε στὴ σύνοδο, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Ἰσδιγέρδη, ἓνα γράμμα τῶν "δυτικῶν Πατέρων"³² πού ἀπευθυνόταν στὸν ἴδιο τὸν μεγάλο βασιλέα καὶ στὸ ὁποῖο πιθανότατα καταδικάζονταν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἰσαάκ. Οἱ κανονικὲς ἐργασίες τῆς συνόδου ἄρχισαν τὴν 1η Φεβρουαρίου μὲ ἐπευφημίες γιὰ τὸν Πέρση μονάρχη. Ἀποφασίστηκε ὅτι ἡ ἐκκλησία τῆς Περσίας θά ἀκολουθοῦσε τὸ δόγμα τῆς Νικαίας, θεσπίστηκαν νέοι κανόνες πού ἀφοροῦσαν τὴν ἱεραρχικὴ τῆς ὀργάνωση καὶ πειθαρχικὲς ποινὲς γιὰ τοὺς ἀντιφρονουῦντες. Ἐπικεφαλῆς τῆς ἐκκλησίας θά ἦταν ὁ μητροπολίτης, "καθολικός", τῆς Σελεύκειας-Κτησιφῶντος³³. Στὴν τε-

λευταία φάση τῶν ἐργασιῶν παρευρέθησαν καί δύο ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἰσδιγέρ-
 δη, οἱ ὅποιοι ἐπικύρωσαν τά πεπραγμένα της, ἀναγνώρισαν τόν Ἰσαάκ ὡς κεφα-
 λή τῆς περσικῆς ἐκκλησίας καί πρόσφεραν κρατική βοήθεια σιόν Ἰσαάκ καί τόν
 Μαρουθᾶ γιά τήν ἐκτέλεση τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου. Στή συνέχεια οἱ ἐπίσκο-
 ποι κλήθηκαν στά ἀνάκτορα, ὅπου τοὺς ὑποδέχτηκαν ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἰσδιγέρ-
 δη δύο ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι: ὁ ἓνας ἦταν ὁ "πρωθυπουργός" καί ὁ ἄλλος μέ-
 λος τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Αὐτοί γιά μιᾶ ἀκόμα φορά ἐπικύρωσαν τήν πλή-
 ρη ἀνεξαρτησία τῶν χριστιανῶν στήν ἐξάσκηση τῶν θρησκευτικῶν τους καθηκόντων
 καί τό δικαίωμά τους νά ἀναγείρουν πάλι τίς ἐκκλησίες πού εἶχαν καταστραφεῖ
 κατά τή διάρκεια προηγούμενων διωγμῶν.³⁴ Ἡ εἰρήνευση τῆς ἐκκλησίας τῆς Περ-
 σίας καί ἡ κρατική εὐνοια δημιούργησαν μιᾶ κατάσταση εὐφορίας στοὺς χρι-
 στιανικούς κύκλους, ἡ ὁποία ὅμως διακόπηκε ἀπότομα ἐξ αἰτίας τοῦ προσηλυτι-
 στικοῦ μένους καί τοῦ φανατισμοῦ τοῦ Hashu καί τοῦ Abda.

Ὅπως ἤδη ἀναφέραμε ὁ διωγμός τῶν χριστιανῶν ἦταν ἡ κύρια αἰτία τοῦ πο-
 λέμου τοῦ 421-22.³⁵ Ὁ Σωκράτης³⁶ παράλληλα μνημονεύει κι ἄλλα δύο γεγονότα,
 "λύπες" ὅπως τά χαρακτηρίζει, πού ἐπέτειναν τήν ἔνταση πού εἶχε δημιουργη-
 θεῖ ἀνάμεσα στά δύο κράτη. Καί γιά τίς δύο περιπτώσεις - σύμφωνα πάντα μέ
 τόν Σωκράτη - ὑπεύθυνοι ἦταν οἱ Πέρσες. Ἀφ' ἑνός εἶχαν ἀρνηθεῖ νά ἐπιτρέ-
 ψουν τήν ἐπιστροφή ρωμαίων χρυσορῦχων πού δούλευαν μέ μισθό σέ περσικά ὀρυ-
 χεῖα³⁷ κι ἀφ' ἑτέρου εἶχαν παρακρατήσῃ φορτία ρωμαίων ἐμπόρων. Σέ ἄλλο ση-
 μεῖο³⁸ τῆς μελέτης αὐτῆς θά μᾶς δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νά ἐξετάσουμε πῶς διεξοδι-
 κά τή δεύτερη αὐτή "λύπη". στό σημεῖο αὐτό θά περιοριστοῦμε νά παρακολουθή-
 σουμε τά γεγονότα ὅπως τά περιγράφει ὁ Σωκράτης.

Ὅταν ξέσπασε ὁ διωγμός στήν Περσία, πολλοί χριστιανεῖ ἀναγκάστηκαν νά
 καταφύγουν σέ ρωμαϊκό ἔδαφος, καί μιᾶ ἀντιπροσωπεία ἀπό αὐτούς ἔφτασε στήν
 Κωνσταντινούπολη καί παρουσιάστηκε στόν Πατριάρχη Ἀττικό. Αὐτός γνωστο-
 ποίησε τήν ἵκεσία τῶν φυγάδων, νά μή τοὺς ἀφήσουν νά ἀφανιστοῦν, στόν αὐτο-
 κράτορα Θεοδόσιο. Παράλληλα ἔφτασε καί μιᾶ περσική πρεσβεία ἀξιόνομας τήν
 ἐπιστροφή τῶν φυγάδων χριστιανῶν. Οἱ Βυζαντινοί ἀρνήθηκαν νά τοὺς παραδώ-
 σουν ὄχι μόνο γιατί εἶχαν καταφύγει σ' αὐτούς ὡς ἰκέτες, ἀλλά κυρίως γιατί
 ἦταν πρόθυμοι νά κάνουν τά πάντα γιά τόν χριστιανισμό. Ἔτσι, ὅταν "πολε-
 μεῖν μᾶλλον Πέρσαις ἢ ῥοῦντο, ἢ περιορᾶν ἀπολλυμένους Χριστιανούς", ὁ Θεοδό-
 σιος διέταξε τόν στρατηγὸ Ἀρδαβούριο³⁹ νά ἀρχίσῃ τήν ἐπίθεση μέ ἓνα μέρος
 ἀπό τά στρατεύματά του. Ὁ Ἀρδαβούριος ἐπιτέθηκε πρῶτα στήν περσική ἐπαρ-

χία Ἀρζανηνή καί ἐδῶ συναντήθηκε μέ τόν περσικό στρατό πού ἦταν κάτω ἀπό
 τίς διαταγές τοῦ Ναρσαίου. Ὁ τελευταῖος, μετά ἀπό τήν ἥττα του στή μάχη,
 στράφηκε ἐναντίον τῆς Μεσοποταμίας. Σχεδίαζε νά ἐπιτεθεῖ στήν αὐτοκρατορί-
 α μέσα ἀπό αὐτή τήν περιοχή, ἐπειδὴ ἦταν ἀφύλακτη,⁴⁰ καί νά παρασύρει ἔτσι
 τούς Βυζαντινούς μακριά ἀπό τὰ περσικά ἐδάφη. Ὁ Ἀρδαβούριος ὅμως κατάλα-
 βε τό σχέδιο τοῦ Ναρσαίου, λεηλάτησε τήν Ἀρζανηνή καί τόν ἀκολούθησε στή
 Μεσοποταμία. Ὁ Ναρσαῖος, παρ' ὅλες τίς προσπάθειές του δέν μπόρεσε νά
 εἰσβάλλει στό ρωμαϊκό ἔδαφος κι ἀναγκάστηκε νά ἀποσυρθεῖ στή Νίσιβι. Ὁ
 ρωμαῖος στρατηλάτης περίμενε νά φθάσουν ἐνισχύσεις καί ἄρχισε μετά τήν πολι-
 ορκία τῆς ὀχυρῆς πόλης. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ μέγας βασιλέας εἶχε πληροφορηθεῖ
 τήν λεηλασία τῆς Ἀρζανηνῆς καί τήν πολιορκία τῆς Νισίβευς καί, ἐντυπωσια-
 σμένος ἀπό τή δύναμη τῶν Ρωμαίων, ἀποφάσισε νά ἀναλάβει τήν ἀρχηγία τοῦ πο-
 λέμου ὁ ἴδιος. Ζήτησε μάλιστα καί τή βοήθεια τοῦ σαρακηνοῦ φυλάρχου Ἀλαμουν-
 δάρου⁴¹, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑποσχέθηκε ὅτι οἱ ἀντίπαλοι δέν θά τοῦ ἀντισταθοῦν
 γιά πολύ διάστημα κι ὅτι θά τοῦ παραδώσει (ἀφοῦ τήν καταλάβει) τήν συρι-
 ακή μεγαλοῦπολη, τήν Ἀντιόχεια. Ὁ Ἀλαμούνδαρος δέν μπόρεσε νά κρατήσῃ
 τήν ὑπόσχεσή του, γιατί ὁ θεός προκάλεσε παράλογο πανικό στῶς Ἀραβες, πού
 νομίζοντας ὅτι ἔρχεται ἐναντίον τους ρωμαϊκό στράτευμα καί μή ἔχοντας πῶς νά
 διαφύγουν ἔπεσαν στόν Εὐφράτη μέ τὰ ὄπλα τους καί πνίγηκαν. Οἱ Ρωμαῖοι,
 πού πολιορκοῦσαν τή Νίσιβι, μαθαίνοντας ὅτι ὁ μέγας βασιλέας ἔρχεται ἐνα-
 ντίον τους μέ ἕνα πλῆθος ἐλεφάντων, ἔκαψαν τίς πολιορκητικές τους μηχανές
 καί ὑποχώρησαν σέ ρωμαϊκό ἔδαφος. Ἀκολούθησαν διάφορα ἄλλα γεγονότα,⁴² πού
 στή διήγηση τοῦ Σωκράτη ἔχουν μυθιστορηματική χροιά, ὅταν ξαμνικά ὁ θεοδόσι-
 ος, ἂν καί ὅλα ἔβαιναν σύμφωνα μέ τίς προσδοκίες του, ἀποφάσισε "εἰρήνην
ὑπάξεσθαι".⁴³ Γι' αὐτόν τόν σκοπό ἔστειλε τόν Ἡλίωνα⁴⁴ στή Μεσοποταμία,
 ὅπου εἶχαν στρατοπεδεύσει τὰ αὐτοκρατορικά στρατεύματα. Ὁ Ἡλίων φθάνο-
 ντας ἐκεῖ ἐπέλεξε ὡς ἀπεσταλμένο στόν πέρση βασιλέα τόν Μαξιμίνο, assesso-
 rem τοῦ Ἀρδαβουρίου. Ὁ Μαξιμίνος, ὅταν παρουσιάστηκε στόν Βαράμ, προσ-
 ποιήθηκε ὅτι ἦταν ἀπεσταλμένος τοῦ στρατηγοῦ του κι ὄχι τοῦ αὐτοκράτορα, ὁ
 ὁποῖος δέν εἶχε ἀκούσει τίποτα γιά αὐτόν τόν πόλεμο, ἀλλά κι ἂν ἄκουγε θά
 τόν θεωροῦσε ὀπωσδήποτε ἀσήμαντο. Ὁ Βαράμ ἦταν ἔτοιμος νά δεχτεῖ τήν
 εἰρήνην, γιατί ὁ στρατός του εἶχε ἐξασθενήσει ἀπό λιμό, ὅταν οἱ "Ἀθάνατοι"⁴⁵
 τοῦ ζήτησαν νά τοῦς ἀφήσει νά ἐπιτεθοῦν στούς Ρωμαίους πού δέν θά εἶχαν
 πάρει τὰ συνηθισμένα μέτρα ἀσφυλείας, ἐξ αἰτίας τῆς παραμονῆς τοῦ πρεσβευ-
 τῆ τους κοντά στόν μέγας βασιλέα. Ὁ Βαράμ ἀφέθηκε νά τόν πείσουν καί ἕνα
 ρωμαϊκό ἀπόσπασμα πού ἔπεσε στήν ἐνέδρα τῶν "Ἀθανάτων" θά βρισκόταν σέ δύσ-

κολη θέση αν δεν παρουσιαζοταν ξαφνικά ένα άλλο τμήμα του ρωμαϊκού στρατού, με αρχηγό τον "στρατηλάτη" Προκόπιο,⁴⁶ που επιτέθηκε στα νώτα των "Αθανάτων" και τους εξολόθρευσε όλους. Ο εύσεβης Σωκράτης βλέπει και σ'αυτήν τήν περίπτωση τή θεία δίκη, που τιμωρεί τους Πέρσες για τους φόνους των Χριστιανών. Ο Βαράμ αναγκάστηκε τότε να δεχτεί τήν ειρήνη, προσποιούμενος πως δεν ήξερε τίποτα για τήν τύχη τής επίλεκτης φρουράς του, επισημαίνοντας μάλιστα ότι συγκατένευε, όχι γιατί υποχωρούσε στους Ρωμαίους, αλλά γιατί ήθελε να κάνει προσωπική χάρη στον Μαξιμίνο, που τον θεωρούσε ως τον πιο σώφρονα απ'όλους τους συμπατριώτες του. Έτσι τερματίστηκε ο πόλεμος που είχε γίνει για τους χριστιανούς τής Περσίας, τον χρόνο που ήταν ύπατος ο Όνώριος για δέκατη τρίτη και ο Θεοδόσιος για δέκατη φορά, και στάματησε κι ο διωγμός έναντίον τους. Έτσι τελειώνει και ή αναφορά του Σωκράτη στα γεγονότα του πολέμου.

Η πρώτη εντύπωση που αποκομίζει κανείς διαβάζοντας αυτό το απόσπασμα είναι ότι οι Ρωμαίοι είχαν φέρει σέ πέρας μία απόλυτα επιτυχημένη έκστρατεία, ή οποία έφερε τά ποθητά για αυτούς αποτελέσματα δηλαδή τήν κατάπαιση του διωγμού των όμοθρήσκων τους και τήν τιμωρία των διωκτών. Παρ'όλο δε που είχαν τήν υπεροχή, ήταν τόσο "άγαθοί", ώστε να αναλάβουν αυτοί τήν πρωτοβουλία για σύναψη συνθήκης ειρήνης. Μία πιο κριτική εξέταση του κεφαλαίου όμως αποκαλύπτει τον πανηγυρικό του χαρακτήρα, πολύ περισσότερο μάλιστα αν λάβουμε υπόψη ότι ο Σωκράτης αποσιωπά μία πληροφορία, που μās έχει σώσει ο Θεοδώρητος Κύρου.⁴⁷ Όταν οι Ρωμαίοι είχαν εγκαταλείψει τήν πολιορκία τής Νισίβευς φοβισμένοι από τήν άφιξη του Βαράμ και είχαν υποχωρήσει στο ρωμαϊκό έδαφος, αυτός τους ακολούθησε και πολιορκησε τήν Θεοδοσιούπολη (Ρέσαινα) τής Μεσοποταμίας.⁴⁸ Δεν κατόρθωσε βέβαια να καταλάβει τήν πόλη, τό πλήγμα όμως ήταν βαρύ για τους Ρωμαίους γιατί ο Βαράμ πέτυχε να μετατοπίσει τις πολεμικές επιχειρήσεις από τό περσικό στο ρωμαϊκό έδαφος, κι από τήν άμυνα να περάσει στην επίθεση. Είναι πιθανόν άλλωστε ότι ο άπώτερος σκοπός του ήταν αυτή άκριβώς ή μετάθεση του κέντρου βάρους του πολέμου, γιατί, όπως αναφέρει ο Θεοδώρητος,⁴⁹ δέχτηκε άμέσως μετά τή ρωμαϊκή πρόταση για ειρήνη. Ο "τόπος" ότι ή αίτία για τήν άποτυχία των Περσών ήταν άφ'ένός ή άσέβειά τους κι άφ'έτέρου ή πρόνοια του Θεού για τον "πιστότατον βασιλέα" Θεοδόσιο, άπαντά και στον Θεοδώρητο.

Η μοναδική νίκη των Ρωμαίων σ'αυτόν τον πόλεμο ίσως ήταν αυτή στην

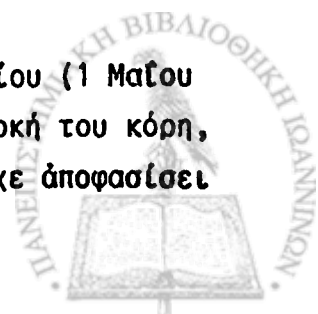

Ἄρζανηνή τόν πρῶτο χρόνο τῶν συγκρούσεων, ἡ ὁποία ἐκτός ἀπό τόν Σωκράτη ἀναφέρεται πολύ σύντομα κι ἀπό τό Πασχάλιο Χρονικό.⁵⁰ Ἄλλοιῶς, ὅσο θετικά κι ἄν παρουσιάζει τά πράγματα ὁ Σωκράτης, τά μεμονωμένα γεγονότα κάθε ἄλλο παρά εὐνοϊκά ἦταν: Ὁ Ἄρδαβούριος περίμενε ἀπρακτος ἐνισχύσεις στή Μεσοποταμία κι ἔδωσε ἔτσι καιρό στούς Πέρσες νά μετατρέψουν τήν ἀμυνά τους σέ ἐπίθεση. Ὁ πόλεμος μεταφέρθηκε σέ ρωμαϊκό ἔδαφος καί τό διάστημα μέχρι τή σύναψη τῆς εἰρήνης πέρασε μέ ἀσήμαντες ἀψιμαχίες. Ἡ περσική ἐκδοχή γι' αὐτόν τόν πόλεμο, ὅπως εἶχει σωθεῖ στό ἀραβικό χρονικό τοῦ Tabarī⁵¹, ἄν καί χαρακτηριστικά ὑπερβολική, περιέχει ἕνα πυρήνα ἀλήθειας: "Μετά ἔστειλε (ὁ Βαράμ) τόν Mihr Narsē, γιό τοῦ Burāza μέ 40.000 στρατιῶτες στή χώρα τῶν Ρωμαίων, τόν διέταξε νά φτάσει μέχρι τόν ἡγεμόνα τους καί νά διαπραγματευτεῖ μαζί του γιά τό φόρο καί γιά ἄλλες ὑποθέσεις, πού μόνο ἕνας ἄνθρωπος ὅπως ὁ Mihr-Narsē μπορούσε νά φέρει εἰς πέρας. Πράγματι, αὐτός ξεκίνησε μέ ἕνα στρατό ποῦχε τήν παραπάνω δύναμη, μπῆκε στήν Κωνσταντινούπολη, ἔπαιξε ἐκεῖ ἕνα λαμπρό ρόλο καί ἔκλεισε μέ τόν ἡγεμόνα τῶν Ρωμαίων μιά ἀναγκωή. Κατόπι γύρισε πίσω, ἀφοῦ εἶχε πραγματοποιήσει ὅλα, ὅσα εἶχε θελήσει ὁ Βαράμ."

Ὁ λόγος πού ὁ Θεοδοσίος θέλησε νά κλείσει εἰρήνη δέν ἦταν ἡ μεγαλοψυχία του βέβαια, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Σωκράτης, ἀλλά ἡ ἐμφάνιση ἑνός νέου κινδύνου: "Hunni Thraciam vastaverunt" σημειώνει γιά τό 422 ὁ κόμητας Μαρκελλίνος.⁵² Ὁ κίνδυνος στίς βόρειες ἐπαρχίες καί τό γεγονός ὅτι ἡ κατάσταση στά σύνορα μέ τήν Περσία εἶχε παραμείνει στάσιμη τόν ὀδήγησαν σ' αὐτήν τήν ἀπόφαση. Ὁ Βαράμ ἐπίσης εἶχε κάθε λόγο νά δεχτεῖ τήν πρόταση τοῦ Θεοδοσίου, μιά καί τό στρατηγικό του σχέδιο εἶχε ἐπιτύχει καί πιεζόταν νά κλείσει αὐτό τό μέτωπο γιά νά στραφεῖ πρὸς τήν Περσαρμενία, στήν ὁποία ἀπό τό 419 εἶχαν ξεσπάσει ταραχές.⁵³

Τώρα ὅμως τίθεται εὐλογα τό ἐρώτημα γιατί ὁ Σωκράτης παρουσιάζει ἔτσι ἄκριτα τά γεγονότα. Ὁ δρόμος γιά τήν κατανόηση τῆς στάσης τοῦ ἱστορικοῦ ἀνοίγεται ἄν ἐξετάσουμε τήν πολιτική κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στήν αὐτοκρατορία στά χρόνια πού προηγήθηκαν ἀπό τήν βυζαντινοπερσική σύγκρουση.

Ὁρόσημο γιά τήν πολιτική ζωή μετά τόν θάνατο τοῦ Ἄρκαδίου (1 Μαΐου 408) ἀποτελεῖ τό ἔτος 414, κατὰ τό ὁποῖο ἡ Πουλχερία, πρωτότοκή του κόρη, πῆρε τόν τίτλο τῆς Αὐγούστας. Ἐνα χρόνο πρὶν, στά 413,⁵⁴ εἶχε ἀποφασίσει

νά παραμείνει ἄγαμη καί ὑποχρέωσε τίς δύο νεώτερες ἀδελφές της, τήν Ἄρκαδία καί τήν Μαρίνα, νά κάνουν τό ἴδιο. Τήν ἀπόφαση αὐτή τήν ἀνακοίνωσε πανηγυρικά στό λαό τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὁ Σωζομενός⁵⁵ μᾶς ἐξηγεῖ τόν λόγο πού τήν ὀδήγησε σ'αὐτήν τήν ἀπόφαση: ἔτσι ἀπομάκρυνε τόν κίνδυνο πού θά ἐγκυμονοῦσε ἡ παρουσία κάποιου φιλόδοξου συζύγου γιά τόν θρόνο καί τήν ἐξουσία τοῦ νόμιμου συνεχιστῆ τῆς δυναστείας, νεώτερου ἀδελφοῦ της, θεοδοσίου Β'. Σέ πρόσφατο ἔργο του ὁ Κ. Holm⁵⁶ ἐντοπίζει τό πρόσωπο πού εἶχε προταθεῖ στήν Πουλχερία ὡς ὑποψήφιος σύζυγος. Ἐπρόκειτο γιά τόν ἐγγονό (πιθανόν) τοῦ πανίσχυρου ἀνδρα τῆς ἐποχῆς καί οὐσιαστικοῦ κυβερνήτη τῆς αὐτοκρατορίας μετά τόν θάνατο τοῦ Ἀρκαδίου, ἐπάρχου τῶν πραιτωρίων Ἀνθεμίου⁵⁷, τόν Φλάβιο Ἀνθέμιο Ἰσιδωρο θεόφιλο. Ἐκείνη τήν ἐποχή ὁ Ἀνθέμιος εἶχε παντρέψει μιά κόρη του μέ ἓνα πρόσωπο, τό ὁποῖο ἐπίσης θά μπορούσε νά προβάλει δυναστικές ἀξιώσεις. Αὐτό τό πρόσωπο ἦταν ὁ Προκόπιος, ὁ μετέπειτα "στρατηλάτης" τοῦ πολέμου τοῦ 421-22.⁵⁸ Ὁ Προκόπιος ἦταν ἀπόγονος τοῦ Προκοπίου,⁵⁹ τοῦ συγγενοῦς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουλιανοῦ καί σφετεριστῆ τοῦ θρόνου γιά τό διάστημα 365-366, εἶχε ἐπομένως δεσμούς μέ τήν δυναστεία τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἄν ἡ πρόταση τοῦ Holm εὐσταθεῖ ὡς, πρὸς τό πρόσωπο τοῦ νεαροῦ Θεοφίλου, δέν θά ἦταν ἄστοχο νά συνδυάσουμε τήν ἀπόφαση τῆς Πουλχερίας νά μείνει ἄγαμη μέ τήν ἐξαφάνιση τοῦ Ἀνθεμίου - καί τοῦ γιου του Ἰσιδώρου⁶⁰ - ἀπό τό πολιτικό προσκήνιο στά 414.

Θά ἔχουμε τήν εὐκαιρία καί σέ ἄλλο σημεῖο⁶¹ νά ἀσχοληθοῦμε μέ τόν ρόλο πού εἶχε παίξει ὁ Ἀνθέμιος στή διαμόρφωση φιλικῶν σχέσεων μέ τήν Περσία στίς ἀρχές τοῦ Ε' αἰώνα. Ἐδῶ θά περιοριστοῦμε νά ἐπισημάνουμε μόνο τήν πολιτική ἀνεξιθρησκείας πού εἶχε ἐφαρμόσει, κυρίως ἀπέναντι στίς ζωροαστρικές κοινότητες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας,⁶² μιά πολιτική πού εἶχε τό ἀνάλογό της στήν ἀνοχή πού ἔδειχνε τήν ἴδια ἐποχή ἡ περσική κυβέρνησις στίς χριστιανικές κοινότητες τῆς χώρας. Ἡ πολιτική αὐτή τοῦ Ἀνθεμίου εἶχε βρεῖ τόν ἐκφραστή της στόν γιό του Ἰσιδωρο, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τό ἀξίωμα τοῦ *proconsul Asiae* γύρω στά 409/10.⁶³ Ὅταν ὅμως ἡ εὐσεβῆς Πουλχερία ἀνέλαβε τή διακυβέρνηση ἡ κατάσταση ἄλλαξε ριζικά. Ὅπως δείχνουν τά πολυάριθμα διατάγματα της ἐναντίον τῶν Ἰουδαίων καί τῶν ἐθνικῶν⁶⁴ δέν μπορεῖ νά γίνεται πλέον λόγος γιά ἀνεξιθρησκεία. Αὐτή ἡ ἀλλαγὴ πολιτικῆς εἶναι βέβαιο ὅτι ἐπηρέασε τίς σχέσεις τῆς αὐτοκρατορίας μέ τό περσικό κράτος, πού τώρα πιά ἦταν λιγότερο διατεθειμένο νά ἀνεχθεῖ τέτοιου εἴδους ἀκρότητες ἀπό τήν πλευρά τῶν χριστιανῶν, ὅπως ἦταν ἡ καταστροφή τοῦ ζωροαστρικοῦ πυρείου στήν Hormizdardashir.

Ἡ Πουλχερία, ἀφοῦ ἐξασφάλισε τὴν συνέχιση τῆς δυναστείας, ὅπως αὐτὴ νόμιζε καλύτερα, στράφηκε πρὸς ἕναν ἄλλο σκοπὸ, ὄχι ἄσχετο μὲ τὸν προηγουμένον. Ἔπρεπε δηλαδὴ νὰ ἀνυψώσει τὸ γόητρο τοῦ ἀπόλεμου⁶⁵ ἀδελφοῦ της, στὴ συνείδηση τῶν ὑπηκόων του. Ἡ προσφυγὴ τῶν χριστιανῶν φυγάδων στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ παράκλησή τους νὰ μὴ μείνει ὁ διωγμὸς τοὺς ἀνεκδίκητος ἦταν γιὰ τὴν Πουλχερία μίᾳ εὐνοϊκότετῃ εὐκαιρίᾳ.⁶⁶ Ἡ αὐτοκρατορικὴ προπαγάνδα μποροῦσε νὰ κάνει πολὺ καλὴ χρῆση μιᾶς νίκης ἐπὶ τῶν "βαρβάρων" γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴ θέση ἑνὸς ἀδύναμου ἡγεμόνα. Ἄν καὶ ὁ πόλεμος δὲν τελείωσε σύμφωνα μὲ τίς προσδοκίαις της, ἡ κυβέρνησις κυκλοφόρησε χρυσὰ νομίσματα, ἀναμνηστικὰ τῆς "νίκης", τοὺς περίφημους "long-cross solidi"⁶⁷ καὶ ὁ κύκλος τῆς αὐλῆς ὕμνησε μὲ ποιήματα καὶ πανηγυρικοὺς λόγους τὴν αὐτοκρατορικὴν "ἐκ Θεοῦ" νίκην.⁶⁸ Ὁ Σωκράτης λοιπόν, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία του γύρω στὰ 439 στὴν Κωνσταντινούπολη, δὲν ἔκανε τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπαναλάβει τὴν ἐπίσημη ἐκδοχὴ γιὰ τὰ γεγονότα.

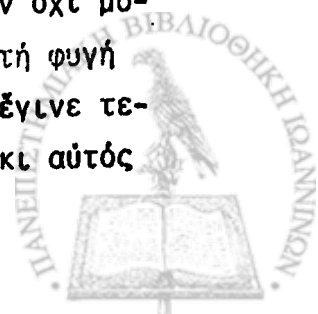
Ἐνῶ τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου περιγράφονται μὲ τόσες λεπτομέρειες, ὥστε νὰ καλύπτουν δύο ὁλόκληρα κεφάλαια, ὁ Σωκράτης γίνεται ξαννικὰ φειδωλὸς στὰ λόγια, ὅταν φθάνει στὴν συνθήκη εἰρήνης: "Οὕτω μὲν καὶ διὰ τοὺς ἐν Περσίδι γενομένους Χριστιανούς ὁ πόλεμος κατεστάλη, ὅς γέγονεν ἐν ὑπατείᾳ τῶν δύο Αὐγούστων, Ὁνωρίου τὸ τρισκαίδέκατον καὶ Θεοδοσίου τὸ δέκατον, τετάρτῳ ἔτει τῆς τριακοσιοστῆς Ὀλυμπιάδος. Ἐπαύσατο δὲ καὶ ὁ ἐν Περσίδι κατὰ Χριστιανῶν διωγμός."⁶⁹ Ἡ γραφὴ τοῦ Σωκράτη ἐδῶ μᾶς ἀφήνει νὰ ὑποθέσουμε μίᾳ συνθήκη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ Πέρσες ἀπλῶς ὑποχρεώθηκαν νὰ σταματήσουν τὸν διωγμὸ τῶν χριστιανῶν στὸ κράτος τους.

Ἡ ἐπόμενη μαρτυρία γιὰ αὐτὴν τὴν συνθήκη εἰρήνης προέρχεται ἀπὸ ἕναν νεώτερον ἀπὸ τὸν Σωκράτη ἱστορικὸ, τὸν Μάλχο. Ὁ Μάλχος μνημονεύει στὰ Βυζαντινὰ⁷⁰ τὴν πρεσβεία ἑνὸς ἄραβα ἐπισκόπου, πού ὀνομαζόταν Πέτρος,⁷¹ στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 473. Ὁ Πέτρος εἶχε σταλεῖ στὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Α' (457-474) ἀπὸ τὸν σαρακηνὸ φύλαρχο Ἀμόκερσο (Amulkaiss) ὡς μεσολαβητὴς ἐξ αἰτίας μιᾶς συνθήκης εἰρήνης πού εἶχαν συνάψει οἱ Βυζαντινοὶ μὲ τοὺς Πέρσες, ὅταν εἶχε ξεσπάσει ἀνάμεσά τους ὁ "μεγαλύτερος" πόλεμος τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοδοσίου. Τὰ δύο μέρη εἶχαν τότε συμφωνήσει νὰ μὴ δέχονται στὰ ἐδάφη τους ἄραβες προσκείμενους στὸ ἄλλο κράτος. Ὁ Ἀμόκερσος προερχόταν ἀπὸ τὸ "περσικὸ" τμήμα τῆς ἐρήμου, καὶ ἀφοῦ κατόρθωσε νὰ αὐξήσει τὴν ἐπιρροή του-καὶ τὴν περιουσία του-μὲ τὴν κατάληψη τῆς Ἰωτάβης, πού ἀνῆκε στὴν αὐτοκρατορία, καὶ μὲ τὴν εἰάπραξη τῶν δασμῶν τοῦ τελωνειακοῦ της σταθμοῦ, θέλησε

νά ονομαστεῖ ἀπό τόν βυζαντινό αὐτοκράτορα φύλαρχος τῶν "ὑπὸ Ῥωμαίοις" Ἀράβων τῆς Πετραίας Ἀραβίας. Ὡς ἀντάλλαγμα πρόσφερε στήν αὐτοκρατορία τή συμμαχία του. Ὁ αὐτοκράτορας Λέων δέχτηκε αὐτή τήν προσφορά καί τόν προσκάλεσε στήν Κωνσταντινούπολη, γεγονός πού προκάλεσε τήν ὀξεῖα κριτική τοῦ Μάλχου.

Ἡ ὑπόθεση ὅτι ἓνας παρόμοιος ὄρος πρέπει νά εἶχε συμπεριληφθεῖ στήν συνθήκη τοῦ 422 ἐνισχύεται ἀπό τή μαρτυρία ἑνός ἄλλου, ἐπίσης μεταγενεστέρου ἱστορικοῦ, τοῦ Πρίσκου.⁷² Γύρω στό 464 παρουσιάστηκε μιά περσική πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, σταλμένη ἀπό τόν μεγάλο βασιλέα Περῶζη (457-484). Μιά ἀπό τίς κατηγορίες πού ἀπεύθυνε ὁ Περῶζης πρὸς τόν αὐτοκράτορα ἦταν ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι εἶχαν προσφέρει ἄσυλο σέ φυγάδες ἀπό τήν Περσία. Ὁ μέγας βασιλέας μποροῦσε νά στηρίξει μιά τέτοια κατηγορία μόνο σέ μιά προϋπάρχουσα συμφωνία. Ἄν ἰσχύει ἡ ὑπόθεση πώς ὁ Μάλχος χαρακτηρίζει ὡς "μέγιστον" τόν πόλεμο τοῦ 421-22, τότε ἡ συνθήκη δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι αὐτή τοῦ 422. Βέβαια στήν περίπτωση τῆς μαρτυρίας τοῦ Πρίσκου ὁ λόγος εἶναι γενικά γιά φυγάδες. Εἶναι πιθανόν ὅτι ἡ διατύπωση τοῦ σχετικοῦ ὄρου εἶχε ὡς ἀφορμή τούς χριστιανούς φυγάδες καί ὅτι τά τῶν "ἀπιστατῶν" Ἀράβων εἶχαν διευθετηθεῖ σέ ξεχωριστό κείμενο.

Τώρα ὅμως γεννιέται πάλι τό ἐρώτημα, ἂν τή συγκεκριμένη ἐποχή, γύρω στά 420, εἶχε συμβεῖ κάποιο γεγονός, πού θά δικαιολογοῦσε τίν ὑπαρξη ἑνός τέτοιου ὄρου στή συνθήκη. Οἱ περισσότεροι ἀπό τούς σύγχρονους μελετητές⁷³ ὑποστήριξαν τήν ὑπαρξη αὐτῆς τῆς ρύθμισης, βασιζόμενοι ἀποκλειστικά στίς μαρτυρίες τοῦ Μάλχου καί τοῦ Πρίσκου. Σχετικά πρόσφατα ὅμως ἡ ἔρευνα⁷⁴ ἐντόπισε ἓνα χωρίο, τό ὁποῖο, ἐνῶ ρίχνει φῶς σ' αὐτό τό πρόβλημα, δέν εἶχε τύχει ἰδιαίτερης προσοχῆς: Ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης διηγεῖται στόν βίβιο τοῦ Εὐθυμίου⁷⁵ τήν ἱστορία ἑνός ἄραβα φυλάρχου, τοῦ Ἀσπεβέτου,⁷⁶ πού ἀπό ὑποτελής τῶν Περσῶν κατέληξε νά γίνει σύμμαχος τῶν Ῥωμαίων. Κατά τή διάρκεια τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν στήν Περσία, οἱ μάγοι εἶχαν προειδοποιήσει τούς ἄραβες φυλάρχους, πού ἦταν ὑποτελεῖς τοῦ μεγάλου βασιλέα, νά μήν ἐπιτρέψουν σέ χριστιανούς νά διαφύγουν μέσα ἀπό τά δικά τους ἐδάφη στή ρωμαϊκή αὐτοκρατορία. Ὁ Ἀσπεβέτος ὅμως, ὅταν εἶδε τήν ἀγριότητα τῶν διωκτῶν ὄχι μόνον ἐπέτρεψε τήν δίοδο στούς χριστιανούς ἀλλά καί τούς βοήθησε στή φυγή τους, ἂν καί ὁ ἴδιος ἦταν ἐθνικός. Ἡ φιλοχριστιανική στάση του ἐγένετε-
λικά γνωστή στόν μεγάλο βασιλέα κι ἔτσι ἀναγκάστηκε νά καταφύγει κι αὐτός

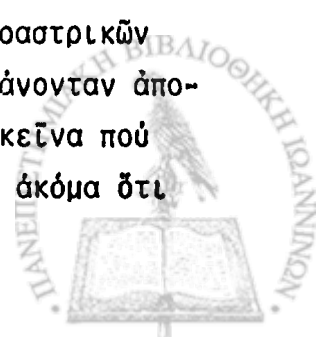
μαζί με την οικογένειά του στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Έκεῖ έγινε δεκτός από τόν *magister militum* τῆς Ἀνατολῆς Ἀνατόλιο ὡς "ὑπόσπονδος" τῶν Ρωμαίων καί πῆρε τό ἀξίωμα τοῦ μιλάρχου ὄλων τῶν ὑποτελῶν στούς Ρωμαίους Σαρακηνῶν.

Ἡ μαρτυρία αὐτή τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτη ἐνισχύει τήν ὑπόθεση πού διατυπώσαμε παραπάνω, ὅτι ὑπῆρξε διαφυγή Ἀράβων στό ἀντίπαλο στρατόπεδο κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὁμως μᾶς φέρνει ἀντιμέτωπους μέ ἓνα πρόβλημα, τό ὁποῖο ἐντοπίζεται στήν ἀναφορά τοῦ Ἀνατολίου ὡς *magister militum per Orientem* γύρω στά 420. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι τόσο ὁ Προκόπιος⁷⁷ ὅσο καί ὁ Θεοφάνης,⁷⁸ σέ ἀντίστοιχα χωρία, ἀναφέρουν τόν Ἀνατόλιο σέ σχέση μέ τήν εἰρήνη τοῦ 422. Ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Nörldeke⁷⁹ κι ἔχουν παραδεχθεῖ κι οἱ περισσότεροι σύγχρονοι ἐρευνητές - ὁ Προκόπιος ἔχει συγχύσει τόν πόλεμο τοῦ 421-22 μέ τήν περσική ἐπίθεση τοῦ 442, στήν ἀντιμετώπιση τῆς ὁποίας ἔπαιξε μεγάλο ρόλο ὁ Ἀνατόλιος. Ἀπό τόν Προκόπιο δέ ἡ πληροφορία αὐτή πέρασε ἄκριτα στή χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη. Ἡ ἐρευνα τῶν ἐγγράφων ἔχει ἀποδείξει ὅτι ὁ Ἀνατόλιος ἐμφανίζεται ὡς *magister militum* τῆς Ἀνατολῆς γιά πρώτη φορά γύρω στά 433, σέ μία ἐπιστολή τοῦ ἐπισκόπου Ἐμέσης Παύλου.⁸⁰ Τελευταῖα ὁμως ἔχει παρουσιαστεῖ ἡ τάση οἱ μελετητές⁸¹ νά ἀποδέχονται χωρίς ἀμφιβολία τίς πληροφορίες τοῦ Προκοπίου καί τοῦ Θεοφάνη σχετικά μέ τόν Ἀνατόλιο, βασιζόμενοι ὄχι μόνο στό χωρίο τοῦ Κυρίλλου ἀλλά καί σέ μία μαρτυρία τοῦ Μωϋσῆ τῆς Χωρηνῆς.⁸² Αὐτός ἀναφέρει ὅτι ὁ *magister militum* τῆς Ἀνατολῆς Ἀνατόλιος, ὄχυρωσε τήν κωμόπολη Καρνο-Καθακ στήν Ἀρμενία καί τήν μετονόμασε σέ θεοδοσιούπολη πρός τιμήν τοῦ αὐτοκράτορα. Ἄν καί ὁ Μωϋσῆς δέν μᾶς δίνει καμιά ἀκριβή χρονολογική ἔνδειξη ἔχει ἐπιχειρηθεῖ⁸³ ἡ τοποθέτηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος στήν ἐποχή περί τό 420, ἐξ αἰτίας τῶν ἀναταραχῶν πού ξέσπασαν στήν Ἀρμενία μετά τόν θάνατο τοῦ Ἰσδιγέρδη, καί ἀπό τίς ὁποῖες θά μπορούσαν νά ἐπωφεληθοῦν οἱ Βυζαντινοί γιά νά προβοῦν σ' ἓνα τέτοιο ἐγχεῖρημα. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τά ὀνόματα τόσων στρατηγῶν καί ἀξιωματικῶν⁸⁴ πού πῆραν μέρος στίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις τοῦ 421-22 δέν κάνει καθόλου μνεία γιά ὁποιαδήποτε δραστηριότητα τοῦ Ἀνατολίου. Ὑπάρχει ἓνα ἀκόμα στοιχεῖο, πού μᾶς ὀδηγεῖ στήν ἀπόρριψη τῆς θεωρίας ὅτι ὁ Ἀνατόλιος εἶχε κατά κάποιον τρόπο πάρει μέρος στίς διαπραγματεύσεις γιά τή σύναψη τῆς εἰρήνης τοῦ 422. Ὁ Θεοφάνης⁸⁵ στό σχετικό χωρίο κάνει ἓνα συγκερασμό ἀπό τίς πηγές του, Σωκράτη καί Προκόπιο, καί ἀναφέρει ὡς πρεσβευτές τόν "πατρίκιον" Ἡλίωνα καί τόν

"τῆς ἀνατολῆς στρατηγόν" Ἀνατόλιο μαζί. Ἡ ταυτόχρονη ὕπαρξη ὅμως δύο ἀνώτατων ἀξιωματούχων (ὁ Ἑλλῶν ἦταν *magister officiorum* ἀπό τό 414-427),⁸⁶ ἑνός πολιτικοῦ κι ἑνός στρατιωτικοῦ σέ μιά διπλωματική ἀποσπλή εἶναι κάτι ξένο πρὸς τίς μεθόδους τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας.⁸⁷ Ἐφ' ὅσον λοιπόν ἡ κυριώτερη πηγή μας γιά τὰ γεγονότα τοῦ 421-22, ὁ Σωκράτης, σιωπᾶ, ὁ Μωϋσῆς τῆς Χωρηνῆς δέν δίνει ἀκριβή χρονολογία, ὁ Προκόπιος ἔχει συγχύσει τὰ γεγονότα παρασύροντας καί τόν Θεοφάνη, κι ὁ Κύριλλος ὁ Σκυθοπολίτης εἶναι πιθανό νά ἔχει συγχύσει τήν ἀπονομή τοῦ τίτλου τοῦ φυλάρχου στόν Ἀσπέβετο μέ τήν ἀπονομή τοῦ ἴδιου τίτλου στό γιό του Τερέβωνα⁸⁸ ἢ ἀκόμα καί τό ὄνομα τοῦ *magister militum*, ἔχοντας παράλληλα τίς ἀδιάσειστες ἐνδείξεις τῶν ἐγγράφων,⁸⁹ νομίζουμε πῶς δέν εὔσταθεῖ ὅποιοσδήποτε συσχετισμός τοῦ Ἀνατολίου μέ τή συνθήκη εἰρήνης τοῦ 422.

Ὅποια ἄποψη ἂν ἀποδεχθεῖ κανεῖς τελικά σχετικά μέ τό πρόβλημα τῆς παρουσίας τοῦ Ἀνατολίου στά ἀνατολικά σύνορα γύρω στό 420, τό γεγονός ὅτι ἕνας ἄραβας φύλαρχος ἀπό τήν "περσική" περιοχὴ διέφυγε στοὺς Ρωμαίους μαζί μέ ὅλη τήν οἰκογένειά του, κι ὄχι μόνο ἔγινε δεκτός ἀλλά καί τιμῆθηκε μέ τό ἀξίωμα τοῦ φυλάρχου μ.ἄς εὐρύτερης ὁμάδας Ἀράβων, μόνο κίνδυνο μποροῦσε νά σημαίνει γιά τήν περσική ἐπιρροή πάνω στά ἀραβικά φύλα τῆς ἐρήμου. Εἶναι αὐτονόητο λοιπόν, ὅτι ὁ Βαράμ ἤθελε νά ἐξαλείψει αὐτόν τόν κίνδυνο. Ἡ σύναψη τῆς εἰρήνης τοῦ πρόσφερε τήν κατάλληλη εὐκαιρία γιά νά ὑπαγορεύσει τήν ἀπαίτησή του, ἀπαίτηση πού ἔγινε ἀναγκαστικά δεκτὴ ἀπό τοὺς βυζαντινοὺς.

Μέ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης τοῦ 422 συνδέεται ἄμεσα καί τό δεύτερο μέρος τῶν κατηγοριῶν τῆς περσικῆς διπλωματικῆς ἀποστολῆς τοῦ 464.⁹⁰ Οἱ Ρωμαῖοι προσπαθοῦσαν νά ἀπομαρύνουν τοὺς ζωροάστρες ὑπηκόους τους ἀπό τὰ προγονικά τους ἥθη κι ἔθιμα, τοὺς παρεμπόδιζαν στήν ἐξάσκηση τῶν θρησκευτικῶν τους καθηκόντων καί δέν τοὺς ἐπέτρεπαν νά καίνε τό "αἰώνιον πῦρ". Εἶναι γνωστό ὅτι ἀπό τήν ἐποχὴ τοῦ Πausanias⁹¹ ἤδη ἦταν ἰδρυμένα στή Μικρὰ Ἀσία ζωροαστρικά ἱερά καί ἐπομένως καί κοινότητες, οἱ ὁποῖες, ὅπως δεῖχνουν ἀρχαιολογικά εὐρήματα τῆς περιοχῆς,⁹² τήν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἀνθεμίου ἀπολάμβαναν τήν προστασία τοῦ κράτους. Ὅπως ὅμως ἀναφέραμε παραπάνω, μετὰ τό 414 δύσκολα θά χαρακτήριζε κανεῖς τή θέση τῶν ζωροαστρικῶν μειονοτήτων ὡς εὐνοϊκή. Ἀνέκαθεν οἱ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ αἰσθάνονταν ἀποστροφή γιά τήν ἐπίσημη περσική θρησκεία, κυρίως γιά τὰ θέματα ἐκεῖνα πού εἶχαν σχέση μέ τήν ἐκθεση τῶν νεκρῶν καί τήν αἰμομιξία. Εἶδαμε ἀκόμα ὅτι

ή αλλαγή τής πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου ἀπέναντι στίς θρησκευτικές μειονότητες εἶχε ὡς λογικό ἐπακόλουθο τήν αλλαγή τής στάσης τοῦ Ἰσδιγέρδη Α' πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Περσίας. Δέν εἶναι λοιπόν ἀβάσιμη ἡ σκέψη ὅτι οἱ Πέρσες, ὡς ἀντάλλαγμα γιά τήν κατάπαυση τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν, ζήτησαν νά συμπεριληφθεῖ στοὺς ὅρους τῆς συνθήκης κι ἕνας ὅρος, ὁ ὁποῖος θά ἐγγυόταν γιά τίς ζωροαστρικές κοινότητες ἀντιμετώπιση ἀνάλογη μέ αὐτή πού εἶχαν πρὶν τό 414. Μιά τέτοια ὑποχώρηση δέν ταίριαζε βέβαια νά ἀναφερθεῖ μέσα στά πλαίσια μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας κι ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ σιωπή τοῦ Σωκράτη - καί κατ'ἐπέκταση τοῦ Θεοφάνη⁹³ - ἀναφορικά μέ αὐτή τή ρύθμιση. Σήμερα δέν μπορούμε πιά νά ἀποδεχτοῦμε τή θέση τοῦ Gütterbock,⁹⁴ ὅτι δέν μπορούσε νά ὑπάρξει ἐπίσημα μιᾶ τέτοιου εἴδους ἐγγύηση τῆς θρησκευτικῆς ἀνεξαρτησίας μιᾶς μειονότητας ἀπό τήν πλευρά τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, γιατί οἱ ἐνδείξεις μας μᾶς ὀδηγοῦν στό ἀντίθετο. Γι'αὐτό ὅμως πού δέν μπορούμε νά ἀμφιβάλουμε καθόλου εἶναι τό γεγονός ὅτι αὐτός ὁ ὅρος δέν τηρήθηκε ἀπό καμιὰ πλευρά, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τήν παρουσία τῆς περσικῆς πρεσβείας τῶ 464 κι ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Θεοδώρητος Κύρου:⁹⁵ "καί Γοραράνης δέ ὁ Ἰσδιγέρδου μετὰ τήν τοῦ πατρός τελευτήν σὺν τῇ βασιλείᾳ καί τόν κατά τῆς εὐσεβείας διεδέξατο πόλεμον καί τελευτῶν ἄμφω ταῦτα συνεζευγμένα καταλέλοιπε τῷ παιδί."

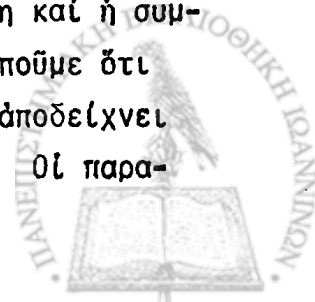
Τό τρίτο σκέλος τῶν αἰτημάτων τῆς γνωστῆς ἀποστολῆς⁹⁶ ἀναφέρεται σ' ἕνα ἐπίμαχο θέμα, τό ὁποῖο ἐξετάζω σέ ξεχωριστό κεφάλαιο: στήν ὀχύρωση καί τή φύλαξη τῶν Κασπίων Πυλῶν. Δέν θεωρῶ σκόπιμο νά ἀναφερθῶ σ' αὐτό τό σημεῖο στήν ὄλη προβληματική τοῦ ζητήματος. Θά περιορισθῶ μόνο νά σημειώσω ὅτι μέ τή συνθήκη τοῦ 422 ἀνανεώθηκε εἴτε ὡς ὅρος εἴτε ὡς ξεχωριστό σῶμα ἢ συμφωνία γιά τά περάσματα τοῦ Καυκάσου, ὅπως συνηθιζόταν γιά προηγούμενες συνθήκες ἢ συμφωνίες, ὅταν δέν ὑπῆρχαν προτάσεις γιά τροποποιήσεις.

Ἡ εἰρήνη τοῦ 422 ἀπό τοὺς μελετητές συχνότατα χαρακτηρίζεται ὡς "ἐκτονταετής". Ἡ μοναδική πηγή πού μᾶς σώζει αὐτόν τόν χαρακτηρισμό εἶναι ὁ Σωζομενός:⁹⁷ "Τότε γοῦν Πέρσαι μὲν εἰς μάχην κεκινημένοι ἑκατοντούτεις σπονδᾶς πρὸς Ῥωμαίους ἔθεντο". Αὐτό τό "τότε" ὅμως, ὅπως προκύπτει ἀπό τά συμφραζόμενα, ἀναφέρεται σέ γεγονότα τοῦ 408/9. Εἶναι περίεργο πῶς ὁ Σωζομενός, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνο εἶχε ὑπόψη του, ἀλλά καί μετέφερε αὐτολεξεί περικοπές ὀλόκληρες ἀπό τό ἔργο τοῦ Σωκράτη στή δική του Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία κάνει τέτοιο ἀναχρονισμό. Ἄς σημειωθεῖ μάλιστα, ὅτι αὐτή ἡ συγκεκριμένη φράση εἶναι τό μόνο πού ἀναφέρει ὁ Σωζομενός γιά τόν βυζαντινοπερσικό πόλε-

μο του 421-422. Για τή στάση αυτή του ιστορικού μόνο υπεθέσεις μπορούμε νά κάνουμε. Όταν ο Σωζομενός έγραφε τήν ιστορία του δέκα χρόνια περίπου αργότερα από τόν Σωκράτη, ο πόλεμος εκείνος καί ή θριαμβευτική χροιά πού του είχε προσδώσει ή κυβερνητική προπαγάνδα είχε χάσει τή λάμψη του. Έπειδή ο Σωζομενός κρατά έξαιρετικά εύνοϊκή στάση άπέναντι στην Πουλχερία καί τίς ενέργειές της - ή άρχή του έντου βιβλίου τής Έκκλησιαστικής Ιστορίας άποτελεϊ ένα αληθινό έγκώμιο γι'αυτήν - μπορεί νά θέλησε νά διαχωρίσει τή θέση της από τόν πόλεμο αυτόν καί τόν τοποθέτησε σέ μιá εποχή πού μεσουρανούσε ο επικίνδυνος Ανθέμιος. Κάποιο ρόλο στον χειρισμό του Σωζομενού θά έπαιξε ίσως καί τό γεγονός ότι ο θεοδόσιος τότε ήταν ένα όκτάχρονο παιδί, από τήν άδυναμία του όποιου θά μπορούσαν νά έπωφεληθοϋν οί Πέρσες.

Η έπόμενη πληροφορία μας για τή διάρκεια τής ειρήνης προέρχεται από ένα άπόσπασμα του Εϋσταθίου Έπιφάνεα, τό όποιο έχει διασώσει ο Εϋάγγριος⁹⁸ στην Έκκλησιαστική Ιστορία του. Τό σημαντικό στοιχείο σ'αυτό τό άπόσπασμα είναι ή πληροφορία ότι ή ειρήνη διάρκεσε μέχρι τόν δωδέκατο χρόνο τής βασιλείας του Αναστασίου, ήταν δηλαδή μιá ειρήνη μεγάλης διάρκειας. Τό τελευταίο έπιβεβαιώνεται κι από τόν Ιωάννη Μαλάλα,⁹⁹ τού γράφει ότι ο μέγας βασιλέας πρότεινε στους Ρωμαίους μιá ειρήνη πενήντα έτών. Έπειδή αυτή ή συνθήκη ειρήνης δέν έπέφερε καμιá έδαφική αλλαγή¹⁰⁰ κι ούτε επιβλήθηκε σέ καμιá από τίς δύο πλευρές χρηματική άποζημίωση, δέν έχουμε λόγους νά άρνηθοϋμε ότι καί οί δύο ήγεμόνες θά προτιμοϋσαν μιá μακρόχρονη ειρήνη. Γιατί λοιπόν νά μήν ήταν πράγματι μιá "έκατονταετής" ειρήνη;

Συνοπτικά, μπορούμε νά καταλήξουμε στά παρακάτω συμπεράσματα αναφορικά μέ τό περιεχόμενο τής συνθήκης του 422. α) Οί Πέρσες άναλαμβάναν τήν υποχρέωση νά σταματήσουν τόν διωγμό τών χριστιανών, ένω οί Βυζαντινοί υποχρεώθηκαν νά δείχνουν άνοχή άπέναντι στις ζωρούστρικές κοινότητες τής αυτοκρατορίας.¹⁰¹ β) Άπαγορευόταν καί στους δύο συμβαλλόμενους νά δέχονται φυγάδες από τό άλλο κράτος. Σ'αυτόν τόν όρο ή ξεχωριστά, γινόταν ειδική μνεία για τους άραβες άποστάτες¹⁰² καί γ) ή διάρκεια τής ειρήνης όρίστηκε σέ έκατό χρόνια. Κατά πάγια συνήθεια άνανεώθηκε ή προηγούμενη συνθήκη καί ή συμφωνία για τή φύλαξη τών Κασπίων Πυλών. Γενικότερα μπορούμε νά ποϋμε ότι οί όροι τής συνθήκης υπαγορεύτηκαν από τους Πέρσες, αλλά, όπως άποδείχνει ήδη ή διπλωματική άποστολή του 464, παραβιάστηκαν πολύ σύντομα. Οί παρα-

βιάσεις όμως αυτές δεν είχαν σημαντική συνέπεια για την ειρήνη ανάμεσα στα δύο κράτη, που κράτησε μέχρι το 502.

β. Ἡ περσική επίθεση τοῦ 441

Κατά τή διάρκεια τῶν ἐτῶν πού ἀκολούθησαν τήν σύναψη τῆς συνθήκης εἰρήνης τοῦ 422, τό Βυζάντιο ἀναγκάστηκε νά συσπειρώσει τίς ζυνάμεις του ἐναντίον τῶν Οὐννων καί παράλληλα νά ἀντιμετωπίσει τήν βανδαλική ἐξάπλωση στή Β. Ἀφρική. Δέν θά ἦταν ἴσως ἄσκοπο νά ἀναφερθοῦμε σύντομα στά γεγονότα αὐτά, γιά νά ἀποκτήσουμε μιά πληρέστερη εἰκόνα τῆς "διεθνούς" πολιτικῆς κατάστασης τῆς ἐποχῆς.

Τό 429 τό ἔθνος τῶν Βανδάλων¹⁰³ μαζί μέ τούς ὑποτελεῖς τους Ἀλανούς, πέρασε ἀπό τήν Ἰσπανία στήν Ἀφρική, μέ ἀρχηγό τόν Γιζέριχο, γιά νά βοηθήσουν τόν Βονιφάτιο, πού εἶχε ἐπαναστατήσει ἐναντίον τῆς Ραζέννας.¹⁰⁴ Ὁ Βονιφάτιος εἶχε ὑποσχεθεῖ ὡς ἀνταμοιβή στούς Βανδάλους τήν ἐκχώρηση τῶν τριῶν μαυριτανικῶν ἐπαρχιῶν.¹⁰⁵ Μπροστά στήν ἀπειλή τῶν Βανδάλων ἡ κυβέρνηση τῆς Πλακιδίας στή Ραβέννα ἀναγκάστηκε νά συμφιλιωθεῖ μέ τόν Βονιφάτιο, ἦταν ὁμως ἀργά πλέον γιά νά ἐλεγχθεῖ ἡ ἐξάπλωση τῶν εἰσβολέων. Ὁ Γιζέριχος στράφηκε ἐναντίον τῶν πλούσιων ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Β. Ἀφρικῆς καί μέχρι τό 435, πού ἔκλεισε μιά συνθήκη εἰρήνης μέ τό δυτικό ρωμαϊκό κράτος, εἶχε κατορθώσει νά συντρίψει σέ μάχη αὐτοκρατορικά στρατεύματα (131) καί νά καταλάβει τίς σημαντικώτερες πόλεις τῆς περιοχῆς, ἐκτός ἀπό τήν Καρχηδόνα καί τήν Κίρτα. Πολύ σύντομα ὁμως ἡ συνθήκη παραβιάστηκε καί ἡ Καρχηδόνα ἔπεσε στίς 19 Ὀκτωβρίου 439. Στή συνέχεια ὁ Γιζέριχος ἐξόπλισε στόλο, γεγονός πού σήμανε συναγερό καί στίς δύο πρωτεύουσες. Ἡ ἐκστρατεία του ὁμως ἐναντίον τῆς Σικελίας ἀπέτυχε καί ἀναγκάστηκε νά ἐπιστρέψει στήν Ἀφρική, γιὰτί τό 441 στάλθηκε ἐναντίον του ἕνας μέγας στόλος ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἀποστολή κατέληξε σέ διαπραγματεύσεις, ἐνῶ ὁ αὐτοκρατορικός στόλος παρέμενε στά νερά τῆς Σικελίας. Οἱ Βυζαντινοί ἀναγκάστηκαν νά κλείσουν μιά μειονεκτική εἰρήνη, πιεζόμενοι ἀπό μιά οὐννική ἐπιδρομή πού κατέστησε ἀναγκαῖα τήν ἐπιστροφή τῶν στρατευμάτων στήν Κωνσταντινούπολη.¹⁰⁶

Τό πρῶτο κύμα τῶν Οὐννων ἐπέπεσε στή βαλκανική χερσόνησο τό 408 μέ ἀρχηγό τόν Uldin¹⁰⁷, ἀλλά οἱ βυζαντινοί μπόρεσαν νά τούς ἀποκρούσουν καί νά τούς ἀπωθήσουν πέρα ἀπό τόν Δούναβη. Ἡ βυζαντινή κυβέρνηση κατάλαβε

γρήγορα ότι οι χρηματικές καταβολές ήταν πιο αποτελεσματικό μέσον απόκρουσης των εισβολών από την οχύρωση των βορείων συνόρων. Έτσι, το 435¹⁰⁸ ο Θεοδοσίος Β' συμφώνησε με τον βασιλέα Ρουγίλα (Ρούα) να καταβάλλει κάθε χρόνο στους Ούννους τριακόσιες πενήντα λίτρες χρυσού. Όταν ο Άττίλας διαδέχτηκε τον Ρουγίλα μετά το 435¹⁰⁹, ανάγκασε το Βυζάντιο να του καταβάλλει το διπλάσιο ποσό. Μέχρι το 441 ο Άττίλας ήταν απασχολημένος με την επέκταση των κτήσεις του στην Ανατολή, αλλά η άναταραχή που είχε προκαλέσει ή έκστρατεία έναντι των Βανδάλων και η ταυτόχρονη επίθεση των Περσών, του πρόσφεραν την ευκαιρία να εισβάλει στις ανεπαρκώς φυλαγμένες βόρειες επαρχίες της αυτοκρατορίας.¹¹⁰

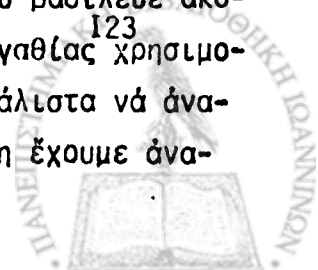
Μια συνοπτική εικόνα εκείνης της ταραγμένης εποχής μας δίνει ο Πρίσκο:¹¹¹ "Οὐ γάρ μόνον τόν πρὸς αὐτόν (Ἄττίλα) ἀνελέσθαι πῦλον ἐυλαβοῦντο (Ῥωμαῖοι), ἀλλὰ καὶ Παρθαίους ἐν παρασκευῇ τυγχάνοντα, ἔθευδίσαν, καὶ Βανδάλους τὰ κατὰ θάλατταν τάρτιοντα, καὶ Ἰσαύρους πρὸς τὴν ληστείαν διανισταμένους, καὶ Σαρακηνοὺς τῆς αὐτῶν ἐπικρατείας τὴν ἔω κατατρέχοντα, καὶ τὰ Αἰθιοπικὰ ἔθνη συνιστάμεναι. Διὸ δὴ τεταπεινωμένοι τὸν μὲν Ἄττίλαν ἐθεράπευον, πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ ἔθνη ἐπειρῶντο παρατάττεσθαι, δυνάμεις τε ἀθροίζοντες καὶ στρατηγούς χειροτονοῦντες." Είναι δυσάρεστο το γεγονός ότι το απόσπασμα αυτό του Πρίσκου σταματᾶ σ'αυτό το σημείο, γιατί είναι ή μοναδική σύγχρονη με τὰ διαῦραματιζόμενα πηγή, που αναφέρεται στις πολεμικές ἐτοιμασίες που γίνονταν στα ἀνατολικά σύνορα τῆς αυτοκρατορίας ἐκείνη τὴν ἐποχή. Ἄλλωστε κατὰ κύριο λόγο τὸ ἐνδιαφέρον τῶν συγχρόνων ἦταν στραμμένο στις ἐπιχειρήσεις γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ Ἄττίλα. Ἐκτός ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τοῦ Πρίσκου, οἱ σχετικές πληροφορίες ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς εἶναι ἐλάχιστες. Ὑπάρχει μιὰ σύντομη σημείωση τοῦ κόμητα Μαρκελλίνου¹¹² καί, εἰδικὰ γιὰ τὴν Περσία, ἓνα χωρίο τοῦ Προκοπίου.¹¹³ Μέσα σ'ἓνα γενικότερο πλαίσιο, με τὴν ευκαιρία τῆς παράθεσης τῶν γεγονότων που ὀδήγησαν στὸν βυζαντινοπερσικὸ πόλεμο τοῦ 502, θίγουν τὸ θέμα τῆς βυζαντινοπερσικῆς ἀντιπαράθεσης τοῦ 441 ὁ Εὐάγριος¹¹⁴ καὶ ὁ Θεοφάνης.¹¹⁵ Ὑπάρχει βέβαια καὶ ἡ περσικὴ ἐκδοχὴ ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ χρονικὸ τοῦ Tabarī.¹¹⁶

Μετά τὴ γενική εἰκόνα τοῦ Πρίσκου, ὁ κόμης Μαρκελλίνος δίνει πῶς συγκεκριμένες πληροφορίες: "Persai, Saraceni, Tzanni, Isauri, Hunni finibus suis egressi Romanorum sola vastaverunt. Missi sunt contra hos Anatolius et Aspar magistri militiae pacemque cum his unius anni fecerunt."¹¹⁷ Ἀρχικά θά πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἐκφραση "finibus suis egressi" δέν κυριο-

λεκτεῖ γιά τούς Ἰσαύρους. Αὐτό τό όρεινό φύλο, πού ἦταν ἐγκατεστημένο στήν όροσειρά τοῦ Ταύρου, ἐπομένως σέ αὐτοκρατορικό ἔδαφος, θά εἶχε ἀπλῶς ἐπωφεληθεῖ ἀπό τή γενική ἀνεταραχή γιά νά κάνει ληστρικές ἐπιδρομές στίς γύρω περιοχές. Οἱ λεηλασίες καί οἱ ἐπιδρομές στήν Ἀρμενία καί τίς γειτονικές ἐπαρχίες τοῦ Πόντου ἦταν προσφιλῆς συνήθεια καί τῶν Τζάννων καί προφανῶς σέ μιά τέτοια ἐπιχείρησή τους ἀναφέρεται ἐδῶ ὁ Μαρκελλίνος. Τά νέα στοιχεῖα πού ἀποκομίζουμε ἀπό τόν συγγραφέα εἶναι τά ὀνόματα τῶν δύο στρατηγῶν καί ἡ πληροφορία γιά τήν ἀνακωχή τοῦ ἑνός χρόνου, ἡ πρότασή του ὅμως εἶναι τόσο συνεπτυγμένη ὥστε νά μήν εἶναι σαφές ποιός στρατηγός στάλθηκε πρὸς ποιόν, καί κάτω ἀπό ποιές συνθήκες καί μέ ποιούς κλείστηκε ἡ ἀνακωχή.¹¹⁸

Κάποια ὀλέξοδο προσφέρει ὁ Προκόπιος.¹¹⁹ Στό δεύτερο κεφάλαιο τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν "Πολέμων", στή πλαίσια μιᾶς γενικῆς ἱστορικῆς ἀνασκόπησης τῶν βυζαντινοπερσικῶν σχέσεων, μνημονεύει μιά περσική ἐπιδρομή στήν ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας ὑπό τήν ἀρχηγία τοῦ μεγάλου βασιλέα Βαράμ, ἡ ὁποία εἶχε παράδοξη ἐξέλιξη: ὁ Θεοδόσιος ἔστειλε τόν *magister militum* Ἀνατόλιο μόνο του ὡς πρεσβευτή στόν μεγάλο βασιλέα. Ὄταν ὁ Ἀνατόλιος ἔφτασε κοντά στό στρατόπεδο τοῦ ἐχθροῦ, ἀφίππευσε καί κλησάσε πεζός τόν Βαράμ. Ὁ πέρσης ἡγεμόνας ζήτησε νά μάθει ποιός ἦταν, κι ὅταν πληροφορήθηκε ὅτι ἦταν ὁ ἴδιος ὁ *magister militum*, κατάπληκτος ἀπό αὐτή τήν ἐξαιρετική τιμή ἐπέστρεψε μέ τόν στρατό του στήν Περσία, χωρίς νά προκαλέσει καμιά καταστροφή στό ρωμαϊκό ἔδαφος. Ὄταν ἔφτασε στή χώρα του, δέχτηκε τόν πρεσβευτή μέ μεγάλες τιμές καί ἀποδέχτηκε τήν εἰρήνη, ὅπως ἀκριβῶς ἐπιθυμοῦσε ὁ Ἀνατόλιος, προσθέτοντας ὅμως τόν ὄρο ὅτι κανείς ἀπό τά δύο μέρη δέν θά εἶχε τό δικαίωμα νά ὀχυρώσει τοποθεσία στήν παραιεθόριο περιοχή.

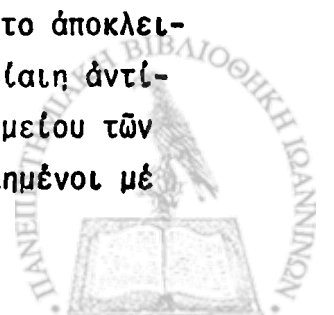
Πρὶν προχωρήσουμε στήν ἀνάλυση αὐτῆς τῆς μαρτυρίας θά πρέπει πρῶτα νά ἐξετάσουμε ἂν σχετίζεται μέ γεγονότα τοῦ 441. Ὁ ἱστορικός τοποθετεῖ αὐτήν τήν περσική ἐπίθεση στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Βαράμ, γεγονός πού ὀδήγησε τόν Haury καί στή συνέχεια τόν Wirth,¹²⁰ νά τυπώσιν *in margine* τήν χρονολογία α. 421. Ὁ Nöjdeke¹²¹ ἔχει διατυπώσει τήν ἄποψη ὅτι ὁ Προκόπιος ἀπό σύγχυση τοποθέτησε τόν πόλεμο αὐτό σέ ἐποχή πού βασίλευε ἀκόμα ὁ Βαράμ Ε'. Τόν Nöjdeke ἀκολουθεῖ κι ἡ Cameron.¹²² Ὁ Ἀγαθίας¹²³ χρησιμοποίησε ὡς πηγή τόν Προκόπιο καί κάνει τό ἴδιο λάθος, χωρίς μάλιστα νά ἀναφέρει οὔτε τόν Ἀνατόλιο οὔτε τήν συνθήκη εἰρήνης. Ὄπως ἤδη ἔχουμε ἀνα-

φέρει παραπάνω, ο Holm¹²⁴ υποστηρίζει ότι αυτή η μαρτυρία του Προκόπιου ανσφέρεται σαφώς στον πόλεμο και τη συνθήκη του 422. Ίσχυρίζεται ότι ο Ανατόλιος, αφού οχύρωσε την Θεοδοσιούπολη γύρισε στη Μεσοποταμία, όπου κατέθεσε το αξίωμά του προς χάριν του Προκόπιου.

Όπως έχει παρατηρήσει ο Bury,¹²⁵ το τρίτο βιβλίο της ιστορίας του Μωϋσή της Χωρηνης περιέχει γεγονότα μέχρι το 433, χρονολογία την οποία θα πρέπει να αποδεχτεί κανείς ως *terminus ante quem* για την ίδρυση της Θεοδοσιούπολης. Άλλωστε το διάστημα γύρω στα 420 δεν ήταν η μοναδική εποχή που προσφερόταν στους Βυζαντινούς για ένα τέτοιο έγχείρημα. Θα μπορούσε κανείς να προτείνει και το έτος 427, κατά το οποίο ο Βαράμ είχε εκστρατεύσει εναντίον των Έφθαλιτών Ούννων.¹²⁶ Ο Holm δείχνει ότι είναι πεισμένος για την αξιοπιστία της πηγής του και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο Ανατόλιος ανέλαβε τις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη της ειρήνης του 422 κι ότι ο άρος που απαγόρευσε την ίδρυση των οχυρών στην παραμεθόρια περιοχή ήταν αποτέλεσμα της οχύρωσης της Θεοδοσιούπολης.¹²⁷ Νομίζουμε όμως πως είναι μάλλον άπιθανο, ένας άνθρωπος, που οί πράξεις του είχαν προκαλέσει την αντίδραση του μεγάλου βασιλέα να σταλεί ως πρέσβυς για την διευθέτηση αυτού του ίδιου προβλήματος.¹²⁸

Γυρίζοντας πίσω στον Προκόπιο παρατηρούμε ότι ήδη η αρχή του σχετικού χωρίου είναι αξιοπρόσεκτη. Ο ιστορικός δεν αναφέρει καθόλου την αιτία ή την άφορμή για αυτήν την περσική επίθεση, ούτε καν σημειώνει όπως σέ άλλη περίπτωση "έξ αιτίας ουδεμιās".¹²⁹ Αν πράγματι πρόκειται για τον πόλεμο του 421 θα μπορούσε τουλάχιστον να αναφερθεί στον διωγμό των χριστιανών. Άλλωστε τότε ήταν οί Βυζαντινοί αυτοί που είχαν έπιτεθεί πρώτοι. Είναι προφανές ότι ο Προκόπιος είχε πλήρη επίγνωση του κινδύνου που μπορούσε να σημάνει η οχύρωση μιας θέσεως στα σύνορα για τό έδαφικό *status quo* και την σφαίρα έπιρροής του αντίπαλου. Πως θα μπορούσε άλλωστε να μην έχει επίγνωση, όταν ένα από τά επίμαχα σημεία των διαπραγματεύσεων με τον Χεσρόη πριν από τη σύναψη της συνθήκης ειρήνης του 532, τις όποιες με τόσες λεπτομέρειες περιγράφει ο ίδιος,¹³⁰ ήταν η οχύρωση του παραμεθόριου χωριού Δάρας από τον Αναστάσιο τό 505. Δεν είναι πάλι άπαραίτητο αποκλειστικά η οχύρωση της Θεοδοσιούπολης να είχε προκαλέσει αυτή τη βίαιη αντίδραση από την πλευρά των Περσών, αλλά κι όποιοιδήποτε άλλου σημείου των κοινών συνόρων. Τό γεγονός ότι οί Βυζαντινοί ήταν ήδη άπασχολημένοι με

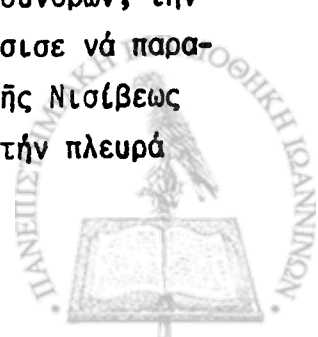

τούς Βανδάλους καί ἀπειλοῦνταν ἀπό τόν Ἀτίλλα ἔδωσε στούς Πέρσες τήν εὐκαιρία νά ἐκβιάσουν τή λύση τοῦ προβλήματος. Ἡ περσική ἐπιδρομή ἦταν ἀπλά μιὰ πράξη ἐκφοβισμοῦ, συνοδευμένη ἀπό τίς συνηθισμένες ἀραβικές ληστρικές ἐπιθέσεις. Ἡ ἀντίδραση τῶν Βυζαντινῶν ὑπῆρξε τόσο ἄμεση, ὥστε ὁ Ἰσδιγέρδης Β' δέν χρειάστηκε νά κάνει τίποτα "ἄχαρι".¹³¹ Γι' αὐτόν ἐπίσης ἦταν ἀνεπιθύμητες χρονοβόρες διαπραγματεύσεις, γιατί ἡ Περσία ἀπειλοῦνταν γιά μιὰ ἀκόμα φορά ἀπό τούς Ἐφθαλίτες.

Τό μέτρο γιά τήν κριτική ἐκτίμηση τῆς κατάστασης τό δίνει ἡ μοναδική ἀφήγηση τοῦ Προκόπιου, ὅταν φθάνει στίς διαπραγματεύσεις γιά τήν εἰρήνη. Ὁ μέγας βασιλέας, ὅταν τόν πλησίασε ὁ Ἀνατόλιος, ὑποχώρησε σέ περσικό ἔδαφος, ὄχι βέβαια κατάπληκτος γιά τήν τιμή πού τοῦ ἔγινε, ὅπως γράφει ὁ Προκόπιος, ἀλλά γιά νά ἀναγκάσει τόν πρεσβευτή νά τόν ἀκολουθήσει. Γιατί, ὅπως ἔχει ἀποδείξει ὁ Täubler,¹³² ἀπό τήν ἀρχαιότητα ἔχει ἐπικρατήσει ἡ ἀντίληψη ὅτι αὐτός πού πηγαίνει νά συζητήσει γιά εἰρήνη στό ἀντίπαλο στρατόπεδο ἰσχύει ὡς ἡττημένος. Ἐνδεικτικό γιά τήν περσική ὑποχώρησιν δέν εἶναι μόνο τό γεγονός αὐτό, ἀλλά καί ἡ μοναδική ἔκφραση "τήν εἰρήνην ξυνεχώρησεν", πού χρησιμοποιεῖ ὁ Προκόπιος γιά νά περιγράψει τή σύναψη τῆς εἰρήνης. Αὐτή εἶναι ἡ μόνη περίπτωση πού ὁ Προκόπιος, ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστον συνθηκές εἰρήνης ἀνάμεσα στό Βυζάντιο καί τήν Περσία, χρησιμοποιεῖ τό ρῆμα "ξυνχωρεῖν".¹³³ Αὐτό σημαίνει ἀκόμα ὅτι ὁ Ἰσδιγέρδης Β' ἦταν αὐτός πού παραχώρησε τήν εἰρήνη καί ὑπαγόρευσε τούς ὅρους τῆς.

Εἶναι βέβαιο ὅτι τό 441 ἀνανεώθηκαν οἱ ὅροι τῆς συνθήκης τοῦ 422 καί προστέθηκε σ' αὐτούς ὁ νέος ὅρος πού ἀπαγόρευε καί στίς δύο πλευρές τήν ὀχύρωση παραμεθόριων περιοχῶν.¹³⁴ Καί ἐδῶ παρατηροῦμε ὅτι μέσα ἀπό τούς ὅρους τῆς συνθήκης φαίνεται ἡ ἰσοτιμία τῶν δύο κρατῶν. Ἐνῶ οἱ Πέρσες εἶχαν θιγεῖ καί ὑπαγόρευσαν τούς ὅρους τῆς εἰρήνης, ἡ δέσμευση πού προέκυψε ἀπό τή σύναψή της ἦταν ἀμοιβαία. Τό ἴδιο ἰσχύει βέβαια καί γιά τούς ὅρους τῆς συνθήκης τοῦ 422.

Τῆς σημασίας πού ἀπέδιδαν οἱ Βυζαντινοί στήν ὀχύρωση τῶν συνόρων, τήν ἀποδεικνύει τό γεγονός ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Ἀναστάσιος Α' ἀποφάσισε νά παραβιάσει τήν συνθήκη τοῦ 442 ὀχυρώνοντας τό Δάρας ὡς ἀντίβαρο τῆς Νισίβεως καί προκαλώντας ἔτσι ὀξυτάτες διαμαρτυρίες καί διαβήματα ἀπό τήν πλευρά τῶν Περσῶν.¹³⁵

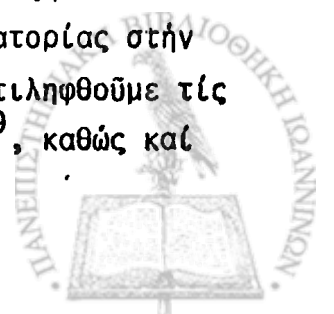
3. ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΠΕΡΣΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΟ Β΄ ΜΙΣΟ ΤΟΥ Ε΄ ΑΙΩΝΑ

α. Τά γεγονότα από τό 464 έως τήν άνοδο του Άναστασίου ετό θρόνο (491)

Μετά τά γεγονότα πού όδηγησαν στή συνθήκη του 441, στίς βυζαντινές πηγές δέν γίνεται λόγος για βυζαντινοπερσική σύγκρουση ή έπεισόδιο έως τό 502. Η ανταλλαγή πρεσβειών όμως και οι διαπραγματεύσεις δέν έλειψαν σύμφωνα με τήν πάγια τακτική τής διπλωματίας και τών δύο αυτοκρατοριών.¹ Έτσι, μιá τέτοια διπλωματική άποστολή έφτασε τό 464 στήν Κωνσταντινούπολη, στήν αύλή του Λέοντα Α΄, για να κάνει ένα διάβημα εκ μέρους του Μεγάλου βασιλέα Περώζη (457-484).

Είχαμε τήν εύκαιρία στο προηγούμενο κεφάλαιο, όπως θα έχουμε και σε επόμενο, να εξετάσουμε λεπτομερέστερα τά αίτήματα αυτής τής πρεσβείας και να τά συσχετίσουμε με προγενέστερες συμφωνίες ανάμεσα στα δύο κράτη. Σύμφωνα με τή μαρτυρία του Πρίσκου² στάλθηκε από τον Λέοντα, για να διαπραγματευθεί για αυτές τις έκκρεμότητες ως πρεσβευτής ο Κωνσταντίνος, ο όποιος χρονοτρίβησε στην Έδεσσα άρκετο καιρό περιμένοντας να τον δεχτεί ο Περώζης. Η συνάντησή του με τον μεγάλο βασιλέα πραγματοποιήθηκε τελικά στα σύνορα του περσικού με τό κράτος των Κιδαριτών Ούννων, όπου βρισκόταν ο Περώζης έξαιτίας μιáς έκστρατείας έναντίον των τελευταίων,³ έμεινε όμως χωρίς αποτέλεσμα.⁴ Μια δεύτερη περσική πρεσβεία άκολούθησε τήν πρώτη, δύο χρόνια περίπου άργότερα, επαναλαμβάνοντας τό αίτημα για στρατιωτική βοήθεια από τους βυζαντινούς για τήν απόκρουση των βαρβαρικών εισβολών.⁵ Η βυζαντινή στάση παρέμεινε σταθερά άρνητική πάνω σ' αυτό τό θέμα.⁶ Δεν θα πρέπει βέβαια να ξεχνάμε ότι εκείνη άκριβώς τήν εποχή τό ένδιαφέρον τής κυβερνήσεως ήταν στραμμένο στην άτυχη τελικά έκστρατεία έναντίον των Βανδάλων, ή όποια παράλληλα είχε έξαντλήσει και τά κρατικά ύποθέματα. Οι περσικές άπαιτήσεις πήραν τέλος προσωρινά τό 468 με τήν άναγγελία τής νίκης των Περσών επί των Κιδαριτών Ούννων και τής κατάληψης τής πρωτεύουσάς τους Βαλαάμ.⁷

Έχει ήδη επισημανθεί⁸ ότι ο Λέων έταφελήθηκε από τήν κατάσταση άδυναμίας, πού είχαν όδηγήσει τό περσικό κράτος οι έκστρατείες του Περώζη έναντίον των Ούννων, για να ίσχυροποιήσει τή θέση τής βυζαντινής αυτοκρατορίας στην Άνατολή. Μέσα στα πλαίσια αυτής τής πολιτικής θα πρέπει να αντιληφθοϋμε τις σχέσεις του με τον Γουβάζη στην εύάλσθητη περιοχή του Καυκάσου⁹, καθώς και

τίς σχέσεις μέ τόν Ἀμόκερσο¹⁰ καί κατ'ἐπέκταση μέ τούς ἄραβες νομάδες τῆς παλαιστινιακῆς ἐρήμου. Ἡ ἐξάντληση τοῦ περσικοῦ κράτους ἐκεῖνη τήν ἐποχή καταφαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ μέγας βασιλέας δέν εἶχε στή διάθεσή του παρά μόνο τά διπλωματικά μέσα γιά νά διαμαρτυρηθεῖ γιά τή μή ἐκπλήρωση τῶν ὄρων τῆς διμεροῦς συμφωνίας τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰ. Δέν εἶναι ἀπίθανο λοιπόν, ἡ τυπική ἀναγγελία τῆς συντριβῆς τῶν Οὐννων νά ἔκρυβε καί κάποια προειδοποίηση γιά τόν μή συνεπή ἑταῖρο.¹¹

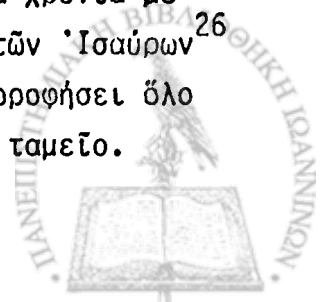
Ἡ κατηγορηματική ἄρνηση τοῦ Λέοντα νά δώσει στούς Πέρσες ὁποιαδήποτε βοήθεια, εἴτε οἰκονομική εἴτε στρατιωτική, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπό τόν Πρίσκο, βρῖσκειται σέ ἀντίθεση μέ τήν πλ.ροφορία τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Στυλίτη¹² ὅτι ὁ Περῶζης εἶχε πολύ συχνά πάρει ἀπό τόν Λέοντα χρηματικά ποσά ὡς βοήθεια γιά τούς πολέμους του ἐναντίον τῶν Οὐννων. Τό σημαντικό σ'αυτό τό χωρίο εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ ὅτι τό αἶτημα τοῦ Περῶζ βασιλέα γιά χρηματική βοήθεια βασιζόταν κάθε φορά στήν ἀνάγκη ἀπόκρουσης οὐννικῶν εἰσβολῶν κι ὅτι δέν ἦταν φόρος ὑποτελείας ἀπό τήν πλευρά τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ Ἰησοῦς - καί μετά ἀπ'αὐτόν ὁ Ἰσαλάας¹³ - εἶναι ἡ μοναδική πηγή πού κάνει μνεῖα γιά τήν ἵπαρξη μιᾶς συμφωνίας γιά ἀμοιβαία στρατιωτική ὑποστήριξη. Ὁ Bury¹⁴ νομίζει ὅτι ὁ Λέων ὑποχώρησε στίς ἀπαιτήσεις τῶν Περσῶν, ἐνῶ ὁ Stein¹⁵ δέχεται ὅτι ὁ Λέων εἶχε σταματήσει τίς χρηματικές καταβολές κι ὅτι ὁ Ζήνων τίς εἶχε κάποτε ξαναρχίσει γιά νά τίς δισκώσει ὀριστικά, ἕως τό 483. Δυστυχῶς πάνω σ'αυτό τό θέμα δέν μπορεῖ νά λεχθεῖ τίποτα μέ βεβαιότητα, οὔτε πότε σταμάτησαν οἱ χρηματικές αὐτές χορηγίες, οὔτε ἂν δόθηκαν ποτέ κανονικά. Ἡ ἐξέλιξη τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στά δύο κράτη, ὅπως ἀντικαθρεφτίζεται στίς διπλωματικές ἀποστολές μιλάει μᾶλλον γιά τό δεύτερο.

Στόν Ἰησοῦ τόν Στυλίτη ὀφείλουμε καί τίς πληροφορίες μας γιά τίς διπλωματικές ἐπαφές μέ τήν Περσία στά χρόνια τοῦ Ζήωνα. Σύμφωνα μέ τόν Ἰησοῦ,¹⁶ ὁ Ἰοβιανός μέ τή συνθήκη τοῦ 363 εἶχε παραχωρήσει στούς Πέρσες τή Νίσιβι γιά ἑκατόν εἴκοσι χρόνια. Αὐτό τό χρονικό διάστημα συμπληρώθηκε τό 483, οἱ Πέρσες ὅμως ἀρνήθηκαν νά ἀποδώσουν τήν πόλι, μέ ἀποτέλεσμα νά ψυχρανθοῦν οἱ σχέσεις τῶν δύο κρατῶν. Ὅταν, μετά τόν θάνατο τοῦ Περῶζη¹⁷, ὁ ἀδελφός του Βάλας¹⁸ ζήτησε βοήθεια ἀπό τόν Ζήωνα, γιατί τό κράτος του εἶχε ἐξάντληθεῖ οἰκονομικά ἀπό τούς πολέμους τοῦ προκατόχου του, ὁ Ζήωνας ἀρνήθηκε μέ τή σειρά του λέγοντας ὅτι ὁ Βάλας θά ἔπρεπε νά ἀρκεστεῖ στούς φόρους τῆς Νισίβευς, πού ὀφειλε νά εἶχε ἀποδοθεῖ στούς βυζαντινοὺς πολλά χρόνια νωρίτερα.¹⁹ Ἀπό τούς σύγχρονους μελετητές ὁ Bury²⁰ κι ὁ Rubin²¹ δέχονται ὡς ἀληθινή αὐτή τή μαρτυρία,

ή όποία όμως άξιολογείται σωστά από τόν Stein,²² ως μή έχουσα βάση. Σέ νεώτερη μελέτη ό Chrysos²³, ό όποίος άσχολεϊται μέ αυτή έπίσης τήν πληροφορία του 'Ιησοῦ σέ συνδυασμό μέ άνάλογες μαρτυρίες από άλλα συριακά χρονικά, έκφράζει τήν άποψη ότι ό μύθος αυτός πλάστηκε από τούς διωγμένους κατοίκους τής πόλης και έκδηλώνει τόν πόθο τους και τήν έλπίδα τους ότι κάποια ήμέρα θά ξαναγυρίσουν στήν χαμένη πατρίδα. Δέν θά ήταν ίσως παρακινδυνευμένη άκόμα ή υπόθεση ότι τό έπίσημο κράτος ύποδαύλιζε-στίς άρχές τουλάχιστον- για πολιτικούς σκοπούς τόν πόθο αυτό τών προσφύγων, οὔτως ώστε νά δημιουργηθεϊ ή έντύπωση τής προσωρινότητας σέ μιá τόσο μεγάλη και πρωτοφανή παραχώρηση έκ μέρος του στους Πέρσες. 'Η σιωπή τών ιστορικῶν τής πρωτεύουσας από τήν άλλη πλευρά πάνω σ' αυτό τό θέμα ύποδηλώνει ότι ή συνθήκη του 363 δέν άφηνε περιθώρια για άλλες έρμηνείες κι ότι τό κεφάλαιο Νίσιβις είχε κλείσει όριστικά για τούς πραγματιστές αυτοκράτορες πού διαδέχτηκαν τόν 'Ιοβιανό.

β. 'Ο βυζαντινοπερσικός πόλεμος του 'Αναστασίου (502-505)

'Ο θάνατος του Ζήνωνα (491) βρήκε καθ'όδόν προς τήν Κωνσταντινούπολη μιá περσική πρεσβεία²⁴ σταλμένη από τόν μεγάλο βασιλέα Καβάδη, ό όποίος είχε διαδεχτεϊ τόν Βάλας τό 488. Τό αίτημά της ήταν κι αυτή τή φορά οικονομικής φύσεως. Όπως παραδίδει ό 'Ιησοῦς, ή-άλλαγή στό θρόνο τής βυζαντινής αυτοκρατορίας δέν έφερε άλλαγή στίς διαθέσεις του μεγάλου βασιλέα, ό όποίος διέταξε τόν πρεσβευτή του νά δώσει λίγο-πολύ ένα τελεσίγραφο στόν νέο αυτοκράτορα 'Αναστάσιο Α': ή θά έδινε τή συνηθισμένη χορηγία ή θά έπρεπε νά έτοιμαστεϊ για πόλεμο. Τό μήνυμα στόν πρεσβευτή φανερώνει ότι ό Καβάδης σκόπευε, μέ τήν ευκαιρία τής ένθρόνισης του 'Αναστασίου, νά έπιμείνει στή άνινέωση τής συμφωνίας για τήν παροχή βοήθειας και νά άπαιτήσει τήν έφαρμογή της. 'Ο άποφασιστικός τόνος του μεγάλου βασιλέα θά μπορούσε ίσως νά θεωρηθεϊ ως έπίδειξη ισχύος και δοκιμασία του ήλικιωμένου άντιπάλου. 'Ο 'Αναστάσιος όμως άρνήθηκε, προβάλλοντας πάλι τό έπιχείρημα για τούς φόρους τής Νισίβειας.²⁵ Από τή μαρτυρία του συριακού χρονικού δέν μπορούμε νά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ότι ό 'Αναστάσιος άρνήθηκε και τήν άνανέωση τής συμφωνίας' άπλά και μόνο θά παρέλκυσε τήν έφαρμογή της, όπως οί προκάτοχοί του, έως τή δεδομένη στιγμή πού ή συγκυρία τών γεγονότων δέν θά επέτρεπε άλλη άνάσολή. 'Αλλωστε τά πρώτα χρόνια μετά τήν άνοδό του στό θρόνο οί ταραχές τών δήμων και ή επανάσταση τών 'Ισαύρων²⁶ καθώς και οί έπιδρομές τών Βουλγάρων και τών Βλεμμύων²⁷ είχαν άπορροφήσει όλο τό ένδιαφέρον τής κυβερνήσεώς του αλλά και χρήματα από τό δημόσιο ταμεϊο.

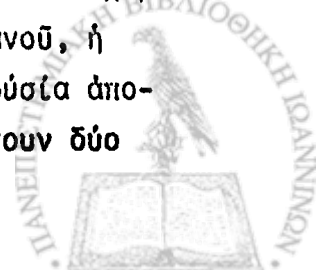

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά εἶναι γνωστή ἡ εὐαισθησία τοῦ Ἀναστασίου σέ ὅ,τι ἀφοροῦσε οἰκονομικά ζητήματα.²⁸ Καί ὁ Καβάδης χρειάστηκε τά ἐπόμενα χρόνια νά ἀντιμετωπίσει σοβαρά προβλήματα στό ἐσωτερικό τοῦ κράτους του . Ἡ ὑποστήριξη πρὸς τό κίνημα τῶν μασδακιτῶν²⁹ εἶχε ἐπιούρει ἐναντίον του τήν ὀργή τοῦ ἱερατείου καί τῆς ἀριστοκρατίας, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐκθρονιστεῖ γύρω στό 496³⁰ κιί νά ἀναγκαστεῖ νά καταφύγει στό βασίλειο τῶν Ἐφθαλιτῶν Οὐννων. Τό 498 ἢ 499, ἔχοντας κερδίσει τήν συμμαχία τῶν Οὐννων, ἐπέστρεψε στήν Περσία, ὅπου κατόρθωσε νά ἐπιβληθεῖ καί νά θέσει βίαιο τέλος στό σύντομο interregnum τοῦ ἀδελφοῦ του Ζαμάση. Γιά νά ἐπιτύχει ὁμως τή συνεργασία τῶν Οὐννων εἶχε ὑποσχεθεῖ, σέ περίπτωση πού θά ξανακέρδιζε τόν θρόνο του, νά καταβάλλει φόρο στόν ἡγεμόνα τους. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή τόν ἀνάγκασε, σύντομα μετά τήν ἐπιστροφή του, νά ἀπευθυνθεῖ ξανά στόν Ἀναστάσιο ζητώντας του χρήματα.³¹ Ὁ Ἰησοῦς³² προχρονολογεῖ αὐτό τό τελευταῖο γεγονός, τοποθετώντας το πρὶν ἀπό τήν ἐκδίωξη τοῦ Καβάδη. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἀναστασίου στό νέο αἶτημα τοῦ μεγάλου βασιλέα, ὅπως μᾶς παραδίδεται ἀπό τόν Ἰησοῦ, εἶναι ἐνδεικτική γιά τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο ἀντιμετώπιζαν οἱ βυζαντινοί αὐτοκράτορες τίς κρούσεις κιί ὑπενθυμίσεις τῶν Περσῶν γιά τήν ἐφαρμογή τῆς συμφωνίας, χωρίς ὁμως ἀπό τήν ἄλλη πλευρά νά ἀμφισβητοῦμε ὅτι οἱ Πέρσες ἔκαναν κατάχρησή της : Ὁ Καβάδης ἔα ἐπαιρνε τά χρήματα ἂν τά ζητοῦσε ὡς δάνειο. Ἄν ὁμως τά θεωροῦσε ὡς συνηθισμένη χορηγία ὁ Ἀναστάσιος δέν εἶχε σκοπό νά παραμελήσει τούς δικούς του στρατιῶτες καί νά ἐνισχύσει τούς Πέρσες.³³ Οἱ πηγές πού ἀναφέρουν τό γεγονός αὐτό διαφέρουν σημαντικά μεταξὺ τους, ὅσον ἀφορᾶ στήν οὐσία τοῦ αἰτήματος τοῦ Καβάδη, ἂν ὄντως δηλαδή εἶχε ζητήσει δάνειο ἀπό τόν Ἀναστάσιο ἢ τήν συμφωνημένη χορηγία. Ἐτσι ἀπό τόν Ἰησοῦ,³⁴ τόν Θεοφάνη καί τόν Θεόδωρο Ἀναγνώστη,³⁵ ὁ Καβάδης φέρεται νά ζητᾶ ἀπλῶς χρήματα κιί ἡ παροχή δανείου μέ ἔγγραφο μάλιστα βεβαίωση ἐκ μέρους τοῦ μεγάλου βασιλέα, ὅπως ἀναφέρεται ἀπό τούς δύο τελευταίους συγγραφείς, εἶναι ἡ ἀντιπρόταση τοῦ Ἀναστασίου. Ἀντίθετα ὁ Προκόπιος³⁶ ἀναφέρει ὅτι ὁ Καβάδης ζήτησε δάνειο ἀπό τόν Ἀναστάσιο γιά νά ἀνταπεξέλθει στίς ὑποχρεώσεις του πρὸς τούς Οὐννους κι αὐτός ἀρνήθηκε, ἀκολουθώντας τή συμβουλή τῶν ἐμπιστῶν του, πού τόν ἐπεισαν ὅτι ἡ ἀναζωπύρωση τῆς ἐχθρας ἀνάμεσα στοὺς Πέρσες καί τούς Οὐννους θά ἦταν πρὸς τή συμφέρον τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ μόνη πηγή πού συνδέει ἄμεσα σχεδόν τήν ἀπαίτηση τοῦ Καβάδη μέ τή συμφωνία γιά τήν ἀπό κοινοῦ φύλαξη τῶν Κασπίων Πυλῶν εἶναι ὁ Ἰωάννης Λυδός,³⁷ ὁ ὁποῖος μέ τήν εὐκαιρία αὐτή κάνει καί μιᾶ ἀναδρομή στήν προϊστορία τοῦ προβλήματος.

Οί διαφορές τῶν πηγῶν πρὺ ἀναφέρονται στὸν πόλεμο πού ξέσπασε τελικά, μετὰ τὴν ἄρνηση τοῦ Ἀναστασίου, ἔχουν ἀπὸ παλαιὰ ἀπασχολήσει τοὺς ἐρευνητές. Ἡ σύγκριση τῶν σχετικῶν ἀφηγήσεων τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ Προκοπίου καὶ τοῦ Ψευδο-Ζαχαρία Μιτυλήνης ἀποτέλεσε θέμα διατριβῆς ἤδη στίς ἀρχές τοῦ αἵωνα.³⁸ Οἱ σύγχρονοι μελετητές ἔχουν καταλήξει νά διακρίνουν τίς πηγές σέ δύο ομάδες, ἀνάλογα μέ τὸν τρόπο πού αὐτές παρουσιάζουν τὰ γεγονότα, ἀπὸ φιλοπερσική δηλαδή ἢ ἀπὸ βυζαντινὴ-κυβερνητικὴ ἄποψη, ἢ σύνθεση τῶν ομάδων ὅμως διαφέρει ἀπὸ τὸν ἕναν μελετητὴ στὸν ἄλλο. Ἡ Čecalo³⁹ σέ πρόσφατο ἄρθρο της ἀνακεφαλαιώνει τίς θεωρεῖες τῶν προηγουμένων καὶ προχωρεῖ στὴ σύνθεση δύο νέων ομάδων: στήν πρώτη ἀνήκουν ὁ Ἰησοῦς ὁ Στυλῖτης καὶ ὁ Θεοφάνης καὶ στή δευτέρη ὁ Ψευδο-Ζαχαρίας καὶ ὁ Προκόπιος. Τὸν Μαλάλα τὸν τοποθετεῖ κάπου ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές ομάδες, ἂν καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ κειμένου του θεωρεῖ ὅτι βρίσκεται πλησιέστερα στὸν Ζαχαρία. Οἱ ἀφηγήσεις τῶν μελῶν τῆς κάθε ομάδας, δέν μποροῦν νά ταυτιστοῦν μεταξύ τους, γιατί ὁ Θεοφάνης π.χ. ἀναφέρει λεπτομέρειες πού λείπουν ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ. Ἡ Čecalo συμφωνεῖ πάντως μέ τὸν Rubin⁴⁰ ὅτι ὁ Προκόπιος εἶναι ὁ πιὸ ἀντικειμενικὸς ἀπέναντι στοὺς Πέρσες κι ὅτι εἶναι πιθανὸ νά εἶχε ὑπόψη του περσικὲς πηγές: ἢ περσικὲς προφορικὲς παραδόσεις, τίς ὁποῖες χρησιμοποίησε στήν ἀφήγησή του.

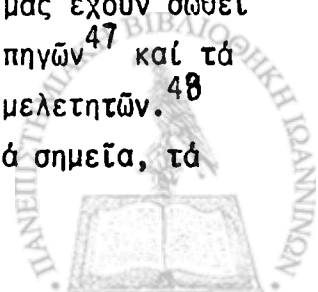
Ὁ τρόπος ὅμως πού ὁ Προκόπιος παρουσιάζει τίς αἰτίες πού ὀδήγησαν στὴ σύρραξη βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τὴν ἀκόλουθη "φιλοπερσική" του στάση. Εἶναι ὁ μόνος, ὅπως εἶδαμε, πού ἀναφέρει ὅτι ὁ Καβάδης ζήτησε δάνειο, χωρὶς νά ἀφήσει νά ἐννοηθεῖ στὴ διήγησή του τίποτε γιὰ καταβολὴ χορηγίας, πράγμα πού θά προϋπόθετε κάποια προηγούμενη διμερὴ συμφωνία καὶ πού, ἂν μὴ τι ἄλλο, θά πρόσφερε νομικὴ κάλυψη στό αἶτημα τοῦ μεγάλου βασιλέα. Ἐπισημαίνουμε σέ ἄλλο σημεῖο ὅτι ὁ Προκόπιος ἦταν σέ θέση νά γνωρίζει πολὺ καλά ἂν ὑπῆρχε ἢ ὄχι μιὰ παρόμοια συμφωνία κι ὅτι ὑπάρχει ἀνακολουθία ἀνάμεσα στίς αἰτίες πού δίνει γιὰ τὰ γεγονότα καὶ τὰ γεγονότα αὐτὰ καθ'αυτὰ, ὅπως τὰ παραθέτει. Ἔτσι, σέ ἀντίθεση μέ τὴν εὐνοϊκὴ του στάση ἀπέναντι στὸν Καβάδη, τὸν παρουσιάζει μετὰ τὴν ἄρνηση τοῦ Ἀναστασίου "ἐξ αἰτίας οὐδεμιᾶς... ἐπὶ Ῥωμαίους στρατεύεσθαι"⁴¹ ἀφήνοντας τὸ ἀναγνωστικὸ του κοινὸ, μέ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Καβάδης ξεκίνησε ἐντελῶς αὐθαίρετα ἕναν ἐκβιαστικὸ πόλεμο. Δέν μποροῦμε βέβαια νά ἀρνηθοῦμε τὴ γενικὰ ἀποδεκτὴ ἄποψη⁴² ὅτι ὁ πόλεμος αὐτός εἶχε ληστρικό-ἐκβιαστικὸ χαρακτήρα, ὅπως ἄλλωστε καὶ σ' ἄλλους πόλεμοι πού ἀκολούθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἢ ἀφορμὴ του ὅμως ἦταν σοβαρὴ, γιατί ἡ ἄρνηση τοῦ Ἀναστασίου στήν οὐσία ἀποτελοῦσε παράβαση ὄρου συνθήκης. Ἀπὸ τὰ γεγονότα καταρχὴν προκύπτουν δύο

συμπεράσματα: α) ὁ Ἀναστάσιος ἔχοντας τὴν πείρα τῶν προκατόχων του σχετικὰ μὲ τὴν ἀδυναμία τῆς ἀντίδρασης τῶν προηγουμένων μεγάλων βασιλέων δὲν θὰ ὑπολόγιζε ὅτι ἡ ἀρνησὴ του θὰ ἔφερνε τέτοιο ἄμεσο ἀποτέλεσμα. Αὐτὸ ἀποδεικνύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸν πρῶτο χρόνο τοῦ πολέμου ἡ κυβέρνησὴ του δὲν ἦταν ἐτοιμὴ νὰ ἀντιμετωπίσει δραστικὰ τὴν περσικὴ εἰσβολή πού κατάληξε στὴν ἄλωση τῆς Ἀμιδας, ἐνῶ ἡ ἄμυνα τῆς περιοχῆς βρισκόταν ἐξ ὀλοκλήρου στὰ χέρια τῶν στρατιωτικῶν διοικητῶν τῶν παραμεθορίων ἐπαρχιῶν, πού ἀποδείχτηκαν ἀνεπαρκεῖς καὶ β) οἱ ἀπαιτήσεις τῶν Οὐννων ὑπὸ τὸν Καβάδη θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὑπερβολικὰ μεγάλες γιὰ νὰ ἀποφασίσει ὁ μεγάλος βασιλέας νὰ προτιμήσει ἕναν πόλεμο μὲ τὸ Βυζάντιο γιὰ νὰ ἀποκτήσει τὸ χρηματικὸ ποσὸν πού χρειαζόταν. Ὁ Rubin,⁴³ πολὺ εὐστοχα, σημειώνει ὅτι αὐτὸς ὁ πόλεμος πρόσφερε ἐπίσης στὸν Καβάδη μιὰ ἐξαιρετικὴ εὐκαιρία γιὰ νὰ δοκιμάσει τὴν ὑπακοή σ'αὐτόν τῆς ἀριστοκρατίας, πού εἶχε πρόσφατα ὑποτάξει, μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν ἐξουσία.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ὁ εὐσχημος τρόπος, πού χρησιμοποίησε ὁ Ἀναστάσιος γιὰ νὰ ἀρνηθεῖ τὴ χρηματικὴ βοήθεια πρὸς τὸν Καβάδη. Ἡ γνώμη μας εἶναι ὅτι δὲν θὰ πρέπει, σύμφωνα μὲ ὅσα ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει παραπάνω, νὰ δώσουμε βάση στὴν μαρτυρία τοῦ Προκοπίου ὅτι ὁ πέρσης βασιλέας ζήτησε δάνειο, ἀλλὰ νὰ ἀκολουθήσουμε τίς ὑπόλοιπες πηγές, πού ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἀναστάσιος πρότεινε νὰ τοῦ δώσει τὰ χρήματα ὑπὸ μορφή δανείου, ζητώντας μάλιστα καὶ ἔγγραφο ἀπόδειξη, cautio⁴⁴, σύμφωνα μὲ τὴ νομικὴ ὀρολογία. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Stein,⁴⁵ μιὰ ἔγγραφο ἀπόδειξη ὅτι ὁ μεγάλος βασιλέας χρωστοῦσε αὐτὸ τὸ ποσὸν θὰ σήμαινε ὅτι παραιτοῦνταν ἀπὸ τὰ εὐεργετήματα πού τοῦ παρεῖχαν οἱ ὄροι τῆς συμφωνίας γιὰ τὴν ἀμοιβαία παροχὴ βοήθειας. Κάτι τέτοιο ὅμως ἦταν ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῶν περσῶν βασιλέων, οἱ ὅποιοι δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ ἀναλάβουν μόνοι τους τὸ βάρος τῆς ἄμυνας ἐνός σημείου, ἐξίσου σημαντικοῦ γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν,⁴⁶ καὶ προυπαβοῦσαν συνεχῶς νὰ πείσουν τοὺς Βυζαντινοὺς νὰ ἐκπληρώσουν τίς ὑποχρεώσεις τους.

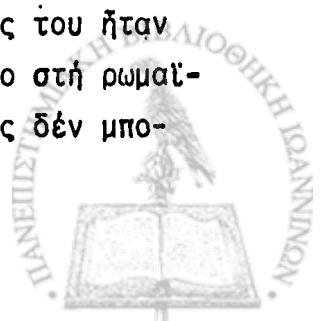
Ἡ εἰσβολὴ τοῦ Καβάδη στὴ ρωμαϊκὴ Ἀρμενία (Μεγάλῃ Ἀρμενίᾳ) τὸ καλοκαίρι τοῦ 502 καὶ ἡ κατάληψις τῆς Θεοδοσιούπολης σήμανε τὸ τέλος τῆς ἑκατονταετοῦς εἰρήνης τοῦ 422. Δὲν θεωροῦμε σκόπιμο νὰ ἀσχοληθοῦμε διεξοδικὰ μὲ τὴν ἔκθεσι τῶν γεγονότων τοῦ πολέμου, τὰ ὅποια ἔχουμε τὴν τύχη νὰ μᾶς ἔχουν σωθεῖ σὲ ἐκτεταμένες ἀφηγήσεις σύγχρονων μὲ αὐτὰ καὶ μεταγενέστερων πηγῶν⁴⁷ καὶ τὰ ὅποια ἄλλωστε καταλαμβάνουν ἀρκετὲς σελίδες σὲ ἔργα σύγχρονων μελετητῶν.⁴⁸ θὰ ἀκολουθήσουμε σύντομα τὴν ἐξέλιξή τους καὶ θὰ θίξουμε μερικὰ σημεῖα, τὰ

όποια, όπως νομίζουμε, παίζουν κάποιο ρόλο για αυτή τη μελέτη και δεν έχουν τύχει πάντα ιδιαίτερης προσοχής.

Όπως αναφέραμε ήδη, ο Καβάδης εισέβαλε με τα ούννικά βοηθητικά στρατεύματα που είχε μαζί του πρώτα στη ρωμαϊκή Ἀρμενία. Ἄν ανατρέξουμε σε προηγούμενες ή και επόμενες ακόμα περσικές εισβολές⁴⁹ σε ρωμαϊκά εδάφη, βλέπουμε ότι όλες κατέληγαν σε περιοχές της Μεσοποταμίας, ακολουθώντας το γνωστό δρόμο Κτησιφώντας-Νισίβεως, ή της Συρίας, ακολουθώντας δυτικότερη πορεία. Ἡ χαλαρή διοικητική οργάνωση τῶν περιοχῶν αὐτῶν τῆς Μεσοποταμίας (σατραπείες)⁵⁰ διευκόλυναν τὴ διεϊσδυση τῶν περσικῶν στρατευμάτων κι ὁ αὐτόχθονας πληθυσμός δεν ἦταν πάντα ἀπαραίτητα ἐχθρικά διατεθειμένος πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τῆς αὐτοκρατορίας. Γιατί λοιπὸν αὐτὴ τὴ φορά ἡ περσικὴ ἐπίθεση κατευθύνθηκε σὲ μιὰ τόσο βόρεια περιοχή; Αὐτὸ εἶναι ἓνα σημεῖο, τὸ ὁποῖο, ὅσο τουλάχιστον μπόρῃσαμε νὰ ἐλέγξουμε, δεν ἔχει θίξει κανεὶς ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Merten.⁵¹ Ὁ Καβάδης ἔπρεπε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ νὰ βρίσκεται στὴν Περσαρμενία, ὅπου, ὅπως γράφει ὁ Ἰησοῦς,⁵² προσπάθησε νὰ πείσει τοὺς κατοίκους νὰ τὸν ἀκολουθήσουν στὴν ἐκστρατεία του καί, ἐπειδὴ αὐτοὶ ἦταν ἀπρόθυμοι νὰ τὸ κάνουν, τοῦς ὑποσχέθηκε ὡς ἀντάλλαγμα τὴν θρησκευτικὴ τους ἐλευθερία. Ἡ διήγηση τοῦ Ἰησοῦ, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάνουμε τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Καβάδης, μόλις θεώρησε ὅτι λύθηκε τὸ πρόβλημα τῆς συμπάρταξης τῶν Περσαρμενίων, εισέβαλε στὸ ρωμαϊκὸ ἔδαφος ἀπὸ τὸ πλησιέστερο στρατηγικὸ σημεῖο, κι αὐτὸ ἦταν ἡ περιοχή τῆς θεοδοσιουπόλεως, ἡ ὁποία τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἦταν ἀκόμα ἀνεπαρκῶς ὀχυρωμένη.

Ἀντίθετα, στὸ τεσσαρακοστὸ ὄγδοο κεφάλαιο⁵³ στὸ ὁποῖο ὁ Ἰησοῦς ἀρχίζει νὰ περιγράφει τὴν περσικὴ εἰσβολή, ἀναφέρεται ὅτι ὁ μέγας βασιλέας συγκέντρωσε ὅλον του τὸν στρατὸ καί βάρδισε πρὸς τὸν βορρά, κι ὄχι πρὸς τὰ δυτικὰ ὅπως θὰ ἦταν φυσικὸ, ἂν βρισκόταν τότε στὴν Περσαρμενία. Εἶναι ὅμως παράλογο νὰ πιστέψουμε ὅτι ὁ περσικὸς στρατὸς θὰ διένυε ὅλη αὐτὴ τὴ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Κτησιφώντα γιὰ νὰ εἰσβάλει στὸ ρωμαϊκὸ ἔδαφος στὸ ὕψος τῆς θεοδοσιουπόλεως. Θὰ ἦταν ἐπίσης παρακινδυνευμένο νὰ υποθέσουμε ὅτι ὑπῆρχε συνεννόηση ἀνάμεσα στὸν Καβάδη καί τὸν διοικητὴ τῆς θεοδοσιουπόλεως, Κωνσταντῖνο, ὁ ὁποῖος πρόδωσε τελικὰ τὴν πόλη στοὺς Πέρσες. Φαίνεται ἄλλωστε ἀπὸ τὴν πορεία πού ἀκολούθησε κατόπιν ὁ Καβάδης, ὅτι ὁ κύριος στόχος τῆς ἐπιθέσεώς του ἦταν ἡ Συρηνή κι ὅτι δεν εἶχε σκοπὸ νὰ χρονοτριβῆσει ἢ νὰ ἀνοίξει μέτωπο στὴ ρωμαϊκὴ Ἀρμενία, ἔχοντας στὰ νῶτα του τοὺς Περσαρμενίους, στοὺς ὁποίους δεν μπο-

ροῦσε νά ἔχει ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη. Μετά τήν παράδοση τῆς Θεοδοσιουπόλεως ὁ Κωνσταντῖνος προσχώρησε μέ τό βαθμό τοῦ στρατηγοῦ στόν περσικό στρατό καί ἀναφέρεται σέ ἄρκετά ἀκόμα σημεῖα τῆς ἀφήγησης τοῦ Ἰησοῦ.⁵⁴

Ὁ Προκόπιος δέν ἀναφέρει καθόλου τήν πτώση τῆς Θεοδοσιουπόλεως, γράφει μόνο περιληπτικά ὅτι ὁ Καβάδης λεηλάτησε πολλά μέρη τῆς Ἀρμενίας.⁵⁵ Δέν ξέρομε γιατί ὁ Προκόπιος ἀποσιωπᾷ αὐτή τήν πληροφορία, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη πλευρά εἶναι ὁ μόνος ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στήν ἄλωση τῆς Μαρτυροπόλεως, ἄλλης πόλης κοντά στά βυζαντινοπερσικά σύνορα, στά βορειοανατολικά τῆς Ἄμιδας.⁵⁶

Ἡ ἄποψη τῆς Čecaloona,⁵⁷ ὅτι ὁ Προκόπιος δέν ἀναφέρεται στά γεγονότα τῆς Θεοδοσιουπόλεως γιατί ἤθελε νά σιρέψει τήν προσοχή τῶν ἀναγνωστῶν του σέ σπουδαιότερα γεγονότα, δέν εἶναι ἀπόλυτα πειστική. Ἐφ' ὅσον μάλιστα ἔχουμε ἤδη δεχτεῖ ὅτι ὁ Προκόπιος χρησιμοποίησε καί περσικές πηγές, θά εἶχε ἕνα λόγο παραπάνω γιά νά ἀναφερθεῖ σέ μία ἀκόμα περσική νίκη.

Τό περσικό στράτευμα ἔβγαζε ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς Ἄμιδας στίς 5 Ὀκτωβρίου 502.⁵⁸ Ἐν τῷ μεταξύ οἱ εἰδησεις γιά τή συγκέντρωση τοῦ περσικοῦ στρατοῦ εἶχαν φτάσει στήν Κωνσταντινούπολη καί ὁ Ἀναστάσιος ἀποφάσισε νά στείλει ὡς πρεσβευτή στόν Καβάδη τόν Ρουφίνο,⁵⁹ προσφέροντάς του χρήματα, μόνο ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι ὁ πέρσης βασιλέας δέν θά εἶχε περάσει τά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτό εἶναι ἕνα ἀκόμα στοιχεῖο, ὅτι ὁ Ἀναστάσιος ἤθελε πάση θυσία νά ἀποφύγει ἕνα πόλεμο μέ τήν Περσία, γιατί ἦταν ἀπροετοίμαστος γιά μιᾶ σύγκρουση σέ μεγάλη κλίμακα ἐκείνη τήν ἐποχή. Ὁ Ρουφίνος βρισκόταν ἀκόμα καθ' ὁδόν ὅταν πληροφορήθηκε τήν λεηλασία τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Ἀφήνοντας τά χρήματα στήν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας παρουσιάστηκε στόν Καβάδη καί τοῦ ζήτησε νά ἀποσυρθεῖ στό περσικό ἔδαφος γιά νά τά πάρει. Ὁ Καβάδης βέβαια, ὁ ὁποῖος εἶχε καταλάβει ὅτι ὁ βυζαντινός στρατός δέν ἦταν ἀκόμα σέ θέση νά τοῦ ἀντιπαραταχθεῖ, ὄχι μόνο δέ δέχτηκε τήν προσφορά, ἀλλά καί κράτησε τόν πρεσβευτή σχεδόν αἰχμάλωτο μέχρι τήν πτώση τῆς Ἄμιδας, τόν Ἰανουάριο τοῦ 503. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Καβάδης θεώρησε ὅτι πλέον εἶχε ἐπιτύχει τόν σκοπό του κι ὅτι τύση ἐπίδειξη δυνάμεως ἦταν ἄρκετή γιά νά πείσει ὅτι τά χρήματα τά παίρνει ὡς νικητής. Ἔτσι ἔστειλε τόν Ρουφίνο πίσω στήν Κωνσταντινούπολη ἀκολουθούμενο σχεδόν ἀμέσως ἀπό μιᾶ περσική πρεσβεία γιά νά ἀρχίσουν οἱ διαπραγματεύσεις (Ἀπρίλιος 503).⁶⁰

Ἡ κατάσταση ὅμως στό Βυζάντιο εἶχε ἀλλάξει ριζικά καί ὁ Ἀναστάσιος ἦταν

αὐτός τώρα πού ἀρνήθηκε νά συζητήσει γιά εἰρήνη. Εἶχαν ἤδη προηγηθεῖ στρατολογήσεις καί στρατωνισμός στρατιωτῶν σέ πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατά τή διάρκεια τοῦ χειμῶνα καί τόν Μάιο τοῦ 503 ξεκίνησε γιά τήν παραμεθόρια περιοχή ἕνα μεγάλο στράτευμα, τό ὁποῖο παρουσίαζε ὅμως τό σοβαρό μειονέκτημα νά διοικεῖται ἀπό τρεῖς στρατηγούς, τούς δύο *magistri militum praesentales* Πατρίκιο καί Ὑπάτιο καί τόν *magister militum per Orientem* Ἀρεόβινδο.⁶¹ Αὐτοί διέπραξαν τό σφάλμα νά χωρίσουν τόν στρατό σέ τρία τμήματα, γεγονός πού μείωσε τή δυναμικότητά του καί καθυστέρησαν πολύ κατά τή διάρκεια τῆς πορείας τους, οὕτως ὥστε νά μή προλάβουν τόν Καβάδη σέ ρωμαϊκό ἔδαφος. Ὁ Πατρίκιος καί ὁ Ὑπάτιος στρατοπέδευσαν κοντά στήν Ἄμιδα⁶², πολιορκώντας τήν περσική φρουρά ἀπό τρεῖς χιλιάδες ἄνδρες πού εἶχε ἐγκαταστήσει σ'αὐτήν ὁ Καβάδης καί ὁ Ἀρεόβινδος μπόρεσε νά ἀποκρούσῃ καί νά ἀναγκάσει νά ὀπισθοχωρήσῃ στή Νίσιβι μιά ἀνώτερη σέ δύναμη περσική στρατιά.

Ἡ ἀσυμφωνία μεταξύ τῶν στρατηγῶν ἐκδηλώθηκε ἀνοιχτά τόν Ἰούλιο τοῦ 503. Ὁ Πατρίκιος καί ὁ Ὑπάτιος δέν θέλησαν νά ἐγκαταλείψουν τήν χωρίς ἀποτέλεσμα πολιορκία τῆς Ἄμιδας γιά νά βοηθήσουν τόν Ἀρεόβινδο, ὁ ὁποῖος ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσῃ μπροστά σέ μιά μεγάλη περσική δύναμη, πού διεικόνισε ὁ ἴδιος ὁ μέγας βασιλέας, πρῶτα στήν Κωνσταντίνα καί κατόπι στήν Ἐδεσσα. Τόν Αὐγουστο ἀκολούθησε μιά ὀλοκληρωτική ἧττα τοῦ Ὑπᾶτιου καί τοῦ Πατρίκιου, οἱ ὁποῖοι μάλιστα, σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τῶν πηγῶν,⁶³ ἦταν οἱ πρῶτοι πού τράπηκαν σέ φυγή γιά νά καταφύγουν μέ τά ὑπολείμματα τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατεύματος στά Σαμόσατα.

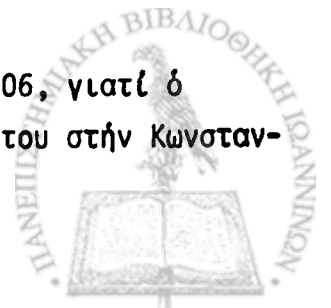
Τό φθινόπωρο ὁ Καβάδης μέ τή βοήθεια τῶν ἀράβων συμμάχων του προσπάθησε νά καταλάβῃ τήν Κωνσταντίνα καί τήν Ἐδεσσα, ὅπου ἦταν ἀποκλεισμένος ὁ Ἀρεόβινδος. Ἡ ἐπιχείρηση αὐτή ἔβαλε σέ δοκιμασία τόν στρατό του, γιατί ἡ περιοχή, πού εἶχε λεηλατηθεῖ ἀπό τόν ἴδιο δέν μποροῦσε νά τοῦ δώσει τά μέσα γιά νά συντηρηθεῖ. Ὁ μέγας βασιλέας εἶχε ἀκόμα τόν φόβο ὅτι οἱ ρωμαῖοι στρατηγοί θά μποροῦσαν τελικά νά ἐνώσουν τίς δυνάμεις τους καί νά τοῦ ἐπιτεθοῦν. Γι'αὐτό τό λόγο προσπάθησε νά ἐξαγοράσῃ τήν ὑποχώρησή του ἀπό τόν Ἀρεόβινδο ζητώντας του δέκα χιλιάδες λίτρες χρυσοῦ καί τή διαβεβαίωση ὅτι θά παίρνει κάθε χρόνο τή συνηθισμένη χρηματική χορηγία. Οἱ διαπραγματεύσεις ναυάγησαν γιατί ὁ Ἀρεόβινδος τοῦ πρόσφερε μόνο ἐπτά χιλιάδες λίτρες χρυσοῦ, ὁ Καβάδης ὅμως μετά ἀπό μιά ἀποτυχημένη προσπάθεια νά καταλάβῃ τίς Καρρές, ἐμφανίστηκε πάλι μπροστά στήν Ἐδεσσα, ὅπου ζήτησε νά ἐπαναληφθοῦν οἱ διαπραγματεύσεις γιά τήν ἀποχώρησή του. Συμφώνησε νά πάρῃ τελικά μόνο δύο χιλιάδες λίτρες χρυσοῦ, τίς

όποιες θά εισέπραττε σέ δώδεκα ἡμέρες καί ἔλαβε ὁμήρους ὡς ἐγγύηση ὅτι ὁ ρωμαϊκός στρατός δέν θά παρενοχλοῦσε τήν ἐπιστροφή του στό περσικό ἔδαφος. Ἐπειδή ὁμως ἀπαίτησε, πρίν περάσει ἡ προθεσμία, προκαταβολή τριακοσίων λιτρῶν χρυσοῦ, ὁ Ἀρεόβινδος θεώρησε ὅτι ἡ συμφωνία δέν τηρήθηκε καί, μετά τή μάχη πού ἀκολούθησε, ὁ Καβάδης ὑποχώρησε στόν ποταμό Εὐφράτη. Τήν ἴδια ἐποχή περὶ τοῦ ἔγινε ἡ ἀποφασιστική ἀλλαγὴ στήν ἡγεσία τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ: ὁ Ὑπάτιος ἀνακλήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη καί τό γενικό πρόσταγμα ἀνέλαβε ἕνας πολιτικός ἀξιωματοῦχος, ὁ *magister officiorum* Κέλερ,⁶⁴ ὁ ὁποῖος ἦταν πρόσωπο ἀπόλυτης ἐμπιστοσύνης κι εἶχε κοινὴ καταγωγή μέ τόν αὐτοκράτορα. Ἡ τύχη εὐνόησε τοὺς βυζαντινοὺς, γιατί ὁ Καβάδης ἀναγκάστηκε γιά ἕνα διάστημα νά ἀποσυρθεῖ στό ἐσωτερικό τῆς χώρας του γιά νά ἀποκρούσει μία οὐννική εἰσβολή.⁶⁵

Ἔτσι ὁ Κέλερ κατόρθωσε νά ἀντιστρέψει τοὺς ὅρους καί νά ὀργανώσει τὰ ἔως τότε ἀμυνόμενα ρωμαϊκά στρατεύματα σέ ἐπιθετικές μονάδες, γιά νά ἐπιχειρήσει, παράλληλα μέ τήν ἀνακατάληψη τῆς Ἀμιδας, λεηλατικές ἐκστρατεῖες στήν περσικὴ ἐπαρχία Ἀρζανηνή καί τήν Περσσημενία, γεγονότα πού κάλυψαν τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ 504.

Ἡ ρωμαϊκὴ ἀντεπίθεση σέ συνδυασμό ἴσως μέ τή διαρκῶς ἐπικρεμάμενη οὐννική ἀπειλή⁶⁶ θά ὀδήγησε τόν Καβάδη στό συμπέρασμα ὅτι ὁ πόλεμος διαρκοῦσε πιά πολύ ἀπ'ὅτι τόν συνέφερε ἢ ἀπ'ὅτι σκόπευε νά τόν ἀπασχολήσει κι ἀποφάσισε νά ἀναλάβει γιά μία ἀκόμα φορά πρωτοβουλία γιά εἰρήνη. Ἄλλωστε οὔτε ἡ ἐποχή, οὔτε οἱ λεηλατημένες περιοχές προσφέρονταν πλέον γιά πολεμικές ἐπιχειρήσεις. Ἡ περσικὴ φρουρά καί οἱ ἐλάχιστοι κάτοικοι πού εἶχαν μείνει στήν πολιορκημένη Ἀμιδα ἀντιμετώπιζαν ἄμεσα τόν κίνδυνο τοῦ λιμοῦ. Ὡς δεῖγμα καλῆς θελήσεως γιά τήν ἔναρξη τῶν διαπραγματεύσεων ὁ Καβάδης ἐπέστρεψε ὅλους τοὺς αἰχμαλώτους πού εἶχε πάρει ἀπὸ τήν Ἀμιδα. Ὁ Κέλερ ἔχοντας ὑπόψη του ὅτι ὁ βαρὺς χειμῶνας εἶχε χαλαρώσει κατὰ πολύ τήν πειθαρχία τοῦ στρατοῦ του δέχτηκε τήν προσφορά τῆς εἰρήνης καί τήν ἀποχώρησε τῆς περσικῆς φρουρᾶς ἀπὸ τήν Ἀμιδα, ἀφοῦ κατέβαλε στόν Καβάδη χίλιες λίτρες χρυσοῦ γιά τήν ἐξαγορά τῆς πόλης. Δέν ἐπρόκειτο γιά ὀριστικὴ συνθήκη εἰρήνης, γιατί προφανῶς ὁ Κέλερ^{ὁ δὲν} εἶχε ἀνάλογη ἐξουσιοδότηση, ἀλλὰ γιά μίαν ἀνακωχή, ἡ ὁποία θά μετατρεπόταν σέ συνθήκη, ἂν οἱ ὅροι τῆς ἦταν ἀρεστοί καί στοὺς δύο ἡγεμόνες.

Ἡ τελικὴ συνθήκη δέν ὑπογράφηκε παρά τόν Νοέμβριο τοῦ 506, γιατί ὁ Κέλερ χρονοτρίβησε πολύ στήν Ἐδεσσα, τόσο κατὰ τήν ἐπιστροφή του στήν Κωνσταν-

τινούπολη για να διευθετήσει τα της συνθήκης, όσο και κατά τη μετάβασή του στη Μεσοποταμία, έξ αιτίας του θανάτου του πέρση *astabehd*, πού ήταν έξουσιοδοτημένος να κάνει τις διαπραγματεύσεις. Ο τόπος των διαπραγματεύσεων καθορίζεται με αρκετή ακρίβεια από τις πηγές: ο Ίησοῦς⁶⁷ αναφέρει ότι ο Κέλερ συναντήθηκε με έναν απεσταλμένο του νέου *astabehd* στο Δάρας, όπου ανταλλάχθηκαν όμηροι και όρίστηκε η συνάντηση των δύο αντιπροσώπων και ο Θεοφάνης⁶⁸ παραδίνει ως τόπο συναντήσεως την παραμεθόριο περιοχή, ανάμεσα στα όχυρά Ἀμμούδιος και Μάρδις. Σέ αυτή ακριβώς την περιοχή, κοντά στέ Ἀμμούδιος, ήταν κτισμένο και τό Δάρας. Οί πηγές μας, οί όποιες τόσο διεξοδικά άσχολήθηκαν με τά γεγονότα του πολέμου, είναι ανεπαρκείς όσον άφορᾷ τούς όρους της συνθήκης: τό βασικό στοιχείο είναι ότι όρίστηκε ένα διάστημα ^{είνας} ἐπίά ἐτών, κατά τή διάρκεια του όποιου άπαγορευόταν να στρέψουν τά όπλα/έναντιον του άλλου.⁶⁹

Ἡ ἐπιστροφή στο προηγούμενο ἑδαφικό *status quo* πρέπει να θεωρεῖται δεδομένη.⁷⁰ καθώς και ἡ ἐπικύρωση για μιᾷ ἀκόμα φορά της συμφωνίας για παροχή στρατιωτικῆς βοήθειας. Αυτό τό νόημα εἶχαν οί ἐτήσιες χορηγίες, όπως ὄλλωστε σαφῶς μαρτυρεῖ κι ο Ἰωάννης Λυδός,⁷¹ και δέν πρέπει να θεωρηθοῦν, όπως ισχυρίζονται ο Stein κι ο Carizzi,⁷² ως ἕνα μέσον για να ἔξαγοράσει ο Ἀναστάσιος τήν ἀνοχή του Καβάδη, ἐπειδή εἶχε σκοπό να ὀχυρώσει τό Δάρας, παραβιάζοντας ἔτσι κατάφωρα τή συνθήκη του 442. Τό ἕφος των χορηγιῶν ἔχει κατ'ἀναλογίαν μόνον ὑπολογιστεῖ σέ 550 περίπου λίτρες χρυσοῦ τό χρόνο.⁷³

Συνοψίζοντας τά παραπάνω καταλήγουμε στα ἑξῆς συμπεράσματα: Ὃταν ο Καβάδης ζήτησε χρηματική βοήθεια από τόν Ἀναστάσιο, τό ἔκανε βασιμμένος σέ ὑπάρχουσα συμφωνία, τήν όποία ο Ἀναστάσιος, ἀκολουθώντας τήν πολιτική των προκατόχων του, ἦταν ἀποφασισμένος να ἀθετήσει, ἀγνοώντας τις δυνατότητες του ἀντιπάου του. Ἡ περσική εἰσβολή ἐπομένως δέν ἦταν αὐθαίρετη, ἀλλά εἶχε νόμιμη κάλυψη τήν όποία τελικά, όπως προκύπτει ἀπό τή συνθήκη εἰρήνης, ο Ἀναστάσιος ἀναγκάστηκε να ἀναγνωρίσει, ἔστω και "μέτριά τινα χαρίσας".⁷⁴ Ἡ σύντομη διάρκεια της εἰρήνης πού καθορίστηκε, ἔξαρτῶταν ἄμεσα ἀπό τις χρηματικές καταβολές και δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ότι προτάθηκε ἀπό τούς Βυζαντινοῦς. Ο τόπος της ὑπογραφῆς της συνθήκης τέλος, σέ μιᾷ περιοχή, ἡ όποία πιθανότατα ἦταν "no-man's land", φανερώνει ότι οί δύο ἀντίπαλοι ἀναδείχτηκαν ἰσόπαλοι ἀπό τή σύγκρουση, γιατί μπορεῖ μὲν οί Βυζαντινοί να εἶχαν κατά τό τελευταῖο διάστημα του πολέμου τή στρατιωτικῆ ὑπεροχή, ο Καβάδης ὁμως ἀπό τήν ἄλλη κατόρθωσε να ἐπιτύχει τό σκοπό του, πού ἦταν ἡ χρηματική βοήθεια, ἔστω και με τόσο μεγάλο κόστος.

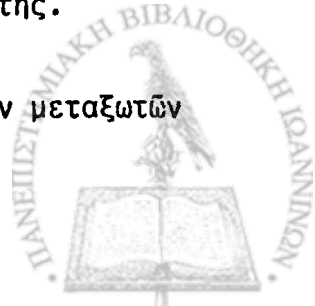

1. ΟΙ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ 298 ΕΩΣ ΤΟ 562

Ἡ εἰρήνευση τῆς περιοχῆς τῶν συνόρων τοῦ Εὐφράτη, πού ἐπῆλθε μέ τή συνθήκη τοῦ 20 π.χ., ἀνάμεσα στόν Ὀκταβιανό Αὐγουστο καί τόν πάρθο βασιλέα Φραάτη Δ', εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ραγδαία ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου ἀνάμεσα στά δύο κράτη.¹ Σπουδαιότατο ἐμπορικό κέντρο τῆς ἐποχῆς ἀναδείχθηκε ἡ Παλμύρα, ἡ ὁποία ἄν καί ἦταν κτισμένη δυτικά τοῦ Εὐφράτη, κι ἐπομένως μέσα στή ρωμαϊκή ἐπικράτεια, ἀπολάμβανε ἕνα εἶδος αὐτονομίας πού εἶχε γίνει ἀποδεκτή κι ἀπό τοὺς Πάρθους.² Ἡ ἀνθιση τοῦ ἐμπορίου δέν ὀφειλόταν λιγότερο καί στήν ἀνυπαρξία σχετικῶν ἀπαγορευτικῶν διατάξεων. Ἄν ἐξαιρέσει κανεῖς ἕνα γενικό φόρο 25% ἐπί τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγομένων ἐμπορευμάτων πού ἀπαιτοῦσε τό ρωμαϊκό δημόσιο καί πιθανό νά εἶχε περιοριστικό χαρακτήρα, ὁ δρόμος γιά τήν ἰδιωτική πρωτοβουλία ἦταν ἀνοικτός.³ Περιορισμοί στίς ἐμπορικές συναλλαγές τῶν δύο κρατῶν ἄρχισαν νά ἰσχύουν ἀπό τά τέλη τοῦ τρίτου αἰώνα. Σέ ἀντίθεση μέ τίς προηγούμενες ἐποχές, οἱ περιορισμοί αὐτοί ἦταν πάντα ἀποτέλεσμα μιᾶς διμεροῦς συμφωνίας.⁴ Τά αἰτία τς θά πρέπει ἴσως κανεῖς νά τά ἀναζητήσει στήν οἰκονομική κρίση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τόν τρίτο αἰώνα καί στήν ἀλλαγὴ τοῦ πολιτικοῦ κλίματος ἀνάμεσα στή Ρώμη καί τήν Περσία, πού ἦταν ἐπακόλουθο τῆς ἀνόδου τῶν Σασσανιδῶν στήν ἐξουσία.

Ἀπό τοὺς πιά καθοριστικούς παράγοντες γιά τίς οἰκονομικές σχέσεις τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν, ἦταν τό ἐμπόριο τοῦ μεταξιοῦ, ὑλικοῦ πολυτιμότητος καί περιζήτητου τόσο στό Βυζάντιο, ὅσο καί στή Δύση. Ἦδη οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν κάνει προσπάθειες νά ἀποκτήσουν τόν ἔλεγχο τῶν σπουδαιοτέρων ἐμπορικῶν κέντρων τῆς πρόσω Ἀνατολῆς,⁵ κέντρων στά ὁποῖα κατέληγε τό μετάξι μέσω περσῶν ἐμπόρων, πού τό εἶχαν προμηθευτεῖ στά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας τους ἀπό τά караβάνια πού ἔρχονταν ἀπό τήν Κίνα. Ἡ Περσία κατεῖχε εὐνοϊκότερη θέση ἀνάμεσα στίς χῶρες πού παρήγαγαν σπάνια κι ἀκριβά προϊόντα (Κίνα, Ἰνδίες, Κεϋλάνη) καί στό Βυζάντιο, πού ἦταν καταναλωτής ὅσο καί μεσάζοντας γιά τήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη στήν προώθηση αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν. Εἶναι προφανές λοιπόν ὅτι οἱ δύο χῶρες εἶχαν κοινά οἰκονομικά συμφέροντα, μόνο πού ἡ Περσία, ὡς πωλητής, μπορούσε νά καθορίζει ἡ ἴδια τήν τιμὴ τοῦ προϊόντος, τιμὴ μέ τήν ὁποία ἔπρεπε νά συμβιβάζεται κάθε φορά τό Βυζάντιο, ὡς ἀγοραστής.⁶

Τά ἔσοδα ἀπό τό ἐμπόριο τοῦ ἀκατέργαστου μεταξιοῦ καί τῶν μεταξωτῶν

ύφασμάτων ήταν από τις σημαντικότερες προσόδους του δημοσίου ταμείου και των δύο αυτοκρατοριών, και γι' αυτό οι έμπορικές συναλλαγές μεταξύ τους είχαν ζωτική σημασία: Οι πηγές βέβαια δεν μας σώζουν πολλές πληροφορίες γι' αυτές τις σχέσεις, αυτό όμως μπορούμε να το θεωρήσουμε ως ένα στοιχείο ότι ήταν τόσο δεδομένες και αυτονόητες, ώστε δεν υπήρχε λόγος να γίνεται ιδιαίτερη μνεία γι' αυτές. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε τα ελάχιστα στοιχεία που έχουμε προέρχονται από νομικά κείμενα, στα όποια καθορίζονταν κάθε φορά οι αλλαγές που επέρχονταν στο status των εμπορικῶν συναλλαγῶν.

Ἡ πρώτη γνωστή σέ μας ρύθμιση εμπορικοῦ θέματος ἀνάμεσα στή ρωμαϊκή αὐτοκρατορία καί τό περσικό κράτος περιλαμβάνεται στούς ὅρους τῆς συνθήκης εἰρήνης τοῦ 298.⁷ Ἡ μοναδική μας πηγή γιά τό γεγονός αὐτό χρονολογεῖται στόν ἕκτο αἰῶνα, ὁ συγγραφέας τῆς ὅμως Πέτρος Πατρίκιος ἐξαιτίας τῆς ἐξέχουσας θέσης πού κατεῖχε στή βυζαντινή διοίκηση θά εἶχε βέβαια πρόσβαση στά κρατικά ἀρχεῖα καί κατά συνέπεια ἀξιόπιστες πληροφορίες. Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Πέτρου⁸ ὁ μέγας βασιλέας Ναρσῆς δέχτηκε ἀμέσως ὅλους τούς ὅρους πού τοῦ ὑπαγόρευσε ὁ Διοκλητιανός. Μόνο γιά ἕναν ἐξέλασε ἀντίρρηση, καί αὐτός ἦταν ὁ ὅρος πού καθόριζε τή Νίσιβι ὡς τόν μοναδικό τόπο εμπορικῶν συναλλαγῶν.⁹ Ὁ λόγος γιά τήν ἀντίρρηση αὐτή τοῦ Ναρσῆ ὅπωςδήποτε δέν ἦταν αὐτός πού ἀναφέρει ὁ Πέτρος: "ἵνα μή δόξη ἀνάγκη πάντα ποιεῖν",¹⁰ ἀλλά πολύ πιό οὐσιαστικός κι ἔχει εὐστοχα ἐντοπιστεῖ ἀπό τήν Ρίγιεβσκaja¹¹ μέ τόν ὀρισμό μιᾶς μόνο πόλεως ὡς κέντρου τοῦ ἀνταλλακτικοῦ ἐμπορίου περιοριζόταν σημαντικά ἡ δραστηριότητα τῶν περσῶν ἐμπόρων. Τό γεγονός αὐτό εἶχε σοβαρό ἀντίκτυπο στήν οἰκονομία τῆς χώρας, μιά καί τό διαμετακομιστικό ἐμπόριο, κυρίως τοῦ μεταξιοῦ, ἀπέφερε μεγάλα ἔσοδα στό περσικό δημόσιο. Ἐπιπλέον, γιά νά ἀνταλλάξουν πλέον οἱ πέρσες ἔμποροι τά εἶδη τους, ἦταν ἀναγκασμένοι νά περάσουν σέ ρωμαϊκό ἔδαφος καί νά ὑποβληθοῦν σέ δασμολόγηση, τά ποσά ἀπό τήν ὅποια εἰσέφεραν ἐξ ὀλοκλήρου στό ρωμαϊκό κρατικό ταμεῖο.

Γιά αὐτή τή συγκεκριμένη ἐποχή δέν ἔχουμε στοιχεῖα πού νά μας ἐπιτρέπουν νά καθορίσουμε τό ὕψος τῶν τελωνειακῶν δασμῶν. Δέν εἶναι γνωστό δηλαδή, ἂν ἴσχυε ἀκόμα ὁ φόρος τοῦ 25% ἐπί τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγομένων εἰδῶν ἢ ἂν εἶχε ἀρχίσει νά ἰσχύει ἡ octava,¹² πού ἀντιστοιχοῦσε στό 12 1/2% ἐπί τῆς ἀξίας. Εἶναι πιθανόν ὅμως ὅτι ὁ Διοκλητιανός, πού ἐκεῖνη ἀκριβῶς τήν ἐποχή προσπαθοῦσε μέ διάφορες μεταρρυθμίσεις νά ἐξυγιάνει τήν κρατική οἰκονομία,¹³ στηρίχτηκε στό ὑπερβολικά ψηλό ποσοστό τοῦ φόρου εἰσαγωγῆς πού καταβαλλόταν στήν Ἀνατολή,¹⁴ ἀποβλέποντας σέ ἕναν ἀκόμα σημαντικό πόρο γιά

τό δημόσιο. Ἄλλωστε, περιορίζοντας τίς ἐμπορικές συναλλαγές σέ μιὰ μόνο πόλη, μπορούσε νά τίς ἐλέγχει ἀποτελεσματικώτερα.¹⁵ Ἡ ἐκλογή τῆς Νισίβως δέν ἦταν τυχαία. Στή Νισίβι κατέληγε ἕνας ἐμπορικός δρόμος, τόν ὁποῖο ἀκολουθοῦσαν τά караβάνια πού ἔρχονταν ἀπό τά βόρεια καί τά ἀνατολικά σύνορα τῆς Περσίας.¹⁶ Ὅπως μᾶς παραδίδει μιὰ λίγο μεταγενέστερη ἀπό τά γεγονότα πηγή¹⁷ (τῶν μέσων τοῦ τέταρτου αἰώνα), οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ἐπιδίδονταν μέ ἰδιαίτερο ζήλο στό ἐμπόριο καί εἶχαν κατορθώσει νά ἀναδειχτοῦν ὡς οἱ κυριότεροι μεσάζοντες ἀνάμεσα στήν Περσία καί τή ρωμαϊκή αὐτοκρατορία καί ἀντίστροφα.

Ὁ Διοκλητιανός ἐκμεταλλεύτηκε ὅσο καλύτερα μπορούσε: τή μοναδική εὐκαιρία πού τοῦ πρόσφερε ἡ συντριπτική ἤττα τοῦ Ναρσῆ καί ἡ αἰχμαλωσία τῆς οἰκονομείας του καί συμπεριέλαβε στή συνθήκη καί τόν ὄρο γιὰ τόν διακανονισμό τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων. Ἀπό θέση ἰσχύος κατόρθωσε νά ἐπιφέρει κάποια ἰσορροπία στήν συνεχῶς αὐξανόμενη οἰκονομική ἐξάρτηση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀπό τούς Πέρσες,¹⁸ πού μονοπωλοῦσαν τή διακίνηση τοῦ μεταξιοῦ ἀνάμεσα στά караβάνια πού ἔρχονταν ἀπό τήν Κίνα καί τήν ρωμαϊκή Ἀνατολή καί καθόριζαν ὅλο καί ψηλότερες τιμές γιά τό πολύτιμο εἶδος, μέ τίς ὁποῖες ἔπρεπε νά συμβιβάζεται κάθε φορά ἡ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία. Τήν ἐξισορρόπιση ὁ Διοκλητιανός τήν πέτυχε μέ τήν ὑψηλή φορολογία καί τόν περιορισμό τῆς δραστηριότητας τῶν περσῶν ἐμπόρων.

Οἱ πόλεις καί τά λιμάνια τῆς Συρίας καί τῆς Μεσοποταμίας ἦταν ἡ φυσική κατάληξη τῶν ἐμπορικῶν ὁδῶν τῆς ξηρᾶς καί τῆς θάλασσας ἀπό τήν Ἄνω Ἀνατολή καί τίς Ἰνδίες. Ἀπό τόν συγγραφέα τῆς *Expositio totius mundi*, πού θεωρεῖται κι ὁ ἴδιος ἔμπορος,¹⁹ ἀναφέρονται - ἐκτός ἀπό τή Νισίβι - πολλές πόλεις πού ἦταν ὀνομαστές γιά τήν ἐμπορική τους κίνηση, ὅπως ἡ Ἐδεσσα στήν Ὀσροηνή, ἡ Τύρος στή Συρία, ἡ Λαοδίκεια, ἡ Ἀσκαλώνα κ.ἄ.²⁰ Ὁ Ἀμμιανός Μαρκελλίνος περιγράφοντας τήν ἐκστρατεία τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπό τήν Ἀντιόχεια στήν Περσία ἀναφέρει τό Καλλίνικο²¹ πάνω στόν Εὐφράτη ὡς πόλη μέ πλούσιο ἐμπόριο καί τίς Βάτνες, ὅπου γινόταν μιὰ ἐτήσια ἐμποροπανήγυρη μέ πλήθη κόσμου καί ἐμπορεύματα ἀπό τίς Ἰνδίες καί τήν Κίνα.²² Τά προϊόντα ἔφταναν σ'αὐτές τίς περιοχές ἀπό ρωμαίους ἐμπόρους πού τά εἶχαν ἀνταλλάξει μέ δικά τους στά σύνορα, καί συγκεκριμένα γιά τήν ἐποχή πού ἀναφέρεται ὁ Μαρκελλίνος, στή Νισίβι.

Ἀπό τόν τέταρτο αἰώνα δέν ἔχουμε καμιά πληροφορία γιά τό πῶς εἶχαν διαμορφωθεῖ οἱ ἐμπορικές σχέσεις ἀνάμεσα στό Βυζάντιο καί τήν Περσία, εἶναι προφανές ὅμως, πῶς μετά τή συνθήκη τοῦ 363 καί τήν παραχώρηση τῆς Νισίβευς στούς Πέρσες, θά κατέρρευσε de facto τό οἰκοδόμημα τοῦ Διοκλητιανοῦ. Ἡ προνομιακή θέση τῆς Νισίβευς σέ σχέση μέ τό διεθνές ἐμπόριο ἀποδεικνύεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἐνῶ ὁ πληθυσμός της, σύμφωνα μέ τόν ὄρο πού μπόρεσε νά ἐκμαιεύσει ἀπό τούς Πέρσες ὁ Ἰοβιανός, ὑποχρεώθηκε νά μετοικίσει, ²³ κατά τά χρόνια πού ἀκολούθησαν ἡ πόλη μοιάζει νά κατέχει πάλι σημαντική θέση στίς ἐμπορικές δραστηριότητες, ὥστε μέ ἕνα νόμο τοῦ 408/9, ²⁴ νά ὀρίζεται ὡς ὁ μόνος ἐπίσημος τόπος ἐμπυρικῶν ἀνταλλαγῶν πόνω σέ περσικό ἔδαφος.

Θά ἦταν χρήσιμο νά ἐξετάσουμε λεπτομερέστερα τό κείμενο αὐτοῦ τοῦ νόμου, ἀφ' ἑνός γιατί εἶναι μοναδικός στό μέτρο πού ἀφορᾷ καί Πέρσες ὑπηκόους καί ἀφ' ἑτέρου γιατί ἔχει συμπεριληφθεῖ στή δεύτερη ἐκδοση τοῦ Ἰουστινιάνειου κώδικα (534) γεγονός πού ἀποδείχνει ὅτι ἦταν σέ ἰσχὺ περισσότερο ἀπό ἕναν αἰώνα. Πράγματι, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ὁ νόμος αὐτός ἴσχυσε χωρὶς μετατροπές ἕως τό 562.

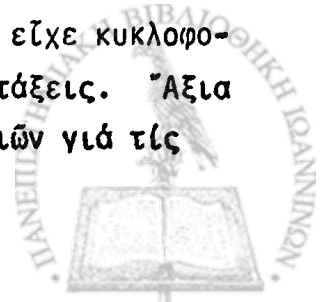
Ὁ νόμος ²⁵ ἔχει ἐκδοθεῖ σίς ὄνομα τῶν δύο αὐτοκρατόρων, τοῦ Ὀνωρίου καί τοῦ Θεοδοσίου Β', καί ἀπειθύνεται στόν ἑπαρχο τῶν πραιτωρίων (τῆς Ἀνατολῆς) Ἀνθέμιο: α) Ἀπαγόρευε στούς ἐμπόρους, εἴτε ρωμαῖοι εἴτε Πέρσες ὑπήκοοι ἦταν αὐτοί, νά παίρνουν μέρος σέ ἀγορές, σέ ἄλλα μέρη, ἐκτός ἀπό αὐτά πού εἶχαν συμφωνηθεῖ ἀνάμεσα στά δύο κράτη, τήν ἐποχὴ πού κλείστηκε ἡ συνθήκη εἰρήνης μεταξύ τους, γιά νά μή μαθαίνουν τά μυστικά τοῦ ἄλλου κράτους, πράγμα πού δέν ἦταν ἐπιτρεπτό. β) Κανείς ὑπήκοος τῆς αὐτοκρατορίας δέν ἔπρεπε νά τολμήσει νά προχωρήσει πέρα ἀπό τή Νίσιβι, τό Καλλίνικο καί τά Ἀρτάξατα γιά νά πουλήσει ἢ νά ἀγοράσει ἐμπορεύματα, οὔτε νά νομίζει ὅτι θά μποροῦσε νά ἀνταλλάξει ἐμπορεύματα μέ Πέρση ἔξω ἀπό τίς πόλεις πού ἀναφέρονται παραπάνω. γ) Καί τά δύο μέρη ἔπρεπε νά ξέρουν ὅτι, καί τά εἶδη πού πούλησαν ἢ ἀγόρασαν θά κατάσχονταν καί ὅτι ἐκτός ἀπό τήν ἀπώλεια τοῦ ἐμπορεύματός τους καί τοῦ τμήματος πού καταβλήθηκε ἢ ἀνταλλάχτηκε, τούς ἀπειλοῦσε ποινὴ (σόβλιας ἔξορας). δ) Οἱ δικαστές ἢ οἱ βοηθοί τους πού ὑπέγραψαν μεμονωμένα συμβόλαια ἀγοραπωλησίας ἔξω ἀπό τίς περιοχές πού μνημονεύονται παραπάνω καταδικάζονταν σέ πρόστιμο τριάντα λιτρῶν χρυσοῦ, καθὼς καί αὐτοί (οἱ δικαστές) πού ἐπέτρεπαν νά περάσει ἀπό τήν περιοχὴ τῆς δικαιοδοσίας τους Ρωμαῖος ἢ Πέρσης πηγαίνοντας σέ ἀπαγορευμένη περιοχὴ γιά νά ἐμπορευθεῖ. ε) Ἐξαιροῦνταν μόνο αὐτοί, πού, ὄντας συνοδοὶ περσῶν πρεσβεϊτῶν σταλμένων

στόν αὐτοκράτορα, ἔφερναν μαζί τους ἐμπορεύματα γιά ἀνταλλαγὴ. Σ' αὐτούς ἐπιτρεπόταν ἐξαιτίας τῆς πρεσβευτικῆς τους ιδιότητος νά ἀνταλλάσσουν ἐμπορεύματα ἔξω ἀπὸ τίς καθορισμένες περιοχές, μέ τόν ὄρο ὅτι δέν θά χρονοτριβοῦσαν περισσότερο ἀπ' ὅσο ἔπρεπε σέ μιά ὁποιαδήποτε ἐπαρχία ἐπικαλούμενοι τήν ιδιότητά τους κι ὅτι θά συνόδευαν τόν πρεσβευτὴ πίσω στή χώρα τους.

στ) Καί αὐτά τὰ πρόσωπα ὡμως, ἂν ἐπιδίδονταν στό ἐμπόριο, κι ὄχι λιγότερο ὅσοι ἦρθαν σέ συναλλαγὴ μαζί τους κατά τὴ διάρκειά τῆς παραμονῆς τους σ' ἕναν τόπο, θά τιμωροῦνταν-δίκαια-μέ τίς ποινές πού προέβλεπε αὐτὴ ἡ διατάξη.

Εἶδαμε παραπάνω ὅτι μέ τὴ συνθήκη τοῦ 363 ἀνατράπηκε ἐκ τῶν πραγμάτων τὸ ἰσχυρὸν καθεστῶς τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν ἀνάμεσα στά δύο κράτη. Γιά τὸ διάστημα πού μεσολάβησε ἀπὸ τὸ 363 ἕως τὸ 408/9, χρονολογία ἐκδόσεως τοῦ νόμου τοῦ Ὀνωρίου καί τοῦ Θεοδοσίου Β', μόνο ὑποθέσεις μπορούμε νά κάνουμε σχετικά μέ τόν ἢ τοὺς τόπους ὀργανώσεως διεθνῶν ἀγορῶν στά ἀνατολικά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι προφανές ὅμως ὅτι ἕνα θέμα πού εἶχε τόσο μεγάλη σπουδαιότητα γιά τὴν οἰκονομία καί τῶν δύο κρατῶν δέν θά παράμεινε γιά μεγάλο διάστημα χωρὶς μιά σχετικὴ ρύθμιση. Ὑπάρχουν πολλές πιθανότητες ὅτι ἡ Νίσιβις συνέχισε νά ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν ἀκόμα καί μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν δραστήριων κατοίκων της, μιά καί ἡ εὐνοϊκὴ θέση τῆς ἐπέτρεπε νά κρατῆσει αὐτὸ τὸ ρόλο. Μετὰ τὴ συντριπτικὴ γιά τὸ δημόσιο αἶσθημα τῶν συγχρόνων συνθήκη τοῦ 363, οἱ Πέρσες δέν θά συνάντησαν πολλές δυσκολίες στό νά τελίσουν τοὺς Ῥωμαίους νά ἰσχύσει ξανά ὁ ἐμπορικὸς ὄρος τῆς συνθήκης τοῦ 298, γιά δικό τους ὄφελος αὐτὴ τὴ φορά. Τὸ status αὐτὸ λοιπὸν τῆς Νισίβευς ἐπιβεβαιώνεται καί πάλι μέ τόν νόμο τοῦ 408/9.

Ὁ νόμος αὐτός ἐκδόθηκε γιά νά ἐπιστήσει τὴν προσοχὴ καί τόν σεβασμὸ στοὺς ὄρους μιᾶς συνθήκης, τὴν ὁποία δέν μπορούμε νά ἐντοπίσουμε μέ ἀκρίβεια.²⁶ Ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ νόμου ὅμως προκύπτουν διάφορα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μᾶς ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι αὐτὸ τὸ foedus κλείστηκε σέ μιά ἐποχὴ ἰσορροπίας δυνάμεων καί φιλικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στά δύο κράτη. Ἐνα πρῶτο στοιχεῖο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ νόμος ἀφορᾷ ὄχι μόνο Ῥωμαίους ἐμπόρους ἀλλὰ καί Πέρσες²⁷ καί ὅτι προβλέπει τὴν ἴδια ποινὴ²⁸ γιά τοὺς παράβατες (κατάσχεση ἐμπορευμάτων καί ἰσόβια ἐξορία), ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ ἐθνικότητά τους. Εἶναι ὅχι δὲν βέβαιο ὅτι ἕνας παρόμοιος νόμος θά εἶχε κυκλοφορήσει καί μέσα στά ὄρια τοῦ περσικοῦ κράτους, μέ ἀνάλογες διατάξεις. Ἄξια προσοχῆς εἶναι καί ἡ δικαιολόγησις τοῦ περιορισμοῦ τῶν τοποθεσιῶν γιά τίς

διμερείς ἐμπορικές συναλλαγές: "ne alieni regni - quod non convenit - scrutentur arcana."²⁹ Αὐτή ἡ εἰλικρινής ἀναφορά, ἀσυνήθιστη καί ξένη πρὸς τὴν τακτικὴ καί τῶν δύο κρατῶν σέ κάθε ἄλλη ἐποχὴ πού ἡ κατασχοπία ἀποτελοῦσε τὴ βάση τῆς ἐπιτυχίας κάθε στρατιωτικῆς ἐπιχειρήσεως, δείχνει ἕναν ἀλλοσεβασμό, πού δέν συναντᾶμε ξανά στίς σχέσεις τοῦ Βυζαντίου καί τῆς Περσίας. Ὁ ὀρισμός δύο ἀκόμα τόπων ὡς τελωνειακῶν σταθμῶν, ἐκτός τῆς καθιερωμένης Νισίβευς, εἶναι ἐνδεικτικὸς ἂν ὄχι ἰσορροπίας δυνάμεων, τουλάχιστον ὡς χειρονομία καλῆς θελήσεως ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Περσῶν, οἱ ὁποῖοι ὡς τότε πλεονεκτοῦσαν στο θέμα αὐτό. Οἱ πόλεις αὐτές ἦταν τὸ Καλλίνικο, σέ ρωμαϊκὸ ἔδαφος, καί τὰ Ἀρτάξατα, στὴν Περσαρμενία. Καί οἱ δύο πόλεις εἶχαν παράδοση ὡς ἐμπορικὰ κέντρα, γεγονός πού ὀφειλόταν κυρίως στὴ θέση τους. Τὸ Καλλίνικο ἦταν κτισμένο στὴν ἀνατολικὴ ὄχθη τοῦ Εὐφράτη καί τὰ διάφορα εἶδημποροῦσαν νὰ φτάσουν ὡς ἐκεῖ ἀκολουθώντας πλωτὸ ὄρομο. Στὰ Ἀρτύξατα κατάληγε τὸ βόρειο σκέλος τοῦ σημαντικοῦ ἐμπορικοῦ δρόμου πού ξεκινοῦσε ἀπὸ τὰ Ἐκβάτανα, κι ἀπὸ τὰ Ἀρταξατα ἀρχίζαν οἱ δρόμοι πού ὀδηγοῦσαν βόρεια πρὸς τὸν Καύκασο καί ἀνατολικά στὴ ρωμαϊκὴ Ἀρμενία καί τὰ παράλια τοῦ Εὐξεινίου Πόντου. Μπορεῖ μὲν τὰ Ἀρτάξατα νὰ βρίσκονταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη κάτω ἀπὸ περσικὴ κυριαρχία, τὸ πυκνὸ ἰδικὸ δίκτυο ὅμως πού συνέδεε τίς δύο Ἀρμενίες ἐξασφάλιζε στοὺς ρωμαίους ἐμπόρους εὐκολὴ πρόσβαση στὰ προϊόντα τῶν πλούσιων περιοχῶν τοῦ Καυκάσου καί στὴν προμήθεια τοῦ πολυτίμου μεταξιοῦ ἀπὸ ἄλλο δόδο.³⁰

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο εἶναι ἡ προνομιακὴ μεταχείριση τῶν περσῶν πρεσβευτῶν καί τῆς ἀκολουθίας τους, ὅσον ἀφορᾷ βέβαια τὸ θέμα τῆς ἀνταλλαγῆς προϊόντων. Δέν θὰ πρέπει νὰ ἀμφιβάλουμε ὅτι στὸ κείμενο τῆς συνθήκης θὰ ὑπῆρχε ἀμοιβαιότητα καί σ'αὐτὸ τὸ σημεῖο. Στὸ νόμο δέν ἀναφέρεται ρητὰ ὅτι οἱ πρεσβευτὲς ἦταν ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴ φορολογία τῶν προϊόντων πού ἔφεραν μαζί τους, τὸ δικαίωμα ὅμως πού τοὺς παρ' ἑαυτῶν νὰ ἐμπορεύονται καί σέ ἄλλες περιοχές ἐκτός τῶν νόμιμα καθορισμένων τελωνειακῶν σταθμῶν μπορεῖ *e silentio* νὰ δηλώνει καί φορολογικὴ ἀπαλλαγὴ.³¹ Αὐτὴ ἡ ἀσάφεια ἴσως ὀδήγησε στὸ νὰ συμπεριληφθεῖ στὴ συνθήκη τοῦ 562 ἕνας ὅρος, στὸν ὁποῖο σαφῶς ἀναφέρεται ὅτι οἱ πρεσβευτὲς καί τῶν δύο κρατῶν μποροῦν "τὰς ἐμπορίας, ἅς ἐπιφέρονται, ἀμοιβάξιν ἀκωλύτως καί ἄνευ συντελείας τινός".³²

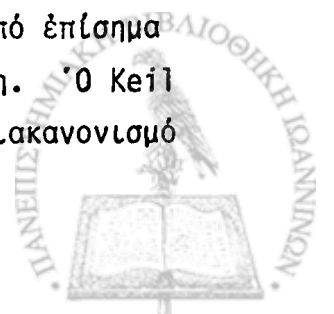
Ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐκδοσὴ τοῦ νόμου αὐτοῦ καί κατὰ συνέπεια ἡ συνθήκη, στὴν ὁποία βασίζεται προϋποθέτουν περίοδο εἰρηνικῶν σχέσεων ἀνάμεσα

στό Βυζάντιο καί τήν Περσία. Ἐπισημάναμε ἀκόμα τήν ἔλλειψη σχετικῶν πληροφοριῶν πού θά βοηθοῦσαν νά ἐντοπιστεῖ μέ ἀκρίβεια ὁ χρόνος τῆς σύναψής της. Παρόλα αὐτά νομίζουμε ὅτι μπορούμε νά κάνουμε μερικές ὑποθέσεις πάνω σ'αὐτό τό θέμα.

Ὁ καθορισμός τῶν Ἀρμενιάτων ὡς τόπου ἐμπορικῶν συναλλαγῶν προϋποθέτει τήν λύση τοῦ ἀρμενικοῦ ζητήματος, ὅπως αὐτό εἶχε προκύψει ἔντονο μετά τή συνθήκη τοῦ 363. Μιά περιοχὴ πού ἦταν θέατρο ἀναταραχῶν καί πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων δέν θά μπορούσε βέβαια νά προσφέρει τίς κατάλληλες συνθήκες γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Ἐπομένως μπορούμε νά θεωρήσουμε τό 378, χρονιά πού συμφωνήθηκε ὁ διαμελισμός τῆς Ἀρμενίας,³³ ὡς τό *terminus post quem*. Ὁ Güterbock, ἀπό τούς λίγους πού ἔστρεψαν τήν προσοχή τους στό *foedus* πού ἀναφερόταν στόν νόμο τοῦ 408/9, τό χρονολογεῖ στό 387, χρονιά πού θεωρεῖ ὅτι πραγματοποιήθηκε ἡ πρεσβεία τοῦ Στελίχωνα στήν Κτησιφώντα καί ὁ ἀκόλουθος διαμελισμός τῆς Ἀρμενίας. Εἶναι ἤδη γνωστές οἱ νεώτερες ἀπόψεις γιά τή χρονολόγηση τοῦ τελευταίου αὐτοῦ γεγονότος,³⁵ δέν ἔχουμε ὅμως στοιχεῖα γιά νά ἀποκλείσουμε τήν πιθανότητα ὅτι ἡ ἐμπορικὴ συμφωνία ὑπογράφηκε μέ τήν εὐκαιρία κάποιας ἀπό τίς πολυάριθμες μεταγενέστερες διπλωματικές ἀποστολές, πού ἀνταλλάσσονταν ἀνάμεσα στήν Κωνσταντινούπολη καί τήν Κτησιφώντα ἐκείνη τήν ἐποχὴ.³⁶ Σέ μιὰ ἀπό αὐτές ἦταν μέλος καί ὁ Ἀνθέμιος,³⁷ ὁ ἑπαρχος τῶν πραιτωρίων τῆς ἀνατολῆς καί ἀποδέκτης τοῦ νόμου τοῦ 408/9. Τό *terminus ante quem* γι αὐτὴ τήν πρεσβεία καθορίζεται μέ τή βοήθεια ἐνός χωρίου ἀπό τὴ Φιλόθεο Ἱστορία τοῦ Θεοδώρου Κύρου:³⁸ πρὶν ἀνέβει στὰ ἀξιώματα τοῦ ἐπάρχου καί τοῦ ὑπάτου, δηλαδή πρὶν ἀπὸ τό 404.³⁹ Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας τό γεγονός ὅτι ὁ Ἀνθέμιος εἶναι ὁ ἀποδέκτης ἐνός νόμου τοῦ 400 ὡς *comes sacrarum largitionum*,⁴⁰ ἀξίωμα πού καθιστᾷ πιθανή τὴ σταδιοδρομία του ὡς ὑπαλλήλου στήν οἰκονομικὴ ὑπηρεσία τοῦ κράτους καί ἐπομένως ἀρμόδιου καί γιά θέματα ἐμπορίου, μπορούμε ἴσως νά ποῦμε ὅτι ἦταν αὐτός πού ἔκανε τίς διαπραγματεύσεις γιά τὴ διμερὴ ἐμπορικὴ συμφωνία, πού ἀναφέρεται στό νόμο τοῦ 408/9.

Ὁ Keil⁴¹ προτείνει ὡς πιθανές χρονολογίες τῆς διπλωματικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἀνθεμίου εἴτε τό ἔτος 399, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἀνόου στοῦ θρόνου τοῦ μεγάλου βασιλέα Ἰσδιγέρδη Α' (399-420), εἴτε τό χρονικὸ διάστημα ἀνάμεσα στό 401 καί τό 404, γὰρ τό ὅποιο δέν ἔχουμε καμιὰ πληροφορία ἀπὸ ἐπίσημα ἔγγραφα σχετικά μέ τὴ θέση πού κατεῖχε ὁ Ἀνθέμιος στὴ διοίκηση. Ὁ Keil δέν συνδυάζει τὴν ἀποστολὴ τοῦ Ἀνθεμίου στήν Περσία μέ τὸν διακανονισμό

τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων. Ἄν ὅμως συνδυάσουμε τὴν ἐπιτυχή ἐκβαση τῶν διαπραγματεύσεων - εἶδαμε ἤδη ὅτι ἐπῆλθε κάποια ἰσορροπία πρὸς ὄφελος τῆς αὐτοκρατορίας - καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀνθемίου τὸ 400 στὴν ὑψηλὴ θέση τοῦ *comes sacrarum largitionum*, τότε νομίζουμε πὼς εἶναι εὐκόλο νὰ προτείνουμε τὸ 399 ὡς χρόνον ὑπογραφῆς τῆς ἐμπορικῆς συμφωνίας. Ἄλλωστε εἶναι γενικώτερα γνωστά⁴² ἡ φιλικὴ διάθεση τοῦ Ἰσδιγέρδη πρὸς τὴν αὐτοκρατορία καὶ τοὺς χριστιανούς, καὶ ἡ ὑπογραφή μιᾶς παρόμοιας συμφωνίας μόλις ἀνέβηκε στὸ θρόνον ἦταν μιὰ χειρονομία καλῆς θελήσεως καὶ ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴν πολιτικὴ πού θά ἀκολουθοῦσε ἔναντι τοῦ Βυζαντίου.

Φαίνεται ὅμως, πὼς οἱ καλές σχέσεις ἀνάμεσα στὰ δύο κράτη ὀδήγησαν σὲ χαλάρωση τῆς ἐπαγρύπνησης τῶν οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων τῶν συνόρων καὶ πὼς ἄρχισαν νὰ παρουσιάζονται περιπτώσεις κατάφωρης παραβίασης τῶν ὄρων τῆς συμφωνίας, τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἐμπόρων ὅσο κι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν διπλωματικῶν ὑπαλλήλων πού πηγαينوέρχονταν. Ἡ φυλετικὴ ὁμοιογένεια μάλιστα τοῦ πληθυσμοῦ κι ἀπὸ τὶς δύο πλευρές τῶν συνόρων πολὺ λίγο συνέτεινε στὴ σαφὴ διάκριση μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν καὶ τὸ λαθρεμπόριο πρέπει νὰ γνώρισε ἰδιαίτερη ἔξαρση. Τέλος, ἡ ζωηρὴ καὶ σχεδὸν ἀνεξέλεγκτη κυκλοφορία στὴν παραμεθόριο περιοχὴ θά διευκόλυνε τὴ διείσδυση κατασκόπων.

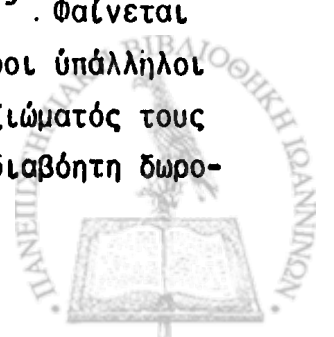
Ὅλα αὐτὰ ἀνάγκασαν τὸν Ἀνθέμιον ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ *praefectus praetorio per Orientem* νὰ προκαλέσει τὴν ἐκδοσὴ τοῦ γνωστοῦ νόμου, λίγο καιρὸ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρκαδίου (Μάϊος τοῦ 408). Δέν εἶναι ἀπίθανο ὅτι εἶχαν προηγηθεῖ σχετικὲς συζητήσεις μὲ τὸν πέρση βασιλέα μέσω τῆς πρεσβείας, πού ἀνάγγειλε τὸν θάνατον τοῦ Ἀρκαδίου καὶ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ Θεοδοσίου Β' καὶ πού ἐπικύρωσε βέβαια τὴν ὑπάρχουσα συνθήκη εἰρήνης (363) καὶ τὴν προηγούμενη ἐμπορικὴ συμφωνία.⁴³

Ἀπὸ τὸ 408 ἕως τὸ 562 δέν μᾶς ἔχει σωθεῖ καμιὰ μαρτυρία στὶς πηγές γιὰ ὁποιαδήποτε μεταβολὴ τοῦ θεσμοθετημένου *status* τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν. Ἀναφέραμε μάλιστα παραπάνω ὅτι ὁ νόμος τοῦ 408/9 συμπεριλήφθηκε στὴ δευτέρη ἐκδοσὴ τοῦ Ἰουστινιανέιου κώδικα, γεγονός πού σημαίνει ὅτι στὴ συνθήκη τῆς "αἰώνιας" εἰρήνης τοῦ 532 δέν εἶχε γίνει καμιὰ πρόβλεψη σχετικὰ μὲ τὶς ἐμπορικὲς συναλλαγές καὶ ἐπομένως ἴσχυαν ἀκόμα οἱ διατάξεις τοῦ νόμου τοῦ Ὀνωρίου καὶ τοῦ Θεοδοσίου Β'.⁴⁴

Πρὶν ὅμως ἀσχοληθοῦμε μὲ τὶς τυχόν μετατροπές πού ἀπέφερε στὸ Θέμα αὐτό ἡ συνθήκη τοῦ 562, πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ δύο μαρτυρίες, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἔμμεσα σχέση μὲ τὶς διατάξεις τοῦ παραπάνω νόμου. Ὁ Σωκράτης,⁴⁵ ὅταν παραθέτει τὶς αἰτίες πού ὀδήγησαν στὸν βυζαντινοπερσικὸ πόλεμο τοῦ 421-22, ἀνάμεσα σὲ ἄλλες "λύπες" ἀναφέρει ὅτι οἱ Πέρσες παρακράτησαν φορτία ἀπὸ βυζαντινοὺς ἐμπόρους. Ἐπειδὴ ὅμως ἀποσιωπᾷ τὴν πραγματικὴ αἰτία τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν τῆς Περσίας πού ἐγένε ἀφορμὴ νὰ ξεσπάσει ὁ πόλεμος καὶ γενικὰ παρουσιάζει τὰ γεγονότα ἀπὸ μιὰ πολὺ εὐνοϊκὴ γιὰ τὸ Βυζάντιο σκοπιά, δὲν εἶναι ἀβάσιμη ἡ ὑπόψια ὅτι καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ἂν δὲν παραχαράζει τὴν ἀλήθεια, κρύβει τουλάχιστον ἓνα μέρος της. Δὲν εἶναι ἀπίθανο δηλαδὴ αὐτὰ τὰ φορτία πού κρατήθηκαν ἀπὸ τὶς περσικὲς ἀρχές νὰ εἶχαν περάσει τὰ σιμόνορα λαθραῖα, νὰ ἐγένε ἀντιληπτὸ τὸ γεγονὸς καὶ νὰ ἐπιβλήθηκε στοὺς ἐμπόρους πού τὰ εἶχαν εἰσαγάγει ἡ προβλεπόμενη ἀπὸ τὴ διμερὴ συμφωνία ποινὴ: κατάσχεση τῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ ἓναν ἄλλο νόμο τοῦ Ὁνωρίου καὶ τοῦ Θεοδοσίου Β' πρὸς τὸν Μαξιμίνου,⁴⁶ κόμητα τῶν *sacrarum largitionum*, πού ἔχει ἐπίσης περιληφθεῖ στὸν Ἰουστινιάνειο κώδικα χωρὶς ἡμερομηνία. Εἴμαστε ὅμως σὲ θέσι νὰ γνωρίζουμε ἀπὸ ἄλλους νόμους ὅτι ὁ Μαξιμίνος κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ *comitis sacrarum largitionum* πιθανὸν ἤδη ἀπὸ τὶς 29 Ἀπριλίου 422, καὶ μὲ βεβαιότητα ἀπὸ τὶς 23 Αὐγούστου 422 ἕως τὶς 24 Μαΐου 425,⁴⁷ δηλαδὴ τὴν ἐποχὴ ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμο μὲ τὴν Περσία. Στὸ κείμενο ἐφιστᾶται γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ ἡ προσοχὴ αὐτῶν πού ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἐμπόριο νὰ μὴ ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τῶν καθορισμένων σὲ παλιότερους νόμους πόλεων καὶ νὰ μὴ δέχονται ξένους ἐμπόρους χωρὶς τὴν παρέμβαση τοῦ *comitis commerciorum*, εἰδᾶλλως δὲν θὰ ἀποφεύγουν στὸ ἐξῆς τὴν ποινὴ τῆς κατάσχεσης τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τῆς ἰσόβιας ἐξορίας. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἔπρεπε νὰ τὸ λάβουν ὅλοι ἐξέσου ὑπόψη τους, εἴτε ἦταν ἰδιῶτες, εἴτε ἦταν κάτοχοι ὁποιοῦδήποτε δημοσίου ἢ στρατιωτικοῦ ἀξιώματος.⁴⁸

Αὐτὸς ὁ νόμος ἀποτελεῖ μιὰ περιληπτικὴ καὶ ἐπὶ τὸ αὐστηρότερο ἐπανάληψη τοῦ νόμου τοῦ 408/9 καὶ φανερῶνει ὅτι εἶχαν σημειωθεῖ διάφορες παρεκτροπές τὰ προηγούμενα χρόνια. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μνεία τῶν ἀξιωματῶν τοῦ δημοσίου καὶ τῶν στρατιωτικῶν, γιὰ τοὺς ὁποῖους μάλιστα ἔχουμε διατάξεις πού τοὺς ἀπαγορεύουν ὁποιαδήποτε ἀνάμειξη σὲ ἐμπορικὲς συναλλαγές.⁴⁹ Φαίνεται ὅτι εὐσταθεῖ ἡ ὑπόθεσις τοῦ *Karayannopoulos* ὅτι διάφοροι ἀνώτεροι ὑπάλληλοι καὶ στρατιωτικοὶ τῆς παραμεθόριας ζώνης ἔκαναν κατάχρηση τοῦ ἀξιώματός τους καὶ παρέβαιναν τοὺς τελωνειακούς περιορισμούς,⁵⁰ ἐκτός ὅπου τὴ διαβόητη δωροδοκία.

Ἡ δεύτερη μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ τὸν Προκόπιο: ἐξιστρώνοντας γεγονότα τοῦ δευτέρου περσικοῦ πολέμου τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ ἱστορικός ἀναφέρεται στὴν περιοχή τοῦ Δούβιος, ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένοι πολλοὶ ἔμποροι, οἱ ὁποῖοι συγκέντρωναν ἐκεῖ καὶ ἀντάλλασσαν ἐμπορεύματα ἀπὸ τὴν Ἰνδία, τὴν Ἰβηρία, ἀπὸ ὅλες σχεδὸν τίς περιοχές τῆς Περσίας καὶ ἀκόμα ἀπὸ μερικές τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.⁵¹ Νεώτεροι μελετητές ἔχουν ὑποθέσει ὅτι ἀπὸ κάποια στιγμή καὶ ὕστερα τὸ Δούβιος (Duin), ἔδρα τοῦ πέρση πολιτικοῦ διοικητῆ (marzpan) τῆς Περσαρμενίας καὶ τοῦ καθολικοῦ τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας, ἀντικατέστησε τὰ Ἀρτάξατα ὡς τόπος τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν.⁵² Ἄν συνέβη κάτι τέτοιο πράγματι, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ χρονικὸ διάστημα ἀνάμεσα στὸ 534 (δεύτερη ἐκδοση τοῦ Ἰουστινιάνειου Κώδικα) καὶ τὸ 562. Ἴσως τὸ ἀνοιγμα μπορεῖ νὰ μικρύνει περισσότερο ἂν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ περίοδος τῆς εἰρήνης διήρκεσε μόνο μέχρι τὸ 540.⁵³ καὶ ὅτι μόνο γι' αὐτὸ τὸ σύντομο διάστημα μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ ἐμπορικές ἀνταλλαγές σὲ αὐτὴν εἰδικῆ τὴν περιοχή. Γενικά νομίζουμε ὅτι τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς δὲν ἦταν κατάλληλο γιὰ ὁποιαδήποτε ἐμπορικὴ συμφωνία, παρόλο πὺ στὸν οἰκονομικὸ τομέα τὸ βυζάντιο εἶχε πληγεῖ βαρύτερα ἀπὸ τὴ διατάραξη τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων⁵⁴ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐμπόλεμης περιόδου. Σὲ σχέση μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Προκόπιου εἴμαστε τῆς γνώμης ὅτι δὲν εἶναι δεσμευτικὴ, γιατί ἀπ' ἐνός ὁ ἴδιος δὲν εἶχε γνώση τῆς περιοχῆς καὶ ἀπ' ἑτέρου στὸ κείμενο ἀναφέρεται στὴ "χώρα" Δούβιος κί ὄχι στὴ συγκεκριμένη πόλη. Ἀπὸ ἄλλες πηγές δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ μιὰ τέτοια μεταβολή, ἢ ὁποία οὔτως ἢ ἄλλως προϋπέθετε ἐπίσημη συμφωνία. Ἄν ὑποθέσουμε ἀκόμα πῶς ἡ μνεῖα τῶν Ἀρταξάτων τοῦ νόμου τοῦ 408/9 γιὰ τὸ 534 ἀποτελεῖ ἀρχαϊσμὸ καὶ πῶς κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα Ἀρτάξατα ἐννοεῖται τὸ Δούβιος, ἓνα συχνὸ φαινόμενο, ὅπως παρατηρεῖ ἡ Rigulewskaja,⁵⁵ τέτοιου εἴδους ἀναχρονισμὸς δὲν νοεῖται σ' ἓνα νομικὸ κείμενο.

Ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη ἐπούλωσης τῶν οἰκονομικῶν ἀντικαθρεπτίζεται στὴν συνθήκη εἰρήνης τοῦ 562.⁵⁶ Ἀπὸ τοὺς δεκατρεῖς ὅρους (δόγματα), οἱ τρεῖς ἀναφέρονται σὲ θέματα ἐμπορίου, καὶ εἶναι κατὰ σειράν ὁ τρίτος, ὁ τέταρτος καὶ ὁ πέμπτος ὅρος. Θὰ ἐπισημάνουμε μόνο τὰ κυριώτερα σημεῖα τῶν ὅρων αὐτῶν σὲ σύγκριση μὲ τὸ νόμο τοῦ 408/9, γιατί μιὰ λεπτομερέστερη ἐξέταση τῆς συνθήκης θὰ ξεφευγε ἀπὸ τὰ πλαίσια αὐτῆς ἐδῶ τῆς ἐργασίας.⁵⁷

Ὁ τρίτος ὅρος ἀφορᾷ τοὺς ἐμπόρους γενικά καὶ τῶν δύο ἐθνικοτήτων, οἱ ὁποῖοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ συναλλάσσονται μόνο στοὺς προκαθορισμένους τελω-

νειακούς σταθμούς, τὰ λεγόμενα "δεκατευτήρια", ὅπως ἦταν ἀπό παλιά ἢ συνήθεια.⁵⁸ Οἱ τελωνειακοὶ σταθμοὶ δὲν ἀναφέρονται ὀνομαστικά γιατί ἦταν γνωστοὶ ἀπό τὸ "ἔξ ἀρχῆς κρατῆσαν ἔθος": ἐπομένως ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι ἡ Νίσιβις, τὸ Καλλίνικο καὶ τὰ Ἀρτάξατα.⁵⁹ Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ χρῆση τοῦ ὄρου "δεκατευτήριον" κατὰ τὴν περιγραφή τῶν τελωνειακῶν σταθμῶν. Ἡ ὀρολογία αὐτὴ ὁδήγησε νεώτερους μελετητές⁶⁰ νὰ ὑποθέσουν ὅτι ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ πλέον εἶχε καταργηθεῖ ἡ octava κι εἶναι τὰ εἰσαγόμενα ἐμπορεύματα ὑποβάλλονταν σὲ φορολογία ἴση μὲ τὸ 10% τῆς ἀξίας τους. Σὲ σύγχρονες ἐρευνες⁶¹ ὅμως ἔχει ἐκφραστεῖ ἡ ἀμφιβολία κατὰ πόσον ὁ ὄρος "δεκατευτήριον", πού συναντᾶται ἀπὸ τὸν πέμπτο αἰῶνα ἔχει πράγματι σχέση μὲ τὴν εἴσπραξη φόρου εἰσαγωγῆς ὕψους 10% καὶ δὲν χρησιμοποιεῖται κατὰ μίμηση κλασσικῶν προτύπων, ἀντὶ τῶν συγχρόνων ὄρων "τελωνεῖον" ἢ "κομμέρκιον". Εἶναι ἐπίσης ἀμφίβολο ὅτι ὁ Ἰουστινιανός, ὁ ὁποῖος ἐπέβαλε πιθανόν φόρο 10% σ' ὅλα τὰ ἐμπορεύματα πού διακινοῦνταν μέσα στὴν αὐτοκρατορία, μὲ σκοπὸ νὰ ἐξυγιάνει τὴν δημόσια οἰκονομία πού εἶχε ἐξαντληθεῖ ἀπὸ τοὺς μακροχρόνιους πολέμους καὶ ἐπέσυρε ἔτσι κριτική,⁶² θὰ ἐλάττωνε κατὰ 2 1/2% τὸν συνηθισμένον στὰ ἀνατολικά σύνορα φόρο. Ἄλλωστε ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς συνθήκης δὲν προκύπτει κάτι τέτοιο, ἐπομένως μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι καὶ στὸ θέμα τῶν τελωνειακῶν δασμῶν ὅλα συνέχισαν νὰ ἰσχύουν κατὰ τὸ "ἀρχαῖον ἔθος", καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τίς ποινές πού προβλέπονταν γιὰ τοὺς παραβάτες.

Ὁ τέταρτος ὄρος ἀφορᾷ τοὺς πρεσβευτές καὶ τὰ πρόσωπα πού εἶχαν δικαίωμα νὰ κάνουν χρῆση τοῦ *cursus publicus*, Ῥωμαίους καὶ Πέρσες, ὅταν βρίσκονταν καθ' ὁδὸν πρὸς τὸν ἡγεμόνα τοῦ ἄλλου κράτους. Αὐτοὶ ἔπρεπε νὰ τυχαίνουν κάθε τιμῆς καὶ φροντίδας καὶ νὰ συνεχίζουν τὸ ταξίδι τους χωρὶς νὰ καθυστεροῦν ἀπὸ τυπικὲς διαδικασίες. Εἶχαν ἐπίσης τὸ δικαίωμα νὰ ἀνταλλάσσουν χωρὶς κανένα ἐμπόδιο καὶ ἀτελῶς τὰ ἐμπορεύματα πού ἔφερναν μαζί τους. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ συνθήκη εἶναι πιὸ ἀναλυτικὴ ἀπὸ τὸν νόμο τοῦ 403/9, τὴν ἀσάφεια τοῦ ὁποῖου σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς ἀτελοῦς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐμπορευμάτων τῶν πρεσβευτῶν ἐπισημάναμε ἤδη παραπάνω. Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως δὲν ἐπιφέρει καμιά ἀλλαγὴ.⁶³

Ὁ πέμπτος ὄρος δὲν ἔχει τὸν ἀνάλογό του στὸν νόμο τοῦ 408/9.⁶⁴ Εἰσάγει μιὰ καινούργια ρύθμιση, πού ἀφορᾷ τοὺς Σαρακηνοὺς ἢ ἄλλους "βαρβάρους" ἐμπόρους, ὑποτελεῖς τοῦ ἑαῦτος ἢ τοῦ ἄλλου κράτους. Ἡ ρύθμιση αὐτὴ εἶναι ἀπόρροια τοῦ ρόλου πού ἔπαιξαν οἱ ἄραβες νομάδες στὶς συγκρούσεις τῶν προηγουμένων δεκαετιῶν. Γι' αὐτούς ἦταν ἀνοικτὰ μόνο δύο ἐμπορικὰ κέντρα, ἡ Νίσιβις στὸ

περσικό και τό Δάρας στό βυζαντινό έδαφος. Αύτή είναι ή πρώτη φορά πού τό Δάρας αναφέρεται ως έμπορικό κέντρο και ή έπιλογή του όφείλεται χωρίς άλλο στή θέση του κοντά στα σύνορα,⁶⁵ αντίστοιχα σχεδόν μέ αύτή τής Νισίβευς. Ή δέσμευση αύτή είναι ένδεικτική από τή μιά για τήν έλάχιστη έμπιστοσύνη πού έτρεφαν και οι δύο ήγεμόνες προς τούς άστατους ύποτελείς τους,⁶⁶ κι από τήν άλλη για τήν έμπορική αντίζηλία και τών δύο κρατῶν άπέναντι στους βεδουϊνους έμπόρους.⁶⁷ Αύτή ή καχυποψία βρίσκει τήν έκφρασή της και στή συνέχεια, όταν άπαγορεύεται στους άραβες έμπόρους κάθε μετακίνηση προς τό άλλο κράτος, χωρίς τήν άδεια τών άρμοδίων άρχῶν. Έάν μάλιστα γίνονταν άντιληπτοί προσπαθώντας νά περάσουν λαθραία σέ άλλη περιοχή έκτός από τό Δάρας και τή Νίσιβι, θά παρδίνονταν μαζί μέ τά έμπορεύματά τους, είτε ρωμαϊκά είτε περσικά, για νά τιμωρηθοῦν. Ή πρώτη ποινή πού τούς άπειλοῦσε βέβαια ή κατάσχεση τών έμπορευμάτων τους. Τά υπόλοιπα καλύπτονται κάτω από τήν πολύ άόριστη φράση "εύθύνας ύφέξοντας". Νομίζουμε όμως πώς ή τιμωρία τους δέν θά είχε σχέση μέ τήν ποινή τής ισόβιας έξορίας πού προβλεπόταν για τούς παραβάτες, ρωμαίους και πέρσες έμπόρους από τό νόμο του 408/9, γιατί κάτι τέτοιο ήταν μάλλον άνεφάρμοστο σέ νομάδες.

2. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΚΑΣΠΙΩΝ ΠΥΛΩΝ

Όταν μελετάμε στις βυζαντινές πηγές τις σχέσεις και τις διπλωματικές επαφές του Βυζαντίου με την Περσία για τό χρονικό διάστημα από τό 464 περίπου ἔως τό τέλος του ΣΤ' αἰώνα συναντάμε πολύ συχνά νά ἀναφέρονται κυρίως ἀπό τήν περσική πλευρά - οἱ Κάσπιες Πύλες. Ἡ ἐπιμονή μέ τήν ὁποία ἐπανέρχεται τό θέμα αὐτό σέ κάθε σχεδόν διμερή συνάντηση, ἡ συνεχῆ προσπάθεια τῆς Περσίας δηλαδή, νά πείσει τούς Βυζαντινούς νά συμβάλλουν στήν φύλαξη καί τήν ὁχύρωση του στρατηγικοῦ αὐτοῦ σημείου, ἡ μόνιμη ἄρνηση ἐκείνων καί τό μακροχρόνιο τῶν διενέξεων, δείχνει ὅτι ἦταν ὄχι μόνο ἀπό τά πιά ζωτικῆς σημασίας θέματα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀλλά καί ἀπό τά πιά ἀμφιλεγόμενα. Ζωτικό, γιατί οἱ Κάσπιες Πύλες ἦταν σημείο-κλειδί, μέσα ἀπό τό ὅποιο γίνονταν καί στό ὅποιο μπορούσαν νά ἀποκρουστοῦν σχετικά εὐκόλα οἱ βαρβαρικές ἐπιδρομές πού ἀπειλοῦσαν σέ ἴδιο βαθμό σχεδόν τά ἐδάφη καί τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν. Ἀμφιλεγόμενο, ἀπό τήν ἄλλη, γιατί ἡ γεωγραφική τους θέση, ἔξω ἀπό τά καθαυτά ἐδάφη, τόσο του Βυζαντίου ὅσο καί τῆς Περσίας, σέ μιά περιοχῆ, στήν ὁποία συγκρούονταν οἱ σφαῖρες ἐπιρροῆς τῶν δύο δυνάμεων, δέν ἐπέτρεπε ὡς τό 562 μιά ριζική καί τελεσίδικη λύση. Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει πώς καί μετά τό 562 δέν ὑπῆρξαν ἐπαναχωρήσεις πάνω σ' αὐτό τό θέμα, ἀπό τή βυζαντινῆ κυρίως πλευρά.

Ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐρευνας βρίσκεται κανείς ἀντιμέτωπος μέ τρία διαφορετικά περάσματα, πού τό καθένα τους βρίσκεται γεωγραφικά σέ μεγάλη ἀπόσταση ἀπό τό ἄλλο, στίς πηγές ὅμως φέρνουν καί τά τρία τό ὄνομα Κάσπιες Πύλες. Ἐχει μεγάλη σημασία νά γίνει ἡ διάκριση ἀνάμεσα στά τρία αὐτά μέρη, γιατί, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἡ σύγχυση πού προκαλεῖ τό κοινό ὄνομα ὀδήγησε πολλές φορές ἐρευνητές νά ἐρμηνεύσουν λανθασμένα τά ἱστορικά γεγονότα. Πολύ διαφωτιστικό πάνω σέ αὐτό τό θέμα εἶναι ἓνα σχετικό ἄρθρο του R.A. Anderson.¹ Ἐχοντας ὡς βάση τήν ἐρευνα του Anderson διακρίνουμε:

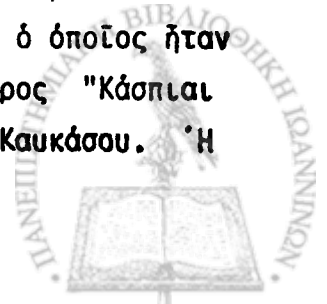
α) Τίς πραγματικές Κάσπιες Πύλες, ἓνα πέρασμα ἀνάμεσα στήν ἀρχαία Μηδία καί τήν Παρθία πάνω στό ὄρος Κάσπιον, μιά προέκταση του σημερινοῦ Ἑλμπρούζ. Ἄρχιζε περίπου πενήντα μίλια νοτιοανατολικά ἀπό τίς ἀρχαῖες Ραγές (πέντε μίλια πιά νότια ἀπό τή σημερινή Τεχεράνη). Τό ὄνομα του περάσματος δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν Κασπία θάλασσα. Προέρχεται ἀπό τό Κάσπιον ὄρος, τό ὅποιο μέ τή σειρά του ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπό τή φυλή τῶν Κασπίων, πού

ζοῦσαν στήν περιοχή. β) Τό πέρασμα τοῦ Darīel, στόν κεντρικό Καύκασο καί γ) τό πέρασμα τοῦ Derbent, πού σχηματίζεται ἀνάμεσα στήν ἀνατολική ἀπόληξη τοῦ Καυκάσου· καί τήν Κασπία θάλασσα.²

Τό ὄνομα Κάσπιες Πύλες ἀναφέρεται πρώτη φορά ἀπό τόν Ἐκαταῖο τόν Μηλήσιο,³ δηλαδή ἤδη τόν ΣΤ' αἰώνα π.Χ. Ἡ μαρτυρία τοῦ Ἐκαταίου, παράλληλα μέ τή μαρτυρία μεταγενέστερων συγγραφέων, ὅπως ὁ Στράβων⁴ καί ὁ Πτολεμαῖος⁵, μᾶς ἐπιτρέπει νά ταυτίσουμε τίς Κάσπιες Πύλες πού συναντᾶ κανεῖς στό ἔργο τους μέ τό σημερινό πέρασμα τοῦ Firuskuhistή βόρεια Περσία⁶, τίς πραγματικές Κάσπιες Πύλες. Ἡ συχνή μνεία τοῦ περάσματος στίς ἀρχαῖες πηγές εἶναι ἐνδεικτική γιά τή σπουδαιότητά του. Πράγματι οἱ Κάσπιες Πύλες ἦταν - ἀνάμεσα σέ ἔρημες καί ἄξενες περιοχές - ὁ σπουδαιότερος στρατιωτικός καί ἐμπορικός δρόμος ἀπό τήν ἀνατολική καί κεντρική πρὸς τήν πρόσω Ἀσία καί ἀντίστροφα. Μένει νά δοῦμε ἂν θά μπορούσε τό πέρασμα αὐτό νά εἶχε παίξει κάποιο ρόλο στίς σχέσεις τοῦ Βυζαντίου μέ τήν Περσία. Ὁ Treidler, στό σχετικό ἄρθρο του στή RE ἰσχυρίζεται ὅτι ἕως τή βυζαντινὴ ἐποχὴ αὐτές οἱ Κάσπιες Πύλες χρησίμευσαν στοίς Ῥωμαίους ὡς στρατιωτικὴ βάση.⁷ Ἐνάντια στή θέση αὐτὴ μπορούμε νά ἀναφέρουμε ὅτι μετὰ τήν πτώση τοῦ ἑλληνιστικοῦ κράτους τῶν Σελευκιδῶν τὰ σύνορα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους δέν ἔφτασαν ποτέ τόσο μακριά, ὅσο ἡ Μηδία, πρὸς τὰ βορειοανατολικά. Ἀκόμα κι ἂν εἶχαν γίνει ἐπιδρομές μέσω αὐτῶν τῶν Κασπίων Πυλῶν ἀπὸ φύλα πού ἦταν ἐγκατεστημένα στὰ ἀνατολικά τῆς Κασπίας θάλασσας, ὅπως ἀναφέρει ὁ Täubler⁸, αὐτό ἦταν θέμα πού ἀφοροῦσε ἀποκλειστικά καί μόνον τοὺς Πάρθους - κι ἀργότερα τοὺς Πέρσες. Ὁ Treidler γιά νά ὑποστηρίξει τὸν ἰσχυρισμὸ του ἀναφέρεται σέ σχετικά χωρία τοῦ Πρίσκου⁹ καί τοῦ Μενάνδρου¹⁰, στὰ ὁποῖα γίνεται μνεία τῶν Κασπίων Πυλῶν. Ἐπειδὴ γιά τὰ χωρία αὐτὰ θά γίνει λόγος ἐκτενέστερα παρακάτω, περιοριζόμαστε νά ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Treidler παρασύριηκε ἀπὸ τὴν καταχρηστικὴ χρῆση τοῦ ὀνόματος στοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καί δέν μπόρεσε νά διακρίνει ὅτι καί στίς τρεῖς περιπτώσεις πού ἀναφέρει δέν πρόκειται γιά τό πέρασμα στὰ βόρεια τῆς Περσίας.

Τό πέρασμα τοῦ Darīel ἀναφέρεται πρώτη φορά στίς πηγές ὡς Κάσπιες Πύλες τὴν ἐποχὴ τοῦ Νέρωνα καί πῶς συγκεκριμένα, μετὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Corbulo στήν Ἀρμενία.¹¹ Παρὰ τὴν διαμαρτυρία τοῦ Πλίνιου¹², ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ μόνος πού ἐπεσήμανε τὴ λανθασμένη χρῆση τοῦ ὀνόματος, ὁ ὄρος "Κάσπια Πύλαι" καθιερώθηκε γιά τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ περάσματος τοῦ Καυκάσου. Ἡ

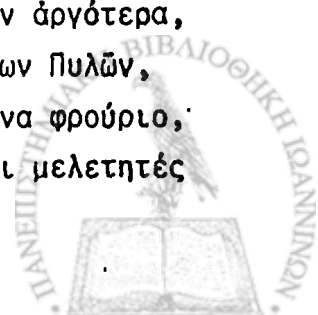

σύγχυση όμως τελικά δεν αποφεύχθηκε¹³. Κι ενώ οι βυζαντινοί - κι οι παλαιότεροι συγγραφείς είχαν ένα και μόνο πέρασμα υπόψη τους πού τό όνόμαζαν Κάσπιες Πύλες στην εποχή τους, πολλοί σύγχρονοι έρευνητές,¹⁴ παίρνοντας ως άφορμή τό επίθετο "κάσπια", έσχυρίστηκαν ότι οι Κάσπιες Πύλες ταυτίζονται μέ τό πέρασμα του Derbent, στις όχθες της Κασπίας θάλασσας.

Τό στενό του Darial βρίσκεται στις ύψειες του όρους Kazbek, πάνω στον περίφημο στρατιωτικό δρόμο πού ένώνει την Τιφλίδα μέ τό Ordzonikidze (τό παλιότερο Wladikavkaz).¹⁵ Ο δρόμος αυτός οδηγεί από την κοιλάδα του Aragvi (του άρχαίου Άραγοῦ) στην κοιλάδα του Terek και είναι ένα από τά τρία ανοίγματα του όρεινού όγκου του Καυκάσου πού επέτρεπαν την είσβολή φύλων του βορρά στις περιοχές νότια άπ'αυτόν. Τό άλλο είναι τό στενό του Derbent, πού αναφέραμε ήδη, και τό τρίτο τό στενό βατό κομμάτι γης στά δυτικά, ανάμεσα στον Εϋξεινο Πόντο και τον Καύκασο.¹⁶

Γεωγραφικά τό στενό του Darial (Dar-i-Alan, Πόρτα των Άλανών, όπως μεταφράζεται) άνήκε την εποχή στην όποία αναφερόμαστε στό βασίλειο της Ίβηρίας.¹⁷ Ο χαρακτήρας του όμως, ως φράγματος ένάντια στις επιδρομές των λαών του βορρά, έκανε αναπόφευκτη την επέμβαση των δύο μεγάλων δυνάμεων, του Βυζαντίου και της Περσίας, στην περιοχή αυτή.

Ο Πλίνιος μάς δίνει στην Historia Naturalis¹⁸ μία παραστατική περιγραφή του πέρασματος. Γράφει ακόμα και για ένα φρούριο μέ τό όνομα Ci mania, πού προστάτευε τό στενό. Η ύπαρξη βέβαια ενός όχυροῦ σε τέτοια στρατηγική θέση είναι απόλυτα δικαιολογημένη, όπως και η ύπαρξη ενός ανάλογου όχυροῦ στο στενό του Derbent. Έδώ όμως βρισκόμαστε άντιμέτωποι μέ ένα πρόβλημα τό όποιο έχει διχάσει τη σύγχρονη έρευνα. Συγκεκριμένα, ο Πρίσκοι, σε ένα από τά άποσπάσματα της Ίστορίας του πού έχουν σωθει¹⁹, αναφέρει την άποστολή μιās περσικής πρεσβείας στην αύλή του Λέοντα Α'. Πρόκειται για τη γνωστή διπλωματική άποστολή του 464, πού μάς έχει άπασχολήσει και σε άλλα σημεία, ένα από τά αίτήματα της όποίας ήταν να φροντίσουν οι βυζαντινοί, στέλνοντας είτε χρήματα είτε στρατιώτες, για την όχύρωση του φρουρίου Ίουροειπαχ, πού βρισκόταν στις Κάσπιες Πύλες. Έναν αιώνα σχεδόν άργότερα, ο Ίωάννης Λυδός²⁰, αναφερόμενος ειδικότερα στο θέμα των Κασπίων Πυλών, μάς πληροφορεί ότι οι Πέρσες είχαν χτίσει στις Κάσπιες Πύλες ένα φρούριο, τό όποιο όνόμασαν στην γλώσσα τους Βιραπαράχ.²¹ Όταν σύγχρονοι μελετητές

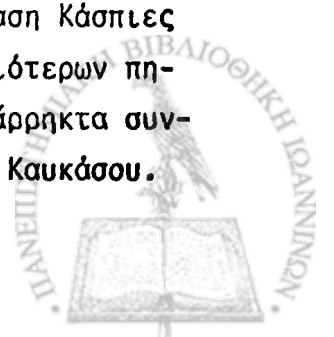

προσπάθησαν νά καθορίσουν τή θέση τοῦ ὄχυροῦ αὐτοῦ, παρουσιάστηκε τό φαινόμενο ἕνα μέρος ἀπό αὐτούς νά τό τοποθετεῖ στό πέρασμα τοῦ Καυκάσου καί οἱ ὑπόλοιποι στό Derbent, φυσικά ὁ καθένας μέ τά ἐπιχειρήματά του.²²

Ἐνας ἀπό αὐτούς ἦταν καί ὁ Marquart, πού ἀσχολήθηκε διεξοδικά μέ τό θέμα τῶν Κασπίων Πυλῶν, γιατί, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει,²³ ἡ σωστή ταύτιση τοῦ Ἰουροειπαῆ παίζει μεγάλο ρόλο στήν κατανόηση τῆς ἱστορίας τῶν πολιτικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στό Βυζάντιο καί τήν Περσία, σέ σχέση πάντα μέ τήν περιοχή τοῦ Καυκάσου. Ὁ Marquart ἀρχίζει τήν ἐρευνά του βασιζόμενος σέ πρώτη φάση στά στοιχεῖα πού δίνει ὁ Πρίσκο. Σύμφωνα μέ τό ἀπόσπασμα 31, πού ἀναφέραμε ἤδη,²⁴ τό Ἰουροειπαῆ βρισκόταν στίς Κάσπιες Πύλες καί κάτω ἀπό τό ὄνομα αὐτό οἱ Βυζαντινοί ἐννοοῦσαν τό στενό τοῦ Darīel. Στό ἀπόσπασμα 37²⁵ ἀπό τό ἱστορικό ἔργο τοῦ ἴδιου συγγραφέα γίνεται λόγος γιά μιᾶ ἐπιδρομή Σαραγούρων ἐναντίον τῆς Ἀρμενίας. Οἱ Σαράγουροι προσπάθησαν νά περάσουν πρῶτα ἀπό τίς Κάσπιες Πύλες, ἀλλά ἐκεῖ συνάντησαν περσική φρουρά καί, ἀλλάζοντας κατεύθυνση, ἔφτασαν ἀπό ἄλλο δρόμο στήν Ἰβηρία καί μετὰ στήν Ἀρμενία. Ὑστερα ἀπό αὐτή τήν ἐπιδρομή, μιᾶ περσική ἀποστολή ξαναζήτησε τή βυζαντινή συνδρομή γιά τό ὄχυρό Ἰουροειπαῆ. Καί συνοψίζει ὁ Marquart:²⁶ Εἶναι φανερό ὅτι τό ὄχυρό αὐτό ἔπρεπε νά βρίσκεται στό δρόμο, ἀπό τόν ὁποῖο κατόρθωσαν νά περάσουν οἱ Σαράγουροι καί ἔτι ἡ μή καλή κατάσταση τοῦ ὄχυροῦ ἔκανε εὐκόλη τή δίοδο τῶν ἐπιδρομῶν. Ἄν λοιπόν κανεῖς, σύμφωνα μέ τή βυζαντινή συνήθεια, ἐννοήσῃ κάτω ἀπό τίς Κάσπιες Πύλες τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Πρίσκου τό στενό τοῦ Darīel, τότε πρέπει τό Ἰουροειπαῆ νά ταυτιστεῖ μέ τό ὄχυρό στό στενό τοῦ Derbent, στό ὁποῖο ταιριάζει - σύμφωνα μέ τόν Marquart πάντοτε - καλλίτερα τό ὄνομα Κάσπιες Πύλες, ὄνομα μέ τό ὁποῖο οἱ ἀρμένιοι συγγραφεῖς χαρακτήριζαν ἀπό παλαιά τό παραθαλάσσιο πέρασμα. Αὐτή ἡ θέση συνεχίζει ὁ Marquart, ὑποστηρίζεται ἀπόλυτα καί ἀπό τά γεγονότα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ὅπως τά ἀναφέρει ὁ ἀρμένιος ἱστορικός Ełise: Τό 450/51 οἱ Ἀλβανοί, ἐνθαρρυμένοι ἀπό τήν ἐξέγερση τῶν Ἀρμενίων κατά τῶν Περσῶν, κατέλαβαν καί κατέστρεψαν τήν "Φρουρά τῶν Οὐννων" ἢ "Φρουρά τοῦ Ἰor" ὅπως συνήθιζαν οἱ Ἀρμένιοι νά ἀποκαλοῦν τό ὄχυρό τοῦ Derbent. Ἀπό τότε οἱ Πέρσες δέν κατόρθωσαν νά τό ξανακτίσουν, γεγονός πού δικαιολογεῖ τίς ἀλλεπάλληλες ἐκκλήσεις τους πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς καί τήν ἐπιτυχία τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Σαραγούρων. Στή συνέχεια ἀναφέρεται ὁ Marquart σέ ἕνα χωρίο τῆς ἀρμενικῆς διασκευῆς τοῦ Ἀγαθαγγέλου,²⁷ τό ὁποῖο μάλιστα ἀποτελεῖ καί τήν ἀρχαιότερη μαρτυρία γιά τό Ἰουροειπαῆ: "Τώρα,

τόν ἐπόμενο χρόνο, στήν ἐρχή τῆς χρονιᾶς, ἄρχισε ὁ Χοσρόης (Α'), ὁ βασιλιάς τῆς Ἀρμενίας, νά μαζεύει στρατό, νά συγκεντρώνει τά στρατεύματα τοῦ Atvanκ καί τοῦ Wirk καί νά ἀνοίγει τίς Πύλες τῶν Ἀλανῶν καί αὐτές τοῦ Γιουροίπαχάκ καί νά ὀδηγεῖ τά στρατεύματα τῶν Οὔννων.²⁸ Ἐπειδή υπάρχουν μόνο δύο περάσματα πού διασχίζουν ὁλόκληρο τόν Καύκασο ἀπό βορρά πρὸς νότο, τό Daríel καί τό Derbent, ἔπεται ὅτι τό Γιουρόίπαχάκ ταυτίζεται μέ τό τελευταῖο. Ὁ Ἕλληνας μεταφραστής τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἀποδίδει ὡς ἑξῆς τήν τελευταία πρόταση τοῦ ἀρμενικοῦ χωρίου: "ἀνοῖξει δέ καί τὰς κλεισούρας τῶν Ἀλανῶν καί τοῦ λεγομένου καί ζουάρου πύργου...". Σύμφωνα πάλι μέ τόν Marquart, ἐδῶ ὁ μεταφραστής διόρθωσε τό ἀρχικό κείμενο καί στή θέση τοῦ ξεχασμένου πλέον ὀνόματος Γιουρόίπαχάκ χρησιμοποίησε σωστά τό σύγχρονό του παχάκ-Τζοράι (=φρουρά τοῦ Ἰορ). Ὅσον ἀφορᾷ τή μαρτυρία τοῦ Λυδοῦ, ὁ Marquart ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ συγγραφέας, ὅταν ἀναφέρεται στίς Κάσπιες Πύλες ἐννοεῖ τό στενό τοῦ Daríel, γεγονός πού ὀδήγησε πολλούς νά υποθέσουν ὅτι Βιραπαράχ εἶναι ἡ ἐξελληνισμένη μορφή ἑνός ὑποθετικοῦ ἀρμενικοῦ Βιρόϊ-παχράκ που σημαίνει "φρουρά τῆς Ἰβηρίας". Ἔτσι φτάνουμε στή δεύτερη ἐκείνη ομάδα ἐρευνητῶν²⁹, πού ὑποστηρίζουν ὅτι τό Ἰουροίπαχάκ-Βιραπαράχ ἦταν κτισμένο στό πέρασμα τοῦ Daríel. Σχετικά μέ τήν ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος ἴσως ὁ Marquart³⁰ νά εἶναι πιά πειστικός ἀπ'ὅτι ὁ Tomaschek στό μικρό σχετικό λῆμμα τῆς R.³¹, ὅταν ἀρνεῖται στήν ἀρμενική γλῶσσα μιά ὀνομαστική *Wer (μέ γενική * Wiroj) = Ἰβηρία, ἀλλά κρίνοντας καθαρά μέ βάση τά ἱστορικά γεγονότα, οἱ περισσότεροι μελετητές δέχονται ὅτι τό φρούριο πού ἀπασχόλησε γιά τόσο διάστημα τή βυζαντινή καί τήν περσική διπλωματία, ὅτι καί νά σημαίνει τό ὄνομά του, βρισκόταν στήν Ἰβηρία καί ὄχι στήν Ἀλβανία. Αὐτό πού δέν μπορεῖ βέβαια νά γίνει δεκτό εἶναι ἡ ἰσχυρισμός τοῦ Marquart, ὅτι ἐπί αἰῶνες βυζαντινοί καί Πέρσες διαλέγονταν γιά τίς Κάσπιες Πύλες καί οἱ μὲν ἐννοοῦσαν τό στενό τοῦ Daríel ἐνῶ οἱ δέ τό στενό τοῦ Derbent.³²

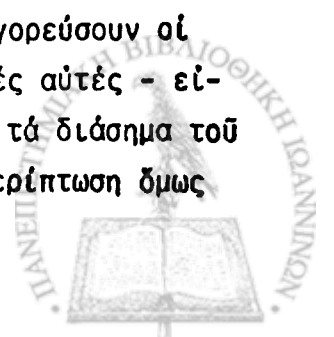
Εἶναι φανερό ὅτι αὐτή ἡ περίπλοκη κατάσταση ὀφείλεται κατά τό μεγαλύτερο ποσοστό στήν ἀσάφεια τῶν πηγῶν. Τελικά ὅμως δέν μπορεῖ νά περιμένει κανεὶς οὔτε καί νά ἀπαιτεῖ ἀπὸ ἀνθρώπους πού κατά κανόνα ζοῦσαν καί ἔγραφαν στήν Κωνσταντινούπολη σωστή γεωγραφική ἐνημέρωση. Ἡ ἔκφραση Κάσπιες Πύλες, πού μέ βεβαιότητα εἶχαν συναντήσει στήν μελέτη τῶν ἀρχαιότερων πηγῶν, κατέληξε νά γίνει terminus technicus, ἕνας ὄρος πού ἦταν ἀρρηκτα συνδεδεμένος μέ τά προβλήματα πού εἶχαν προκύψει στήν περιοχή τοῦ Καυκάσου.

Αυτό πού ενδιαφέρει έμᾶς ἄλλωστε, σέ τελευταία ἀνάλυση, εἶναι τό ἴδιο τό πρόβλημα.

Μιά ἀναδρομή σέ προηγούμενους αἰῶνες θά ἔριχνε ἴσως περισσότερο φῶς καί θά βοηθοῦσε στήν κατανόηση τοῦ ὄλου προβλήματος, ὅπως αὐτό εἶχε πιά διαμορφωθεῖ στά μέσα τοῦ ΣΙ' αἰῶνα. Θά ἔπρεπε ἴσως ἀκόμα σ' αὐτό τό σημεῖο νά λεχθεῖ, πῶς ἀπό ἐδῶ καί στή συνέχεια κάτω ἀπό τό ὄνομα Κάσπιες Πύλες ἐννοοῦμε ἀποκλειστικά καί μόνο τό στενό τοῦ Darīel.

Μιά παρατήρηση τοῦ Marquart φέρνει στό προσκήνιο τά γεγονότα τοῦ Α' μ.Χ. αἰῶνα, καί συγκεκριμένα τήν ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Ἀρμενίας τοῦ Gn. Domitius Corbulo, πού ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει.³³ Ἡ ἐκστρατεία αὐτή εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐξεύρεση μιᾶς λύσεως γιά τήν Ἀρμενία: στή χώρα θά κυβερνοῦσε ἕνας κλάδος τῶν Ἀρσακιδῶν τῆς Παρθίας, θά βρισκόταν ὁμως κάτω ἀπό τή ρωμαϊκή ἐπικυριαρχία καί ὁ ἐκάστοτε ἡγεμόνας της θά ἦταν ὑποχρεωμένος, σύμφωνα μέ τή συνθήκη πού κλείστηκε ἀνάμεσα στόν Corbulo καί στόν μεγάλο βασιλέα Βολόγεσο Α' στή Ράνδεια τό 63 μ.Χ., νά δέχεται τό βασιλικό διάδημα ἀπό τόν ρωμαῖο αὐτοκράτορα.³⁴ Ἀπό τότε οἱ Ρωμαῖοι ἀναγκάστηκαν νά μεριμνοῦν οἱ ἴδιοι γιά τήν ὀχύρωση τῶν περασμάτων τοῦ Καυκάσου. Ἐτσι ἄλλωστε παρουσιάζει τά πράγματα ὁ Ἰωάννης Λυδός³⁵ καί τήν ἄποψή του ἔχει ἀποδεχτεῖ καί ἡ σύγχρονη ἔρευνα.³⁶ Τό ὅτι δέν ὑπῆρξε τότε μιᾶ διμερῆς συμφωνία ἀνάμεσα στούς Ρωμαῖους καί τόν Πάρθο βασιλέα διαφαίνεται καί ἀπό τήν ἄρνηση τοῦ Βεσπασιανοῦ νά στείλει τή ζητούμενη χρηματική βοήθεια στόν Βολόγεσο, μετά τήν καταστροφική ἐπιδρομή τῶν Ἀλανῶν στήν Ἀρμενία τό 72 μ.Χ., μέ τή χαρακτηριστική ἀπάντηση ὅτι δέν ἀναμιγνύεται σέ ὑποθέσεις ἄλλων.³⁷ Τήν ἑξῆς ἐποχή στήν Ἰβηρία, περιοχή πού ἀπό τό 65 μ.Χ. βρισκόταν κάτω ἀπό ρωμαϊκή κυριαρχία, ρωμαῖοι ἀρχιτέκτονες κι ἐργάτες ὀχύρωσαν τήν περιοχή γύρω ἀπό τήν πρωτεύουσα Mzheta³⁸, ὅπως εἶναι καί ἐπιγραφικά μαρτυρημένο.³⁹ Τό καθεστῶς αὐτό διατηρήθηκε ἕως ὅτου ἡ ἀρσακιδική δυναστεία ἀνατράπηκε ἀπό τούς δραστήριους Σασσανίδες, πού ἄρχισαν ἀμέσως νά δείχνουν τίς ἐπεκτατικές τάσεις τους. Αὐτό εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά κερδίσει ἔδαφος ἡ περσική ἐπιρροή στήν Ἀρμενία καί τήν περιοχή τοῦ Καυκάσου. Μέ τή συνθήκη τῆς Νισίβεως ὁμως τό 298⁴⁰, τούς ὄρους τῆς ὁποίας μπόρεσαν νά ὑπαγορεύσουν οἱ Ρωμαῖοι, ἀποκαταστάθηκε ἡ ρωμαϊκή ἐπικυριαρχία στίς περιοχές αὐτές - εἰδικά στήν Ἰβηρία - ὁ βασιλέας τῆς ὁποίας ὀφείλε νά δέχεται τά διάσημα τοῦ ἀξιωματός του ἀπό τόν ρωμαῖο αὐτοκράτορα. Καί σ' αὐτή τήν περίπτωση ὁμως

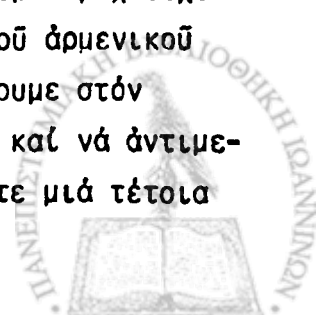
δέν παραδίδεται στις πηγές τίποτε πού νά ἔχει σχέση μέ τίς Κάσπιες Πύλες ἢ γιά ὅποιαδήποτε ὑποχρέωση τῶν Ρωμαίων, ὅσον ἀφορᾷ τό θέμα αὐτό. Εἶναι πολύ πιθανό λοιπόν ὅτι, ἂν οἱ Ρωμαῖοι συνέβαλαν κατά ὅποιονδήποτε τρόπο στή φύλαξη τοῦ περάσματος, αὐτό θά γινόταν εὐκαιριακά καί ὄχι βάσει ισχύουσας συμφωνίας.

Τά πράγματα ἄλλαξαν ριζικά μετά τήν ἐκστρατεία τοῦ Ἰουλιανοῦ στήν Περσία καί τή συνθήκη πού ὑπέγραψε ὁ διάδοχός του Ἰοβιανός σέ περσικό ἔδαφος τό 363.⁴¹ Ἡ συνθήκη αὐτή εἶναι σημαντικότερη γιά τό θέμα μας, γιατί σέ αὐτήν ἀνάγουν πολλοί ἱστορικοί⁴² τήν ἀρχή τοῦ προβλήματος. Ἡ θεωρία αὐτή ὅμως δέν στηρίχτηκε στις σύγχρονες μέ τήν ἐκστρατεία τοῦ Ἰουλιανοῦ πηγές, καί ἰδίως στή μαρτυρία τοῦ αὐτόπτη μάρτυρα Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου, ἀλλά στή διήγηση τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ, ὁ ὁποῖος τόν ΣΤ΄ αἰώνα πιά, ἐπιχειρεῖ μιά ἀναδρομή στήν ἱστορία τοῦ προβλήματος.⁴³ Θά πρέπει νά μελετήσῃ κανεῖς προσεκτικότερα τό ἀπόσπασμα αὐτό, ἀφ' ἑνός γιατί εἶναι ἡ μοναδική πηγή, πού ἀσχολεῖται σέ κάποια ἔκταση μέ τό πρόβλημα, καί ἀφ' ἑτέρου γιατί παραδίνει τόσο συνεπτυγμένα καί ἀβασάνιστα γεγονότα δύο περίπου αἰώνων, ὥστε εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐντοπίσει κανεῖς τίς ἀσάφειες καί τίς ἀντιφάσεις του γιά νά μπορέσει νά ἀποκτήσει μιά σαφέστερη εἰκόνα.

Τό κεφάλαιο 52 ἀρχίζει μέ μιά προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νά ἐντοπίσει γεωγραφικά τίς Κάσπιες Πύλες. Καί ἐνῶ προφανῶς ἀπό τίς πηγές του παίρνει μιά λίγο-πολύ σωστή περιγραφή τοῦ στενοῦ, πού τό χαρακτηρίζει ὡς φυσικό ἀνοιγμα τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Καυκάσου, τό τοποθετεῖ ἀόριστα κάπου "κατά τήν Κασπίαν" -προσπαθώντας ἴσως ἔτσι νά δικαιολογήσῃ τό ὄνομά του- μιά πλάνη τήν ὁποία ἄλλωστε δέν ἀπέφυγαν πολλοί. Ἐνδιαφέρουσα ἀλλά καί πάλι προβληματική εἶναι ἡ χρήση τῆς ἔκφρασης "περὶ τήν Ἰρκανήν" γ.ά τόν καθορισμό τοῦ τόπου προέλευσης τῶν φύλων, πού περνώντας ἀπό τό ἀνοιγμα αὐτό τοῦ Καυκάσου λεηλατοῦσαν ρωμαϊκά καί περσικά ἐδάφη. Ὅπως ἔχει ἀποδείξει ὁ Marquart⁴⁴ καί ἔχει ἀποδεχτεῖ καί ἡ νεώτερη ἔρευνα "Ἰρκανή" εἶναι ὁ ἐξελληνισμένος τύπος τοῦ ἀρμενικοῦ ὀνόματος Wirk, πού σημαίνει Ἰβηρία. Ὁ Λυδός εἶναι ὁ μοναδικός ἀπό τούς συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς του πού χρησιμοποιοῦν τόν τύπο αὐτόν ἀντί τοῦ δόκιμου "Ἰβηρία".⁴⁵ Πολύ συνοπτικά, μέ μιά μόνο φράση, ὁ Λυδός ἐκθέτεται τήν κατάστασιν ἕως τό 363. Ἔως τότε οἱ Ρωμαῖοι κατεῖχαν τά ἐδάφη αὐτά ἕως τῆς Ἀρτάξιας κι ἀκόμα πιά πέρα καί ἀπέκρουαν οἱ Ἰνδοί τούς ἐπιδρομεῖς.⁴⁶ Αὐτό δέν ἀπέχει πολύ ἀπό τήν πραγματικότητα, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, ὅσο κι ἂν ἡ ἔκφραση "ὑφ' ἑαυτοῖς" εἶναι πολύ κατηγορη-

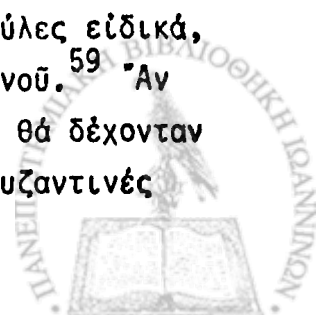
ματική για να αποδώσει τό πραγματικό καθεστώς τῶν σχέσεων πού ἴσχυε τότε μεταξύ Ρώμης καί Ἀρμενίας-Ἰβηρίας. Ὁ Ziegler⁴⁷ μάλιστα ἀναφέρει χαρακτηριστικά για τήν περίοδο πού ἀκολούθησε τή σύναψη τῆς συνθήκης τῆς Ράνδεις, ὅτι ἡ ἐπικυριαρχία τῆς Ρώμης στήν Ἀρμενία ἦταν "wenig mehr als ein leerer Name". Ὁ Λυδός συνεχίζει λέγοντας, ὅτι ὅταν ἐπὶ Ἰοβιανοῦ οἱ Ρωμαῖοι ἀποσύρθηκαν ἀπό αὐτά τά ἐδάφη καί ἀπό τά ἄλλα (ἐννοώντας, προφανῶς, τίς πέρα ἀπό τόν Τίγρη περιοχές), οἱ Πέρσες δέν εἶχαν ἀρκετές δυνάμεις για νά προστατεύσουν καί τά δικά τους ἐδάφη καί τά πρῶην ρωμαϊκά καί ἔτσι δημιουργήθηκαν μακροχρόνιες διενέξεις μέ ἐπίκεντρο τίς δύο Ἀρμενίες.⁴⁸ Ἐδῶ ὁ Λυδός μᾶς παρουσιάζει συνεπτυγμένα τήν ἱστορία μιᾶς περιόδου εἰκοσαετίας: ἀπό τήν ὑπογραφή τῆς συνθήκης τοῦ 363 ἕως τόν ὁριστικό διαμελισμό τῆς Ἀρμενίας καί τήν ἐδραίωση τῆς περσικῆς κυριαρχίας στήν Ἰβηρία. Αὐτό εἶναι τό ἐπίμαχο χωρίο, πάνω στό ὁποῖο βασίστηκε ἡ θεωρία ὅτι τό 363 ρυθμίστηκε, παράλληλα μέ τήν ἐκχώρηση ἑῶν πέρα ἀπό τόν Τίγρη περιοχῶν, τό ἀρμενικό καί τό ἰβηρικό ζήτημα. Ἐχουν γραφεῖ πολλά πάνω σέ αὐτό τό θέμα,⁴⁹ δέν ἔχουμε ὅμως λόγους νά πιστεύουμε πῶς ὑπῆρξαν καί ἄλλοι ὄροι στή συνθήκη τοῦ 363 ἐκτός ἀπό αὐτούς πού μᾶς σώζει ὁ Ἀμμιανός Μαρκελλίνος⁵⁰ καί ὁ Ζώσιμος.⁵¹

Πολύ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου. Μετ' τήν ἀποτυχημένη ἐκστρατεία τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐγίναν διάφορες συνεννοήσεις ἀνάμεσα στόν ἔπαρχο Σαλούτιο καί τούς ἐπιφανεῖς Πέρσες, καί ἄλλες ἀργότερα ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰσδιγέρδη, μέ ἀποτέλεσμα νά συμφωνηθεῖ ἡ ἀνέγερση ἑνός φρουρίου στό πέρασμα τοῦ Καυκάσου μέ κοινή δαπάνη κι ἡ ἐγκατάσταση φρουρᾶς, ὥστε νά ἀναχαιτιστοῦν οἱ ἀπό τόν βορρά ἐπιδρομεῖς. Ἐπειδή ὅμως οἱ Ρωμαῖοι ἦταν ἀπασχολημένοι μέ πολέμους στό βόρεια καί τά δυτικά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας τους, οἱ Πέρσες, μιά καί πλήττονταν ἀμεσώτερα ἀπό τούς εἰσβολεῖς, ἀναγκάστηκαν νά κτίσουν μόνοι τους τά ὄχυρά, τό ὁποῖο ὀνόμασαν Βιραπαράχ καί νά ἐγκαταστήσουν σέ αὐτό δική τους φρουρά.⁵² Τό χωρίο αὐτό εἶναι ἡ μοναδική ἄμεση πηγή πού ἔχουμε για τήν ὀχύρωση τῶν Κασπίων Πυλῶν. Τό πρόβλημα ὅμως εἶναι νά ἐντοπίσει κανεῖς τί ποσοστό ἀκρίβειας κρύβεται κάτω ἀπό αὐτήν. Καί σέ αὐτήν τήν περίπτωση ἡ ἀναφορά τοῦ Λυδοῦ στή συνθήκη τοῦ 363 ὁδήγησε πολλούς μελετητές στήν ὑπόθεση ὅτι ἡ ἀνέγερση τοῦ Βιραπαράχ εἶχε προβλεφθεῖ ἀπό τήν παραπάνω συνθήκη, ὅπως καί ἡ διευθέτηση τοῦ ἀρμενικοῦ καί τοῦ ἰβηρικοῦ ζητήματος. Πάλι ὅμως θά πρέπει νά παραπέμψουμε στόν Ἀμμιανό Μαρκελλίνο καί στό κύρος τῶν δικῶν του πληροφοριῶν καί νά ἀντιμετωπίσουμε μέ μεγάλη ἐπιφύλαξη τή μαρτυρία τοῦ Λυδοῦ. Ἄλλωστε μιά τέτοια

συμφωνία προϋποθέτει αφ' ενός μὲν τὴν ὑπαγωγή τῆς Ἰβηρίας στὴν περσικὴ ἐπικυριαρχία - πράγμα πού ἐγινε ἀργότερα - καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐποχὴ μᾶλλον φιλικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὰ δύο κράτη. Γιατί εἶναι τολμηρὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι σέ περίοδο διενέξεων, ὅπως τὰ χρόνια πού ἀκολούθησαν τῆ συνθήκη τοῦ 363, θά μπορούσε νὰ γίνει λόγος γιὰ κοινές δαπάνες ἢ, πιο ἀπίθανο ἀκόμα, γιὰ κοινὴ ὁχύρωση καὶ φρούρηση μιᾶς ἀμφιλεγόμενης περιοχῆς. Ἐπειτα ἡ ἀνάγκη ἀπόκρουσης ἐπιδρομῆς ἀπὸ ἐκεῖνη τὴν κατεύθυνση θά πρέπει νὰ ἐγινε ιδιαίτερα αἰσθητὴ στό Βυζάντιο μετὰ τὸ 395/96, ὅταν Οὐννοὶ ἐπέδραμαν "per Caspica claustra" στὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας, φθάνοντας ὡς τὴν Χιλικία, τὴν Καππαδοκία καὶ τὴ Συρία.⁵³

Ἄν θεωρήσουμε τὰ παραπάνω σωστά, πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ ἀναφορά τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰσδιγέρδη σέ σχέση μὲ τίς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ὁχύρωση τῶν Κασπίων Πυλῶν εἶναι πολὺ σημαντικὴ γιατί φέρνει στό προσκῆνιο μιὰ χρονικὴ στιγμή, ἡ ὁποία μέχρι τώρα δὲν εἶχε ληφθεῖ καθόλου ὑπόψη ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς πού ἀσχολήθηκαν κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὸ θέμα αὐτό. Μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὁ Λυδὸς ἀναφέρεται στὸν μεγάλο βασιλέα Ἰσδιγέρδη Α', πού βασίλευσε ἀπὸ τὸ 399 ἕως τὸ 420.⁵⁴ Ὁ χρόνος ἐνάρξεως τῆς βασιλείας του εἶναι ἕνα ἀρκετὰ σημαντικό κι ἐνισχυτικὸ στοιχεῖο γι' αὐτὴν τὴν περίπτωσι, γιατί τοποθετεῖται λίγο ἀργότερα ἀπὸ τίς ἐπιδρομὲς τοῦ 395/96, πού τίς θεωροῦμε ὡς τὸ πιθανότερο ἔναυσμα γιὰ τίς συζητήσεις σχετικὰ μὲ τὴν ὁχύρωση τῶν Κασπίων Πυλῶν. Ἐνα ἄλλο θετικὸ στοιχεῖο πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση εἶναι ἡ ἴδια ἡ προσωπικότητα τοῦ Ἰσδιγέρδη καὶ ἡ ἀνεκτικὴ πολιτικὴ του ἀπέναντι στὴ χριστιανικὴ μειονότητα τοῦ κράτους του, πού ἔκανε ἐφικτὴ γιὰ ὅλο σχεδὸν τὸ διάστημα τῆς βασιλείας του τὴ διαμόρφωση φιλικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴν Κτησιφώντα καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ διαμόρφωση τῶν φιλικῶν αὐτῶν σχέσεων δὲν ὀφείλεται λιγότερο καὶ στὴ φιλοπερσικὴ πολιτικὴ τοῦ ἐπάρχου τῶν πραιτωρίων Ἀνθεμίου⁵⁵, πού ἄσκησε τὴν ἀντιβασιλεία μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀρκαδίου ἕως τὸ 414, ὅποτε ἀνέλαβε τὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους ἡ Πουλχερία.⁵⁶ Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἡπιου κλίματος ἦταν ἡ ἐμπορικὴ συμφωνία, πού χρονολογήσαμε στὰ 399⁵⁷, καὶ ἡ σύνοδος τῆς Σελεύκειας-Κτησιφώντος τὸ 410, πού κατοχύρωσε τὴ θρησκευτικὴ αὐτονομία τῆς χριστιανικῆς μειονότητας στὴν Περσία.⁵⁸ Ὅσον ἀφορᾷ τίς Κάσπιες Πύλες εἰδικά, ἡ ἐποχὴ ἦταν ἰδανικὴ γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ ζητήματος ἀπὸ κοινού.⁵⁹ Ἄν καὶ ἔχουν ἐκφραστεῖ ἀμφιβολίες σχετικὰ μὲ τὸ ἂν οἱ Βυζαντινοὶ θά δέχονταν μιὰ ἐπίσημη συμφωνία πάνω σ' ἕνα τέτοιο θέμα καὶ ἂν καὶ στίς βυζαντινές

πηγές δέν υπάρχει καμιά ανάλογη μαρτυρία, θά πρέπει νά θεωρηθεῖ βέβαιο ὅτι ὑπῆρξε μιὰ ἔγγραφη συμφωνία.⁶⁰ Εἶναι πολύ πιθανό ὅτι ἡ διατύπωσή της θά ἄφηνε πολλά περιθώρια γιά ἐπεξηγήσεις καί παρεξηγήσεις, γεγονός πού θά προκάλεσε τίς μακροχρόνιες διενέξεις. Ἄν ξαναγυρίσουμε γιά λίγο στό Λυδό θά δοῦμε νά ἀναφέρει ὅτι αὐτό τό θέμα χρόνισε μέχρι τήν ἐποχή τοῦ σύγχρονου τοῦ Ἀναστασίου κι ἐνῶ διαρκῶς ἦταν θέμα συζητήσεων καί ἀποφάσεων, τελικά ἔμεινε πάντα μετέωρο.⁶¹

Σέ αὐτό τό σημεῖο θά πρέπει νά ἐξετάσουμε δύο χωρία, στά ὁποῖα γίνεται μνεία μιᾶς συμφωνίας, τό περιεχόμενο τῆς ὁποίας παρουσιάζει μοναδικότητα. Τό ἕνα ἀπό αὐτά τά χωρία βρίσκεται στή χρονογραφία τοῦ Ἰωάννη Μαλάλα καί τό δεύτερο στό συριακό χρονικό τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Στυλίτη. Ὁ Μαλάλας⁶² ἀναφέρεται σέ μιὰ ἐπιστολή πού ἔστειλε ὁ μέγας βασιλέας Καβάδης στόν Ἰουστινιανό, ζητώντας του χρηματική βοήθεια βάσει μιᾶς παλαιᾶς συμφωνίας, πού βρέθηκε στό ἀρχεῖο του. Στήν συμφωνία αὐτή ἀναφερόταν ὅτι ὁ βασιλέας τῆς Περσίας καί ὁ βιζαντινός αὐτοκράτορας εἶναι ἀδελφοί καί ὑπόσχονταν νά προσφέρουν ὁ ἕνας στόν ἄλλο, σέ περίπτωση ἀνάγκης, εἴτε χρηματική εἴτε στρατιωτική βοήθεια. Ἀνάλογη εἶναι καί ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ,⁶³

ὁ ὁποῖος καθορίζει μάλιστα τή μέν στρατιωτική βοήθεια ὡς ἀποστολή ἑνός σώματος ἀπό 300 ὀπλισμένους στρατιῶτες, τή δέ οἰκονομική βοήθεια σ' ἕνα ποσό 300 στατήρων γιά κάθε στρατιώτη, δηλαδή συνολικά 90.000 στατήρες. Δέν εἶναι ἀπίθανο οἱ "κοινές δαπάνες" καί ἡ "βοήθεια" τοῦ κειμένου τοῦ Λυδοῦ νά εἶναι ὁ ἀπόηχος αὐτῆς τῆς συμφωνίας. Δέν εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ἄλλωστε ὅτι αὐτή ἡ μαρτυρία προέρχεται ἀπό συγγραφεῖς πού ἔζησαν καί ἔγραψαν στόν ἴδιο περίπου χῶρο τῶν συνόρων, μακριά ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Καί ἐάν τό ἐπίσημο κράτος θέλησε νά ξεχάσει, νά ἀγνοήσει ἢ νά παραποιήσει ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις τό κείμενο αὐτῆς τῆς συνθήκης, ὁ λαός πού ζοῦσε κατά μήκος τῶν συνόρων καί εἶχε φυλετική ὁμοιογένεια καί ἀπό τίς δύο πλευρές τους κράτησε ζωντανή στή μνήμη του αὐτή τή μοναδική συνθήκη, ἔκφραση καλῆς θελήσεως τῶν δύο ἡγεμόνων. Δέν ὑπάρχει, νομίζουμε, ἄλλη χρονική στιγμή στήν ἱστορία τοῦ Ε' αἰῶνα πού νά εἶναι πιό πρόσφορη γιά τήν σύναψη μιᾶς παρόμοιας συμφωνίας ἀνάμεσα στό δύο κράτη ἀπό τήν ἐποχή ἀνάμεσα στό 408 καί τό 413. Δέν ἔχουμε, ὅσο τουλάχιστον ξέρουμε, καμιά ἔνδειξη ὥστε νά μπορέσουμε νά ἐντοπίσουμε μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τόν χρόνο ὑπογραφῆς αὐτῆς τῆς συνθήκης συμμαχίας. Μόνο ὑποθετικά θά μπορούσαμε νά τοποθετήσουμε μέσα στό πλαίσιο τῆς πρεσβείας πού ἀνάγγειλε στήν Κτησιφώντα τόν θάνατο τοῦ Ἀρκαδίου καί τήν ἀνοδο στό θρόνο τοῦ μικροῦ θεοδοσίου Β' τουλά-

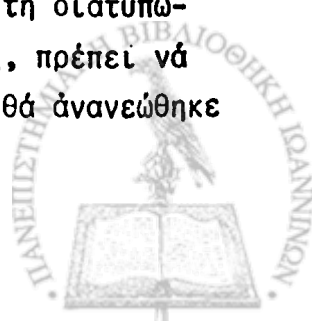
χιστον τό στάδιο τῶν ἀρχικῶν διαπραγματεύσεων.

Γιά νά ἀνασυνθέσουμε τούς ὅρους τῆς συνθήκης αὐτῆς θά πρέπει βέβαια, ὡς ἓνα σημεῖο καί μέ κάθε ἐπιφύλαξη, νά στηριχτοῦμε στήν μαρτυρία τοῦ Μαλά-λα καί τοῦ Ἰησοῦ, πού ἀντικαθρεφτίζουν τήν τοπική παράδοση, ὅπως αὐτή εἶχε διαμορφωθεῖ με τό πέρασμα ἑνός αἰῶνα καί παραπάνω. Κατά κύριο λόγο συμφωνοῦν καί οἱ δύο μεταξύ τους ὅτι ὑπῆρξε μιὰ συμφωνία γιά ἀποστολή στρατιωτικῆς ἢ χρηματικῆς βοήθειας σέ περίπτωση ἀνάγκης. Εἶναι φανερό ὅτι κατά καιρούς ἴσχυσε ἡ δεύτερη περίπτωση, ἡ ἀποστολή χρημάτων δηλαδή, πού ἦταν ὁμολογουμένως πιό ἐφαρμόσιμη ἀπό τήν πρώτη. Ἀπό τήν ἑλλη πλευρά πάλι, εἶναι δύσκολο νά ἀποκτήσει κανεῖς μιὰ ξεκάθαρη ἰδέα, γιά τό τί ἀκριβῶς ἴσχυσε γιά τίς Κάσπιες Πύλες. Εἶναι πιθανό τά τῆς ὀχύρωσης τοῦ περάσματος νά ρυθμίζονταν σέ ξεχωριστό ὄρο ἢ πάλι αὐτή ἡ συμφωνία νά εἶχε ἐξ ἀρχῆς ἀμεση σχέση μέ τίς Κάσπιες Πύλες. Τό ἐκστρατευτικό σῶμα δηλαδή ἡ ἢ χρηματική ἀποστολή θά ἦταν ἀπό τό μέρος τῶν Βυζαντινῶν ἢ συμβολή τους στή φύλαξη τοῦ περάσματος τοῦ Καυκάσου. Αὐτό διαφαίνεται καί ἐπό τή συνέχεια τῆς ἀφήγησης τοῦ Ἰησοῦ⁶⁴, ὅτιν ἀναφέρει ὅτι οἱ Πέρσες ζητοῦσαν καί ἔπαιρναν τά χρήματα γιά νά ἐμποδίσουν τούς Οὐννους νά εἰσβάλλουν σέ ρωμαϊκό ἔδαφος.

Παρ' ὅλα αὐτά πολλοί εἶναι σί νεώτεροι ἐρευνητές πού πιστεύουν, σέ ἀντίθεση μέ τούς ὑπόλοιπους, πού θεωροῦν τή συνθήκη τοῦ 363 ὡς τή ρυθμιστική γιά τό θέμα τῆς ὀχυρώσεως τῶν Κασπίων Πυλῶν, ὅτι τό θέμα ρυθμίστηκε γιά πρώτη φορά μέ τή συνθήκη τοῦ 422, μετά τόν βυζαντινοπερσικό πόλεμο δηλαδή τοῦ 421-22. Ἔχουμε ἤδη μελετήσει τόν πόλεμο αὐτό καί τή συνθήκη εἰρήνης⁶⁵

καί καταλήξαμε στό συμπέρασμα ὅτι οἱ ὄροι της δέν ἄλλαξαν τό διαμορφωμένο ἀπό τή συνθήκη τοῦ 363 status quo. Ἀναφέραμε μάλιστα ὅτι τότε ἀνανεώθηκε γιά μιὰ ἀκόμα φορά, ὅπως ἦταν ἡ συνθήκη, ἡ προηγούμενη συνθήκη εἰρήνης (363) καθώς καί οἱ ὑπάρχουσες συμφωνίες (γιά τίς ἐμπορικές συναλλαγές καί τήν ὀχύρωση τῶν Κασπίων Πυλῶν).

Τό ἴδιο πρέπει νά ἴσχυσε καί μέ τή συνθήκη τοῦ 442⁶⁶, πού σύναψε ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ θεοδοσίου Β' magister militum per Orientem Ἀνατόλιος μέ τόν Ἰσδιγέρδη Β'. Ἐπειδή, ὅπως μπορούμε νά κρίνουμε ἀπό τή διατύπωση τῶν πηγῶν, οἱ Πέρσες ἦταν αὐτοί πού ὑπαγόρευσαν τούς ὅρους, πρέπει νά θεωρήσουμε ὡς δεδομένο, ὅτι παράλληλα μέ τήν συνθήκη εἰρήνης, θά ἀνανεώθηκε καί ἡ συμφωνία γιά τίς Κάσπιες Πύλες.

Ἡ κατάσταση γίνεται προβληματική ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα Α', δ-
ταν τὸ 464 ἐμφανίζεται ἡ γνωστὴ περσικὴ πρεσβεία καὶ μαζί μὲ ἄλλα ξαναθυμί-
ζει στοὺς Βυζαντινοὺς τὴν ὑποχρέωση νὰ στέλνουν χρήματα ἢ στρατιωτικὴ βοή-
θεια γιὰ τὴ φύλαξη τοῦ περάσματος.⁶⁷ Οἱ Πέρσες ἐκείνη τὴν ἐποχὴ βρέθηκαν
στὴν ἀνάγκη νὰ στραφοῦν σὲ δύο μέτωπα: στὰ βορειοανατολικά τους σύνορα ἔ-
πρεπε νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς Κιδαρίτες Οὐννοὺς καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Καυκά-
σου ἄλλα οὐννικὰ φύλα. Γιὰ νὰ ἀνταπεξέλθουν στὸν πόλεμο μὲ τοὺς Κιδαρίτες
ζητοῦν χρήματα ἀπὸ τὸν Λέοντα. Ὁ Λέων ἀρνᾶται ὁποιαδήποτε βοήθεια, λέγον-
τας ὅτι καὶ τὸ ὄχυρό τὸ ἔκτισαν μόνοι τους οἱ Πέρσες καὶ εἶναι δική τους
φροντίδα νὰ τὸ φυλάξουν καὶ τὸν πόλεμο τὸν ὄρχισαν οἱ ἴδιοι καὶ πρέπει νὰ
τὸν φέρουν σὲ πέρας μόνοι τους. Παρὰ τὴν ἀρνήσή του ὁ Λέων ἔστειλε τελικὰ
τὸν Κωνσταντῖνο,⁶⁸ ἑπαρχο καὶ πατρίκιο, γιὰ νὰ ἐπιμεληθεῖ τοῦ θέματος, ἀλλὰ
δὲν ἐπῆλθε συμφωνία καὶ ὁ Πρίσκοκ ἀναφέρει μιά ἀκόμα περσικὴ πρεσβεία
στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 466,⁶⁹ μὲ τὰ ἴδια αἰτήματα ἀλλὰ καὶ μὲ ἔμπρακτες
ἀποδείξεις αὐτὴ τὴ φορά. Τώρα πιά δὲν πρόκειται, ὅπως τὸ 464, γιὰ μιά ἀπει-
λούμενη, ἀλλὰ γιὰ μιά ἤδη πραγματοποιημένη ἐπιδρομὴ Σαραγοιῶν στὰ ἐδάφη
τῆς Ἀρμενίας. Ὁ Λέων ἀρνήθηκε πάλι τὴ βοήθειά του κατηγορηματικά καὶ οἱ
πρέσβεις ἐπέστρεψαν ἀπρακτοί. Σὲ αὐτὰ τὰ δύο πολὺ σημαντικὰ χωρία τοῦ Πρί-
σκου γίνεται γιὰ πρώτη φορά ἡ μνεία τοῦ προβλήματος μὲ τὴ μορφή πού θὰ ἀπα-
σχολήσει τίς βυζαντινοπερσικὲς σχέσεις γιὰ ἕναν περίπου ἀκόμα αἰῶνα: ὡς ὀ-
λιγωρία τῶν Βυζαντινῶν δηλαδὴ νὰ ἀνταπεξέλθουν σὲ μιά παλαιότερη συμφωνία.
Εἶναι φανερό ὅτι γιὰ τὴ βυζαντινὴ κυβέρνησις ὁ διμέτωπος ἀγῶνας τῆς Περσίας
ἦταν πολὺ εὐνοϊκός, γιατί ἔτσι ἐξασφάλιζε τὴν ἡσυχία στὰ δὲκά της σύνορα.
Μέσα σ'αὐτὴ τὴ λογικὴ κινήθηκε ἀργότερα καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἀναστασίου πρὸς
τοὺς Πέρσες.

Γιὰ τὸ διάστημα πού μεσολάβησε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντα ἕως τὴν ἀνο-
δο στὸ θρόνο τοῦ Ἀναστασίου, στίς ἑλληνόγλωσσες πηγές δὲν ὑπάρχει ἡ παρα-
μικρὴ μνεία γιὰ ἀνακίνηση τοῦ θέματος. Ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ Στυλῖτη μαθαίνουμε
πὺς οἱ Πέρσες ζήτησαν κατὰ καιροὺς καὶ ἔλαβαν διάφορα χρηματικὰ ποσά, τόσο
ἀπὸ τὸν Λέοντα ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα⁷⁰, γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ Bury γράφει ὅτι ἐπρό-
κειτο ὀνομαστικά γιὰ συμβολὴ στὴν ἄμυνα τῶν Κασπίων Πυλῶν.⁷¹ Ἀπὸ τὴν προ-
θυμία μάλιστα τοῦ Ἰησοῦ νὰ ἀναφέρει ὅτι αὐτὰ τὰ χρήματα δὲν ἦταν φόρος
ὑποταγῆς, ὅπως ἤθελαν οἱ Πέρσες⁷², διαφαίνεται τὸ τί ψιθυρίζοταν ἀπὸ τὴν
ἑλληνικὴ πλευρὰ καὶ τί προπαγανδιζόταν ἀπὸ τὴν περσικὴ. Σὲ δεξιοσὴ ἔφτασε
ἡ κατάσταση ἐπὶ Ἀναστασίου. Ὅπως ἤδη ἔχουμε σὲ ἄλλο κεφάλαιο⁷³ ἀναφέρει,

ὁ Καβάδης ζήτησε χρήματα ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο γιὰ νὰ ξεπληρώσει τὸ χρέος τοῦ πρὸς τοὺς Ἐφθαλίτες Οὐννοὺς. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἐπικαλέστηκε τὴν παλαιὰ συμφωνία γιὰ τὴν συνδρομὴ τοῦ ἑνὸς σὲ ἀνάγκη τοῦ ἄλλου. Ὁ οἰκονόμος Ἀναστάσιος ὁμῶς θεώρησε προτιμότερο νὰ προσβάλλει τὴν ὑπερηφάνεια τοῦ μεγάλου βασιλέα, προτιθέμενος νὰ δώσει τὰ χρήματα, ἀλλὰ ὑπὸ μορφὴ δανείου καὶ μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Καβάδη στό συμφωνητικό. Ὁ Προκόπιος, ὅπως εἶδαμε στό σχετικὸ κεφάλαιο, περιγράφει τὴν κατάσταση ἐπιφανειακά: Ὁ Καβάδης ζητᾷ τὰ χρήματα, οἱ σύμβουλοι τοῦ Ἀναστασίου τὸν ἀποτρέπουν ἀπὸ τὸ νὰ τὰ δώσει, ἐπειδὴ συμφέρει τὸ κράτος νὰ εἶναι ἄλλοῦ ἀπασχολημένος ὁ περσικὸς στρατὸς καὶ καταλήγει στό μοναδικὸ ὅτι ὁ Καβάδης "ἐξ' αἰτίας οὐδεμιᾶς ἔγνω ἐπὶ Ῥωμαίους στρατεύεσθαι".⁷⁴ Ἄν καὶ ὁ Προκόπιος ἐπιμελῶς ἀποφεύγει νὰ κάνει λόγο γιὰ τὶς Κάσπιες Πύλες κατὰ τὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων τοῦ πολέμου, μόλις φτᾷσει στό τέλος αὐτῆς τῆς ἐνότητος καὶ πρὶν ἀρχίσει νὰ ἀφηγεῖται τὰ περὶ τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Δάρας ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο παραθέτει ἓνα κεφάλαιο,⁷⁵ στό ὁποῖο περιγράφει τὴν περιοχὴ καὶ ἀναφέρεται στὴν προϊστορία τοῦ περάσματος. Ἀξιοσημεῖωτο στὴ διήγηση τοῦ Προκοπίου εἶναι ὅτι ἀνάγει τὴν ὀχύρωση τῶν Κασπίων Πυλῶν στὸν Ἀλέξανδρο, ἔν καὶ εἶναι ἱστορικὰ ἐξακριβωμένο πὼς ὁ μακεδόνας βασιλέας δέν ἔφτασε ποιὲ ὡς τὸν Καύκασο.⁷⁶ Ἄλλο ἀξιοσημεῖωτο στὴ διήγησή του εἶναι ὅτι ἀναφέρει ὡς κυρίους τῶν Κασπίων Πυλῶν μιὰ οὐννική φυλὴ, ἡ ὁποία ἐδειχνε φιλικές διαθέσεις πρὸς τὸ Βυζάντιο καὶ τῆς ὁποίας μάλιστα ὁ ἀρχηγὸς Ἀμβαζούκης, πρὶν πεθῆναι, πρότεινε στὸν Ἀναστάσιο νὰ ἀγοράσει τὸ πέρασμα καὶ τὸ ὄχυρό. Ὁ Ἀναστάσιος σωστὰ σκέφτηκε ὅτι δέν θὰ μπορούσε νὰ διατηρήσει στρατὸ σὲ τόσο ἄγνονη καὶ ἀφιλόξενη περιοχὴ καὶ ἀρνήθηκε. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀμβαζούκη ὁ Καβάδης ἔδιωξε τὰ παιδιά του καὶ κατέλαβε τὸ στενὸ. Αὐτὰ εἶναι ὅλα ὅσα γνωρίζει ὁ Προκόπιος γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Κασπίων Πυλῶν ἢ ὅσα κρίνει σκόπιμο νὰ ἀναφέρει καὶ μάλιστα μὲ τρόπο, πού νὰ μὴν ἀφήνει νὰ διαφανεῖ ἡ παραμικρὴ ἀνάμιξη τῆς βυζαντινῆς οὐλοκήσεως στὴν ὅλη ἱστορία. Γι' αὐτὸ φαίνεται παράδοξο ὅταν οἱ Κάσπιες Πύλες ἐμφανίζονται ξαφνικὰ στὴ διήγησή του ὡς κύρια αἰτία διαφωνίας κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρώτων διαπραγματεύσεων μὲ τὴν Περσία, ὅταν ἤδη εἶχε ἀρχίσει ὁ μεγάλος βυζαντινοπερσικὸς πόλεμος ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Ἄς ἀνατρέξουμε σύντομα στὰ γεγονότα πού προηγήθηκαν τῆς ἐναρξῆς τοῦ πολέμου ὅπως τὰ περιγράφει ὁ Προκόπιος.⁷⁷ Λίγο πρὶν τὸν θάνατο τοῦ Ἰουστινίου ἔφτασε στὴν Κωνσταντινούπολη μιὰ περσικὴ πρεσβεία ἕκ μέρους τοῦ μεγάλου βασιλέα Καβάδη μὲ τὴν πρόταση νὰ υἱοθετήσῃ ὁ αὐτοκράτορας τὸν γιὸ τοῦ Καβάδη, Χοσρόη, στὸν ὁποῖο ὁ μεγάλος βασιλέας σκόπευε - παραβιάζοντας τὴ σειρά διαδοχῆς - νὰ ἀφήσῃ τὸν θρόνο καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς φοβόταν μήπως ξε-

σπάσουν ταραχές μετά τόν θάνατό του. Ἀρχικά ὁ Ἰουστίνος καί ὁ Ἰουστινιανός δέχτηκαν μέ εὐχαρίστηση εἴην πρόταση, ἡ παρέμβαση ὅμως τοῦ κοιέστρωα Πρόκλου ὁ ὁποῖος ἐπεσήμανε τό γεγονός, ὅτι μέ τήν υἱοθεσία ὁ Χοσρόης ἀποκτᾶ δικαιώματα στόν βυζαντινό θρόνο, ἄλλαξε ριζικά τίς διαθέσεις τους. Ἔτσι οἱ πρεσβευτές πού στάλθηκαν στόν Καβάδη μετέφεραν μιά ἐπιστολή πού ἦταν πολύ προσβλητική γιά τόν μεγάλο βασιλέα: Ὁ Ἰουστίνος προσφερόταν νά υἱοθετήσῃ τόν Χοσρόη ὄχι μέ συμβόλαιο, ἀλλά - ὅπως ἄρμοζε σέ βαρβάρους "ὄπλων σκευῆ".⁷⁸ Αὐτό ἦταν βαρὺ πλῆγμα γιά τόν πέρση ἡγεμόνα, γιατί οἱ Πέρσες δέν εἶχαν ἀντιμετωπιστεῖ ποτέ ἀπό τούς Βυζαντινοὺς ὡς "βάρβαροι".⁷⁹

Ἐνα ἀκόμα γεγονός πού ἐπέτεινε τήν κρίση ἀνάμεσα στίς δύο χῶρες ἦταν ἡ προσφυγή τοῦ Γουργένη, βασιλέα τῆς Ἰβηρίας, στόν Ἰουστίνο καί ἡ αἴτησή του νά λάβει διαβεβαιώσεις ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ δέν θά ἐγκαταλείψουν ποτέ τούς Ἰβήρες στίς διαθέσεις τῶν Περσῶν.⁸⁰ Ἐπειδὴ ὅμως τό στρατιωτικό σῶμα, πού ἔστειλε ὁ Ἰουστίνος στή Λαζική γιά νά βοηθήσῃ τόν Γουργένη δέν ἐπαρκοῦσε, ὅπως δέν ἐπαρκοῦσαν καί οἱ ἰβηρικές δυνάμεις γιά νά ἀντισταθοῦν στό στράτευμα πού ἔστειλε ὁ Καβάδης ἐναντίον τῆς Ἰβηρίας, ὁ Γουργένης ἐγκατέλειψε τή χώρα του μαζί μέ τήν οἰκογένειά του καί κατέφυγε στή Λαζικί. Σέ ἀντίποινα ἓνα ρωμαϊκό στράτευμα εἰσέβαλε στήν Περσαρμενία μέ ἀρχηγούς τόν Σέττα καί τόν Βελισάριο, κι ἔτσι ἄρχισε ὁ πόλεμος.

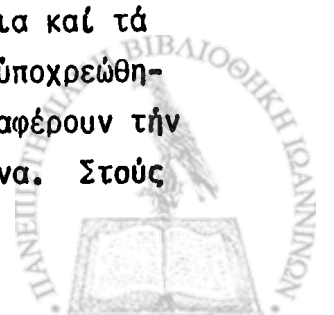
Ἔως αὐτό τό σημεῖο δέν ξαναφαίνονται καθόλου τά οἰκονομικά αἴτια τῆς σύγκρουσης. Ὄταν ὁ Προκόπιος φθάνει στήν ἐξιστόρηση τῆς πρώτης πρεσβείας τοῦ Ρουφίνου πρὸς τόν Καβάδη,⁸¹ δέν κάνει καθόλου λόγο οὔτε γιά τήν προσβολή στό πρόσωπο τοῦ Χοσρόη οὔτε γιά τήν ὑποστήριξη τοῦ Γουργένη. Ἀντίθετα μέ τούς Βυζαντινοὺς πού διατείνονται ὅτι ὁ Καβάδης ἐκστράτευσε ἐναντίον τους "ἀπ'οὐδεμιᾶς αἰτίας", ὁ Καβάδης τούς κατηγορεῖ ἀπροκάλυπτα ὅτι αὐτοὶ ἦταν οἱ μόνοι αἴτιοι γιά τήν ταραχή. Ὁ λόγος: οἱ Πέρσες - μετά τήν ἀρνήση τοῦ Ἀναυτασίου νά ἀγοράσῃ τίς Κάσπιες Πύλες - ἔδιωξαν μόνοι τους τούς Οὐννους, πού τίς κρατοῦσαν γιά τό κοινό καλό καί συντηροῦσαν ἐκεῖ ἓνα μεγάλο στράτευμα. Καί σάν νά μὴν ἦταν ἀρκετό αὐτό, οἱ Βυζαντινοὶ ὀχύρωσαν τό Δάρας, παραβαίνοντας τή συνθήκη πού εἶχε συνάψῃ ὁ Ἀνατόλιος τό 441.⁸² Κι ἔτσι οἱ Πέρσες ἀναγκάστηκαν νά συντηροῦν δύο στρατεύματα. Τό ἓνα στίς Κάσπιες Πύλες γιά νά προφυλάσσει καί τά ρωμαϊκά καί τά περσικά ἐδάφη ἀπὸ ἐπιδρομεῖς καί τό δεύτερο στά σύνορα μέ τή Μεσοποταμία γιά νά ἀποκρούει τυχόν βυζαντινές ἐπιθέσεις. Ὁ Καβάδης ἀξιῶνει ἢ νά στείλουν οἱ Βυζαντι-

νοί στρατό για να συμμετέχει στη φύλαξη τῶν Κασπίων Πυλῶν ἢ να γκρεμίσουν τὰ ὀχυρώματα τοῦ Δάρας, προσθέτοντας πῶς, ἂν δέν γινόταν τό ἓνα ἀπό τὰ δύο οἱ Πέρσες δέν ἐπρόκειτο να καταθέσουν τὰ ὄπλα.

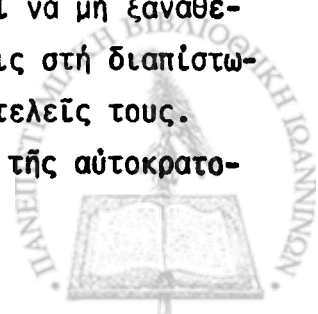
Ἡ στιχομυθία τοῦ Καβάδη μέ τόν πρεσβευτή τοῦ Ἰουστινιανοῦ φαίνεται ἐκπληκτική ἐξ αἰτίας τοῦ τρόπου πού μᾶς ἔχει παρουσιάσει τὰ γεγονότα ὁ Προκόπιος ἕως αὐτό τό σημεῖο. Ἄν ἐξαιρέσει κανεῖς τήν ἀναφορά στήν ὀχύρωση τοῦ Δάρας, πού ὡς παράβαση ὄρου συνθήκης ἦταν σοβαρή αἰτία για τή διατάραξη τῶν σχέσεων τῶν δύο κρατῶν, ὁ Καβάδης παρουσιάζεται να ἔχει κινήσει ὁλόκληρο πόλεμο ἀπό μιὰ αἰτία, για τήν ὁποία οἱ Βυζαντινοί δέν γνώριζαν τίποτα, μιὰ καί πουθενά μέσα στή διήγηση τοῦ Προκόπιου οἱ Κάσπιες Πύλες δέν παρουσιάζονται ὡς θέμα διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων ἕως τήν ἐποχή τῆς συναντήσεως τοῦ Ρουφίνου μέ τόν Καβάδη, στά τέλη τοῦ 530 - ἀρχές τοῦ 531. Τίθεται λοιπόν πάλι τό ἐρώτημα μήπως ὁ Προκόπιος ἀποσιωπᾷ κάτι πού ἦταν δυσάρεστο να θυμᾶται τήν ἐποχή ἐκείνη τῆς ἀνέλιξης τῶν δυνάμεων του τό ἐπίσημο κράτος, μιὰ προηγούμενη συμφωνία πάνω σ' αὐτό τό θέμα δηλαδή, πού τήν θυμᾶται καί τήν ἀναφέρει, ἔστω καί χωρίς πολλή ἀκρίβεια ὁ σύγχρονός του Ἰωάννης Λυδός.

Οἱ ἀξιώσεις τῶν Περσῶν ἀλλάζουν περιεχόμενο, ὅταν ἔρχεται ἡ ὥρα τῶν τελικῶν διαπραγματεύσεων τό 532. Ὁ Καβάδης ἔχει πεθάνει καί τόν θρόνο κατέχει, σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία τοῦ πατέρα του, ὁ Χοσρόης. Ἡ συνάντηση τῶν βυζαντινῶν πρέσβων μέ τόν Χοσρόη στό Τίγρι, κάποιος ἀδέξιος χειρισμός τῶν πρώτων προκάλεσε τήν ὀργή τοῦ μεγάλου βασιλέα. Τότε αὐτός ζήτησε, για να συνάψει μιὰ εἰρήνη "πέρας οὐκ ἔχουσιν", να τοῦ δώσουν ἓνα ἐφ' ἅπαξ ποσόν ἀπό ἑκατόν δέκα κεντηνάρια χρυσοῦ, να μετατεθεῖ ἡ ἔδρα τοῦ στρατηγοῦ τῆς Μεσοποταμίας ἀπό τό Δάρας στήν Κωνσταντίνα, ὅπως ἦταν παλαιότερα, καί να τοῦ ἐπιστραφοῦν τό Φαράγγιον καί τή φρούριο Βῶλον, ἂν καί ἀπό τήν πλευρά του δέν ἦταν διατεθειμένος να ἀποδώσει τὰ φρούρια πού εἶχαν καταλάβει οἱ Πέρσες στή Λαζική. Ἐξήγησε ἀκόμα ὅτι τόν χρυσό τόν ζητοῦσε για να μήν ἀναγκαστοῦν οἱ Βυζαντινοί οὔτε τήν ὀχύρωση τοῦ Δάρας να γκρεμίσουν οὔτε να συμμετέχουν στήν φύλαξη τῶν Κασπίων Πυλῶν.⁸³ Μετά ἀπό διάφορες ἐπαναχωρήσεις καί τῶν δύο ἡγεμόνων τήν ἀνοιξη τοῦ 532, ὑπογράφηκε ἡ "ἀπέραντος εἰρήνη"⁸⁴, πού ὑποχρέωνε καί τὰ δύο μέρη να ἀποδώσουν τὰ φρούρια καί τὰ ἐδάφη πού εἶχαν καταλάβει. Ἀπό τήν πλευρά τους οἱ Βυζαντινοί ὑποχρεώθηκαν να πληρώσουν τό ποσόν πού εἶχε ζητήσει ὁ Χοσρόης καί να μεταφέρουν τήν ἔδρα τοῦ στρατηγοῦ τῆς Μεσοποταμίας ἀπό τό Δάρας στήν Κωνσταντίνα. Στούς

Ἰβηρες φυγάδες δινόταν ἡ δυνατότητα νά διαλέξουν ἂν θά παρέμεναν στό Βυζάντιο ἢ θά ἐπέστρεφαν στήν πατρίδα τους.⁸⁵

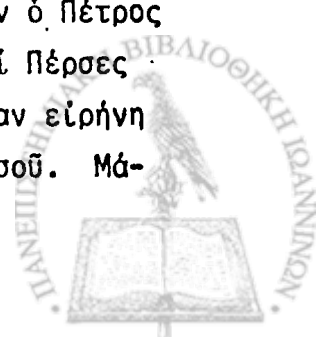
Ἡ πρώτη παρατήρηση πού μπορούμε νά κάνουμε σχετικά μέ τούς ὄρους τῆς συνθήκης εἶναι ὅτι ὑπαγορεύτηκαν ἀπό τούς Πέρσες. Ἡ ἐπιστροφή τῶν ἐδαφῶν πού εἶχαν καταλάβει θά μπορούσε νά χαρακτηριθεῖ ὡς χειρονομία καλῆς θελήσεως, γιά νά πεισθοῦν οἱ Βυζαντινοί, πού ἤδη πιέζονταν ἐξ αἰτίας τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Βανδάλων, νά συγκατανεύσουν στήν ὑπογραφή τῶν προτεινόμενων ὄρων. Μέ τήν ἀπόδοση τῶν κατακτηθέντων ἐδαφῶν καί ἀπό τά δύο μέρη ἐπανερχόμαστε στό status quo ante, μέ τή μεταφορά ὅμως τοῦ στρατηγείου τῆς Μεσοποταμίας ἀποδυναμώνεται σέ βάρος τῶν Βυζαντινῶν ἡ ἄμυνα τῶν συνόρων. Ἀπό τήν περσική πλευρά πάλι ἦταν ἓνα πολύ λογικό αἶτημα, γιατί ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ἡ ὀχύρωση θέσεων κοντά στά σύνορα εἶχε ἀπαγορευθεῖ ἀπό τήν συνθήκη τοῦ 441. Ὁ πῖο σημαντικός ὄρος τῆς συνθήκης ὅμως ἦταν ἡ καταβολή τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ γιά τή φύλαξη τῶν Κασπίων Πυλῶν.⁸⁶ Ὁ ὄρος αὐτός ἀποτελεῖ σταθμό στήν ἱστορία τῶν βυζαντινοπερσικῶν σχέσεων. Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού τά χρήματα παίζουν τόσο σημαντικό ρόλο στή σύναψη μιᾶς εἰρήνης μέ τούς Πέρσες. Ἄν ἀνατρέξει κανεῖς σύντομα στίς προηγούμενες συνθήκες ἀνάμεσα στά δύο κράτη θά διαπιστώσει ὅτι ὅλες κατακύρωναν ἐδαφικές παραχωρήσεις ἢ διακανόνιζαν θρησκευτικά θέματα ἢ ἐμπορικά καί διαφωνίες. Κι ἐνῶ τό Βυζάντιο πολύ συχνά ἐξαγόραζε τήν ἡσυχία στά βόρεια σύνορά του καταβάλλοντας κάθε χρόνο διάφορα χρηματικά ποσά, χωρίς ποτέ νά θεωρηθεῖ πῶς χάνεται κάτι ἀπό τό γόητρο τῆς αὐτοκρατορίας, στήν περίπτωση τῆς συνθήκης τοῦ 532 τό θέμα τῶν χρημάτων ἀντιμετωπίζεται διαφορετικά. Αὐτό βέβαια ὀφείλεται στό ὅτι οἱ Βυζαντινοί ἐβλεπαν στό πρόσωπο τοῦ μεγάλου βασιλέα ἓναν ἰσότιμο ἀντίπαλο. Τό πῶς ἀντιμετώπισαν οἱ ἴδιοι τόν πρωτοφανή αὐτόν ὄρο φαίνεται πολύ καθαρά στίς διαπραγματεύσεις πού ἀκολούθησαν τήν πτώση τῆς Ἀντιόχειας στούς Πέρσες, στήν ἀρχή τοῦ δευτέρου βυζαντινοπερσικοῦ πολέμου. Ὁ Χοσρόης δήλωσε τότε ὅτι δέν θά ἄρκεῖτο σέ ἓνα ἐφ'ἅπαξ ποσόν χρημάτων γιά νά ἰσχύσει ἡ εἰρήνη αἰώνια, γιατί, ὅπως εἶπε, ἡ φιλία πού ἐξαγοράζεται κρατάει ὅσο ὑπάρχουν καί τά χρήματα.⁸⁷ Γι'αὐτόν τόν λόγο, θά ἔπρεπε οἱ Βυζαντινοί νά τοῦ καταβάλλουνκάθε χρόνο κάποιο ποσόν γιά νά εἶναι ἡ εἰρήνη ἐξασφαλισμένη, νά μεριμνοῦν αὐτοί γιά τήν φύλαξη τῶν Κασπίων Πυλῶν καί νά μὴ ξαναθέσουν τό θέμα τοῦ Δάρας. Ἡ πρόταση αὐτή ὀδήγησε τούς πρέσβεις στή διαπίστωση ὅτι οἱ Πέρσες ἤθελαν νά ἔχουν τούς Βυζαντινοὺς φόρου ὑποτελεῖς τους. Ὁ Χοσρόης ἦταν ἄρκετά διπλωμάτης, ὥστε νά μὴ θίξει τό γόητρο τῆς αὐτοκρατο-

ρίας. Τούς διαβεβαίωσε ότι με αυτόν τον τρόπο οι Βυζαντινοί θα έχουν τους Πέρσες ως στρατιώτες στην ύπηρεσία τους, καταβάλλοντάς τους κάποιο τακτό μισθό, όπως άλλωστε συνηθίζουν να κάνουν με τους Ούννους και τους Άραβες, χωρίς βέβαια να είναι φόρου ύποτελεῖς τους.⁸⁸ Τελικά κατέληξαν στη συμφωνία να καταβληθοῦν στους Πέρσες ἀμέσως 50 κεντηνάρια χρυσοῦ καί κατόπιν, αἰώνως, 5 κεντηνάρια χρυσοῦ κάθε χρόνο.⁸⁹ Οἱ προτάσεις αὐτές ἐγίναν δεκτές ἀπό τόν Ἰουστινιανό, ἀλλά τελικά τὰ σχέδια γιά εἰρήνη ναυάγησαν γιατί ὁ Χοσρόης παρασπόνδησε κι ἐπιχείρησε νά καταλάβει τό Δάρας.

Οἱ ἄλλες βυζαντινές πηγές δέν μᾶς δίνου κανένα στοιχεῖο γιά τόν ρόλο πού ἔπαιξαν οἱ Κάσπιες Πύλες στή συνθήκη τοῦ 532, ἐκτός ἴσως ἀπό τόν Μαλάλα⁹⁰, ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνει ὅτι καί σέ αὐτήν τήν περίπτωση οἱ δύο δυνάμεις συμφώνησαν νά δίνουν ἢ μία στήν ἄλλη στρατό ἢ χρήματα, ὅταν παρουσιαζόταν ἀνάγκη καί μάλιστα χωρίς νά ὑπάρξει ἀπό καμιά πλευρά ἀμφοβήτηση. Αὐτό τό χωρίο εἶναι ἀντίστοιχο μέ τό χωρίο τοῦ ἴδιου συγγραφέα, πού ἀναφέραμε προηγουμένως καί ὑποθέσαμε ὅτι ἀναφέρεται στή συμφωνία γιά τήν ὀχύρωση τῶν Κασπίων Πυλῶν.⁹¹ Δέν θά ἦταν ἴσως ἐσφαλμένο νά συμπερίνουμε ὅτι ὁ Μαλάλας χρησιμοποιεῖ τίς ἴδιες ἀκριβῶς ἐκφράσεις γιά νά ἀναφερθεῖ στό ἴδιο γεγονός, περιγράφει δηλαδή δύο συνθήκες πού εἶχαν τό ἴδιο ἀντικείμενο. Ἴσως ὁ Μαλάλας νά θεώρησε ὅτι μέ τή συνθήκη τοῦ 532 ἀνανεώθηκε ἡ παλαιά σύμφωνία τοῦ 408 καί ἀπό μιά ἄποψη δέν βρίσκεται καί πολύ μακριά ἀπό τήν πραγματικότητα.

Τήν ὀριστική του λύση φαίνεται ὅτι βρῆκε τό πρόβλημα μέ τή συνθήκη τοῦ 562. Ὁ Μένανδρος, πού μᾶς διέσωσε τό κείμενο τῆς συνθήκης καί πού δέν ἔχουμε λόγο νά ἀμφοιβητήσουμε τήν ἀξιολογία του, συμβάλλει μέ μοναδικό τρόπο στίς γνώσεις μας σχετικά μέ τό τυπικό τῆς ὑπογραφῆς μιᾶς συνθήκης εἰρήνης τήν ἐποχή ἐκείνη.⁹² Πρὶν ἀπό τήν ὀριστική ὑπογραφή τῆς εἰρήνης εἶχε προηγηθεῖ μιά ἐκεχειρία τό 557,⁹³ μέ τόν ὄρο ὅτι τὰ φρούρια ἢ τὰ ἐδάφη πού εἶχαν κατακτηθεῖ θά παρέμεναν στήν κατοχή τῶν κατακτητῶν ἕως ὅτου διευθετηθεῖ ὀριστικά τό θέμα τῆς συνθήκης, μιά κατάσταση πού διήρκεσε πέντε χρόνια. Ὄταν τελικά ἀποφασίστηκε νά ἀρχίσουν οἱ διαπραγματεύσεις στάλθηκαν στήν περιοχὴ τῶν συνόρων ἀπό τήν πλευρά τῶν Βυζαντινῶν ὁ Πέτρος Πατρίκιος καί ἀπό τήν περσική πλευρά ὁ Ἰσδιγούσνας. Ἀρχικά οἱ Πέρσες πρόβαλαν ὑπερβολικές ἀξιώσεις. Γιά νά καταθέσουν τὰ ὄπλα ζήτησαν εἰρήνη αἰώνιας διάρκειας καί ἐτήσις καταβολή μιᾶς τακτῆς ποσότητας χρυσοῦ. Μά-

λιστα, τό ποσόν πού ἀντιστοιχοῦσε στά πρῶτα τριάντα τουλάχιστον χρόνια ἤ-
 θελαν νά τούς προκαταβληθεῖ. Οἱ Βυζαντινοί ἀπό τήν ἄλλη ἤθελαν ἡ διάρκεια
 τῆς εἰρήνης νά εἶναι ὀρισμένη καί νά μή πληρώσουν καθόλου χρήματα.⁹⁴ Νομί-
 ζουμε ὅμως πώς ἤξεραν πώς αὐτό τό τελευταῖο δέν θά μπορούσαν νά τό ἀποφύ-
 γουν, γι' αὐτό καί προσπάθησαν νά θέσουν ὅρια στή διάρκεια τῆς εἰρήνης. Τε-
 λικά μετά ἀπό μακρές συζητήσεις, συμβιβάστηκαν. Ἡ εἰρήνη θά ἴσχυε σέ ὅλο
 τόν χῶρο τῆς Ἀνατολῆς, στήν Ἀρμενία καί τήν Λαζική καί οἱ Βυζαντινοί θά
 πλήρωναν κάθε χρόνο στούς Πέρσες 30.000 χρυσά νομίσματα.⁹⁵ Ἐκτός ἀπό αὐτό
 τό γενικό πλαίσιο, ἡ συνθήκη περιλάμβανε δέκα τρεῖς ὅρους, ὁ καθένας ἀπό
 τούς ὁποίους ἀφορᾷ ἓνα ἰδιαίτερο πρόβλημα.

Ὁ πρῶτος ὅρος καθόριζε πώς δέν ἐπιτρεπόταν στούς Πέρσες νά ἀφήνουν τούς
 Οὐννους ἢ τούς Ἀλανούς ἢ ἄλλους βαρβάρους νά περνοῦν ἀπό τίς στενοπορίες
 τοῦ Χορουτζῶν καί τῶν Κασπίων Πυλῶν καί νά ἐπιτίθενται σέ Βυζαντινά ἐδάφη,
 στούς δέ Βυζαντινοὺς δέν ἐπιτρεπόταν νά στέλνουν στράτευμα ἐναντίον τῶν Περ-
 σῶν οὔτε σέ αὐτή τήν περιοχή, οὔτε σέ ἄλλη περιοχή τῶν συνόρων μέ τήν Περ-
 σία.⁹⁶ Ἡ κατάταξή του στήν πρώτη θέση δείχνει τήν σπουδαιότητα, τήν ὁποί-
 α ἀπέδιδαν σ' αὐτό τό θέμα καί τά δύο μέρη. Μιά προσεκτικότερη ἀνάγνωση τῶν
 ὑπολοίπων ὄρων μᾶς δίνει ἓνα ἀκόμα στοιχεῖο. Στήν πλειοψηφία τους πρόκει-
 ται γιά παγίωση ἢ διαφοροποίηση⁹⁷ ὄρων προηγουμένων συνθηκῶν. Εἶναι λοιπόν
 θεμιτό νά ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τόν πρῶτο ὅρο. Βέ-
 βαια δέν τίθεται θέμα καταβολῆς κάποιου χρηματικοῦ ποσοῦ, ἀλλά ὁ Gütterbock⁹⁸
 δίνει τήν πολύ πιθανή ἐξήγηση ὅτι τό ποσόν τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως
 πού ὑποχρεώθηκαν οἱ Βυζαντινοί νά καταβάλουν κάλυπτε καί αὐτές τίς δαπάνες.

Καί αὐτή ἡ λύση ὅμως ἦταν προσωρινή. Ἡ βυζαντινὴ κυβέρνηση ἦταν πο-
 λύ εἰσίσθητη σέ ὅτι ἀφοροῦσε καταβολή χρημάτων στούς Πέρσες. Ἔτσι, μετά
 τόν θάνατο τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ Ἰουστίνος ἀνέστειλε τίς πληρωμές γιατί
 τίς θεωροῦσε ὡς καταβολή φόρου στόν πέρση βασιλέα. Ἡ κοινὴ λογικὴ ὅμως,
 ἐκφρασμένη ἀπό τό στόμα τοῦ Θεοφύλακτου Σιμοκάττη, ἐμολογεῖ πώς τά χρήματα
"ἐπὶ φρουρᾷ τῶν ὀχυρωμάτων ἐδίδοντο τῶν εἰς κοινήν σύστασιν φρουρουμένων".⁹⁹
 Ἡ ἄρνηση τοῦ Ἰουστίνου νά ἐκπληρώσει τούς ὅρους τῆς συνθήκης ὁδήγησε
 σέ ἓναν ἀκόμα μακροχρόνιο πόλεμο, πού τελείωσε τό 591.¹⁰⁰

Ἐπιγραμματικά λοιπόν μπορούμε νά καταλήξουμε στά παρακάτω συμπεράσμα-

τα: Ὑπῆρξε μιὰ ἐπίσημη διμερῆς συμφωνία γιὰ κοινή ὀχύρωση τῶν Κασπίων Πυλῶν. Ὡς πιθανότερη χρονολογία σύναψῆς τῆς μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἡ ἐποχὴ ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀρκαδίου (408), ἀφ' ἑνὸς γιὰ τὸ πολιτικὸ κλίμα τότε ἦταν εὐνοϊκότατο γιὰ τὴ σύναψη μιᾶς τέτοιας συμφωνίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου γιὰ τὴν ἐκείνη περίπου τὴν ἐποχὴ παρουσιάστηκε μιὰ πραγματικὴ ἀπειλὴ ἀπὸ ἐπιδρομῆς (395/96) στὴν περσικὴ τοῦ Καυκάσου. Εἶναι ἐπίσης προφανές ὅτι ἐνῶ τυπικὰ ἴσχυε πάντα ἡ συμφωνία τοῦ 408, ἡ βυζαντινὴ κυβέρνησις στὰ μετέπειτα χρόνια δὲν ἔδειχνε διάθεσις νά φανεῖ συνεπῆς στίς ὑποχρεώσεις πού εἶχε ἀναλάβει, ἐνῶ ἡ περσικὴ πλευρὰ ἐπέμενε στὴν τήρησι τῶν συμφωνημένων. Αὐτὸ ὀφείλεται ὡς ἓνα σημεῖο καὶ στὸ γεγονός ὅτι στὴν περσικὴ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Ἰβηρίας ἡ σύγκρουσις τῶν συμφερόντων τῶν δύο δυνάμεων ἐπαιρνε δραματικὸ χαρακτήρα. Δὲν μποροῦμε νά ἀποφύγουμε τὴ διαπίστωσι ὅτι οἱ Βυζαντινοί, ἀπὸ ἔλλειψι ἐνδιαφέροντος μετὰ τὸ τέλος τῶν οὐνικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τὴν προσάρτησι τῆς Περσαρμενίας ἀπὸ τοὺς Πέρσες, ἀρνοῦνταν κάθε φερέ τὴν καταβολὴ χρημάτων κατὰ παράβασιν τῆς συμφωνίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ πάλι δὲν μποροῦμε νά παραβλέψουμε ὅτι οἱ περσικὲς ἀπαιτήσεις εἶχαν τίς περισσότερες φορὲς ἐκβιαστικὸ χαρακτήρα. Ἀπὸ τίς πηγές μας, μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεσι τοῦ Μαλάλα καὶ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Στυλίου δὲν διαφαίνεται πούθενά ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν συμφωνία γιὰ τὴν ὀχύρωσι τῶν Κασπίων Πυλῶν, εἶχε συναφθεῖ καὶ ἓνα εἶδος συμμαχίας. Κάτι παρόμοιο δὲν φαίνεται ἀπίθανο νά εἶχε συμφωνηθεῖ τὸ 408, ἀλλὰ ἦταν βέβαια ἀπραγματοποίητο σὲ κατοπινὲς ἐποχές, χωρὶς πάλι νά ἐκλείψουν οἱ ἀνάλογες ἀπαιτήσεις. Τὸ πρόβλημα πού εἶχε ἔτσι ἀνακύψει βρῆκε λίγο πολὺ μιὰ λύσι μὲ τὴ συνθήκη τοῦ 562, μιὰ λύσι ὅμως πού δὲν ἔμελλε νά ἰσχύσει γιὰ πολὺ καιρό. Ἡ τελικὴ λύσι δόθηκε ἀπὸ ἓναν παράγοντα πού δὲν εἶχαν ὑπολογίσει οὔτε τὸ Βυζάντιο, οὔτε ἡ Περσία: Τοὺς Ἀραβες, πού κατόρθωσαν νά κατακτήσουν τὴν ἐξασθενημένη σασσανιδικὴ αὐτοκρατορία καὶ νά ἀφαιρέσουν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο πολὺτιμα ἐδάφη τῆς Ἀνατολῆς.

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο σκοπός αυτής της εργασίας, όπως εκτέθηκε στην εισαγωγή, ήταν να ερευνηθεί κατά πόσον, πέρα από την κρατική προπαγάνδα, οι διπλωματικές σχέσεις ανάμεσα στη βυζαντινή και την περσική αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια του Ε' αιώνα βασίστηκαν στην αμοιβαία αναγνώριση της ισοτιμίας τους και στον αμοιβαίο σεβασμό της κρατικής τους κυριαρχίας.

Η προεργασία, που εξασφάλισε τις αγαθές σχέσεις ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις, είχε γίνει ήδη από τα τέλη του Δ' αιώνα. Χωρίς αμφιβολία σπουδαιότατο ρόλο στην εξομάλυνση των σχέσεων έπαιξε ή διευθέτηση του αρμενικού προβλήματος, εστω κι αν η λύση του εκβιάστηκε κατά κάποιον τρόπο από τις γοιθικές επιδρομές στη θράκη.

Τα τέλη του Δ' και τις αρχές του Ε' αιώνα σημάδεψαν με την παρουσία τους στο πολιτικό προσκήνιο άτομα, όπως ο έπαρχος των πραιτωρίων της Ανατολής Ανθέμιος και ο μεγάλος βασιλέας Ισδιγέρδης Α', τα όποια από πολιτική όξυδέρκεια και σκοπιμότητα συνάμα συνέβαλαν ουσιαστικώτατα και με μοναδικότητα στην παγίωση και παραπέρα ανάπτυξη των σχέσεων ισοτιμίας ανάμεσα στα δύο κράτη, με μιά σειρά ενεργειών, οι όποιες για πολύ μεγάλο διάστημα αποτέλεσαν τη νομική βάση των διπλωματικών επαφών μεταξύ τους.

Γύρω στο 395/96 οι ουννικές επιδρομές μέσω των Κασπίων Πυλών δημιούργησαν την ανάγκη αποτελεσματικότερης όχύρωσης αυτού του στρατηγικού σημείου. Ακόμα κι αν η Ίβηρία βρισκόταν τότε κάτω από περσική κυριαρχία, ο κίνδυνος για τη βυζαντινή αυτοκρατορία ήταν τόσο άμεσος, ώστε η κοινή λογική υπαγόρευε την από κοινού όχύρωση του περάσματος. Τό πολιτικό κλίμα της έποχής ευνόησε την ύπογραφή μιάς σχετικής συμφωνίας, ή όποια προέβλεπε την άποστολή ενός στρατιωτικού σώματος ή την καταβολή ενός αντίστοιχου χρηματικού ποσού. Η πληροφορία ότι αυτή ή ύποχρέωση ήταν αμοιβαία προέρχεται μόνον από δύο συριακής καταγωγής συγγραφείς, τον Ίωάννη Μαλάλα και τον Ίησοῦ τον Στυλίτη. Θά πρέπει να υποθέσουμε ότι, αν εφαρμόστηκε ποτέ αυτή ή συμφωνία, θά ίσχυσε ή πιό πρακτική της πλευρά, δηλαδή ή άποστολή χρημάτων.

Ένας νόμος του 408, πού καθορίζει τό θεσμικό πλαίσιο τῶν μεταξύ τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν, ἀντικατοπτρίζει μέ μοναδική σαφήνεια τήν ὕπαρξη σχέσεων ἰσοτιμίας. Ἡ διευθέτηση τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων τῶν δύο κρατῶν ἀποδείχτηκε τόσο ἱκανοποιητική, ὥστε οἱ διατάξεις αὐτοῦ τοῦ νόμου νά ἰσχύσουν μέχρι τό 562!

Μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, στήν προσπάθειά τους νά ἐρμηνεύσουν τίς ἐξαιρετικές σχέσεις τῶν δύο κρατῶν, ἐπλάσαν καί τόν θρύλο τῆς υἰοθεσίας τοῦ ἀνήλικου θεοδοσίου Β' ἀπό τόν Ἰσδιγέρδη Α'. Ὁ πέρσης ἡγεμόνας παρουσιάζεται μέ πολύ εὐνοϊκό τρόπο ἀπό τίς βυζαντινές πηγές, γεγονός πού ὀφείλεται κυρίως στήν εὐνοια πού ἔδειξε πρὸς τή χριστιανική μελιόνητα τοῦ κράτους του καί τῆς ὁποίας τό χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εἶναι ἡ σύγκληση τῆς συνόδου τῆς Σελεύκειας-Κτησιφῶντος τό 410.

Ἡ ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς κατάστασης στήν Κωνσταντινούπολη, πού ἐπῆλθε μετά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀνθεμίου ἀπό τήν πολιτική ζωὴ γύρω στό 414, εἶχε τόν ἀντίκτυπό της στή στάση τοῦ ἐπίσημου περσικοῦ κράτους ἀπέναντι στοὺς χριστιανούς τῆς Περσίας. Ὁ πόλεμος τοῦ 421-22, πού ξέσπασε μέ αἰτία ἓνα διωγμὸ ἐναντίον τους, ἦταν ἓνας πόλεμος περιορισμένης κλίμακας. Οἱ ὅροι τῆς συνθήκης τοῦ 422, πού τόν σφράγισαν καί ἐπέβαλαν τίς ἴδιες ὑποχρεώσεις καί στά δύο μέρη χωρὶς νά ἐπιφέρουν παράλληλα καμιὰ ἐδαφικὴ μεταβολή, δείχνουν ὅτι δέν ἀποσκοποῦσαν στήν ἀνάδειξη νικητῶν καί νικημένων ἀλλὰ στήν ἐξισορρόπηση τῆς κατάστασης.

Οἱ ἀνώμαλες συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν στό διεθνή χῶρο στίς ἀρχές τῆς πέμπτης δεκαετίας τοῦ Ε' αἰῶνα (Βάνδαλοι, Οὔννοι) ἐπέτρεψαν στοὺς Πέρσες νά ζητήσουν ἐκβιαστικά λύση γιὰ τήν ἀποκατάσταση τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων, πού εἶχε διαταραχτεῖ ξανά ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς μέ τήν ὀχύρωση τῆς θεοδοσιούπολης ἢ κάποιου ἄλλου στρατηγικοῦ σημείου στην παραμεθόριο περιοχὴ. Ἡ συνθήκη τοῦ 441, πού ἀπαγορεύει καί στίς δύο πλευρὲς ὀχύρωση περιοχῶν κοντὰ στά σύνορα, ἐκφράζει σαφέστατα τήν ἰσοτιμία καί ἰσοδυναμία τους.

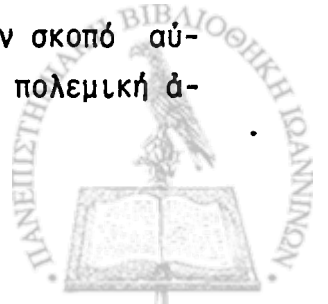
Γιὰ ὄλο αὐτὸ τό χρονικὸ διάστημα δέν ἔχουμε καμιὰ πληροφορία γιὰ τήν τύχη τῆς συμφωνίας παροχῆς στρατιωτικῆς βοήθειας. Μᾶς διαφωτίζει κάπως ἡ περσικὴ διπλωματικὴ ἀποστολὴ τοῦ 464. Ὁ μεγάλος βασιλέας κατήγο-

ροῦσε λίγο-πολύ τούς Βυζαντινούς ὅτι παραβίαζαν ὄρους προηγουμένων συνθηκῶν: ἐμπόδιζαν δηλαδή τίς ζωροαστρικές κοινότητες στήν ἀσκηση τῶν θρησκευτικῶν τους καθηκόντων, δέχονταν φυγάδες ἀπό τό περσικό κράτος καί δέν φρόντιζαν καθόλου γιά τήν ὀχύρωση τῶν Κασπίων Πυλῶν. Ἀπό τόν ἴδιο ἱστορικό, τόν Πρίσκο, πού μᾶς ἔσωσε αὐτή τήν πληροφορία, μαθαίνουμε ὅτι οἱ Πέρσες "πολλάκις" εἶχαν διατυπώσει τίς ἴδιες κατηγορίες. Ἔτσι μπορούμε νά ὑποθέσουμε μέ μεγάλη πιθανότητα, ὅτι ἡ συμφωνία τηρήθηκε γιά ἐλάχιστο χρονικό διάστημα, ὅσο δηλαδή ἦταν πρόσφατος ὁ ἀπόηχος ἀπό τίς οὐννικές εἰσβολές. Ἀργότερα οἱ Βυζαντινοί, ὑποχρεωμένοι ἀφ' ἑνός μὲν νά καλύψουν τά ἔξοδα τῆς ἐκστρατείας τους ἐναντίον τῶν Βανδάλων στήν Ἀφρική, ἀφ' ἑτέρου δέ νά καταβάλλουν ἕνα ποσό χρημάτων στούς Οὐννούς τοῦ Ρούα καί κατόπι στόν Ἀτίλλα, παραμέλησαν τήν ὑποχρέωσή τους ἀπέναντι στούς Πέρσες. Ἡ ἐξέλιξη τῆς κατάστασης δείχνει, ὅτι ἡ συμφωνία τυπικά ἦταν πάντα σέ ἰσχύ, δίνοντας ἔτσι τό δικαίωμα στούς Πέρσες νά ἀπαιτοῦν τήν ἐφαρμογή τῆς ἀνάλογα μέ τίς ἐκάστοτε ἀνάγκες τους. Φαίνεται πῶς οἱ ὄροι αὐτῆς τῆς συμφωνίας ἄφηναν πολλά περιθώρια γιά ἀμφισβητήσεις καί ἐπιδέχονταν διάφορες ἐρμηνεῖες, ἀλλιῶς δέν ἐξηγεῖται ἡ ἐπιμονή τῶν Περσῶν νά ἐπανέρχονται διαρκῶς στό ἴδιο θέμα.

Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Καβάδη τό οἰκονομικό αὐτό ζήτημα ἀποκτᾶ ὅλο καί μεγαλύτερη βαρύτητα στίς σχέσεις τῶν δύο κρατῶν καί τά διπλωματικά μέσα δέν ἐπαρκοῦν πλέον γιά νά λύσουν τό πρόβλημα. Ἔτσι ὁ μέγας βασιλέας ἀρχισε πόλεμο κατά τῶν Βυζαντινῶν γιά νά τούς ἀναγκάσει νά τοῦ καταβάλουν τά χρήματα, πού εἶχε ζητήσει ἀπό τόν Ἀναστάσιο Α', στηριζόμενος στή συμφωνία γιά τίς Κάσπιες Πύλες, ἐνῶ τό ἐπίσημο Βυζαντινό κράτος δήλωνε μέσω τοῦ Προκοπίου, ὅτι ἡ περσική ἐπίθεση ἔγινε "ἐξ αἰτίας οὐδεμιᾶς".

Ἡ μὴ τήρηση ἀπό τοῦς Βυζαντινοῦς τῆς συμφωνίας γιά τήν ὀχύρωση τῶν Κασπίων Πυλῶν ἀποτελέσει ἕνα ἀπό τά βασικότερα σημεῖα τῶν διαπραγματεύσεων γιά τήν εἰρήνη τοῦ 532. Ἡ τελική λύση φάνηκε ὅτι βρέθηκε μέ τή συνθήκη εἰρήνης τοῦ 562, στήν ὁποία καθοριζόταν ὅτι οἱ Πέρσες θά ἔπρεπε νά μὴν ἀφήνουν Οὐννούς ἢ Ἀλανούς ἢ ἄλλα φύλα νά περνοῦν ἀπό τίς διαβάσεις τοῦ Καυκάσου, χωρίς παράλληλα νά ἀναφέρεται ὅτι οἱ Βυζαντινοί θά εἶχαν τήν ὑποχρέωσή νά τοῦς καταβάλλουν κάποιο ποσό γιά τόν σκοπό αὐτό. Φαίνεται ὅτι ἡ ὑποχρέωση αὐτή συμπεριελήφθη στήν ἐτήσια πολεμική ἀ-

ποζημίωση πού θά κατέβαλαν οί Βυζαντινοί στους Πέρσες τά επόμενα πενήντα χρόνια.

Από τήν έρευνά μου προκύπτει ότι καί κατά τή διάρκεια του Ε' αιώνα οί σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου καί Περσίας ήταν σχέσεις ίσοτιμίας, ^{πού} βασιζονταν στον αμοιβαίο σεβασμό τής κρατικής τους κυριαρχίας. Οί παράγοντες πού επέβαλαν τή διαμόρφωση καί τή διατήρηση τών ιδιόμορφων, σέ σχέση μέ τους άλλους λαούς, σχέσεων ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες πρέπει νά αναζητηθοῦν κύρια στην επίγνωση τής ισχύος τής άλλης πλευράς, στην έλλειψη επεκτατικῶν τάσεων καί στην ὑπαρξη επικίνδυνων έχθρῶν, πού καθιστοῦσε असύμφορη μιá εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ τῶν δύο δυνάμεων. Ἡ πολιτική τῶν Βυζαντινῶν αυτοκρατόρων ἐκείνης τής περιόδου, πού ἔπαιρναν υπόψη τους γιά τή διαμόρφωσή της τους παραπάνω παράγοντες, δέν μπορεῖ παρά νά χαρακτηριστεῖ ὡς ρεαλιστική.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

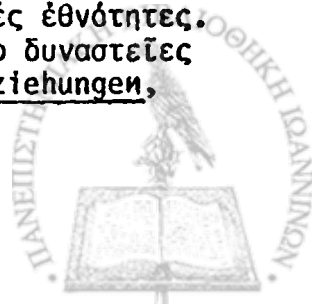
1. Güterbock, Byzanz und Persien X
2. Güterbock, Byzanz und Persien, σελ. 4: "Was Rom seiner einzigartigen Weltmachtstellung entsprechend dem schwächeren Partherreiche stets versagt hatte: die Anerkennung als einer ihm gleichberechtigten Grossmacht, dass musste dem kräftiger auftretenden Sasanidenreiche, wenn auch widerwillig, gewährt werden. Solange es bestand, war Persien für Rom die zweite durchaus ebenbürtige Weltmacht, und auch die Herrscher Irans haben die Gleichstellung des Römerreichs mit dem ihrigen nicht in Zweifel gezogen." Έδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι μετά την έρευνα του Κ.-Η. Ziegler, Beziehungen, δεν μπορούμε πιά να δεχτούμε τή θέση του Güterbock ότι ή Ρώμη ποτέ δεν άναγνώρισε ως ισότιμο τό παρθικό κράτος.
3. Helm, Untersuchungen.
4. Ziegler, Beziehungen.
5. Stallknecht, Untersuchungen.
6. Verosta, International Law.
7. Chrysos, Legal Relations.
- 8.-Barceló, Beziehungen.
9. Βλ. παραπάνω, σημ. 2.
10. Rubin, Justinian.
11. M.J. Higgins, International Relations at the Close of the sixth Century, The Catholic Historical Review 27 (1941), σελ. 279-315.
12. P.Goubert, Byzance avant l' Islam, τόμ. I-II, Paris 1951-.
13. Christensen, Iran.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Κεφάλαιο πρώτο

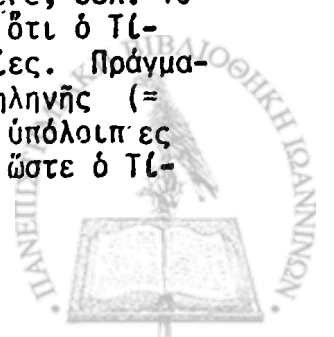
1. Ἡ οἰκογένεια καταγόταν ἀπὸ τὴν Περσίδα, τὸ Fārs τῶν ἀράβων γεωγράφων καὶ κοιτίδα τῶν ἀρχαίων Ἀχαιμενιδῶν. Ἡ χώρα ὀριζόταν βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὸ Hūstān, πρὸς βορρῆ ἀπὸ τὴν περιοχή τοῦ Isfahān, ἀνατολικά ἀπὸ τὸ Kirman καὶ δυτικά καὶ νοτιοδυτικά ἀπὸ τὸν Περσικὸ κόλπο, πρβλ. P.Schwarz, Iran im Mittelalter nach den arabischen Geographen, I, Leipzig 1896 (ἀνατ. Hildesheim /N. Ἰόρκη 1969) σελ. 2 κ.έ. Ἡ Περσίς χωριζόταν σὲ πέντε ἐπαρχίες καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Σελευκιδῶν εἶχε δικούς της ἡγεμόνες, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὸν πρῶτο αἰ. π.Χ. ἔφεραν τὸν τίτλο τοῦ βασιλέα (shāh). Στὶς ἀρχές τοῦ τρίτου μ.Χ. αἰ. ἡ ἐξασθένηση τῆς δυναστείας τῶν Ἀρσακιδῶν ἔχει τὸν ἀντίκτυπό της στὴ χώρα, ὅπου κυριαρχεῖ ἀναρχία. Φαίνεται ὅτι τότε σὲ κάθε σημαντικὴ πόλη ὑπῆρχε ἐγκατεστημένος καὶ ἓνας βασιλέας, πρβλ. Christensen, Iran, σελ. 85 κ.έ. Γενικά γιὰ τὴ δυναστεία τῶν Σασσανιδῶν καὶ τὴ σασσανιδικὴ αὐτοκρατορία βλ. G. Rawlinson, The seventh Great Oriental Monarchy or the Geography, History and Antiquities of the Sassanian or New Persian Empire, London 1876. Marquart, Erānsāhr. Christensen, Iran. Christensen - Ensslin, Sassanid Persia. βλ. ἐπίσης μίᾶ περιληπτικὴ παράθεση τῆς ἱστορίας τῶν σασσανιδῶν στὸ Nöldeke, Geschichte. Παρουσίαση τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τοῦ Christensen, Iran καὶ συζήτηση ὀρισμένων ἀποψέων τοῦ ἀπὸ τὸν E. Stein, Perse Sassanide, Le Muséon 53 (1940), σελ. 123-133.
2. Τὸ πληρέστερο γενεαλογικὸ δένδρο τοῦ Ἀρταξέρη σῶζεται στὸ ἀραβικὸ χρονικό τοῦ Tabarī, σελ. 1 κ.έ. Σύμφωνα μὲ τὸν Nöldeke, Tabarī, σελ. 2, σημ. 1, ἐπιχειρεῖται ἡ ἀναγωγή τῆς καταγωγῆς τῶν νέων ἡγεμόνων σὲ μυθικούς βασιλεῖς, μὲ σκοπὸ νὰ ἀποδειχτεῖ ὅτι ἦταν νόμιμοι κληρονόμοι τοῦ θρόνου. Νεώτερες πληροφορίες γιὰ τὴν ἀνοδο τῆς σασσανιδικῆς δυναστείας, μὲ βάση κυρίως τὸ ἀραβικὸ ἱστορικὸ ἔργο Nihāyat al-Ἰrab, δίνει ὁ G.Widengren, The Establishment of the Sassanian Dynasty in the Light of New Evidence, Atti del Conv. inter. sul tema: La Persia nel Medioevo (Roma, 31 Marzo - 5 Aprile 1970), [Acc. Naz. dei Lincei, Probl. att. di sc. e di cult., quad. 160] Roma 1971, σελ. 711-782. Ὁ Widengren, σελ. 743-744, καθορίζει ἀκόμα καὶ τὴν τοποθεσία, στὴν ὁποία ἐγινε ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη ἀνάμεσα στὸν Ἀρτάβανο Ε' καὶ τὸν Ἀρταξέρη, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 224. Πρόκειται γιὰ τὸ Gubīāyagān, μεταξὺ τοῦ Isfahān καὶ τοῦ Nihāwand.
3. Christensen-Ensslin, Sassanid Persia, σελ. 109.
4. Christensen, Iran, σελ. 95.
5. Christensen-Ensslin, Sassanid Persia, σελ. 127. Γιὰ τοὺς Ῥωμαίους οἱ Πάρθοι καὶ οἱ Πέρσες δὲν ἀποτελοῦσαν οὐσιαστικὰ διαφορετικὴς ἐθνότητες. Γι'αὐτοὺς οἱ Ἀρσακίδες καὶ οἱ Σασσανίδες δὲν ἦταν παρά δύο δυναστεῖες πού διαδέχτηκαν στὸ θρόνο ἢ μίᾶ τὴν ἄλλη πρβλ. Ziegler, Beziehungen, σελ. 150.

6. Ἡ συνθήκη τῆς Ράνδειας (63 μ.Χ.) προέβλεπε τὴ διακυβέρνηση τῆς Ἀρμενίας ἀπὸ ἕναν ἄρσακίδη βασιλέα, ὁ ὁποῖος ὅμως θά δεχόταν τὰ διάσημα τοῦ ἀξιωματοῦ του ἀπὸ τὸν ρωμαῖο αὐτοκράτορα. Πρβλ. Ziegler, Beziehungen, σελ. 72 κ.έ. Grousset, Arménie, σελ. 108 κ.έ. Toumanoff, Studies in Christian Caucasian History, Washington 1963, σελ. 76 Verosta, International Law, σελ. 544.
7. Christensen-Ensslin, Sassanid Persia, σελ. 127.
8. Στό ἴδιο.
9. Christensen-Ensslin, Sassanid Persia, σελ. 130.
10. Nöldeke, Geschichte, σελ. 73 καί σημ. 1, ὅπου παρ' ὅλα αὐτὰ ἐκφράζει τὴν ἐπιφύλαξή του γιὰ τὴν πληροφορία.
11. Christensen, Iran, σελ. 219.
12. Ζωναρᾶς, XII 19, 3 κ.έ.
13. Ζώσιμος, Γ 32, 4 : "...οὐδέ μετὰ ταύτην τὴν νίκην οἱ Πέρσαι παρεσπάσαντό τι τῶν ἡῶν Ῥωμαίοις υπηκόων γενενημένων, καὶ ταῦτα Φιλίππου διαδομένου τὴν ἀρχὴν καὶ εἰρήνην αἰσχίστην πρὸς Πέρσας θεμένου."
14. Ζώσιμος, A 19, 1 (=A XIX, 1 Paschoud).
15. W. Ensslin, Zu den Kriegen des sassaniden Scharur I, Sitzungsberichte d. Bayer. Ak. d. Wiss., phil. - hist. Kl., 1917, 5, München 1949, σελ. 96-97.
16. Πρόκειται γιὰ μιὰ τρίγλωσση ἐπιγραφή (γραμμένη σὲ δύο περσικὲς διαλέκτους καὶ στὰ ἑλληνικά), ποὺ ἀποριθμεῖ τίς ἐκστρατεῖες τοῦ Σαπῶρ Α' ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων. Ἀνακαλύφθηκε στὸ Naqsch-i-Rustam, κοντὰ στὴν Περσέπολη, πρβλ. Bengtson, Grundriss der römischen Geschichte, I: Republik und Kaiserzeit bis 284 n.Chr., München 1970, σελ. 385-86.
17. Πρβλ. Chrysoz, Legal Relations, σελ. 9. Ἄλλοιῶς ὁ Bengtson, ὁ.π., σελ. 385.
18. Christensen-Ensslin, Sassanid Persia, σελ. 131.
19. Πρβλ. Grousset, Arménie, σελ. 114.
20. Christensen-Ensslin, Sassanid Persia, 131 κέ.
21. Christensen-Ensslin, Sassanid Persia, σελ. 133 κ.έ. Christensen, Iran, σελ. 220.
22. Πέτρος Πατρ., ἀπόσπ. 9, σελ. 187 · Ζώσιμος, A 36, 1-2 (=A XXXVI, 1-2 Paschoud).
23. Πρβλ. Christensen, Iran, σελ. 220 · Christensen-Ensslin, Sassanid Persia, σελ. 135 κ.έ. Ἀκόμα πρβλ. Chrysoz, Legal Relations, σελ. 7 κ.έ., ὅπου ἀναλύεται τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῶν ἀγῶνων τοῦ Σαπῶρ Α' ἐναντίον τῆς Ῥώμης, μὲ βάση τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Naqsch-i-Rustam καὶ τῶν ἄλλων περιοχῶν καθὼς καὶ τὰ Res gestae divi Saporis.

24. Christensen, Iran, σελ. 227.
25. Grousset, Arménie, σελ. 115.
26. Ἐνῶ ἀντίθετα ἔχουμε πληροφορίες γιά διαπραγματεύσεις κατά τή βασιλεία τοῦ προκατόχου τοῦ Κάρου, Πρόβου: Probus XVII, 4, καί γιά μιá συνθήκη εἰρήνης: Probus XVIII, 1: "Facta igitur pace cum Persis ad Thracias rediit..." Πρβλ. Nöldeke, Geschichte, σελ. 96, ὁ ὁποῖος δέν ἀναφέρει τίποτα γιά μιá συνθήκη εἰρήνης μετά τόν θάνατο τοῦ Κάρου. Παρόμοια ὁ Bengtson, ᾠ.π., σελ. 387-88.
27. Πρβλ. U. Asche, Roms Weltherrschaftsidee und Aussenpolitik in der Spätantike im Spiegel der Panegyrici Latini [Habel's Dissertationsdrucke: Reihe Alte Gesichte, 16], Bonn 1983, σελ. 71.
28. Ziegler, Beziehungen, σελ. 144.
29. Πρβλ. Christensen, Iran, σελ. 228· Asche, ᾠ.π.
30. Πρβλ. Christensen, Iran, σελ. 231. Ἄλλοιῶς ὁ Nöldeke, Geschichte, σελ. 96, πού ὑποθέτει ὅτι ὁ Βαρὰμ Γ' ἦταν κάποιος ἀπό τούς γιούς τοῦ Ὁρμισδα Α'. Ὁμοια Tabarī, σελ. 436a. Στίς περσικές-ἀραβικές καί τίς ἀρμενικές πηγές, ὁ Βαρὰμ Γ' φέρεται ὡς γιός τοῦ Βαρὰμ Β': F. Justi, Iranisches Namenbuch, Marburg 1895, σελ. 419 (γενεαλογικό δένδρο τῶν Σασσανιδῶν). Ὁ Justi, ᾠ.π. σελ. 421, παραθέτει κι ἕνα δεύτερο γενεαλογικό δένδρο τῶν Σασσανιδῶν-σύμφωνα μέ τίς δυτικές πηγές-ἀκολουθώντας τό πρότυπο τοῦ Nöldeke, Tabarī, σελ. 436a.
31. Πρβλ. Nöldeke, Geschichte, σελ. 97· Christensen, Iran, σελ. 233· Ziegler, Beziehungen, σελ. 144 κ.έ.
32. Πέτρος Πατρ., ἀπόσπ. 3, σελ. 188.
33. Πέτρος Πατρ., ἀπόσπ. 4, σελ. 189.
34. Βλ. σελ. 78.
35. Γιά τή συνθήκη τοῦ 298 πρβλ. Chrysos, Legal Relations, σελ. 11-17, ὅπου εἶνεται ἰδιαίτερο βάρος στήν ἀπόδειξη τῆς ἰσοτιμίας ἀνάμεσα στόν ρωμαῖο αὐτοκράτορα-νικητή καί τόν μεγάλο βασιλέα-ἡττημένο, μέ βάση τήν εἰκονογραφία τῆς ἀψίδας τοῦ Γαλερίου στή Θεσσαλονίκη. Πρβλ. ἀκόμα Güterbock, Satrapien, σελ. 6. Ἡ θέση τοῦ ὄχυροῦ Ζίνθα δέν ἔχει ἐντοπιστεῖ μέ ἀκρίβεια: Adontz, Armenia, σελ. 176. Ὁ Rawlinson, ᾠ.π. σελ. 128, φαίνεται ὅτι δέν κατανόησε σωστά τό κείμενο τοῦ Πέτρου καί ἀναφέρει ὅτι ὁ Ναρσῆς ἐπεισε τόν Σικκόριο Πρόβο νά ἀποσύρει τόν τελευταῖο ὄρο, πού ἀφοροῦσε τή Νίσιβι.
36. Πρβλ. Chrysos Legal Relations, σελ. 12. Ὁ Chapot, Frontière, σελ. 10 κ.έ. ἐπισημαίνει ὅτι εἶναι λάθος τοῦ Πέτρου ὅταν ἀναφέρει ὅτι ὁ Τίγρις ἀποτέλεσε τό "ὄροθέσιον" ἀνάμεσα στίς δύο αὐτοκρατορίες. Πράγματι ἀπό τίς περιοχές πού ἀριθμεῖ μόνο ἕνα μέρος τῆς Ἰντηληνῆς (= Ἀγγιληνῆς) καί ἡ Σωφηνή κείνται δυτικά ἀπό τόν Τίγρι. Οἱ ὑπόλοιπες βρίσκονται στά βόρεια καί στά ἀνατολικά τοῦ ποταμοῦ, οὕτως ὥστε ὁ Τί-

γρις - αν εϋσταθοϋν οί πληροφορίες του Πέτρου - νά διαρρέει έδωξη τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και μάλιστα σέ ροϋ κάθετο σχεδόν πρός τά τότε σύνορα. Ἡ αντίσταση αϋτή του Πέτρου αἱρεται κατά κάποιον τρόπο, αν λάβουμε υπόψη μας ότι οί περιοχές αϋτές πέρα από τόν Τίγρι ποτέ δέν θεωρήθηκαν ότι ανήκαν οργανικά στήν αυτοκρατορία κι αντιμετώπιζονταν από τήν διοίκηση ως προκεχωρημένα άμυντικά φυλάκια, πρβλ. Güterbock, *Satrapien*, σελ. 7-8. Πηγαίνοντας άκόμα πλό πέρα μπορούμε νά θεωρήσουμε ότι οί Ρωμαῖοι δεσμευόντουσαν από τή συνθήκη νά προσαρτήσουν αϋτές τίσ περιοχές κι ότι τό καθεστώς πού διεἴπε τίσ σχέσεις τους, ἦταν αϋτό μιās "nominal suzerainty over some client Satrapies", B.H. Warmington, *Objectives and Strategy in the Persian War of Constantius II: Limes. Akten des XI Internationalen Limes - Kongresses, (Budapest 1977)*, σελ. 509-520, έδω σελ. 510.

37. Πρβλ. Güterbock, *Satrapien*, σελ. 6.
38. Barceló, *Beziehungen*, σελ. 74.
39. Πρβλ. Tabarī σελ. 52 κ.έ. Ἐπίσης Nöldeke, *Geschichte*, σελ. 97 και Christensen, *Iran*, σελ. 233 κ.έ.
40. Πρβλ. Tabarī, σελ. 56. Christensen *Iran*, σελ. 235.
41. Ὁ πρῶτος χριστιανός βασιλεύς τής Ἀρμενίας ἦταν ὁ Τιριδάτης Γ'. Οί ἀρμενικές πηγές παραδίνουν ὅτι προσηλυτίστηκε στόν χριστιανισμό από τόν ἀπόστολο τής νέας θρησκείας στήν Ἀρμενία, τόν Ἅγιον Γρηγόριο τόν Φωτιστή. Ὡς ἐπίσημη χρονολογία μεταστροφῆς τής χώρας στό χριστιανισμό θεωρεῖται τό ἔτος 301, ἢ κατά τούς ὑπολογισμούς του Ν. Adontz τό 288, πρβλ. Grousset, *Arménie*, σελ. 121 κ.έ., έδω 122.
42. Βλ. παρακάτω, σελ. 45.
43. Πρβλ. Nöldeke, *Geschichte*, σελ. 98, Christensen, *Iran*, σελ. 266.
44. Πρβλ. Christensen, *Iran*, σελ. 236. Ἐποόκειτο γιά μιá άκόμα φορά γιά τόν συνηθισμένο άγώνα τῶν βασιλέων τής Ἀρμενίας έναντίον τής φεουδαλικῆς ἀριστοκρατίας τής χώρας, πρβλ. Grousset, *Arménie*, σελ. 133. Ἀκόμα Barceló, *Beziehungen*, σελ. 78 κ.έ.
45. Barceló, *Beziehungen*, σελ. 74-75.
46. Πρβλ. Barceló, *Beziehungen*, σελ. 80 κ.έ., ὅπου γίνεται λεπτομερής αναφορά στά διπλωματικά μέτρα πού πῆρε ὁ Κωνσταντῖος Β' γιά νά ενισχύσει τή θέση του στήν ἀνατολή. Πρβλ. ἐπίσης Warmington, ὁ.π., γιά μιá ἀνάλυση τής άμυντικῆς στρατηγικῆς του Κωνσταντίου Β' στόν πόλεμο έναντίον του Σαπῶρ. Ὁ Warmington ἀνασκευάζει τήν ἀρνητική εἰκόνα πού εἶχαν δημιουργήσει γιά τόν Κωνσταντίο οί φιλικές πρός τόν Ἰουλιανό πηγές. Στό ἴδιο περίπου πνεῦμα κι ὁ Β. Stallknecht, *Untersuchungen zur römischen Aussenpolitik in der Spätantike, 306-395 n. Chr.*, [Habelts Dissertationsdrucke. Reihe Alte Geschichte, 7], Bonn 1969, σελ. 44 και 48: "Der Vorwurf der Feigheit, den Ammian ihm gemacht hat (XX 6,7,15) trifft ihn sicher zu Unrecht."
47. Πρβλ. Marquart, *Ērānšāhr*, σελ. 50. Kiessling, *Hunni*, *RE VIII*₂(1913), σελ. 2583.

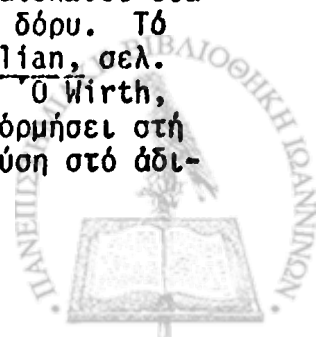
48. Πρβλ. Christensen , Iran, σελ. 236. Ἡ μοναδική πηγή γιὰ τὰ γεγονότα αὐτά εἶναι ὁ Amm. Marc., XIV, 3,1· XV, 13,4· XVII , 5,1.
49. Amm. Marc., XV, 13,4: "...Persici duces...per praedatorios globos nostra vexabant, nunc Armenian alicuotiens Mesopotamian confidentius incursantes..." Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀμμιανὸς θεωρεῖ τὴν Ἀρμενία ὡς ἀνήκουσα στὰ "nostra" ἐδάφη. Εἶναι πιθανό ὅτι ἐδῶ ἐννοοῦνται οἱ πέρα ἀπὸ τὸν Τίγρι περιοχές, πού ἀνήκαν ἐν μέρει στὴν Ἀρμενία κι εἶχαν περιέλθει στοὺς Ρωμαίους τὸ 298. Δέν πρέπει ἄλλωστε νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Σαπῶρ ἦταν νὰ ξανακατακτήσει αὐτά τὰ ἐδάφη.
50. Τὸ πραγματικὸ τοῦ ὄνομα ἦταν Στρατήγιος, τὸ Μουσωνιανὸς παρωνύμιο πού τοῦ δόθηκε ἀπὸ τὸν Μ. Κωνσταντῖνο, πρβλ. P L R E I, λῆμμα Strategius Mussonianus, σελ. 611. Ἀκόμα πρβλ. A.Piganiol, L'empire Chretien [Collection hier], Παρίσι 1972, σελ. 31.
51. Ἔτσι ὁ Amm. Marc., XVI, 9, 2-4. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε ὑπ'ὄψη τοῦ αὐτὸς τίς ἐνέργειες, πρβλ. Stallknecht, ὁ.π. σελ. 46. Εἶχε ὅμως μεθοδεύσει τὴν κατάστασιν κατὰ τέτοιο τρόπο ὥστε, ἂν ὑπῆρχε λόγος, νὰ μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ ὅτι εἶχε γνώση τοῦ γεγονότος, πρβλ. Warrington, ὁ.π., σελ. 515.
52. Amm. Marc., XVI, 9,4.
53. Πρβλ. J. Straub, Die Sasaniden als Aemuli Imperii in Urteil des Ammianus Marcellinus, Akten des Byzantinischen Symposiums im Rahmen der Eirene-Tagung, Prag 1982 (ὑπὸ ἐκτύπων) Ἀσχε, ὁ.π., σελ. 74 κ.έ.
54. Amm. Marc., XVII , 5,1.
55. Amm. Marc., XVII , 5, 3-8. Πρβλ. Christensen Iran, σελ. 236· Barceló, Beziehungen, σελ. 90.
56. Amm. Marc., XVII , 5,3: "Rex regum Sapor, particeps siderum, frater Solis et Lunae, Constantio Caesari fratri meo salutem plurimam dico." Πρβλ. Μαλάσας, 449, 19-20; "Κωάδης βασιλεὺς βασιλευόντων, ἡλίου ἀνατολῆς φλαβίῳ Ἰουστινιανῶ Καίσαρι σελήνης δύσεως." Πρβλ. Helm, Untersuchungen, σελ. 385, σημ. 3, ὅπου παρατίθενται ἀνάλογα χωρία ἔτισης Chrysos, The Title βασιλεὺς in Early Byzantine International Relations, D.O.P 32 (1970), σελ. 29-75, ἐδῶ σελ. 35. Ἐλπίζουμε ὅτι μέσα στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ἐργασίας θὰ μπορέσουμε νὰ ἀποδείξουμε ὅτι τὸ σχετικὸ σχόλιο τοῦ Helm, Untersuchungen, σελ. 385: "Das Wort "Bruder" berechtigt nicht zu dem Schluss, der Kaiser habe dem Perserkönig eine Gleichheit in der Weltmachtstellung zugebilligt" δέν ἰσχύει οὔτε καὶ γιὰ τὸ χρονικὸ διάστημα πού ἐξετάζουμε, ὅπως ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι μιὰ τέτοια ἀπόψη δέν ἰσχύει οὔτε καὶ γιὰ τίς προηγούμενες ἐποχές, πρβλ. γενικά Ziegler, Beziehungen Chrysos, Legal Relations. Ἐπίσης Verosta, International Law, σελ. 524. Γιὰ τὴν ἰσοτιμία τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων μετὰ τοὺς σασσανίδες μεγάλους βασιλεῖς ἔχει κάνει ἤδη λόγο στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας ὁ Güterbock, Byzanz und Persien, σελ. 6 κ.έ., ὅπου καὶ παραπέμπει στὴν παραδιδόμενη ἀπὸ τίς πηγές ἀλληλογραφία ἀνάμεσα στοὺς δύο ἡγεμόνες.
57. Βλ. σημ. 49.

58. Amm. Marc., XVII, 5, 10-14. Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ὄρου "ἀδελφός" (XVII, 5, 10 "victor terra marique Constantius, semper Augustus, fratri meo Saporī regi salutem plurimam dico.") ἀπό τήν αὐτοκρατορική γραμματεία δέν σημαίνει ὅτι κάποτε ἡ χρήση του εἶχε θεσμοθετηθεῖ, ἀλλά ὅτι ἦταν ὄρος τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας γιά τήν ἀπεικόνιση τῆς ἀμοιβαίας ἀναγνώρισης τῆς κρατικῆς κυριαρχίας τοῦ ἄλλου. Πρβλ. τήν ἀνάλυση τῶν διαφόρων σχετικῶν θεωριῶν στό Chrysos, Legal Relations, σελ. 17 κ.έ.
59. Amm. Marc., XVII, 5, 15.
60. Amm. Marc., XVII, 14, 1. Γιά τήν amicitia βλ. πρόσφατα Asche, ὁ.π. σελ. 65 κ.έ, πού ἐξετάζει τόν ὄρο μόνο ἀπό τήν σκοπιὰ τῶν ρωμαίων πανηγυριστῶν καί καταλήγει στό συμπέρασμα: "Amicitia deutet in jedem Fall auf den von Persien angestrebten Friedensvertrag hin. Dieses Bemühen um freundschaftlich-nachbarliche Beziehungen darf schon als Erweiterung der römischen Machtsphäre angesehen werden. Wer sich, so lautet die Argumentation, aus der schwächeren Position heraus an Rom wendet, um sich vielleicht sogar vertraglich zu binden, liefert sich unweigerlich der Herrschaft des Kaisers aus.", Asche, ὁ.π., σελ. 73. Ἡ ἀπόψη αὕτη δείχνει τή μεγάλη ἀπόσταση πού χωρίζει τήν κρατική προπαγάνδα ἀπό τήν πολιτική πραγματικότητα καί τόν συσχετισμό τῶν δυνάμεων. Στήν δική μας περίπτωση εἶναι ὁ Κωνσταντῖος αὐτός πού προτείνει ἕνα foedus amicitiae σέ ἐποχή πού ἡ ἀμυντική του τακτική ἔχει ἀποδώσει καρπούς, πρβλ. Barceló, Beziehungen, σελ. 88. Θά πρέπει λοιπόν, σέ σχέση τουλάχιστον μέ τήν Περσία, νά ἀποδώσουμε στόν ὄρο τήν πραγματική του διάσταση: Ἡ amicitia, πού προτείνει ὁ Κωνσταντῖος προϋποθέτει τήν ἰσοτιμία τῶν δύο ἀντιπάλων καί τή δημιουργία καλῶν σχέσεων χωρίς ὅμως νά ὑπάρξει ἀλλαγὴ τοῦ ἐδαφικοῦ status quo. Ὁ Ziegler, Beziehungen σελ. 146, ἀναφέρει μάλιστα ρητά ὅτι ἀκόμα καί σέ ἐποχές ἐμπόλεμης κατάστασης κανεῖς ἀπό τούς δύο ἀντιπάλους δέν διανοήθηκε νά ἀμφισβητήσει τήν ἰσοτιμία τοῦ ἄλλου. Ὁ Verosta, International Law, σελ. 501, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, γράφει ὅτι ἡ Ρώμη συνῆπτε συνθήκες φιλίας ἢ οὐδετερότητας (amicitia) καί συμμαχίας (foedus) μέ ἰσότιμους ἀντιπάλους. Χωρίς ὅμως νά τό δηλώνει ρητά, σέ ἄλλο σημεῖο (σελ. 510), διαχωρίζει τή σχέση amicitiae ἀνάμεσα στή Ρώμη καί τήν Περσία, ὅπου ἡ amicitia χαρακτηρίζεται ὡς "relations on a basis of equality, non-intervention in the internal affairs of the other power, neutrality in the case of hostilities or wars of one power with other states..." καί τήν amicitia ἀνάμεσα στή Ρώμη καί τὰ πελατικά κράτη, τὰ ὁποῖα μέ τήν συνθήκη "had ceded...only a small portion of its sovereignty and autonomy to Rome as the protective state or paramount power" (σελ. 527). Πρβλ. Barceló, Beziehungen, σελ. 158 κ.έ.
61. Amm. Marc., XVII, 14, 2
62. Amm. Marc., XVII, 14, 3
63. Amm. Marc., XVII, 14, 1
64. Amm. Marc., XIX, 8
65. Amm. Marc., XXI, 15,3

66. Γεγονός πού έπηρέασε άρνητικά τή διαμόρφωση τής πολιτικής του Κωνσταντίου στην Άνατολή, Barceló, Beziehungen, σελ. 95. Για τήν άναγόρευση του Ίουλιανού βλ. Amm. Marc., XX, 4, 17-18.— Άπό τήν πλούσια νεώτερη βιβλιογραφία για τόν Ίουλιανό σημειώνω τά πιο πρόσφατα έργα: C. Head, The Emperor Julian, Boston 1976, R. Browning, The Emperor Julian, London 1977, G.W. Bowersock, Julian the Apostate, London 1978, R. Klein (έκδ.), Julian Apostata [Wege der Forschung, 509], Darmstadt 1978. Για ειδική βιβλιογραφία, πού δέν θά αναφέρουμε στη συνέχεια, βλ. Barceló, Beziehungen.
67. Amm. Marc., XXII, 12, 2: "Urebatur autem bellandi gemino desiderio, primo quod impatiens otii, Tituos somniabat et proelia, dein quod in aetatis flore primaevio, objectus efferatarum gentium armis, recalentibus etiam tum reorum precibus et regalium, qui vinci magis posse quam supplices manus tendere credebantur, ornamentis illustrium gloriarum inserere Parthici cognomentum ardebat."
68. O. Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, τόμ. I-VI, Stuttgart 1966 (= 1922) Stein, Histoire I, σελ. 169.
69. Amm. Marc., XXIII, 5, 16-23.
70. Πρβλ. F. Russel, The Just War in the Middle Ages, Cambridge 1977, είσαγωγή.
71. Amm. Marc., XXIII, 5, 16: "...contionari disposui, dictorus ratione multiplici, non nunc primitus (ut maledici mussitant) Romanos penetrasse regna Persidis."
72. Amm. Marc., XXIII, 5, 19: "Abolenda nobis natio molustissima, cuius in gladiis nondum nostrae propinquitatis exaruit cruor."
73. Amm. Marc., XXIII, 5, 18: "...ut medeamur praeteritis, et roborata huius lateris securitate re publica,..."
74. Πρβλ. Chrysos, Legal Relations, σελ. 22· Barceló, Beziehungen, σελ. 98.
75. Ό Wirth, Julians Perserkrieg. Kriterien einer Katastrophe: Julian Apostata, Darmstadt 1978, σελ. 455-507, έδώ σελ. 486, πιστεύει ότι ή πράξη αυτή δέν δικαιολογεΐται από λόγους στρατηγικής, αλλά αίτία είχε τήν άπογοήτευση του Ίουλιανού κι άποσκοπούσε νά έμψυτεύσει στό στρατό του τό θάρρος τής άπελπισίας. Για τήν στρατηγική του Ίουλιανού βλ. Barceló, Beziehungen, σελ. 101 καί τό άρθρο του W.E. Kaegi Jr., Constantius and Julians Strategies of Strategic Surprise against the Persians, Athenaeum 69 (1981), σελ. 209-213. Επίσης R.T. Ridley, Notes on Julian's Persian Expedition (363), Historia 22 (1973), σελ. 317-330.
76. Για τόν τραυματισμό καί τόν θάνατο του Ίουλιανού έχουν διατυπωθεΐ διάφορες έκδοχές, σχετικά μέ τό ποιός έκτόξευσε τό θανατηφόρο δόρυ. Τό πρόβλημα συζητά σέ κάποιο μήκος ό Browning, The Emperor Julian, σελ. 213-215. Πρβλ. άκόμα Chrysos, Legal Relations, σελ. 23-24. Ό Wirth, ό.π., σελ. 490, θέλει νά δεί στην πράξη του Ίουλιανού νά όρμήσει στη μάχη χωρίς θώρακα ένα άπνενοημένο διάβημα, πού θά έδινε λύση στό άδιέξοδό του.

77. P. L. R. E. I, λήμμα Saturninius Secundus Salutius 3, σελ. 814.
78. Amm. Marc., XXV, 5, 4.
79. Amm. Marc., XXV, 5, 5-6.
80. Amm. Marc., XXIII, 2, 1 καί XXV, 6,9-10. Πρβλ. Barceló, Beziehungen, σελ. 101.
81. Amm. Marc., XXV, 7,5 ' Ζώσιμος, Γ 31,1.
82. Συγκεκριμένα τόν Προκόπιο, πρβλ. P. L. R. E. I, λήμμα Procopius 4, σελ. 742, συγγενή του 'Ιουλιανού, στόν όποιο, σύμφωνα μέ τόν Amm. Marc., XXVI, 6, 2-3 καί τόν Ζώσιμο, Δ. 4,2 (όχι πολύ σαφής ένδειξη), ό 'Ιουλιανός είχε ύποσχεθεϊ τό αυτοκρατορικό άξίωμα μετά τόν θάνατό του.
83. Πρβλ. P. L. R. E. I, λήμμα Flavius Arintheus, σελ. 102.
84. Amm. Marc., XXV, 7,7 ' Ζώσιμος, Γ 31, 1. 'Εδω πρέπει νά σημειωθεϊ καί τό άσπτηρό σχόλιο του Amm. Marc., XXV, 7,8, ότι, άν ό αυτοκράτορας είχε έπωφεληθεϊ από τίς τέσσερεις ήμέρες τών διαπραγματεύσεων για νά ύποχωρήσει,θά είχε φτάσει στην Κορδοουνή, περιοχή πύ (άπό τό 298) άνήκε στους Ρωμαίους.
85. Amm. Marc., XXV, 7,9: "Petehat autem rex obstinatus, ut ipse aiebat, sua dudum a Maximiliano erepta..."
86. Amm. Marc., XXV, 7,9-10: "... ut docebat autem negotium, pro redemptione nostra quinque regiones Transiagritanas: Arzanenam et Moxoenam et Zabdicenam, itidemque Rehinenam et Corduenam cum castellis quindecim, et Nisibin et Singaram et Castra Maurorum, munimentum perquam opportunum." Πρβλ. Güterbock, Satrapien, σελ. 10. Για τή διαίτηση τής περιοχής Güterbock, Satrapien, σελ. 29 κ.έ. Πρβλ. επίσης τό σχετικό κεφάλαιο του Adontz, Armenia, σελ. 25 κ.έ. Πολύ σύντομα Chrysos, The Title Βασιλεύς in Early Byzantine International Relations, D O P 32 (1978), σελ. 29-79, έδω σελ. 46.
87. Amm. Marc., XXV, 7, 11. 'Ο Verosta, International Law, σελ. 551 κ.έ., βλέπει σ' αυτό τόν όρο νά παρουσιάζεται, για πρώτη φορά στην ιστορία του διεθνούς δημοσίου δικαίου, τό δικαίωμα τών πολιτών ενός κράτους, σέ περίπτωση παραχώρησης ενός τμήματος τής έπικρατείας του, στό όποιο αυτοί κατοικούν, σέ άλλο κράτος, νά επιλέξουν άν θά παραμείνουν σέ αυτό ή άν θά τό έγκαταλείψουν. Πρβλ. Ζώσιμος, Γ 31,1: "...ένίνοντο μέν τριακοντούτεϊς σπονδαί, συνεδόκει δέ 'Ρωμαίους του τε Ζαβδικηνων εθνους εκστειναι τας Περσαιε, επι δε Κορδοουνων και Ρημηνων και Ζαληνων τε προς τουτοις και επι πασιν των περι αυτα φρουριων, οντων τον αριθμον πεντεκαίδεκα, μετα των οικητόρων και κτημάτων και ζων και πάσης αποσκευής, Νισιβιν δε παραδουναι διχα των ενοικούντων εδοκειναρ τουτους, ενθα αν οδεσειε Ρωμαίοις, μετοικισθηναι."
88. Amm. Marc., XXV, 7, 12.
89. Πρβλ. Chrysos, Legal Relations, σελ. 33' Barceló, Beziehungen, σελ. 102'

Stein, Histoire I, σελ. 171 *Verosta, International Law, σελ. 553.

90. Ann. Marc., XXV, 7, 13* Ζώσιμος, Γ 31,2.
91. Πρβλ. Chrysos, Legal Relations, σελ. 29 καί σημ. 3.
92. Βλ. παραπάνω, σημ.36.
93. Βλ. παραπάνω σελ.33 καί σημ.34.
94. Ann. Marc., XXV, 9,2* Ζώσιμος Γ 33, 2,3. Πρβλ. Chrysos Legal Relations, σελ. 28. Από τό άραβικό χρονικό του Tabarī έχουμε τήν πληροφορία ότι ο Σαπώρ έγκατέστησε στη Νίσιβι, μετά τήν μετοικεσία των κατοίκων της, 12.000 ανθρώπους από τις κεντρικές έπαρχίες της περσικής αυτοκρατορίας, πρβλ. Tabarī, σελ. 63 καί σημ. 1.
95. Πρβλ. N. Baynes, Rome and Armenia in the Fourth Century, The English Historical Review 25 (1910), σελ. 625-643, έδω σελ. 634-35.
96. Chrysos, Legal Relations.
97. Ann. Marc., XXV, 10, 12-13* Ζώσιμος, Γ 35, 3.
98. Ann. Marc., XXVII, 12, 1 καί XXVI, 4,6.
99. Πρβλ. Chrysos, Legal Relations, σελ. 34.
100. Chrysos, Legal Relations, σελ. 36* Verosta, International Law, σελ. 554.
101. Ann. Marc., XXX, 2,4.
102. Ann. Marc., XXVII, 12, 9-10. Πρβλ. Stein, Histoire I, σελ. 187* Grousset, Arménie, σελ. 143-44. Chrysos, Legal Relations, σελ. 34.
103. Αυτό παραβίαζε τό νόημα, όχι όμως καί τό γράμμα της συνθήκης: Chrysos, Legal Relations, σελ. 35.
104. Ann. Marc., XXVII, 12, 11.
105. Ann. Marc., XXVII, 12, 13.
106. Ann. Marc., XXVII, 12, 14.
107. Πρβλ. Chrysos, Legal Relations, σελ. 35* Stein, Histoire I, σελ. 187.
108. Για τις αιτίες που οδήγησαν στη δολοφονία του Πάπα πρβλ. Ann. Marc., XXX, 1, 1-4. Πρβλ. επίσης Grousset, Arménie, σελ. 149 κ.έ. Stein, Histoire I, σελ. 187. Η περιγραφή της δολοφονίας: Ann. Marc., XXX, 1, 19-21.
109. Grousset, Arménie, σελ. 152.
110. Ann. Marc., XXX, 2, 7-8.

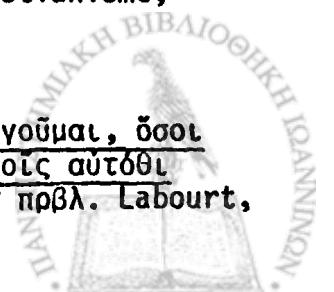

111. Amm. Marc., XXX, 2,2 : "Arrace legato ad principem misso, perpetuam aerumnarum causam deserī penitus suadebat Armeniam." Για τή διορθωση του deserī τῶν χειρογράφων σέ deserī πρβλ. Chrysos, Legal Relations, σελ. 37 κ.έ., ὅπου ἐκτίθενται καί τά ἐπιχειρήματα πού ὀδηγοῦν στήν ἀπόρριψη αὐτῆς τῆς διορθώσεως.
112. Amm. Marc., XXX , 2,3
113. Πρβλ. P. L. R. E I, λῆμμα Victor 4, σελ. 957.
114. Amm. Marc., XXXI , 7,1: "Haec ex Thracis magno maerore accepta Valentem principem in sollicitudines varias distraxerunt. Et confestim Victore magistro equitum misso ad Persas, ut super Armeniae statu pro captu rerum componeret impendentium,..."
115. Πρβλ. Güterbock, Satrapien, σελ. 12 κ.έ.. Για τά γεωγραφικά της ὄρια πρβλ. πάλι Güterbock, Satrapien, σελ. 20 κ.έ. Ἐπίσης, Adontz, Armenia, σελ. 39 κ.έ. Για τόν καθορισμό τῆς χρονολογίας τοῦ διαμελισμοῦ τῆς Ἀρμενίας ἔχουν ὑπάρξει διάφορες ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες συνοψίζονται ἀπό τόν Chrysos, Legal Relations, σελ. 41 κ.έ.
116. Güterbock, Satrapien, σελ. 12-13 Chrysos, Legal Relations, σελ. 42-43.
117. Güterbock, Satrapien, σελ. 21.
118. Güterbock, Satrapien, σελ. 21 Chrysos, Legal Relations, σελ. 43.
119. Güterbock, Satrapien, σελ. 22.
120. Güterbock, Satrapien, σελ. 22 . Για τόν Comes Armeniae βλ. Güterbock, Satrapien, σελ. 26 κ.έ. Adontz, Armenia, σελ. 93 κ.έ. Για τό νομικό status τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας, πρβλ. Adontz, Armenia, σελ. 85 κ.έ.
121. Πρβλ. CJ , I, XXIX, 5. Μέ τόν νόμο αὐτό καταργεῖται τό ἀξίωμα τοῦ comes Armeniae καί ἡ χώρα ὑπάγεται στή δικαιοδοσία τοῦ magister militum τῆς Ἀρμενίας, τοῦ Πολεμνικακοῦ Πόντου καί τῶν "ἔθνῶν". Βλ. γενικά Adontz, Armenia, σελ. 103, κ.έ. Güterbock, Satrapien, σελ. 41 κ.έ. Μέ τήν Νεαρά XXXI τῆς 18ης Μαρτίου 536 δημιουργοῦνται τέσσερις ἐπαρχίες, πού φέρουν καί οἱ τέσσερις τό ὄνομα "Ἀρμενία", πρβλ. Adontz, Armenia, σελ. 136 κ.έ. Güterbock, Satrapien, σελ. 44. Εἰδικά ἡ Μεγάλη Ἀρμενία ἀναφέρεται ἤδη ὡς ἐπαρχία σέ σημείωση τῆς Νεαρᾶς VIII τοῦ 535, πρβλ. Güterbock, Satrapien, σελ. 42 Adontz, Armenia, σελ. 137.
122. Βλ. Chrysos, Legal Relations, σελ. 41.
123. Βλ. παρακάτω, σελ. 44.
124. Βλ. παρακάτω, σελ. 153, σημ. 59

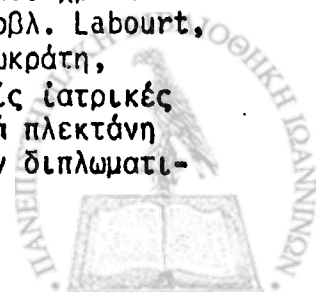

Κεφάλαιο δεύτερο

1. Bury, Later Roman Empire II, σελ. 1
2. Για τις ημερομηνίες ανόδου στο θρόνο και θανάτου τῶν περσῶν βασιλέων ἀκολουθῶ τὸν Christensen, Iran. Πρβλ. ἐπίσης Tabarī, σελ. 435.
3. Σωκράτης, VII, IH' - KA'.
4. Σωκράτης, VII, IH', ἀρχή: "Τοῦ δὴ βασιλέως Περσῶν Ἰσδιγέρδου, ὃς τοὺς ἐκεῖ Χριστιανούς οὐδαμῶς ἐδίωκε, τελευτήσαντος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βαραράνης ὄνομα, τὴν βασιλείαν διαδεξάμενος, καὶ ὑπὸ τῶν μάγων ἀναπεισθεὶς, χαλεπῶς τοὺς Χριστιανούς ἤλαυνε, τιμωρίας καὶ στρέβλας περσικὰς διαφόρους ἐπάγων αὐτοῖς. Πιεζόμενοι οὖν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης οἱ ἐν Πέρσῃ Χριστιανοί, προσφευγούσι Ῥωμαίοις, δεόμενοι μὴ παρορᾶν αὐτοὺς σθειρομένους".
5. Θεοδώρητος, Ἐκκλησ. Ἱστορ. IV, 38. Πρβλ. Labourt, Christianisme, σελ. 105 κ.έ. Christensen, Iran, σελ. 272. Ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄρμενικὴ ἐκδοχὴ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Abda καὶ τῶν συντρόφων του, πού στηρίζεται ἐξ ὀλοκλήρου στὴ διήγηση τοῦ Θεοδώρητου, πρβλ. P. Peters, Une Passion Arménienne, AnaBoll 28(1909), σελ. 399-415.
6. G. Hoffmann, Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer, übersetzt und durch Untersuchungen zur historischen Topographie erläutert, [Abhandl. für die Kunde des Morgenlandes, 7/3], Leipzig 1880 (ἀνατύπ. Liechtenstein 1966). Βλ. ἀκόμη τὸ ἄρθρο τοῦ P. Devos, Les martyrs persans à travers leurs actes syriaques, Atti del convegno sul tema: «a Persia e il mondo greco-romano (Roma II-4 Aprile 1965), [Acc. Naz. dei Lincei, Probl. att. di sc. e di cult., quad. 76, Roma 1966], σελ. 213-242, σχετικὰ μὲ τὴν ἀξία καὶ τὴν ἱστορικότητα αὐτῶν τῶν μαρτυρίων.
7. Labourt, Christianisme, σελ. 109.
8. Τὸ πιθανότερο εἶναι πῶς ἔπεσε θύμα συνομωσίας τῶν εὐγενῶν καὶ δολοφονήθηκε, βλ. Tabarī, σελ. 77, σημ. 1' Christensen, Iran, σελ. 273.
9. Βλ. Labourt, Christianisme, σελ. 105.
10. Βλ. Christensen, Iran, σελ. 270.
11. Περσικὰ bazaghār, πρβλ., Tabarī, σελ. 72 καὶ σημ. 4.
12. Πρβλ. Σωκράτης, VII, H': "μικρόν δέ ἐδέησε καὶ χριστιανίσαι αὐτόν... (Ἰσδιγέρδην)" Θεοφάνης, 82, 21: "...εἰς ἄκρον θεοσεβῆς γέγονεν, ὥστε ἐμελλε σχεδὸν βαπτίζεσθαι..." πολὺ εὐνοϊκὰ ἐκφράζονται γι' αὐτόν κι ἄλλοι βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ὅπως π.χ. ὁ Προκόπιος, Πόλεμοι, I, 2, 8: "... ὧν καὶ πρότερον ἐπὶ τρόπου μεγαλοφροσύνη διαβόητος ἐς τὰ μάλιστα, ἀρετὴν ἐπέδειξετο θάρρους τε πολλοῦ καὶ λόγου ἀξίαν." καὶ ὁ Ἀγαθίας, Δ 25, 7: "ὁ δὲ Ἰσδιγέρδης εἴκοσι πρὸς τῶ ἐνὶ βασιλευσῶς ἐνιαυτοῦς οὐδένα πάποτε κατὰ Ῥωμαίων ἤρατο πόλεμον οὐδὲ ἄλλο τι κατ' αὐτῶν ἀχαρὶ εἶδρασαν" ἀλλὰ μεμνήκεν ἐν αἰεὶ εὐνοῦς τε ὧν καὶ εἰρηναῖος...".
13. Πράξεις β' 9.
14. Πρβλ. van der Ploeg, Christianisme, σελ. 137' Labourt, Christianisme, σελ. 16.
15. Labourt, Christianisme, σελ. 17.
16. Σωζομενός, II 8, 2: "καὶ Περσῶν δέ χριστιανίσαι τὴν ἀρχὴν ἠγοῦμαι, ὅσοι προφάσει τῶν Ὁσσορηνῶν καὶ Ἀρμενίων ἐπιμιξίας, ὡς εἰκός, τοῖς αὐτόθι θείοις ἀνδράσιν ὠμίλησαν καὶ τῆς αὐτῶν ἀρετῆς ἐπειράθησαν." πρβλ. Labourt, Christianisme, σελ. 18.

17. Le Quien, Oriens Christianus II, Paris 1740, (άναν. Graz 1958), σν. 1078 καί 1101-1102.
18. Εϋσέβιος, Έκκλησ. Έστορ., II 1, 6-7' έπίσης I 13, 13 κ.έ.
19. Πρβλ. Christensen, Iran, σελ. 266.
20. Christensen, Iran, σελ. 116.
21. Christensen, Iran, σελ. 266-67.
22. Στόν διωγμό αυτό πού έγινε επί τής βασιλείας του Βαράμ Β' (276-293) μαρτύρησε καί μιά από τίς γυναίκες του, έλληνικής καταγωγής, πρβλ. S. Brock, A Martyr at the Sassanid Court under Vahram II: Candida. AnalBoll 96 (1978), σελ. 167-181, κυρίως σελ. 169, όπου έκφράζεται ή άποψη ότι ή Κανδίδα ή ίσως οί γονείς της άνηκαν στόν έλληνικό πληθυσμό πού αϊμαλώτισε καί μετέφερε στην Περσία ο Σαπώρ Α'.
23. Christensen, Iran, σελ. 267.
24. Christensen, Iran, σελ. 266' van der Ploeg, Christianisme, σελ. 141.
25. Εϋσέβιος, Βίος, IV, 13; "τούτους (τούς χριστιανούς) τοιναροϋν, έπειδή τοσοϋτος ει, σοί παρατίθεσαι, τούς αυτούς τούτους, οτι καί ευσεβεία επίσημος ει, ενχειρίζων τούτους άγάπα αρμοδίως τής σεαυτου φιλανθρωπίας..." Αν καί ολοκληρω τό εργο αυτό του Εϋσεβίου δεν είναι παρά ένας πανηγυρικός στόν αυτοκράτορα Κωνταντίνο, ή αυθεντικότητα των έγγραφων πού περιέχει θεωρείται δεδομένη, πρβλ. Altaner-Stuiber, Patrologie, Freiburg im Br. 1978, σελ. 220. Βλ. άκόμα Riganiol, L'empire chretien, σελ. 62. Παράλληλο χωρίο Σωζομενός, II 15,2 κ.έ.
26. Σωζομενός, II 9,1. Έ πραγματική αίτία ήταν ή άποτυχία του Σαπώρ νά καταλάβει τή Νίσιβι, πρβλ. van der Ploeg, Christianisme, σελ. 141.
27. Πρβλ. Christensen, Iran, σελ. 268' van der Ploeg, Christianisme, σελ. 142.
28. Βλ. Labourt, Christianisme, σελ. 91.
29. Λανθασμένα αποδίδεται από τον Le Quien, Oriens Christianus II, σν. 999, στόν Μαρουθά ο τίτλος του επισκόπου Μαρτυροπόλεως (Mairherquat). Όπως αποδεικνύει ο Honigsmann, Ostgrenze, σελ. 8, ή Μαρτυρόπολις τήν έποχή του Μαρουθά δεν είχε γίνει άκόμα έπισκοπή. Ό Μαρουθά στίς συριακές πηγές αναφέρεται ως έπίσκοπος Σωφινής, (Sōph), ή όποία συνέχισε νά υπάρχει ως έπισκοπή, παράλληλα μέ τήν έπισκοπή Μαρτυροπόλεως. Ό Σωκράτης, VI, ΙΕ' καί VII, Η' αναφέρει τον Μαρουθά ως "Μεσοποταμίας έπίσκοπον". Ό Μαρουθάς έλαβε μέρος στη σύνοδο τής Σίδης (353) καί από τον Φώτιο, Βιβλιοθήκη, κώδ. 52, αναφέρεται ως "Μαρουθας του Σουφωρηνων έθνους".
30. Είναι γνωστές δύο τουλάχιστον άποστολές του Μαρουθά στην περσική αυλή. Η πρώτη κίθανόν έγινε μέ τήν ευκαιρία τής άνόδου στο θρόνο του Ίσδιγέρδη καί τής έκλογής του Ίστιάκ ως έπισκόπου Σελεύκειας-Κτησιφώντος τό 399, ή δεύτερη τό 408 για τήν άναγγελία τής άνόδου του Θεοδοσίου Β' στο θρόνο. Η παραμονή του τότε παρατάθηκε για τρία περίπου χρόνια καί συνδέθηκε μέ τήν ειρήνευση τής έκκλησίας τής Περσίας, πρβλ. Labourt, Christianisme, σελ. 88, σημ. 5 καί σελ. 89. Σύμφωνα μέ τον Σωκράτη, VII, Η' οί καλές του σχέσεις μέ τον Ίσδιγέρδη όφείλονταν στίς ιατρικές του ικανότητες καί στο ότι αποκάλυψε στόν μεγάλο βασιλέα μιά πλεκτάνη των μάγων εις βάρος του τελευταίου.— Οί κληρικοί αναλάμβαναν διπλωματι-

κές αποστολές μόνο σέ εξαιρετικές περιπτώσεις, βλ. Helm, *Untersuchungen*, σελ. 398. Πρβλ. N. Garsoïan, *Le rôle de l'hierarchie chrétienne dans les apports diplomatiques entre Byzance et les Sassanides*, *Revue des Études Arméniennes* 10 (1973-74), σελ. 119-138, μνεία τῆς δευτέρας αποστολῆς του Μαρουθᾶ στή σελ. 124.

31. Ὁ ἀριθμός τῶν ἐπισκόπων πού ἔλαβαν μέρος στή σύνοδο ποικίλει στά πρακτικά τῆς συνόδου. Γιά πιθανή ἐξήγηση βλ. Labourt, *Christianisme*, σελ. 94. Πρβλ. ἀκόμα Mansi, τόμ. III, στ. 1165 κ.έ.
32. Γιά τήν ἐκκλησία "τῆς ἀνατολῆς", ὅπως ὀνόμαζε τόν ἑαυτό της ἡ περσική ἐκκλησία, "δυτική" θεωρεῖτο ἡ ἐκκλησία τῆς Συρίας, βλ. van der Ploeg, *Christianisme*, σελ. 7. Τό γράμμα τό ὑπέγραψαν οἱ ἐξέχοντες ἐπίσκοποι τῆς Συρίας καί τῆς Μεσοποταμίας μέ ἐπικεφαλῆς τόν μητροπολίτη Ἀντιοχείας, Πορφύριο, Labourt, *Christianisme*, σελ. 93.
33. Γιά τίς ἀποφάσεις τῆς συνόδου βλ. Labourt, *Christianisme*, σελ. 94 καί 98.
34. Labourt, *Christianisme*, σελ. 97.
35. Βλ. γενικά *Güldenpenning, Geschichte*, σελ. 249 κ.έ. Πρόκειται γιά ἀπλή παράθεση τῶν γεγονότων. Ἐπίσης Stein, *Histoire* I, σελ. 279 κ.έ. Πολύ σύντομη ἀναφορά στόν Bury, *Later Roman Empire* II, σελ. 4 κ.έ. Οὐσιαστική μελέτη τοῦ πολέμου ἀπό τήν σκοπιά τῆς αὐτοκρατορικής ἰδεολογίας Holum, *Pulcheria's Crusade*.
36. Σωκράτης, VII, IH': "Ἔτυχε δέ κατὰ τοῦτον τόν καιρόν, καί ἄλλης ἔνεκα αἰτίας λυπεῖσθαι Ῥωμαίους πρὸς Πέρσας ἐπειδή Πέρσαι οὐκ παρά Ῥωμαίων χρυσορύκτας ἐπὶ μισθῶ λαβόντες εσχον, ἀποδοῦναι οὐκ ἠθέλον καί ὅτι τὰ φορτία τῶν ἐμπορῶν Ῥωμαίων ἀφείλοντο".
37. Ὁ Sp. Vryonis, *The Question of the byzantine Mines*, *Speculum* 37 (1962), σελ. 1-17, ἐδῶ σελ. 5, ἐκφράζει τήν ἀποψη ὅτι στό σχετικό χωρίο τοῦ Σωκράτη δέν γίνεται λόγος γιά ἐργάτες ὀρυχείων, ἀλλά γιά τὰ ὀρυχεῖα τὰ ἴδια. Πρβλ. Helm, *Untersuchungen*, σελ. 397, σημ. 1.
38. Βλ. παρακάτω, σελ. 85.
39. Ὁ Φλάβιος Ἀρδαβούριος, ἀλάνος τήν καταγωγή, κατεῖχε τό 421-22 τό ἀξίωμα τοῦ *magister utriusque militiae per Orientem*, βλ. PLRE II, σελ. 137, λῆμμα Fl. Ardabur 3. Βλ. ἐπίσης Demandt, *RE Suppl.* 12 (1970), στ. 553-790, ἐδῶ στ. 747-48, λῆμμα *magister militum*, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ Ἀρδαβούριος ἐκεῖνο τό χρονικό διάστημα ἦταν *magister militum praesentalis*, ἐνῶ τό ἀξίωμα τοῦ *magister militum per Orientem* τό κατεῖχε ὁ Προκόπιος. Ὁ Προκόπιος ὅμως ἔλαβε μέρος μόνο στήν τελευταία φάση τοῦ πολέμου, ὅταν ἡ πολιτική κατάσταση στήν Κωνσταντινούπολη ἐπέτρεψε τήν ἀνοδό του σέ ἀνώτερα ἀξιώματα, βλ. Holum, *Pulcheria's Crusade*, σελ. 169.
40. Ὁ λόγος προφανῶς ἦταν μιᾶ ἀνταρσία τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀνατολῆς, τήν ὁποῖαν ἀναφέρει ὁ Marc. Com., s.a. 420: "In Oriente tumultum milites excitantur ductoremque suum Maximinum nomine extinxerunt."
41. Βλ. PLRE II, σελ. 40, λῆμμα Alamundaros I.
42. Αὐτά τά γεγονότα εἶναι τά μόνα πού ἔχουν διασωθεῖ καί στόν Μαλάλα, σελ. 364, 3 κ.έ.
43. Σωκράτης, VII, K'.

44. PLRE II, σελ. 533, λήμμα Helion 1' επίσης βλ. O. Seeck, RE VIII 1 (1912), στ. 46-47, λήμμα Helion.
45. Για τό επίλεκτο σώμα τῶν "Ἀθανάτων" βλ. Christensen, Iran, σελ. 208.
46. βλ. PLRE II, σελ. 920, λήμμα Procopius 2' επίσης Demandt, RE Suppl. 12 (1970), στ. 740-41, λήμμα magister militum. Πρβλ. ἀκόμα παραπάνω, σημ. 39.
47. Θεοδώρητος, V 37, 7-10.
48. βλ. Holum, Pulcheria's Crusade, σελ. 168, σημ. 62.
49. Θεοδώρητος, V 37, 7-10.
50. Πασχ. Χρον., σελ. 579, 19 : "Τῷ αὐτῷ ἔτει ἐδηλώθη νίκη κατὰ Περσῶν μηνί γορπιαίῳ πρό κ' ἰδῶν Σεπτεμβρίων ἡμέρᾳ γ' " . Πρβλ. Marc. Com., s.a. 421: "Romanī cum Persis conflixerat".
51. Tabarī, σελ. 108.
52. Τό ὅτι αὐτή ἡ οὐννική ἐπιδρομή ἦταν πιά ἐπικίνδυνη ἀπ' ὅτι γενικά πιστεύεται, ἀποδεικνύει ὁ B. Croke, Evidence for the Hun Invasion of Thrace in A.D. 422, Greek, Roman and Byzantine Studies 18 (1977), σελ. 347-367. βλ. ἐπίσης Holum, Pulcheria's Crusade, σελ. 169 καί σημ. 65.
53. G. Rawlinson, The seventh Great Oriental Monarchy, or the Geography, History and Antiquities of the Sassanian or New Persian Empire, London 1876, σελ. 278.
54. Ἀνάλυση τοῦ γεγονότος ἀπό τόν Holum, Theodosian Emperresses, σελ. 93 κ.έ.
55. Σωζομενός, IX 1,3 : "ἡ δέ (Πουλχερία) οὕτω πεντεκαίδεκατον ἔτος ἄγουσα ὑπέρ τήν ἡλικίαν σοφώτατον καί θεῖον ελαβε νοῦν. καί πρῶτα μὲν τήν αὐτῆς παρθενίαν τῷ θεῷ ἀνεθήκε καί τὰς ἀσελφάς ἐπὶ τόν αὐτόν ἐπιδαγώγησε βίον, ὅπως μὴ ἄλλον ἀνδρα ἐπεισανόνη τοῖς βασιλεῦσι καί ζήλου καί ἐπιβουλῆς πάσαν ἀνέλη ἀφορμήν."
56. Holum, Theodosian Emperresses, σελ. 94
57. Για τήν δραστηριότητα τοῦ Ἀνθεμίου κατὰ τόν καιρό πού ἐξεσκουῖσε τήν ἀντιβασιλεία βλ. Keil, Anthemius. Για τόν cursus honorum του βλ. PLRE II, σελ. 93, λήμμα Anthemius I.
58. βλ. παραπάνω, σημ. 46.
59. βλ. παραπάνω, σελ. 124, σημ. 82.
60. Πρβλ. PLRE II, σελ. 631, λήμμα Flavius Anthemius Isidorus 9' ἐπίσης Keil, Anthemius.
61. βλ. παρακάτω, σελ. 83
62. Τήν ὑπαρξή ζωροαστρικῶν κοινοτήτων στήν Μικρά Ἀσία πληροφοροῦμαστε πρῶτα ἀπό τόν Πausanias, V 27,5: "ἔστι γάρ Λυδοῖς ἐπὶ κλησὶν Περσικοῖς ἱερά ἐν τε Ἱεροκαίσαρειά καλουμένη πόλει καί ἐν Ὑπαίποις ..."
63. βλ. Keil, Anthemius, σελ. 200. Στήν Ὑπαιπα τῆς Μικρῆς Ἀσίας βρέθηκε τό 1874 μιὰ βάση ἀνδριάντα, πού φέρει ἐπιγραφές στίς τρεῖς πλευρές της. Σύμφωνα μέ τίς ἐπιγραφές ὁ ἀνδριάντας ἦταν ἀφιερωμένος στόν Ἰσίδωρο, γιό τοῦ Ἀνθεμίου. Τό πιά ἐνδιαφέρον στοιχεῖο πού μᾶς δίνουν οἱ ἐπιγραφές εἶναι ὅτι ἡ ἀνέγερση τοῦ ἀγάλματος ἐγίνε μέ τήν πρωτοβουλία κάποιου Ἀπολλωνίου, ἀρχιμάγου, γεγονός πού δείχνει ὅτι ὁ Ἰσίδωρος, ὅταν κατέλαβε τό ἀξίωμα τοῦ ἀνθυπάτου τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας, ἀκολούθησε τήν γενικότερα φιλοπερσική πολιτική τοῦ πατέρα του. Παίρνοντας ὡς βάση τά ἀξιώματα τοῦ Ἀνθεμίου, πού μνημονεύονται στήν ἐπιγραφή, μπορούμε νά θεωρή-

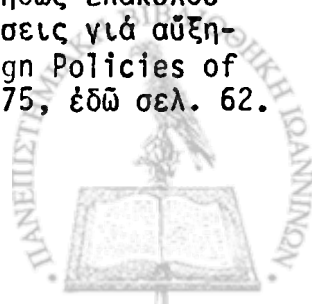
σουμε ως πιο πιθανή χρονολογία χαράξεώς της τό 409. Βλ. περισσότερες λεπτομέρειες στον Keil, Anthemiŷ, σελ. 197 κ.έ.

64. Βλ. κυρίως CTh, 16.8.22 του 415, που επέτρεπε την καταστροφή των συναγωγών, που βρίσκονταν σε έρημα μέρη. Δεν θά ήταν ίσως πυρακινδυνευμένο, αν συσχετίζαμε την καταστροφή του πυρείου από τον χριστιανό ιερέα Hashu με τους νόμους αυτούς της Πουλχερίας.
65. Από τις πληροφορίες που μας δίνει ο Σωζομενός, IX 1,6-8 για την άνατροφή και την εκπαίδευση του νεαρού αυτοκράτορα, κάθε άλλο παρά την εικόνα του φιλοπόλεμου και δραστήριου ηγέτη άποκομίζουμε. Παρ' όλα αυτά νομίζουμε ότι ή κριτική του Ιωάννη Αντιοχέα, σελ. 850 "...θεοδόσιος τήν άρχήν παρά Άρκαδίου του πατρός διαδεξάμενος άπόλεμος ήν και δειλία συνέζη..." είναι υπερβολική.
66. Η βυζαντινή κυβέρνηση είχε προετοιμαστεί έγκαιρώς για μία ένδεχόμενη σύγκρουση με την Περσία, όπως δείχνει ένα διάταγμα του θεοδοσίου προς τον praefectum praetorio Orientis Μονάξιο, που εκδόθηκε τον Μάιο του 420 στην Κωνσταντινούπολη: CJ VIII 10.10. Σύμφωνα μ' αϊτό έπιτρεπόταν στους κατοίκους της παραμεθόριας περιοχής, που άπειλούνιαν από μία πιθανή περσική είσβολή νά άχυρώσουν τις ιδιοκτησίες τους, πρβλ. O. Seeck, Requsten der Kaiser und Pápste für die Jahre 311 bis 476 n.Chr., Stuttgart 1919 (άνατ. Frankfurt/H 1964), σελ. 345, s.a. 420.
67. Πιθανόν τά νομίσματα αυτά νά τέθηκαν σέ κυκλοφορία μετά την είδηση για τή νίκη στην Άρζανηή τον πρώτο χρόνο του πολέμου. Η ύπόθεση αυτή μπορεί νά στηριχθεί στη μαρτυρία του Σωκράτη, IH: "πάση δέ δυνάμει παρασκευάσασθαι τον Πέρσην έννοιον ό βασιλεύς, θεώ τήν όλην τσί πολέμου άνανθείς έλπιδά, μεγίστην προσεξαίεστείλε δύνανμιν". Η κοπή των νομισμάτων αυτών δεν άποσκοπούσε μόνο στη ύπαιώνιση τής νίκης του αυτοκράτορα, αλλά κυρίως στην προπαγάνδηση του ιδεολογικού ύποβάθρου του πολέμου, όπως τον είχε άντιληφθεί ή εύσεβής Πουλχερία. Η παρουσία ενός καθαρά χριστιανικού συμβόλου νίκης, όπως ό σταυρός επάνω στο νόμισμα προεξοφλούσε τήν νίκη των εύσεβών Βυζαντινών κατά των άπίστων Περσών, ύπονοώντας μία μυστική συμμαχία ανάμεσα στο θεό και τον αυτοκράτορα. Πρβλ. Holm, Theodosian Empresses, σελ. 103 κ.έ., που έρευνάται και άναλύεται ή ιδεολογική ρόρτιση των ενεργειών τής Πουλχερίας, κυρίως έν όψει και κατά τή διάρκεια του πολέμου. Πρβλ. επίσης R.H. Storch, The Trophy and the Cross: Pagan and Christian Symbolism in the Fourth and Fifth Centuries, Byz 40 (1970), σελ. 105-117.
68. Σωκράτης, KA'.
69. Σωκράτης, KA' (στό τέλος).
70. Μάλχος, άπόσπ. 1, σελ. 112: "Ότι έν τώ έπτακαιδέκτώ έτει τής βασιλείας Λέοντος του Μακέλλου, πάντων πανταχόθεν τεταράχθαι δοκούντων, σφικνεΐται τις των σκηλιτών Άράβων, ούς καλοΰσι Σαρακηνούς, ίερεΰς των παρ' εκείνοις Χριστιανών έξ αίτίας τοιαύτης. Πέρσαι και Ρωμαίοι σπονδάς έποιήσαντο, ότε ό μέγιστος προς αυτούς επί θεοδοσίου συνεργάνη πόλεμος, μή προσΰχρησθαι τους ύποσπόνδους Σαρακηνούς, εί τις είς άπόστασιν νεωτερίσαι προέλοιτο."
71. Βλ. PLRE II, σελ. 868, λήμμα Petrus 20. Ο W. Elert, Der Ausgang der altkirchlichen Christologie, Berlin 1957, νομίζει ότι ό Πέτρος αυτός δεν έχει καμία σχέση με τήν οικογένεια του Άσπέβητου-Πέτρου (βλ. παρακάτω σελ. 53) και με τήν έπισκοπή των Παρεμβολών, αλλά ότι πρόκειται για έπίσκοπο μιας φυλής νομάδων Βεδουϊνων τής Πετραίας Άραβίας.
72. Πρίσκο, άπόσπ. 31, σελ. 105: "Άφίκετο δέ (προσβεία) και παρά του Περσών μονάρχου των τε παρ' αυτούς καταφευγόντων έκ του σφετέρου έθνους αίτιαν έχουσα, ..."

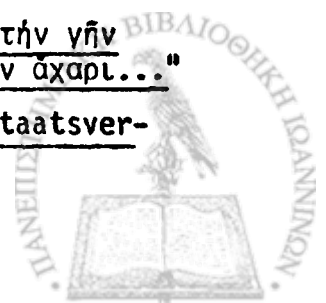
73. Βλ. ένδεικτικά Bury, Later Roman Empire II, σελ. 5, σημ. 1. Stein, Histoire I, σελ. 281 καί τόμ. I (χάρτες καί σημειώσεις), σελ. 564, σημ. 144.
74. Βλ. Elert, δ.π., σελ. 287, επίσης Holm, Pulcheria's Crusade, σελ. 156. Ο Christensen, Iran, σελ. 280 γνωρίζει τήν ιστορία τοῦ Ἀσπεβέτου ἀπό τά Analecta Graeca καί ἀμφιβάλλει γιά τήν πληροφορία ὅτι ὁ Ἀσπέβετος ἦταν Ἀραβας, γιατί τό ὄνομά του δείχνει ὅτι ἀνήκε στήν εὐγενή περσική οἰκογένεια τῶν Aspāhbath. Οὔτε ὁ F. Justi, Iranisches Namenbuch, Marburg 1895, σελ. 306, εἶναι πιά διαφωτιστικός, γιατί αναφέρει ὅτι ὁ Ἀσπέβετος ἦταν "Perser, Hauptling der Araber an der griechisch-persischen Grenze."
75. Κύριλλος Σκυθοπολίτης, σελ. 18-19.
76. Βλ. παραπάνω, σημ. 71 καί 74.
77. Προκόπιος Πόλεμοι, I 2, 12 κ.έ. "Ἀνατόλιον τόν τῆς ἔω στρατηγόν Θεοδοσίος [ὁ] βασιλεύς πρεσβευτίν ἐς Πέρσας μόνον αὐτόν εὐτύχανε πέμψας..."
78. Θεοφάνης, σελ. 87, 8 κ.έ.: "Θεοδοσίος ὁ βασιλεύς... ἀποστέλλει πρεσβευτάς Ἠλιώνά τε τόν πατρίκιον. ὄν πάνυ διά τιμῆς ἤγεν, καί Ἀνατόλιον, τόν τῆς ἀνατολῆς στρατηγόν, εἰρήνην σπεύσασθαι."
79. Gabarī, σελ. 116, σημ. 2.
80. Βλ. PLRE II, σελ. 84, λῆμμα Anatolius IO.
81. Πρβλ. Holm, Pulcheria's Crusade, σελ. 169, σημ. 66 ἄκόμα B. Croke, Anatolius and Nomus : Envoys to Attila, ByzSlav 42 (1981), σελ. 159-170, ἐδῶ σελ. 162.
82. Mos. Chor., III 59.
83. Weissbach, RE 5A(1934), στ. 1926, λῆμμα Theodosiopolis. Πρβλ. Holm, Pulcheria's Crusade, σελ. 167.
84. Ἐκτός ἀπό τόν Ἀρδαβούριο καί τόν Προκόπιο, ἀναφέρει τόν Ἀρεόβινδο, ὁ ὅποιος τό 422 ἔπρεπε νά εἶναι comes foederatorum καί τόν Βιτιανό, ὁ ὅποιος πιθανόν τό χρονικό διάστημα 421-22 κατεῖχε τό ἀξίωμα τοῦ comitis rei militaris, πρβλ. PLRE II, στά ἀντίστοιχα λήμματα.
85. Βλ. παραπάνω, σημ. 78.
86. Βλ. παραπάνω, σημ. 44.
87. Πρβλ. Helm, Untersuchungen σελ. 402 καί σημ. 4 καί 5.
88. Πρβλ. PLRE II, σελ. 1058, λῆμμα Terebon I.
89. Βλ. παραπάνω σελ. 54 καί σημ. 80.
90. Πρίσκοι, ἀπόσπ. 31, σελ. 105: "...καί τῶν Μάγων τῶν ἐν τῇ Ῥωμαίων γῆ ἐκ παλαιῶν οἰκοῦντων χρόνων, ὡς ἀπείγειν αὐτούς τῶν πατριῶν ἐθῶν καί νόμων ἐθέλοντες καί τῆς περὶ τό θεῖον ἀγιστείας, παρενοχλοῦσι τε ἐσσεῖ καί ἀνακαίεσθαι κατά τόν θεσμόν οὐ συγχωροῦσι τό παρ' αὐτοῖς ἀσβεστον καλούμενον πῦρ."
91. Βλ. παραπάνω, σημ. 62.
92. Πρβλ. Keil, Anthemius, σελ. 197 κ.έ.
93. Ὁ Θεοφάνης, σελ. 87, 13 ἀναφέρει ἀπλά: "Ὁυαράρανης δέ γνοῦς τήν ἑαυτοῦ ἦτταν δέχεται τήν πρεσβείαν, καί οὕτως ὁ κατά τῶν Χριστιανῶν ἐπαύσατο ὀϊωγμός."

94. Güterbock, Byzanz und Persien, σελ. 98-99
95. Θεοδώρητος, Ἐκκλησ. Ἱστορ., V, 39.
96. Πρίσκοι, ἀπόσπ. 31, σελ. 105 : "καί ὡς χρή τοῦ Ἰουροειπαάχ φρουρίου ἐπὶ τῶν Κασπίων κειμένου πυλῶν χρήματα χορηγούντας Ῥωμαίους ποιεῖσθαι ἐπιμέλειαν, ἦγουν τοὺς φρουρησάντας αὐτὸ στρατιώτας στέλλειν, καὶ μὴ μόνους [σφᾶς] ὁσπάνη καὶ φυλακῆ τοῦ χωρίου βαρύνεσθαι..."
97. Σωζομενός, IX 4,1.
98. Εὐάγριος, I 19, 8-16.
99. Μαλάλας, σελ. 364,9 : "εὐθέως ποιῶ τὰ πάκτα τῆς εἰρήνης ἐπὶ ἔτη ν'"
100. Πρβλ. Stein, Histoire I, σελ. 281· Verosta, International Law, σελ. 557.
101. Ὁ Bury, Later Roman Empire II σελ. 5, ἀναφέρει μόνο τὴν ὑποχρέωση τῶν Περσῶν νὰ σταματήσουν τὸν διωγμὸ, τὸ ἴδιο κι ὁ Stein, Histoire I, σελ. 281. Ὁ Christensen, Iran, σελ. 281 καὶ ὁ Holm, Pulcheria's Crusade, σελ. 170 καθὼς κι ὁ Verosta, International Law, σελ. 557, δέχονται ὅτι ἡ δέσμευση ἦταν ἀμοιβαία. Οἱ ἀνατολικές πηγές εἶναι πολὺ πιὸ σαφεῖς ἀπὸ τίς ἑλληνικές πηγές σ'αὐτὸ τὸ θέμα, πρβλ. Chron. Arab., XVI, σελ. 83 : "Durch diesen Krieg einigten sich die beiden Parteien, dass sie ihren Reichen volle Glaubensfreiheit gewähren wollten."
102. Ὁ Christensen, Iran, σελ. 280, δέν συσχετίζει τὴν ἱστορία τοῦ Ἀσπεβέτου μὲ τὴν εἰρήνη τοῦ 422. - Ἀντίθετα ὁ H. Herrera Cajas, Las relaciones internacionales del imperio Bizantino durante la época de las grandes invasiones, Santiago-Chile 1972, σελ. 76.
103. Πρβλ. γενικὰ L. Schmidt, Geschichte der Wandalen, München 1970 (= München 1942), σελ. 30 κ.έ.
104. Βλ. Bury, Later Roman Empire I, σελ. 245· Schmidt, ὁ.π. σελ. 55 κ.έ. Γιά τὸν Βονιφάτιο βλ. PLRE II, σελ. 237 κ.έ., λῆμμα Bonifatius 3.
105. Δηλ. τὴν Mauretania Sitifensis, τὴν Mauretania Caesarensis καὶ τὴν Mauretania Tingitana. Ἡ πληροφορία αὐτή, πού ὀφείλεται σέ μεταγενέστερες πηγές, δέν ἀπαντᾷ στίς σύγχρονες μὲ τὰ γεγονότα καὶ καλύτερες, βλ. PLRE II, σελ. 240, λῆμμα Bonifatius 3.
106. Πολύ σύντομα γιὰ τὰ γεγονότα αὐτά βλ. Bury, Later Roman Empire I, σελ. 244-249 καὶ 254-255.
107. Αὐτή ἦταν ἡ πρώτη μεγάλη ἐπιχείρηση τους. Τὸν χειμῶνα τοῦ 404/5 εἶχε προηγηθεῖ μιὰ μικρότερη κλίμακα εἰσβολῆ τους στὴ Θράκη, βλ. J.O. Maenchen-Helfen, The World of the Huns, London 1973, σελ. 62 κ.έ.
108. Χρονολογία πού προτείνει ὁ B. Croke, Evidence for the Hun Invasion of Thrace in A.D. 422, Greek, Roman and Byzantine Studies 18 (1977), σελ. 357.
109. Βλ. Maenchen-Helfen, ὁ.π., σελ. 94.
110. Μιὰ τακτική πού ἀκολουθοῦσαν μὲ συνέπεια οἱ Οὐννοὶ. Συνήθως ἐπακολουθοῦσαν πρεσβεῖες πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ νέες ἀπαιτήσεις γιὰ αὔξηση τῶν χρηματικῶν καταβολῶν, βλ. E.A. Thompson, The foreign Policies of Theodosius II and Marcian, Hermathena 76 (1950), σελ. 58-75, ἐδῶ σελ. 62.

111. Πρίσκοι, ἀπόσπ. 6, σελ. 75. Ὁ Müller (FHG) χρονολογεῖ τὰ γεγονότα αὐτά τὸ 447. Γιά τὴ σωστὴ χρονολόγησι βλ. Stein, Histoire I, σελ. 291.
112. Marc. Com., s.a. 441.
113. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 2, 11 κ.έ.
114. Εὐάγγριος, III 37, 27.
115. Θεοφάνης, σελ. 144, 25.
116. Tabarī, σελ. 116.
117. Marc. Com., ὁ.π.
118. Αὐτὸ ἐπισημαίνει καὶ ὁ B. Croke, Anatolius and Nomus: Envoys to Attila, ByzSlav 42 (1931), σελ. 159-170, ἐδῶ σελ. 159, σημ. 6. Καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἄσπαρ στάλθηκε στοὺς Οὐννοὺς καὶ ὁ Ἀνατόλιος στοὺς Πέρσες καὶ ὅτι ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς ἔκλεισε ἀνακωχὴ ἑνὸς χρόνου.
119. Προκόπιος, Πόλεμοι, ὁ.π.
120. J. Haury- G. Wirth, Procopii Caesariensis opera omnia, τόμ. I-IV, Lipsiae 1962, ἐδῶ τόμ I, σελ. 9.
121. βλ. σημ.79.
122. A. Cameron, Agathias on the Sassanians, DOP 23/24 (1969-70), σελ. 69-178, ἐδῶ σελ. 151.
123. Ἀγαθίας, Δ 27, 1 : "Ἐκείνου (Ἰσδιγέρδου) δὲ τεθνηκότος Οὐαράρανῆς ὁ υἱὸς προστάς τῆς ἀρχῆς εἰσβολῆν μὲν κατὰ Ῥωμαίων πεποιήσεται φιλιῶς δὲ αὐτὸν καὶ ὑφειμένως τῶν ἐν τοῖς ὄριοις ἰδρυμένων στρατηγῶν προσδεξαμένων, ὁ δὲ θάττον ἀπηλλάγη καὶ ἐς τὴν ὑπήκοον ἐπανήκεν, οὔτε προσπολεμήσας τοῖς πέλας οὔτε ἄλλως τὴν γῶραν σιναμένως".
124. Holm, Pulcheria's Crusade, σελ. 169.
125. Bury, Later Roman Empire II, σελ. 6, σημ. 2
126. βλ. Bury, Later Roman Empire II, σελ. 5, σημ. 7, ὅπου ἀκολουθεῖ τὴν χρονολόγησι τοῦ Drexler. Χωρὶς χρονολογία, ἀπλά στίς ἀρχές τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ Ε' αἰῶνα, τοποθετεῖ ὁ Altheim, Hunnen II, σελ. 258, τοὺς πολέμους τοῦ Βαράμ Ε' μὲ τὺς Ἐφθαλίτες. Ἡ ὀχύρωσι τῆς Θεοδοσιούπολης, στὰ σύνορα μὲ τὴν Περσαρμενία, θά μπορούσε ἴσως νά συνδυαστεῖ ἀκόμα καὶ μὲ τὴν ἀπομάκρυνσι ἀπὸ τοὺς Πέρσες τοῦ τελευταίου Ἀρσακίδῃ βασιλέα Ἀρταξάρῃ τὸ 428, βλ. Verosta, International Law, σελ. 558.
127. Holm, Pulcheria's Crusade, σελ. 169 καὶ 170.
128. πρβλ. Güterbock, Byzanz und Persien, σελ. 17.
129. Προκόπιος, Πόλεμοι I 7,3 : "διό δὴ Καβάδης ἐξ αἰτίας οὐδεμιᾶς ἔγνω ἐπὶ Ῥωμαίους στρατεύεσθαι".
130. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 16, ὁ' I 22,3.
131. Προκόπιος, Πόλεμοι I 2, 11 : "...ἐπῆλθεν μὲν ἐς Ῥωμαίων τὴν γῆν Οὐαράρανῆς ὁ Περσῶν βασιλεὺς στρατῶ μεγάλῳ, ἔδρασε δὲ οὐδὲν ἀχαρι..."
132. E. Täubler, Imperium Romanum, I : Die Staatsverträge und Staatsverhältnisse, Leipzig/Berlin 1913, σελ. 342, κ.έ.

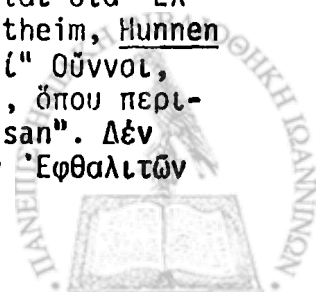

133. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 9, 24 : "Πέρσαι...εἰς σπονδίας ξυνίασιν"· I 22,16 "ἔς τε τὰς σπονδίας αὐτίκα ἀλλήλους ξυνέβησαν"· I 22, 3 : "ὁ Χοσρόης... τὴν μὲν εἰρήνην...ὠμολόγει πρὸς αὐτοὺς θῆσεσθαι." κ.ά.
134. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 2, 15 : "ἐφ' ᾧ μέντοι μηδέτεροι ἐν χωρίῳ οἰκείῳ ἐν γειτόνων τοῖς τῶν ἐτέρων ὀρίοις ὄντι ὄχυρῳμα νεώτερόν τι ἐργάζονται"· Προκόπιος, Κτίσματα, II 1, 5: "ἐν δὲ ταῖς σπονδαῖς ἀπειρημένον, ἄσπερ ποτέ βασιλεύς θεοδόσιος ἔθετο πρὸς τὸ Περσῶν γένος, μηδετέρους ἐν χωρίῳ οἰκείῳ ἐν γειτόνων που τοῖς τῶν ἐτέρων ὀρίοις κειμένῳ ὄχυρῳμα νεώτερόν τι ἐπιτεχνάσθαι".
135. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 16,6: "...καὶ πόλιν μεγάλην Δάρας ἐπιτείχιμα Πέρσαις πεποίησθε, καίπερ διαρρήθην ἐν ταῖς σπονδαῖς ἀπειρημένον, ἄσπερ Ἀνατόλιος πρὸς Πέρσας ἔθετο..."· I 10,16 : πέμψας (Καβάδης) παρὰ Ῥωμαίους ἠτιάσθαι πόλιν αὐτοὺς οἰκοδομήσασθαι ἀγχιστα που τῶν σφετέρων ὀρίων, ἀπειρημένον τοῦτο ἐν τοῖς Μήδοις τε καὶ Ῥωμαίοις ξυγκειμένους τὰ πρότερα".

Κεφάλαιο τρίτο

1. Είναι γνωστό ότι υπήρχε αποστολή πρεσβειών με κάθε αλλαγή στον θρόνο των δύο κρατών και ανταποστολή για την αναγνώριση του νέου ηγεμόνα από το άλλο κράτος, βλ. Helm, *Untersuchungen*, σελ. 388-389, με παραδείγματα στις υποσημειώσεις. Επίσης Güterbock, *Byzanz und Persien*, σελ. 9 κ.έ.
2. Πρίσκος απόσπ. 31, σελ. 105: "Πάντων δέ ἔνεκα Ῥωμαίων ἀποκριναμένων στέλλειν τόν διαλεξόμενον τῷ Παρθυαίῳ μονάρχη· μήτε γάρ σιγάδας εἶναι παρά σφίσι, μήτε παρεῖσθαι τούς Μάγους τῆς θρησκείας πέρι τήν φυλακήν δέ τοῦ Ἰουροειπαάχ φρουρίου καί πόλεμον τόν πρὸς τούς Οὐννοὺς ὑπέρ σωῶν αὐτῶν ἀναδεογμένους μή δικαίως χρήματα αἰτεῖν παρ' αὐτῶν. Ἐπρεσβεύσατο...παρά δὲ Πέρσας Κωνσταντίος, τρίτον μὲν τήν ὑπαρχον λαχῶν ἀρχήν, πρὸς δέ τῇ ὑπατικῇ ἀξίᾳ καί τῆς πατρικότητος τυχῶν." Τό ὄνομα τοῦ πρεσβευτῆ παραδίδεται λανθασμένα ἀπό τόν Πρίσκο. Πρόκειται γιά τόν Φλάβιο Κωνσταντίνο, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τό ἀξίωμα τοῦ praefectus praetorio per Orientem κατά τά ἔτη 447, 456, 459, διετέλεσε ὑπάτος στήν ἀνατολή γύρω στά 457 καί πῆρε τόν τίτλο τοῦ πατρικίου μέ τήν εὐκαιρία τῆς πρεσβείας του πρὸς τόν Περῶση γιά νά ἐξαρθεῖ ἡ σπουδαιότητα τῆς ἀποστολῆς του. Γιά τόν Κωνσταντίνο βλ. PLRE II, λήμμα F1. Constantinus 22, σελ. 317. Ὁ Helm, *Untersuchungen*, σελ. 400, σημ. 2 ἀπό τήν προηγούμενη σελίδα, συγχέει τόν Φλάβιο Κωνσταντίνο, μέ τόν Φλάβιο Κωνσταντίνο, πού εἶχε ἀναγορευθεῖ ἀπό τόν Ὀνώριο αὐτοκράτορα τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους γιά τό σύντομο διάστημα ἀπό τόν Φεβρουάριο τοῦ 421 ἕως τόν θάνατό του, τόν Σεπτέμβριο τῆς ἴδιας χρονιάς, βλ. PLRE II λήμμα F1. Constantius 17, σελ. 321 κ.έ. Γιά τήν ἀπονομή ἐξαιρετικῶν τίτλων στούς πρεσβευτές βλ. Helm, *Untersuchungen*, σελ. 400 καί τήν υποσημ. 2 γιά παραδείγματα.
3. Πρίσκος, απόσπ. 33, σελ. 106: "Ὅτι τόν Κωνσταντίον τόν πρεσβευτήν ἐν τῇ Ἐδέσῃ χρόνον ἐπιμείναντα, ὡς εἴρηται μοι, τῆς πρεσβείας πέρι, τότε ἐδέξατο ὁ Περσῶν μονάρχος ἐς τήν σφετέραν, καί παρ' αὐτόν ἀφικέσθαι προσέταξεν, οὐκ ἐν ταῖς πόλεσιν, ἀλλά γάρ ἐν τοῖς μεθορίοις αὐτῶν τε καί Οὐννων τῶν Κιδαριτῶν τάς διατριβάς ποιούμενος". Πρβλ. Güterbock, *Byzanz und Persien*, σελ. 15.
4. Πρίσκος, απόσπ. 33, σελ. 106: "Ἐν Γόργα τοίνυν (τοῦτο γάρ ὄνομα τῷ χωρίῳ, ἐν ᾧπερ συνέβαινε τούς Πέρσας στρατοπεδεύεσθαι) τόν Κωνσταντίον ὁ Περῶσης ἐδέχετο, καί τινας ἡμέρας φιλοφρονησάμενος διαφῆκεν, ὃ ἐξελόν οὐδ' ἐν περὶ τῆς πρεσβείας ἀποκρινάμενος." Παρά τήν σαφή μαρτυρία τοῦ Πρίσκου, ὁ Bury, *Later Roman Empire* II, σελ. 7, θεωρεῖ ὅτι τά προβλήματα διευθετήθηκαν φιλικά. Στήν υποσημείωση 5 τῆς ἴδιας σελίδας ἀναφέρει ὅτι οἱ Κιδαρίτες Οὐννοι, τούς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Πρίσκος συγχέοντάς τους μέ τούς Ἐφθαλίτες, ἦταν πιθανόν ἐγκατεστημένοι στήν περιοχή πέρα ἀπό τόν Καύκασο. Ἡδὲ ὁμοίως ὁ Marquart, *Ἐγᾶνζᾶhr*, σελ. 55 κ.έ. ἐπισημαίνει ὅτι οἱ Κιδαρίτες Οὐννοι ἦταν ἐγκατεστημένοι βόρεια ἀπό τήν περσική αὐτοκρατορία, στή Σογδιανή, στήν περιοχή τοῦ ποταμοῦ Ὄξου, μέ πρωτεύουσά τους τήν πόλη Βαίχαν, ἡ ὁποία ἀποδίδεται στά Ἑλληνικά ὡς Βαλαάμ (Πρίσκος απόσπ. 41, σελ. 109.). Ὁ F. Altheim, *Hunnen* II, σελ. 258 ἀναφέρει ὅτι οἱ Κιδαρίτες ἦταν οἱ "ἀνατολικοί" Οὐννοι, πρώτη μνηία τῶν ὁποίων γίνεται σ' ἓνα νόμισμα τοῦ Σαπῶρ Β', ὅπου περιγράφει τόν ἑαυτό του ὡς βασιλέα τῶν "Κιδαριτῶν καί τῶν Kusan". Δέν εἶναι εὐκόλο νά γίνει διάκριση μεταξύ τῶν δύο κλάδων, τῶν Ἐφθαλιτῶν

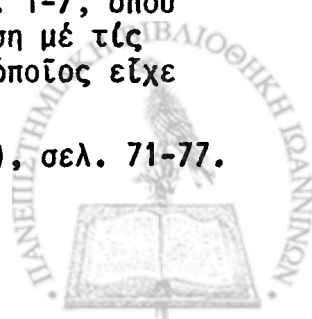

καί τῶν Κιδαριτῶν Οὐννων. Ὁ Christensen, *Iran*, σελ. 292, ἀκολουθεῖ τήν ἀποψη τοῦ Marquart, ὄ.π., ὅτι οἱ Κιδαρίτες πῆραν τό ὄνομά τους ἀπό τόν βασιλέα τους Kidara κί ὅτι οἱ Ἐφθαλίτες ἐγκαταστάθηκαν στήν περιοχή τῶν Κιδαριτῶν, μετά τήν μετανάστευση τῶν τελευταίων στήν Gandhara (περίπου στό σημερινό Ἀφγανιστάν).

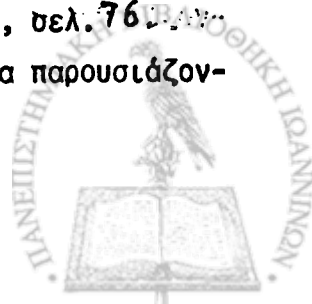
5. Πρίσκοι, ἀπόσπ. 37, σελ. 107: "...ὥστε Πέρσας πρός τῷ πολέμῳ τῶν Κιδαριτῶν τῷ πάλαι αὐτοῖς συστάνει καί ταύτην εὐλαβουμένους ἔφοδον, παρά Ῥωμαίους προεβούσασθαι καί αἰτεῖν χρήματά σφισιν αὐτοῖς δίδοσθαι ἢ ἄνδρας πρός φυλακήν τοῦ Ἰουροεπαάχ φρουρίου,..."
6. Πρίσκοι, ἀπόσπ. 37, σελ. 107: "...καί λέγειν ἅπερ αἰτοῖς πολλάκις εἰρητο πρεσβευομένοις, [ὅτι], αὐτῶν ὑφισταμένων τὰς μάχας καί [μή] συγχωρούντων τὰ ἐπιόντα ἔθνη βάρβαρα πάροδον ἔχειν, ἢ τῶν Ῥωμαίων ἀδήωτος διαμένει χώρα. Τῶν δέ ἀπεκριναμένων, ὡς ἕκαστον ἀνάγκη τῆς οἰκείας ὑπερμαχοῦντα γῆς τῆς σφετέρας φρουρᾶς ἐπιμελεῖσθαι, πάλιν ἄπρακτοι ἐπανέζευξαν."
7. Πρίσκοι, ἀπόσπ. 41, σελ. 109: "...παρεγένετο καί Περσῶν πρεσβεία ἀγγέλουσα τοὺς Κιδαρίτας Οὐννους ὑπ' αὐτῶν κατηγωνίσθαι, καί Βαλαάμ πόλιν αὐτῶν ἐκπεπολιορκέσαι. Ἐμήνιον δέ τήν νίκην καί βαρβαρικῶς ἐπεκόμπαζον, τήν παροῦσαν αὐτοῖς μεγίστην δύναμιν ἀποφαίνειν ἐθέλοντες."
8. Βλ. Stein, *Histoire I*, σελ. 357.
9. Πρίσκοι, ἀπόσπ. 34, σελ. 107. Ὁ Γουβάζης, βασιλέας τῶν Λαζῶν ἦλθε στήν Κωνσταντινούπολη τῷ 466, ὅπου ἀναγνωρίστηκε ὡς ἱποτελής τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, πρβλ Stein, *Histoire I* σελ. 357.
10. Μάλχος, ἀπόσπ. 1, σελ. 112: "Τήν δέ νῆσον ἐκείνην (Ἰωτάβην), ἧς ἐμνήσθημεν πρόσθεν, οὐ μόνοι κατέλιπον αὐτῷ ἔχειν βεβαίως, ἀλλά καί ἄλλας αὐτῷ κώμας προσέθηκε πλείονας. Ταῦτα παρὰσχόν Ἀμοκέρσῳ ὁ Λέων καί τῶν φυλῶν ἄρχοντα, ὧν ἤθελε ποιήσας, ἀπέπεμψεν ὑψηλόν, καί ὅσον οὐκ ἐμελλε τοῖς ἑξαμένοις λυσιτελεῖν." βλ. ἐπίσης παραπάνω, σελ. 52 κ.ε.
11. Βλ. παραπάνω, σημ. 7.
12. Joshua, IX: "Even in our days Peroz, the king of the Persians because of wars that he had with the Kûshânâyê or Huns, very often received money from the Greeks, not however demanding it as tribute, but exciting their religious zeal, as if he was carrying on his contests on their behalf, "that" said he, "they may not pass over into your territory."
13. Μαλάλας 449, 20 κ.ε., βλ. σελ. 154 σημ. 62
14. Bury, *Later Roman Empire II*, σελ. 7
15. Stein, *Histoire II* σελ. 64.
16. Joshua, VII.
17. Γιά τίς ἐκστρατεῖες τοῦ Περῶζη ἐναντίον τῶν Οὐννων καί τόν θάνατό του βλ. πρόχειρα, Tabarî, σελ. 123 κ.ε., Προκόπιος, Πόλεμοι I 3 κ.ε., Joshua κεφ. X καί XI καί Ζαχαρίας, σελ. 155. Πρβλ. ἐπίσης Christensen, *Iran*, σελ. 292 κ.ε., πολύ σύντομα Bury, *Later Roman Empire II*, σελ. 7 καί Altheim, *Hunnen II* σελ. 259.
18. Joshua, XVIII.
19. Joshua, ὄ.π.
20. Bury, *Later Roman Empire II*, σελ. 10.

21. Rubin, Justinian, σελ. 255.
22. Stein, Histoire II, σελ. 64, σημ. 4.
23. Chrysos, Legal Relations, σελ. 31 κ.έ.
24. Joshua, κεφ. XIX.
25. Joshua, κεφ. XX.
26. βλ. Stein, Histoire II, σελ. 81 κ.έ.
27. Stein, Histoire II, σελ. 89 κ.έ.
28. Λυδός, σελ. 202, 20 κ.έ.: "...ή Τύχη, βραχύ τι γνήσιον δέ γελῶσα, τόν Ἀναστάσιον θανατῶσιν ἐπέστησε τοῖς ὑπηκόοις, ὅς διὰ πέσης ἦλθεν ὁδοῦ τήν ἐνῶειαν τῶν κοινῶν ἀποτίσασθαι καί δίκην οἰκοδεσπότητος τινός τοῦς φόρους, ὅσοι σφῆσθαι δύναιντο ταῖς ἀληθείαις ταῖς ὀσπανάις προσαρμοσας καί λογισμούς ἀπῆτει τῶν ὀσπανῶν καί δικαίως ἐτίθετο, τήν ἀμετρίαν διαφεύγων."
29. βλ. τό ἀνάλογο κεφάλαιο στόν Christensen, Iran, σελ. 318 κ.έ., κυρίως σελ. 335 κ.έ., ὅπου ἀναλύεται ἡ θεωρία καί ἡ σχέση τοῦ Καβάδη μέ τό κίνημα. Περιληπτικά Bury, Later Roman Empire II, σελ. 9.
30. Ὅπως παραδίδουν ὅλες οἱ πηγές πού ἀναφέρονται στό γεγονός, ἐκτός ἀπό τόν Ἰησοῦ, κεφ. XXIII σελ. 15, πού ἰσχυρίζεται πώς ὁ Καβάδης ἔμαθε ἔγκαιρα γιά τή συνομωσίαν τῶν εὐγενῶν ἐναντίον του καί πρόλαβε νά διαφύγει στούς Οὐννοὺς, ὁ Καβάδης μετά τήν ἐκθρόνισή του φυλακίστηκε σ' ἓνα φρούριο, τό ὁποῖο ὁ Προκόπιος, Πόλεμοι I 5,7 ὀνομάζει φρούριο τῆς "Λήθης". Ἀπό ἐκεῖ κατόρθωσε νά δραπετεύσει μέ τή βοήθεια ἑνός πιστοῦ φίλου καί πιθανόν καί τῆς ἴδιας του τῆς γυναίκας καί ἀδελφῆς του. Πρβλ. Christensen, Iran, σελ. 348 κ.έ.
31. Γιά τά γεγονότα αὐτά βλ. κυρίως Christensen, Iran, σελ. 349 κ.έ.
32. Joshua, κεφ. XXIII.
33. Joshua, ὁ.π.
34. Joshua, ὁ.π.
35. Θεοφάνης, σελ. 144, 21: "Τούτῳ τῷ ἔτει Καβάδης, ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς, χρήματα ἀπαίτει Ἀναστάσιον, ὁ δὲ Ἀναστάσιος, εἰ μὲν δανείσασθαι βούλοιο ἐγγραφῶν ὁμολογίαν ἔλεγε ποιῆσαι, εἰ δὲ ἄλλῳ τρόπῳ, μὴ διδόναι" Θεόδωρος Ἀναγνώστης, I, II νβ': "Ἀναστάσιος ὁ βασιλεὺς, Κωάδου χρήματα παρ' αὐτοῦ ζητήσαντος, ἀπεκρίνατο, εἰ μὲν δανείσασθαι βούλει, τό γραμματεῖον ποιῆσαι· εἰ δὲ ἄλλως οὐ εἶδωσι."
36. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 7,1 : "(Καβάδης) Ἀναστάσιον τόν Ῥωμαίων αὐτοκράτορα ἤτει ταῦτά οἱ δανεῖσαι τά χρήματα..."
37. Λυδός, σελ. 210 κ.έ.
38. Merten, De bello persico. Πρβλ. ἐπίσης τό ἄρθρο τοῦ K. Kirchner, Bemerkungen zu Prokops Darstellung der Perserkriege des Anastasios, Justin und Justinian von 502 bis 532, Wismar 1887, κυρίως τίς σελ. 1-7, ὅπου τό κύριο βάρος δίνεται στή διήγηση τοῦ Προκοπίου σέ σύγκριση μέ τίς ἄλλες βυζαντινές πηγές. Ὁ Kirchner ἀγνοεῖ τόν Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐκδοθεῖ στήν ἀγγλική του μετάφραση πέντε χρόνια νωρίτερα.
39. A. Čecalo, Jesu Stilit ili Prokopij, Viz. Vrem. 42 (1981), σελ. 71-77.

40. Rubin, RE 45 (1957), στ. 363-64, λήμμα Prokopios von Kaisareia.
41. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 7,3
42. Βλ. Rubin, Justinian, σελ. 256.
43. Rubin, ὄ.π. Γιά τή συμμετοχή τῶν περσῶν εὐγενῶν στίς ἐκστρατεῖες βλ. Christensen, Iran, σελ. 101 καί 107.
44. Γιά τήν cautio βλ. M. Kaser, Das römische Privatrecht, II: Die nachklassischen Entwicklungen, München 1975, σελ. 377 κ.έ.
45. Stein, Histoire II, σελ. 93, ὅπου θεωρεῖ ὅτι αὐτές οἱ ἐτήσιες χορηγίες εἶχαν προβλεφθεῖ ἀπό τῆ συνθήκη τοῦ 442, τό ἴδιο κι ὁ Capizzi, Anastasio, σελ. 181. Γιά μιά ἄλλη ἄποψη βλ. παρακάτω, σελ. 73
46. Βλ. παρακάτω, σελ. 89 κ.έ.
47. Ἡ ἐκτενέστερη πηγή μα; εἶναι τό συριακό χρονικό τοῦ Ἰησοῦ, πού φέρνει τόν τίτλο (στήν ἀγγλική μετάφραση τοῦ Wright): A History of the Affliction at Orhai and Amid and throughout all Mesopotamia. Ἐκτενεῖς ἀφηγήσεις κάνουν ἐπίσης ὁ Προκόπιος, Πόλεμοι, I 9-10, ὁ Ζαχαρίας Μιτυλήνης, σελ. 152-168, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ κεφαλαίου γιά τήν ὀχύρωση τοῦ Δάρας, κι ὁ Θεοφάνης σελ. 144-149. Μαρτυρίες γιά τόν πόλεμο βρίσκουμε σέ πολλοῦς ἄλλους βυζαντινοῦς συγγραφεῖς καί σέ χρονικά ὅπως π.χ. ὁ Ἰωάννης Λυδός, ὁ Μαλάλας, τό Πασχάλιο Χρονικό, ὁ Marcellinus Comes, ὁ Εὐάγριος, ὁ Θεόδωρος Ἀναγνώστης καί τό Χρονικό τῆς Ἐδέσσης. Παράδοξα τό χρονικό τοῦ Tabarī, ἀναφέρεται μόνο μέ μία πρόταση στόν πόλεμο, βλ. Tabarī, σελ. 145-146.
48. Βλ. π.χ. Bury, Later Roman Empire II, σελ. 10-15· Stein, Histoire II σελ. 92-101· Capizzi, Anastasio, σελ. 180-185.
49. Ὅπως π.χ. ἡ περσική ἀντεπίθεση τό 421 εἶχε ὡς πρῶτο στόχο τή θεοδοσιούπολη (Ρέσαινα) τῆς Ὁσσορηνης (θεοδώρητος Κύρου, V 37, 5-6), ἢ ὅπως ἡ πρώτη περσική ἐπίθεση τοῦ 530 στρεφόταν ἐναντίον τοῦ Δάρας (Προκόπιος, I 13,12).
50. Πρβλ. Güterbock, Satrapien, σελ. 34.
51. Merten, De bello persico, σελ. 161 κ.έ.
52. Joshua, κεφ. XXIV, σελ. 16. Ὁ Christensen, Iran, σελ. 347, τοποθετεῖ τήν ἐκστρατεία τοῦ Καβάδῃ στήν Ἀρμενία πρῖν ἀπό τήν ἐνθρόνισή του, χωρίς νά ἀναφέρει ὅμως τίς πηγές του.
53. Joshua. κεφ. XLVIII.
54. Οἱ ἀναφορές τοῦ Ἰησοῦ στόν Κωνσταντίνο συγκεντρωμένες στόν Merten, De bello persico, σελ. 162.
55. Προκόπιος, Πόλεμοι I, 7,3: "καί πρῶτα μὲν αὐτάγγελος (Καβάδης) Ἀρμενίων τῇ χώρα ἐπῆλθε, καί αὐτῆς τά πολλά ἐξ ἐπιδρομῆς ληϊσάμενος ἐς Ἀμιδαῖν πόλιν ἐν Μεσοποταμίᾳ κειμένην ἐκ τοῦ αἰφνιδίου ἀφίκετο..."
56. Προκόπιος, Κτίσματα, III 4.
57. Čecalova, Jesu Stilit. ili Prokopij, Viz. Vrem. 42 (1981), σελ. 76.
58. Joshua, κεφ. L, σελ. 38. Ἀπό αὐτό τό σημεῖο τά γεγονότα παρουσιάζονται μέ βάση τήν ἀφήγηση τοῦ Ἰησοῦ.
59. Βλ. PLRE II, λήμμα Rufinus 13, σελ. 954 κ.έ.

60. Ἡ διπλωματική δραστηριότητα τοῦ Ρουφίνου ἀναφέρεται μόνο ἀπό τόν Ἰησοῦ. Οὔτε ὁ Προκόπιος οὔτε ὁ Θεοφάνης δείχνουν νά γνωρίζουν γιά μιὰ τέτοια ἀποστολή.
61. βλ. PLRE II, λήμματα: Fl. Patricius 14 (σελ. 840), Fl. Hypatius 6 (σελ. 577) καί Fl. Areobindus Dagalaiphus Areobindus I (σελ. 143).
62. Γιά διάφορα στοιχεῖα τοπογραφίας γιά τήν περιοχή τῆς δράσης τῶν τριῶν στρατηγῶν βλ. L. Dillemann, Haute Mesopotamie Orientale et pays adjacents, Paris 1962, σελ. 314-316.
63. Joshua, κεφ. LVII, σελ. 46· Προκόπιος, Πόλεμοι, I 8,19.
64. PLRE II, λήμμα Celer 2, σελ. 275.
65. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 9,19. Δέν ξέρουμε ποιό οὐννικό φύλο προκάλεσε τήν ἀποχώρηση τοῦ Καβάδη, ἔχει ὑποτεθεῖ ὅμως (Christensen, Iran, σελ. 352· Stein, Histoire II, σελ. 97) ὅτι ἦταν Οὔννοι τοῦ Καυκάσου. Ἄντίθετα, ὁ Altheim, Hunnen II, σελ. 260, θεωρεῖ ὅτι ἐπρόκειτο γιά τούς Ἐφθαλίτες.
66. Ὁ Θεοφάνης, 148, 14 κ.έ., ἀναφέρει ὅτι τότε ἐπαναστάτησαν οἱ Καδοῦσιοι (Kādīšāyē) καί αὐτός ἦταν ἕνας ἀπό τούς λόγους, γιά τούς ὁποίους ὁ Καβάδης ζήτησε εἰρήνη. Δέν εἶναι σαφές ἂν ὁ Θεοφάνης ἀναχρονίζει τήν ἐξέγερση τῶν Kādīšāyē, πού ἦταν στρατιωτικό σῶμα ἀπογελούμενο ἀπό Ἐφθαλίτες Οὔννους, ἐγκατεστημένο κοντά στή Νίσιβι, τοῦ 495 (Joshua, κεφ. XXII, Altheim, Hunnen II, σελ. 259) ἢ ἂν ὄντως πρόκειται γιά μιὰ δεύτερη ἐξέγερση τῶν Kādīšāyē, πού εἶχε ὡς ἀφορμή τήν οὐννική ἐπιδρομή πού ἀναφέραμε παραπάνω. Ἄν συμβαίνει τό δεύτερο, τότε ἔχουμε λόγους νά κλίνουμε πρὸς τήν ἀπόψη τοῦ Altheim (βλ. παραπάνω, σημ. 65) ὅτι ἐπρόκειτο γιά εἰσβολή Ἐφθαλιτῶν Οὔννων.
67. Joshua, κεφ. XCVII, σελ. 74.
68. Θεοφάνης, σελ. 149, 1 "..καί τὰς περὶ τῆς εἰρήνης ποιοῦνται συνθήκας, ἐν μεθορίοις γενόμενοι τοῦ Ἀρμουδίου καί τοῦ Μάρδης φρουρίου,...". Ὁ Marc. Com., s.a. 504, ἀναφέρει ὅτι ἡ συνθήκη ὑπογράφηκε ἀπό τόν Ἀρμόνιο a secretis. Ἡ συμμετοχή του σ'αὐτή τήν πρεσβεία ἀπό τήν μαρτυρία τοῦ Marcellinus εἶναι τό μοναδικό στοιχεῖο πού γνωρίζουμε γι'αὐτόν, βλ. PLRE II, λήμμα Armonius, σελ. 150.
69. Joshua, κεφ. XCVIII, σελ. 75· Προκόπιος, Πόλεμοι, I 9,24: "(Πέρσαι) ...ἐς σπονδὰς Ῥωμαίοις ξυνίασιν, αἴπερ αὐτοῖς ἐς ἑπτὰ ἔτη ἐγένοντο".
70. Μαλάλας, 399, 9 κ.έ. : "καί ἀπεδόθησαν αἱ πόλεις αἱ κατεχόμεναι ὑπὸ Περσῶν διὰ τοῦ αὐτοῦ Κέλερος μαγίστρου".
71. Λυδός, σελ. 212, 30 κ.έ.
72. Stein, Histoire II, σελ. 99 κ.έ.· Capizzi, Anastasio, σελ. 184.
73. Stein, Histoire II, σελ. 99, σημ. 5.
74. Λυδός, σελ. 214, 17-18 : "καί πέρασ ἔσχεν ἡ φιλονεικία, μετρίων τινῶν ὑπὸ Ἀναστασίου χαρισθέντων Κιάδη..."

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κεφάλαιο πρώτο

1. Πρβλ. Ziegler, Beziehungen, σελ. 50 κ.έ.
2. Ἡ αὐτονομία τῆς Παλμύρας προϋποθέτει μὲν τὴν συναίνεση καὶ τῶν δύο κρατῶν, δὲν ἦταν ὅμως ἀπαραίτητα ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐπίσημης συνθήκης, βλ. Ziegler, Beziehungen, σελ. 51. Αὐτὴ ἡ ἀμφιβολία ἐκφράζεται πρὸς ἔντονα στὴ σελ. 87, σημ. 304. Ἡ Παλμύρα διατήρησε τὴν ἐξέχουσα θέσιν πού εἶχε στὸ ἐμπόριο ἀνάμεσα στὴ Δύση καὶ τὴν Ἀνατολή μέχρι τὴν καταστροφὴ τῆς ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους, τὸ 272. Πρβλ. Christensen, Iran, σελ. 225. Ἡ Pigulewskaja, Wege nach Indien, σελ. 151, βλέπει στὴν καταστροφὴ τῆς Παλμύρας τὴν προσπάθειαν τῆς Ῥώμης νὰ κατακτήσῃ ὅλους τοὺς ἐμπορικοὺς δρόμους πού ὄδηγοῦσαν στὴν Ἀνατολή.
3. Βλ. Ziegler, Beziehungen, σελ. 87. Ὁ φόρος τοῦ 25% ἴσχυε κυρίως γιὰ τὰ λιμάνια τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης, γιὰ τὰ ἀνατολικά σύνορα καὶ τὴν Παλμύρα, βλ. IEE, ΣΤ', σελ. 75. Γενικά γιὰ τὰ τελωνεῖα καὶ τοὺς τελωνειακοὺς δασμοὺς βλ. Antoniadis-Bibicou, Douanes, καὶ εἰδικώτερα Karayannopoulos, Finanzwesen, σελ. 159 κ.έ.
4. Ἐνωρίτερα "der Handelsverkehr war nicht Gegenstand zwischenstaatlicher Abkommen", βλ. Ziegler, Beziehungen, σελ. 87.
5. Pigulewskaja, Wege nach Indien, σελ. 151' πρβλ. καὶ σημ. 2.
6. Pigulewskaja, Wege nach Indien, σελ. 152.
7. Βλ. παραπάνω, σελ. 32 κ.έ.
8. Πέτρος Πατρ., ἀπόσπ. 14, σελ. 189. Πρβλ. ἐπίσης παραπάνω, σελ.
9. Πέτρος Πατρ., ἀπόσπ. 14, σελ. 189: "...εἶναι δὲ τοῖον τῶν συναλλαγμάτων Νίσιβιν τὴν πόλιν παρακειμένην τῷ Τίγριδι."
10. Πέτρος πατρ., ὀ.π.
11. Βλ. Pigulewskaja, Wege nach Indien, σελ. 153.
12. Γιὰ τὴν octava βλ. Antoniadis-Bibicou, Douanes, σελ. 59. κ.έ. Karayannopoulos, Finanzwesen, σελ. 165 κ.έ. Ὑπάρχει μνηεῖα ἐνός vectigal octavarum σὲ ἓνα νόμο τοῦ 227, τοῦ Ἀλέξανδρου Σεβίρου, πού ἔχει ἐνσωματωθεῖ στὸν Ἰουστινιάνειο Κώδικα (IV. 65,7), ἢ Antoniadis-Bibicou, Douanes, σελ. 60, σημ. 2, ὅμως τὴ θεωρεῖ ὑπόπτη γιὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Ἡ octava πιθανόν νὰ ἴσχυε μόνο στὰ ἀνατολικά μέρη τῆς αὐτοκρατορίας, βλ. Karayannopoulos, Finanzwesen, σελ. 166 καὶ 168.
13. Τὸν προηγούμενον χρόνον ἀκριβῶς (297) εἶχε ἀναγγελθεῖ στὴν Αἴγυπτον ἡ ἐπιβολὴ τῆς νέας φορολογίας caritatio-jugatio, βλ. IEE, ΣΤ', σελ. 613. Εἰδικώτερα γιὰ τὴν caritatio-jugatio βλ. Karayannopoulos, Finanzwesen, σελ. 28 κ.έ., μὲ ὅλη τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.
14. Τὰ ποσοστὰ στίς ἄλλες περιοχάς τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν πολὺ χαμηλότερα, ὅπως π.χ. στὴ Σικελία 5% , στὸ Ἰλλυρικό 2,5% - 5% , στὴ Γαλατία, Ἀσία, Βηθουνία, Παφλαγονία καὶ τὸν Πόντον 2,5%, βλ. Antoniadis-Bibicou, Douanes, σελ. 70-71.
15. Ἀρμόδιος γιὰ τὸ ἐμπόριον ἦταν ὁ comes sacrarum largitionum, μὲ ἐκτελεστικά ὄργανα τοὺς comites commerciorum, πού ἦταν ὑπεύθυνοι γιὰ τὸν ἔλεγχον τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν στίς παραμεθόριες ἐπαρχίες, πρβλ. Karayannopoulos, Finanzwesen, σελ. 61 καὶ 159. Αὐτοὶ ἔλεγχον τὰ ἐμπορεύματα πού

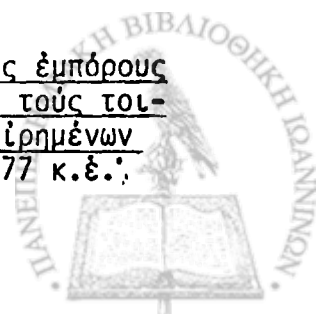
- προορίζονταν για έξαγωγή (γιατά όπλα, τό κρασί, τό λάδι, τόν χρυσό κ.ά. ύπήρχε άπαγόρευση έξαγωγής), είσέπρατταν τούς φόρους άπό τά είσαγόμενα έμπορεύματα για τό δημόσιο ταμείο, έκτελώνιζαν έμπορεύματα καί στό όνομα του κρατικού μονοπωλίου ήταν οί μόνοι πού είχαν δικαίωμα νά αγοράζουν μετάξι καί νά τό προωθοϋν στό "γυναικεία", βλ. Güterbock, *Byzanz und Persien*, σελ. 73, κυρίως όπως Seeck, *RE IV I* (1900), στ. 644, λήμμα *comites*.
16. Βλ. Pigulewskaja, *Wege nach Indien*, σελ. 156.
17. *Expositio*, XXII: "Sunt ergo Nisibis et Edessa, quae in omnibus viros habent optimos et in negotio valde acutos et bene venantes. Praecipue et divites et omnibus bonis ornati sunt: accipientes enim a Persis ipsi in omnem terram Romanorum vendentes et ementes iterum tradunt..." Για τή Νίσιβι καί τίς τύχες της βλ. Chapot, *Frontière*, σελ. 317, καθώς καί Pigulewskaja, *Les villes de l'État Iranien aux époques parthe et sassanide*, σελ. 49 κ.έ. Επίσης J. Sturm, *RE XVII 1* (1936), στ. 714-757, λήμμα *Nisibis*.
18. Πρβλ. σημ. 6.
19. *Expositio V*, σελ. 33· *Expositio*, σελ. 36.
20. *Expositio XXIV*, XXVII, XXIΛ.
21. *Ann. Marc.*, XXIII 3,7 : "postridie ventum est ad Callinicum munimentum robustum et commercandi optimitate gratissimum."
22. *Ann. Marc.*, XIV 3,3 "...convenit multitudo, ad commercanda quae Indimittunt et Seres, aliaque plurima vehi terra marique consueta."
23. *Ann. Marc.*, XXV 7,11 · Ζώσιμος, Γ.19.
24. CJ IV, 63.4.
25. Mercatores tam imperio nostro quam Persarum regi subiectis ultra ea loca, in quibus foederis tempore cum memorata natione nobis convenit, nundinas exercere minime oportet, ne alieni regni, quod non convenit, scrutentur arcana. Nullus igitur posthac imperio nostro subiectus ultra Nisibin Callinicum et Artaxata emendi sive vendendi species causa proficisci audeat nec praeter memoratas civitates cum Persa merces existimet commutandas: sciente utroque qui contrahit et species, quae praeter haec loca fuerint venumdatae vel comparatae, sacro aerario nostro vindicandas et praeter earum ac pretii amissionem, quod fuerit numeratum vel commutatum, exilii se poenae sempiternae subdendum. Non defutura contra iudices eorumque apparitiones per singulos contractus, qui extra memorata loca fuerint agitati, triginta librarum auri condemnatione, per quorum limitem ad inhibita loca mercandi gratia Romanus vel Persa comveaverit. Exceptis videlicet his, qui legatorum Persarum quolibet tempore ad nostram clementiam mittendorum iter comitati merces duxerint commutandas, quibus humanitatis et legationis intuitu extra praefinita etiam loca mercandi copiam non negamus, nisi sub specie legationis diutius in qualibet provincia residentes nec legati reditum ad propria comitentur. hos enim mercaturae insistentes non immerito una cum his cum quibus contraxerint, cum resederint, poena huius sanctionis persequetur.
26. Στο ίδιο: "ultra ea loca, in quibus foederis tempore cum memorata natione nobis convenit..."

27. Στο ίδιο: "Mercatores tam imperio nostro quam Persarum regi subjectos..."
28. Στο ίδιο: "sciente utroque qui contrahit et species...sacro aerario nostro vindicandas et praeter earum ac pretii amissionem, quod fuerit numeratum vel commutatum, exilii se poenae sempiternae subdendum."
29. Στο ίδιο.
30. Βλ. Pigulewskaja, Wege nach Indien, σελ. 156.
31. CJ IV. 63.4 : "Exceptis videlicet his, qui legatorum Persarum quolibet tempore ad nostram clementiam mittendorum iter comitati merces duxerint commentandas, quibus humanitatis et legationis intuitu extra praefinita etiam loca mercandi copiam non negamus...". Αντίθετα, όπως προκύπτει από ένα νόμο του 381 (CJ IV. 61.8) οι πρεσβευτές των gentium devotarum υπόκεινταν σε φορολογία των ειδών της ιδιαίτερής τους πατρίδας που έφεραν μαζί τους, ενώ μπορούσαν να πάρουν φεύγοντας άφορολόγητα ρωμαϊκά είδη, για τα οποία δεν υπήρχε απαγόρευση εξαγωγής, πρβλ. σημ. 15. Βέβαια πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στις gentes devotae, τα ύποτελή και πελατικά έθνη και την Περσία, η οποία ως "πολιτεία", βρίσκεται σε θέση ίσοιμίας με την βυζαντινή αυτοκρατορία. Πρβλ. Chrysos, Legal Relations, σελ. 14 κ.έ.
32. Μένανδρος, απόσπ. 11, σελ. 212.
33. Βλ. παραπάνω, σελ. 39 κ.έ.
34. Güterhock, Byzanz und Persien, σελ. 75
35. Βλ. παραπάνω, σελ. 39 και σελ. 125, σημ. 96.
36. Σωκράτης, VII, 8, : "Μεταξύ Ῥωμαίων καί Περσῶν συνεχεῖς αἰεὶ πρεσβεῖαι γίνονται.". Πρβλ. Chrysos; Legal Relations, σελ. 41.
37. Βλ. παραπάνω, σελ. 130, σημ. 57.
38. Θεοδώρητος, Φιλόθ. Ἱστορ., 8, 1369: "Φασὶ δὲ Ἀνθέμιον, ὃς καὶ ὕπαρχος ἐς ὕστερον ἐγενόνη καὶ ὕπατος, ἠνίκα πρεσβευτῆς χειροτονηθεὶς τὴν ἐς Πέρσας ἀποδημίαν ἀεστεῖλατο χιτῶνα αὐτῷ (Ἄφραάτη) κομίσει παρὰ Πέρσαις ὑφασμένον,...". Προβληματική σ'αυτό τό χωρίο εἶναι ἡ μνεία τοῦ Ἄφραάτη, τόν ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι συνάντησε ὁ Ἀνθέμιος κατά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τήν Περσία καί τοῦ δώρησε ἕναν περσικό χρυσοκέντητο μανδύα. Αὐτή ἡ συνάντηση δέν μπορεῖ νά πραγματοποιήθηκε ποτέ, γιατί ὁ Ἄφραάτης, ὁ ἀρχαιότερος σύρος πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, εἶχε πεθάνει ἤδη γύρω στό 345, βλ. J. Ortiz de Urbina, Aphraates στό: Lexicon für Theologie und Kirche, τόμ. I, στήλ. 687-688, Freiburg/Br. 1957. Ὁ ἴδιος ὁ Θεοδώρητος ἄλλωστε χρησιμοποιεῖ τήν ἔκφραση "φασί" πού ἐκφράζει ἀμφιβολία. Δέν θά πρέπει ὁμως νά ἀπορρίψουμε τήν πληροφορία του ὅσον ἀφορᾷ τόν Ἀνθέμιο καί τήν διπλωματική του ἀποστολή, ἡ ὁποία θεωρεῖται σχεδόν δεδομένη ἀπό τή σύγχρονη ἔρευνα Πρβλ. Keil, Anthemius, σελ. 188 καί R. von Haehling, Die Religionszugehörigkeit der hohen Aemträger des römischen Reiches seit Constantius I Alleinherrschaft bis zum Ende der Theodosianischen Dynastie (324-450 b zw. 455 n. Chr.) [Antiquitas, 3/23], Βοννη 1978, σελ. 81, ὁ ὁποῖος παράδοξα δέν ἀσχολεῖται καθόλου μέ τήν ἀκρίβεια τῆς μαρτυρίας.
39. Πρβλ. PLRE II, σελ. 94 Keil, Anthemius, σελ. 187.

40. CTh I. 10.5^a
41. Keil, *Anthemius*, σελ. 188 σημ. 1.
42. Βλ. παραπάνω, σελ. 44.
43. 'Ο Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.*, Stuttgart 1919 (φωτομ. άνατ. Frankfurt/M 1964), σελ. 317 χρονολογεί τήν έκδοση του νόμου στις 23 Μαρτίου 409. 'Ο A. Lippold, *Die Kaiser Theodosius der Grosse und Theodosius II*, Stuttgart 1972, στ. 127, βρίσκει πώς δέν υπάρχουν έπαρκείς λόγοι για νά στηρίξουν αὐτή τήν πρόταση καί τοποθετεί τήν έκδοση του νόμου στά 408, θεωρώντας μάλι-στα δεδομένο ότι ή διμερής έμπορική συμφωνία κλείστηκε εκείνον τόν χρόνο. 'Ο Martindale στό PLRE II, σελ. 94, ακολουθεί τήν χρονολόγηση του Seeck.
44. Βλ. Güterbock, *Byzanz und Persien*, σελ. 75 κ.έ.
45. Σωκράτης, VII, IH', στ. 773.
46. CJ IV.63.6.
47. Πρβλ. PLRE. II, σελ. 741, λήμμα Maximinus 4.
48. CJ IV 63.6, I : "Ergo omnes pariter sive privati seu cuiuspiam dignitatis sive in militia constituti, sciunt sibi aut ab huiusmodi temeritate penitus abstinendum aut supra dicta supplicia subeunda."
49. Βλ. π.χ. CJ 12.35.15, CJ 12.34. 1,2 Πρβλ. έπίσης Karayannopoulos, *Finanzwesen*, σελ. 167.
50. Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen*, σελ. 167.
51. Προκόπιος, Πόλεμοι, II 25, 1 κ.έ.: "Έστι δέ τό Δούβλιος χώρα τις τά τε άλλα αγαθή καί άέρων τε καί υδάτων ευεξίαν τινά διαρκώς έχουσα, Θεο-δοσιουπόλεως δέ όδω ήμερών όκτώ διέχει. καί πεδία μέν ένταῦθα ίππήλα-τά τε έστι, κώμαι δέ πολλαί πολυσανθροπότατοι ώκηνται άγχοτάτω άλλήλαις καί πολλοί έμποροι κατ' έργασίαν έν ταύταις οίκοῦσιν. εκ τε γάρ 'Ινδών καί τών πλησιοχώρων 'Ιβήρων πάντων τε ως είπειν τών έν Πέρσαις έθνών καί 'Ρωμαίων τινών τά φορτία έσκομιζόμενοι ένταῦθα άλλήλαις ζυμβάλλουσι".
52. Βλ. Güterbock, *Byzanz und Persien*, σελ. 76-77' Bury, *Later Roman Empire* II, σελ. 3, σημ. 3
53. Βλ. Bury, *Later Roman Empire* II, σελ. 93 κ.έ.
54. Βλ. Pigulewskaja, *Wege nach Indien*, σελ. 153.
55. Στο ίδιο, σελ. 155.
56. Μένανδρος, άπόσπ. 11, σελ. 212 κ.έ.
57. 'Ο Güterbock, *Byzanz und Persien*, σελ. 57 κ.έ., έχει άσχοληθεί σέ κάποιο μήκος μέ τήν συνθήκη. Πρβλ. άκόμα τά σχετικά στόν Bury, *Later Roman Empire* II, σελ. 120 κ.έ., στόν Rubin, *Justinian*, σελ. 368 κ.έ., καί τό είδικώτερο άρθρο του Irfan Kavar, *The Arabs in the peace Treaty of A.D. 501*, *Arabica* 3(1956), σελ. 181-213.
58. Μένανδρος, άπόσπ. 11, σελ. 212: "Κατά τρίτην τάξιν, ώστε τούς έμπόρους 'Ρωμαίων τε καί Περσών τών όποιωνοῦν φορτίων, τούτους δέ καί τούς τοι-ούσδε ποριστάς κατά τό έξ άρχής έθος έμπορεύεσθαι διά τών ειρημένων δεκατευτηρίων". Πρβλ. Güterbock, *Byzanz und Persien*, σελ. 77 κ.έ.;

Bury, Later Roman Empire II, σελ. 121 κ.έ.

59. Αυτό δέν ἐκφράζεται σαφῶς ἀπό τήν Pigulewskaja, Wege nach Indien, σελ. 153: "Die byzantinischen und persischen Kaufleute durften an den Punkten, wo sich Zollämter befanden, Waren über die Grenze bringen (Punkt 3), und zwar über die Städte Nisibis und Dara (Punkt 5), durch die der übliche Handelsweg führte, den auch die Karawanen benutzen mussten."
 O Lopez, Silk Industry, σελ. 26, σημ. 1, θεωρεῖ δεδομένο ὅτι μόνο ἡ Νίσιβις καί τό Δάρας ὀρίστηκαν ὡς τελωνειακοί σταθμοί μέ τή συνθήκη τοῦ 562: "Obviously, the outposts changed place with the shifting of the eastern border. Nisibis was one, at least from 297 to the late sixth century; but in that century Artaxata and Callinicum had been replaced by Dara."
60. Zachariä von Lingenthal, Eine Verordnung Iustinians, σελ. 6. Güterbock, Byzanz und Persien, σελ. 78.
61. Βλ. Karayannopoulos, Finanzwesen, σελ. 168, σημ. 1. Antoniadis-Bibicou, Douanes, σελ. 95.
62. Βλ. Antoniadis-Bibicou, Douanes, σελ. 93-94.
63. Μένανδρος, ἀπόσπ. 11, σελ. 212: "Δ' ὡς ἄν οἱ πρέσβεις καί οἱ τῆ ταχυτήτι χρώμενοι τῶν δημοσίων ἵππων πρὸς τὰς ἀπαγγελίας, ὁ μὲν ἐς τὰ Ῥωμαίων, ὁ δ' ἐς τὰ Περσῶν ἦθη ἀσικνούμενοι, κατὰ ταύτην τήν ἀξίαν καί τό προσῆκον ἕκαστοι τιμιθεῖεν, καί τῆς δεούσης τεύξονται ἐπιμελείας· ἀπαλλάττεσθαι τε σπᾶς μη χρονοτριβοῦντας· ἀλλά γάρ καί τὰς ἐμπορίας, ἃς ἐπιφέρονται, ἀμοιβάζειν ἀκωλύτως τε καί ἀνευ συντελείας τινός."
64. Μένανδρος, ἀπόσπ. 11, σελ. 212: "Ἐδιδετυπώθη, ὥστε τοὺς Σαρακηνοὺς καί τοὺς ὁποιοῦσοῦν βαρβάρους ἐμπόρους ἐκατέρας πολιτείας μὴ διὰ ξένων ἀτραπῶν ποιεῖσθαι τὰς πορείας, μᾶλλον μὲν οὖν διὰ τῆς Νισίβευς καί τοῦ Δάρας, μήτε μὴν ἀνευ κελεύσεως ἀρχικῆς ἵναί κατὰ τήν ἀλλοδαπήν. Εἰ μὲντοι παρὰ τό δοκοῦν τολμησῶσι τι, ἦγουν, τό λεγόμενον, κλεπτοτελωνήσουσιν, ἀνιχνωμένους ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς ὀρίοις ἀρχόντων ξύν τοῖς ὅσα ἐπιφέρονται εἴτε Ἀσσύρια φορτία εἶεν εἴτε Ῥωμαῖα, παραδίδοσθαι εὐθύνας ὑφέξοντας."
 Πρβλ. Güterbock, Byzanz und Persien, σελ. 79· ἐπίσης J. Kavar, The Arabs in the Peace Treaty of A.D. 561, Arabica 3 (1956), σελ. 192 κ.έ.
65. Προκόπιος, Πόλεμοι, 10, 13 κ.έ.: "Ἀναστάσιός τε ὁ βασιλεὺς, ἐπειδὴ ἐγένοντο αὐτῶν αἱ πρὸς Καβάδην σπονδαί, πόλιν ἐδείματο ἐν χωρίῳ Δάρας... ἀπέχει δὲ αὕτη πόλις μὲν Νισίβιδος σταδίους ἑκατὸν δυοῖν δέοντας, χώρας δέ, ἢ τὰ Ῥωμαίων καί Περσῶν διορίζει, ὀκτώ καί εἴκοσι μάλιστα."
66. Ἡ "προδοσία" θεωρεῖται ἀπό τοὺς Βυζαντινοὺς ὡς χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῶν Ἀράβων, πρβλ. V. Christides, Saracen's Prodosia in Byzantine Sources, Byzantion 40 (1970), σελ. 5-13, κυρίως σελ. 11.
67. Πρβλ. J. Kavar, The Arabs in the Peace Treaty of A.D. 561, Arabica 3 (1956), σελ. 192 κ.έ., ὅπου συζητεῖται διεξοδικά αὐτός ὁ ὅρος.

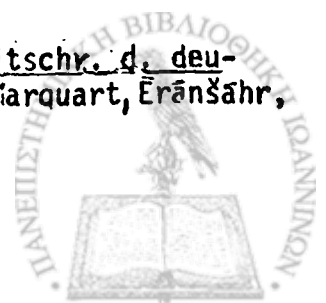

Κεφάλαιο Δεύτερο

1. Anderson, Caspian Gates
2. Στόϊδιο, σελ. 130.
3. Έκαταῖος, σελ 92, ἀπόσπ. 171: "...Μηδία, χώρα ταῖς Κασπίαις παρακειμένη πύλαις...". Ὁ Anderson, Caspian Gates, σελ. 131-134, παραθέτει ἕνα μεγάλο κατάλογο πηγῶν, στίς ὁποῖες ἀναφέρονται οἱ Κασπίες Πύλες.
4. Στράβων, σέ πολλά σημεία.
5. Πτολεμαῖος, I 12,5, σελ. 26· VI 2,7, σελ. 87.
6. βλ. H. Treidler, RE XXII 1 (1953), στ. 322, λήμμα Portae Caspiae.
7. Στόϊδιο, στ. 329.
8. E. Täubler, Zur Geschichte der Alanen, Klio 9 (1909), σελ. 14-28.
9. Πρίσκοι, ἀπόσπ. 31, σελ. 105· ἀπόσπ. 37, σελ. 107.
10. Μένανδρος, ἀπόσπ. 11, σελ. 212.
11. Πρβλ. Anderson, Caspian Gates, σελ. 132. Γιά τήν ἐκστρατεία τοῦ Corbulo στήν Ἀρμενία βλ. Th. Mommsen, Römische Geschichte, V, σελ. 385-387.
12. Plinius, VI 30: "...portae Caspiae m a g n o e r r o r e multis Caspiae dictae..."; VI 40: "Corrigendus est in hoc loco error multorum etiam qui in Armenia res proxime cum Corbulone gessere. namque hi Caspias appellavere portas Iberias quas Caucasias diximus vocari..."
13. Ἀπό τά πιό χαρακτηριστικά δείγματα σύγχυσης πάνω σέ αὐτό τό θέμα ἀποτελεῖ καί τό σχόλιο τοῦ K. Haereus στήν ἔκδοση τῶν Historiae τοῦ Τακίτου, I. 6, σελ. 15. Τό παρθεύτω αὐτούσιον: "Claustra Caspiarum] ist nach Analogie von Thermopylae gesagt, nur mit Weglassung von portarum. Dieser zwischen Medien und Hyrkanien (wahrscheinlich beim heutigen Wladikawkas) gelegene Engpass führte an die Südwestküste des Kaspischen Landes, auf der entlang man mit Umgehung der armenischen Gebirge den Weg nach den Albanern in südöstlichen Kaukasus nehmen konnte. A. VI, 33 heisst er Caspia via, richtiger aber bei Plin. n.h. VI, 30 und 40 portae Caspiae zum Unterschiede von den eigentlichen portae Caspiae, die im Süden des Kaspischen Sees nördlich von Teheran liegen (Pforte von Derbent)."
14. βλ. Anderson, Caspian Gates, σελ. 145, σημ. 29. Ὁ K. Kretschmer, RE II A, 1 (1921) στ. 13-14, λήμμα Sarmaticae portae, τοποθετεῖ τίς Κασπίες Πύλες στό πέρασμα τοῦ Derbent καί παραγνωρίζει ἔτσι τό γεγονός ὅτι οἱ βυζαντινές πηγές θεωροῦσαν ὡς Κασπίες Πύλες τίς Σαρματικές, δηλ. τό πέρασμα τοῦ Dariel. Ἀκόμα καί ὁ J. Marquart, Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge, Leipzig 1903, σελ. 42, ὁ ὁποῖος ἔχει ασχοληθεῖ ἐπισταμένως μέ τό θέμα τῶν Κασπίων Πυλῶν ἀντιφάσκει μέσα σέ ἕνα καί τό αὐτό ἔργο, ὅταν τή μία φορά θεωρεῖ τίς Κασπίες Πύλες πού ἀναφέρονται στό ἀπόσπασμα 37 τοῦ Πρίσκου ὡς τό πέρασμα τοῦ Dariel (σελ. 42) καί τήν ἄλλη ὡς τό πέρασμα τοῦ Derbent (σελ. XXIII).
15. Baedeker : Russland, Route 68, σελ. 478.
16. Μέσω αὐτῶν τῶν τριῶν φυσικῶν ἀνοιγμάτων ἔγινε ἤδη τόν 8 π.χ. αἰῶνα ἡ εἰσβολή τῶν Κιμμερῶν καί τῶν Σκυθῶν, πρβλ. D.M. Lang, The Georgians, London 1966, σελ. 72.

17. Για την ιστορία της Ἰβηρίας βλ. γενικά W.E.D. Allen, A History of the Georgian People, London 1932, D.M. Lang, A modern History of Georgia, London 1962, τοῦ ἴδιου, The Georgians, London 1966 καὶ C. Toumanoff, Studies in Christian Caucasian History, Washington 1963.
18. Plinius, VI 30 : "ingens natura opus montibus interruptis repente, ubi fores obditae ferratis trabibus, subter medias amne diri odoris fluente citraque in rupe castello quod vocatur Cumania communito ad arcendas transitu gentes inumeras, ibi loci terrarum orbi portis discluso, ex adverso maxime Hermasti oppidi Hiberum". Για τὸν ρόλο ποὺ ἐπαίξε στὴν ἱστορία τὸ πέρασμα βλ. κυρίως Marquart, Ērānšāhr, σελ. 95 κ.έ.
19. Πρίσκοι, ἀπόσπ. 31, σελ. 05 : "καὶ ὡς χρὴ τοῦ Ἰουροειπαῶν φρουρίου ἐπὶ τῶν Κασπίων κειμένου πυλῶν χροῖματα χορηγοῦντας Ῥωμαίους ποιησθαι ἐπιμέλειαν, ἡγούν τοὺς φρουρησάντας αὐτὸ στρατιώτας στέλλειν, καὶ μὴ μόνους [σφῶν] δαπάνη καὶ σιτακὴ τοῦ χωρίου βαρύνεσθαι" εἰ γὰρ ἐνδοίεν, οὐκ εἰς Πέρσας μόνους ἀλλὰ καὶ εἰς Ῥωμαίους τὰ ἐκ τῶν παροικούντων ἔθνων κακὰ ραδίως ἀφικέσθαι."
20. Λυδός, σελ. 212, 9 κ.έ.
21. W. Tomaschek, RE III I (1897), στ. 489, λῆμμα Biraparach.
22. βλ. παραπάνω σημ. 14.
23. Marquart, Ērānšāhr, σελ. 99 κ.έ.
24. βλ. παραπάνω, σημ. 19.
25. Πρίσκοι, ἀπόσπ. 37, σελ. 107: "Ὅτι Σαράγουροι Ἀκατίροις καὶ ἄλλοις ἔθνεσιν ἐπιθέμενοι ἐπὶ Πέρσας ἐστράτευον. καὶ πρότερον μὲν ἐπὶ τὰς Κασπίας παρεγένοντο πύλας καὶ φρουρὰν περσικὴν ἐν αὐταῖς ἐγκαθιστώσαν εὐρόντες ἐτέραν οὐδὲν ἐστράφοντο, δι' ἧς ἐπὶ τοῖς Ἰβήρας ἐλυόντες τὴν τε αὐτῶν ἐδήσαν καὶ τὰ Ἀρμενίων χωρία κατέτρεχον ὥστε Πέρσας πρὸς τῷ πολέμῳ τῶν Κιόσριτων τῇ πόλει αὐτοῖς συστάνει καὶ ταυτὴν εὐλαβουμένους τὴν ἐφοδὸν παρὰ Ῥωμαίους πρεσβεύεσθαι καὶ αἰτεῖν χροῖματα, σφίσι αὐτοῖς διδοῦσθαι ἢ ἀνὸρας πρὸς σιτακὴν τοῦ Ἰουροειπαῶν φρουρίου, καὶ λέγειν, ὅπερ αὐτοῖς πολλάκις εἰρητὸ πρεσβευομένοις, ὡς αὐτῶν ὑφισταμένων τὰς μάχας καὶ μὴ συγχωρούντων τὰ ἐπιόντα εὐνη βάρβαρα πάροδον ἔχειν, ἢ τῶν Ῥωμαίων ἀσώματος διαμένει χώρα".
26. Marquart, Ērānšāhr, σελ. 100 κ.έ.
27. Τὸ ἀρμενικὸ κείμενο τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀγαθαγγέλου συντάχθηκε τὸν Ε' αἰ. ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ του μετάφραση στὰ τέλη τοῦ ΣΤ' αἰ. Τελευταία ἔκδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἐγίνε ἀπὸ τὸν Guy Lafontaine, La version greque ancienne du livre armenien d'Agathange, Louvain 1973. Πρὸ βλ. Χρ. Μπαρτικιάν, Τὸ Βυζαντινὸν εἰς τὰ ἀρμενικὰς πηγὰς, [Βυζαντινὰ κείμενα καὶ μελέται, 18] Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 25 καὶ 27.
28. Ἡ μετάφρασις ἀπὸ τὸν Marquart, Ērānšāhr, σελ. 101 δική μου..
29. βλ. Bury, Later Roman Empire II, σελ. 6, σημ. 4 ἄκόμα W. Tomaschek, RE III 1 (1897), στ. 489, λῆμμα Biraparach.
30. J. Marquart, Beiträge zur Geschichte und Sage von Ērān, Zeitschr. d. deutschen morgenländ. Gesellsch. 49 (1895) σελ. 632 βλ. ἄκόμα Marquart, Ērānšāhr, σελ. 103.
31. Tomaschek, ὀ.π.

32. Marquart, *Ērānšāhr*, σελ. 104.
33. Marquart, *Ērānšāhr*, σελ. 102. Πρβλ. καί παραπάνω, σημ. 11.
34. Βλ. παραπάνω, σελ. 118, σημ. 6.
35. Λυδός, σελ 212, 14-16 : "καί ἕως μὲν Ἀρτάξата καί ἔτι ἐπέκεινα εἶχον ὑφ' ἑαυτοῖς οἱ Ῥωμαῖοι, ἀντέβαινον παρόντες ἐκεῖ..."
36. Βλ. Marquart, *Ērānšāhr*, σελ. 102. Ἐπίσης V. Chapot, *Frontière*, σελ. 368.
37. Ὁ Ziegler, *Beziehung*, ἄλλωστε, πού μελέτησε διεξοδικότατα τίς σχέσεις μεταξύ τῶν δύο κρατῶν δέν ἀναφέρει πούθενά μιά τέτοια συμφωνία.
38. Ἡ Mzheta ἦταν κτισμένη στό σημεῖο τῆς συμβολῆς τῶν ποταμῶν Aragvi (Ἄραγός) καί Kura (Κύρος). Προστατευόταν ἀπό δύο ὄχυρά, τήν Harmozika (Armaztsikhe = κάστρο τοῦ Ahura-Mazda), τήν ὁποία ὁ Πλίνιος (πρβλ. σημ. 18) ἀναφέρει ὡς Hermastis, ἐπάνω στό ὕψωμα Bagineti, καί στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ Aragvi τῆ Seusamora, πρβλ. Russudan Mepisaschwili-Wachtang Zinzadse, *Die Kunst des alten Georgien* (γερμ. μτφ. τοῦ ρωσικοῦ πρωτοτύπου, Erfurt 1977), σελ. 16· ἐπίσης Lang, *The Georgians*, London 1966, σελ. 82.
39. IGRR, III, 133 (=CIL III2, ἀρ. 6052, σελ. 974): [Αὐτοκράτωρ Καῖσα]ρ Οὐεσ/πασιανός Σεβ[αστός, ἀρ/χιε]θεύς μέγιστος[ς, δημορχι(κ)ῆ/ς ἐξουσίας [τό] ζ', αὐτοκράτ[ω]ρ τό // ιδ', ὑπατος τό σ', ἀποδευειγμέ/νος τό ζ', πατήρ πατρίδος, τειμ[η]τής καί Αὐτοκράτωρ Τίτος καί[σαρ]// Σεβαστοῦ υἱός, δημορχι(κ)ῆς ἐξουσίας τό ε', ὑπατος τό δ', ἀπο//δευειγμένος τό ε', τειμ[η]τή/ς καί Λουιτιανός Καῖσαρ Σεβα/στοῦ υἱός, ὑπατος τό γ' ἀπο/δευειγμένος τό σ', βασιλεῖ/ Ἰβήρων ἱεθριδότη βασιλεῶς Ὀ//αρασιάνου καί Ἰαμάσσει τῷ υἱῷ/ φιλοκαίσαρι καί φιλορωμαίων τῷ ἔ/θν(ε)ι τὰ τεῖχη ἐξωχύρσαν. Ἡ ἐπιγραφή βρέθηκε τό 1867 κοντά στήν ἀρχαία πρωτεύουσα τῆς Ἰβηρίας Mzheta καί χρονολογεῖται στό 75 μ.Χ. περίπου. Τήν παρουσία ρωμαϊκῶν φρουρῶν στήν περιοχή μαρτυροῦν καί τὰ ἐρείπια διαφόρων, χαρακτηριστικῶν ρωμαϊκῶν κτισμάτων, ὅπως λουτρά καί ἀμφιθέατρα, πρβλ. D.M. Lang, *The Georgians*, London 1966, σελ. 86 καί 87 (κάτοψη καί τομή ρωμαϊκοῦ λουτροῦ κοντά στήν Mzheta)· ἐπίσης W.E.D. Allen, *A History of the Georgian People*, London 1932, σελ. 75
40. Πέτρος Πατρ., ἀπόσπ. 14, σελ. 189. Βλ. καί παραπάνω, σελ. 32.
41. Βλ. παραπάνω, σελ. 38.
42. Βλ. Stein, *Histoire I*, σελ. 171 καί 291-92· Bury, *Later Roman Empire II*, σελ. 6. Τήν ἴδια ἀπόψη φαίνεται νά ἔχει κι ὁ Nötdecke, *Tabari*, σελ. 108-9, σημ. 2, ὅπου συζητᾷ τούς ὅρους τῆς συνθήκης τοῦ 422: "Aber schlimm war für die Römer, dass sie sich wieder dazu verstanden, den Perser eine jährliche Summe zu zahlen als Beihilfe für die Bewachung des Caucaspases (von Dariel)..." Τόν Bury ἀκολουθεῖ κι ὁ A. Bandy, Λυδός, σελ. 328.
43. Βλ. παραπάνω, σημ. 35.
44. J. Marquart, Beiträge zur Geschichte und Sage von Erān, *Zeitschr. d. deutschen morgenländ. Gesellsch.* 49 (1895), σελ. 632.
45. Ὑπάρχει ἄλλο ἕνα χωρίο στό Περί ἀρχῶν τοῦ Λυδοῦ, ὅπου φαίνεται καθαρά ὅτι μέ τή λέξη "Υρκανή" ἐννοεῖ τήν Ἰβηρία. Ἀναφέρεται, πῶς συγκεκριμένα, στήν ἐκστρατεία τοῦ Corbulo καί γράφει: "...ἄθεν ἀφόρητος αὐτοῖς (Πέρσαις) ὁ Κορβουλῶν ἐπί τοῦ Νέρωνος ἐφάνη: τὰς γάρ ἐκόρομας αὐτῶν,

τάς ἐν ταῖς ἐρημίαις τῆς Περσίδος διὰ τῆς Ὑγκανῆς ἀποκλείσας, τὴν ἐκτῆς φυγῆς νίκην ἀφείλεν,..." (σελ. 186, 12-15).

46. Βλ. παραπάνω, σημ. 35.
47. Ziegler, Beziehungen, σελ. 75.
48. Λυδός, σελ. 212, 16-19 : "Ὡς δὲ τούτων ἐξέστησαν (Ῥωμαῖοι) καὶ ὄσων ἄλλων ἐπὶ Ἰοβιανοῦ, οὐκ ἐξήρκουν οἱ Πέρσαι τὰ τε ἑαυτῶν τὰ τε πάσαι Ῥωμαίων φρουρεῖν καὶ θόρυβος αἰεὶ τὰς ἐκατέρων Ἀρμενίας εἶχεν ἀφόρητος".
49. Βλ. σύντομα Chrysos, Legal Relations, κυρίως σελ. 37 κ.έ.
50. Amm. Marc., XXV 7,9-12.
51. Ζώσιμος, Γ. 31.
52. Λυδός, σελ. 212, 19-29 : "γίνονται δὴ οὖν λόγοι μετὰ τὴν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ Ῥωμαίων ἀποχίαν Σαλουτίω τε, ὃς ἦν ὑπαρχος, ἐξ ἡμῶν καὶ Περσῶν τοῖς ἐξοχωτάτοις καὶ Ἰουλιγέρῳ ὑστερον, ὥστε κοιναῖς δαπάναις ἀμφὶ τὰ πολιτεύματα φρουρίον ἐπὶ τῆς εἰρημένης εἰσόδου κατασκευάσαι, ἐπιστῆσαι τε βοήθειαν τοῖς τόποις πρὸς ἀναγκαιτισμὸν τῶν κατατρεχόντων δι' αὐτῆς βαρβάρων. Ῥωμαίων δὲ τοῖς περὶ τὴν ἐσπέραν καὶ τὴν ἀρκτον πολέμοις ἐν-οχλουμένων, οἱ Πέρσαι ἔσχον ἀνάγκην, οἷα προσεχεστεροὶ ταῖς τῶν βαρβάρων ἐφόδοις, ἀντοικοῦσθαι φρουρίον ἐκεῖ, ἑτραπητᾶρχ πατριῶς αὐτὸ καλέσαντες καὶ οὐνάμεις ἐπέστησαν καὶ πολέμιος οὐκ εἰσήκει."
53. Βλ. Σωκράτης, VI, 1 : "καὶ γὰρ ἦσαν (Οὐννοὶ) κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ Ἀρμενίαν τε καὶ τινα μέρη τῆς ἑώρας κατατρέχοντες" Φιλοστοργίος, XI. 8 : "οἱ δὲ πρὸς ἡλίον ἀνίσχοντα (Οὐννοὶ) τὸν Ταναῖν ποταμὸν διεβάντες καὶ τῇ ἑώρα ἐπεισφυμέντες, δι' Ἀρμενίας τῆς μεγάλης εἰς τὴν καλουμένην Μελιτηνὴν κατερράγησαν. ἐκ ταύτης δὲ ἑυφρατησίαν τε ἐπέθεσαν καὶ μέχρι τῆς κοίλης Συρίας ἤλασαν, καὶ τὴν Κιλικίαν καταδραμόντες φόνον ἀνθρώπων εἰργάσαντο ἀνίστόρητον". Claudianus, "...alii (gentes) per Caspia claustra Armeniasque nives inopino tramite ducti
Invadunt Orientis opes..."
Chron. Edess., σελ. 104. Μία ἄλλη ἐκδοχὴ ἐκφοράζεται στὸν βίο τοῦ ἁγίου Πέτρου τοῦ Ἰβηρος, βλ. D.M. Lang, Lives and Legends of the Georgian Saints, London 1956, σελ. 59. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰβηρίας Φαρασμάνιος Θεῖος τοῦ ἁγίου, εἶχε προκαλέσει μιὰ ἐπιδρομὴ Λευκῶν Οὐννων στὰ ρωμαϊκὰ ἐδάφη, πιθανόν γιὰ νὰ ἐκδ κηθεῖ γιὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὴν αὐλή τοῦ αὐτοκράτορα Ἀρκαδίου. Σύμφωνα ὁμως μὲ ἕνα κατάλογο βασιλέων τῆς Ἰβηρίας ποὺ βρίσκεται στὸν W.E.D. Allen, A History of the Georgian People, London 1932, ὁ Φαρασμάνιος (Farsman IV) βασίλευσε ἀπὸ τὸ 402-410. Ἀνέβηκε στὸν θρόνο δηλαδὴ ἐπτά χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὸ 395, ποὺ ὅπως εἶναι γενικά ἀποδεκτό, πραγματοποιήθηκαν οἱ οὐννικὲς εἰσβολές. Τὴν ἐποχὴ γύρω στὸ 395 βασίλευε ὁ Bakur III (393-401).
54. Ἀντίθετα ὁ A. Bandy, Λυδός, σελ. 327, νομίζει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Ἰοδιγέρδη Β'.
55. Βλ. παραπάνω, σελ. 51.
56. Βλ. γενικά Bury, Later Roman Empire. I, σελ. 212 κ.έ. * Holm, Theodorian Empresses, σελ. 97 κ.έ.
57. Βλ. παραπάνω, σελ. 83 κ.έ.
58. Βλ. παραπάνω, σελ. 46.

59. Μία άλλη πολύ σημαντική πληροφορία, πού έχουμε από τόν Προκόπιο, Πόλεμοι, I.2,7 κ.έ. αναφέρεται σ'ένα γεγονός εκείνης ακριβώς τής εποχής: Ὁ Ἀρκάδιος ἄφησε μέ τή διαθήκη του ὡς ἐπίτροπο τοῦ ἀνήλικου γιοῦ καί διαδόχου του Θεοδοσίου Β' τόν μεγάλο βασιλέα Ἰσδιγέρδη Α'. Ὁ Ἰσδιγέρδης ἀνέλαβε πρόθυμα αὐτό τό καθήκον καί ἔστειλε μάλιστα στή σύγκλητο τῆς Κωνσταντινουπόλεως μίαν ἐπιστολή, στήν ὁποία ἀπειλοῦσε μέ πόλεμο, ἂν κανεῖς ἀμφισβητοῦσε τήν ἐξουσία τοῦ μικροῦ αὐτοκράτορα. Ὁ χρονολογικά πλησιέστερος στόν Προκόπιο συγγραφέας, ὁ Ἀγαθίας (Δ 24, 4 κ.έ.) ἐπαναλαμβάνει τήν πληροφορία, τονίζοντας ὅμως ὅτι πρόκειται γιά φήμη πού κυκλοφοροῦσε καί στίς ἡμέρες του, ὁ ἴδιος ὅμως δέν μπόρεσε νά βρεῖ γραμμένο στίς πηγές τίποτα σχετικό, οὔτε κἄν στούς συγγραφεῖς, πού ἀναφέρονται στόν θάνατο τοῦ Ἀρκαδίου. Μέ ὀρισμένες ἀλλαγές στή διατύπωση ἢ εἰδῆση αὐτή πέρασε καί στούς μεταγενέστερους χρονογράφους Θεοφάνη (80,7 κ.έ.), Κεδρηνό (586, 4 κ.έ.), Ζωναρᾶ (XIII, 22, 2) κ.ἄ. Οἱ ἀλλαγές στήν διατύπωση εἶναι ἐνδεικτικές γιά τό πῶς ἀντιλήφθηκε ὁ κάθε συγγραφέας τήν πληροφορία τοῦ Προκοπίου στήν ἐποχή του. Ἔτσι ἐνῶ ὁ Προκόπιος χαρακτηρίζει τόν Ἰσδιγέρδη ὡς "ἐπίτροπον", ὁ Ἀγαθίας τόν ἀναφέρει ὡς "κῆδεμόνα", ὁ Θεοφάνης "κουράτορα", ὁ Κεδρηνός χρησιμοποιοῦν τήν ἔκφραση "κῆδεσθαι τοῦ παιδός" καί ὁ Ζωναρᾶς τέλος κάνει ἕνα συνδυασμό ἀπό τά στοιχεῖα τῶν πηγῶν του κι ἔτσι γι' αὐτόν ὁ μέν Ἰσδιγέρδης ἦταν "ἐπίτροπος", ἕνας εὐνοῦχος ὅμως, ὁ Ἀντίοχος, πού στάλθηκε ἀπό τόν μεγάλο βασιλέα γιά νά φροντίσει γιά τή μόρφωση τοῦ ἀνήλικου αὐτοκράτορα, χαρακτηρίζεται ὡς "φύλακας" καί "κῆδεμόνας" τοῦ Θεοφίλου. Ἡ ἀποστολή τοῦ Ἀντιόχου εἶναι ἕνα νέο στοιχεῖο σ' αὐτή τή διήγηση, πού ἐμφανίζεται στίς πηγές ἀπό τόν Θεοφάνη κι ἔπειτα. Στό κείμενο τοῦ Θεοφάνη, ὁ Ἀντίοχος ἐμφανίζεται στή μέν ἐπιστολή, πού ἔστειλε ὁ Ἰσδιγέρδης στή σύγκλητο ὡς "ὁ ἀναπληρῶν" τόν μεγάλο βασιλέα, ἀπό τόν συγγραφέα δέ ὡς "ἐπίτροπος" καί "παιδαγωγός". Πολλοί μελετητές, ὅπως ὁ Güterbock, *Byzanz und Persien*, σελ. 27 κ.έ. ἀμφισβητοῦν τήν ἀλήθεια τῆς πληροφορίας τοῦ Προκοπίου καί δέχονται τήν ἄποψη πού διατύπωσε ὁ Ἀγαθίας, ὅτι τελικά ἢ καλή συμπεριφορά τοῦ Ἰσδιγέρδη πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς καθ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ζωῆς του, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά δημιουργηθεῖ ὁ μῦθος τῆς υἰοθεσίας. Ἄλλοι πάλι, τόσο παλαιότεροι, ὅσο καί νεώτεροι ἐρευνητές (ὅπως π.χ. ὁ Bury, *Later Roman Empire* II, σελ. 2, ὁ Christensen, *Iran*, σελ. 270 καί ὁ Rubin, *Justinian*, σελ. 253) δέχονται ὡς δεδομένη τήν πληροφορία τοῦ Προκοπίου, ὅσο κι ἂν ἔχουν ἐπιφυλάξεις ἀναφορικά μέ τό πῶς μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ νομικά τό γεγονός. Σχετικά πρόσφατα ἔχει ἐκδοθεῖ μία μελέτη, ἡ ὁποία ἐνῶ κατά κύριο λόγο ἀσχολεῖται μέ τή νομική καί τήν πολιτική ὑφή τῆς πρότασης τοῦ Καβάδη πρὸς τόν Ἰουστίνο γιά τήν υἰοθεσία τοῦ Χοσρόη, ἀναφέρεται ἀρκετά διεξοδικά στό θέμα τῆς υἰοθεσίας τοῦ Θεοδοσίου Β' ἀπό τόν Ἰσδιγέρδη, P. Pieler, *L'aspect politique et juridique de l'adoption de Chosroès proposée par les Perses à Justin*, *Revue International des Droits de l'Antiquité*, σειρά 3, 19 (1972), σελ. 399-433. Ὁ Pieler καταλήγει στό συμπέρασμα (σελ. 420) ὅτι ἡ "ἐπιτροπή" τοῦ Ἰσδιγέρδη μπορεῖ νά γίνει κατανοητή μόνο ὡς ἐγγύηση γιά τή διαδοχή τοῦ Θεοδοσίου στόν θρόνο. Αὐτή ἡ ἐγγύηση ὡς διεθνῆς νομική πράξη διαμορφώθηκε μέσα στά πλαίσια τῆς ἔκφρασης τῆς τελευταίας θελήσεως (τοῦ Ἀρκαδίου) μέ τόν ὀρισμό (τοῦ Ἰσδιγέρδη) ὡς ἐκτελεστή τῆς διαθήκης, ὅπως αὐτό ἀποτελοῦσε συνήθεια τοῦ λαϊκοῦ δικαίου τῆς Ἀνατολῆς.
60. Ὁ Nöldeke, *Geschichte*, σελ. 103-104 ἐκφράζει τήν ἄποψη ὅτι τό καλοκαίρι τοῦ 408 κλείστηκε μιά συνθήκη εἰρήνης καί φιλίας, στά πλαίσια τῆς ὁποί-

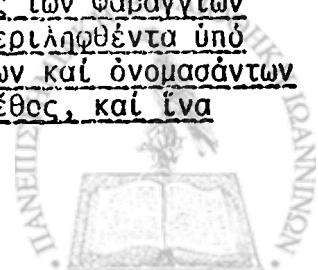

ας ο Ίσδιγέρδης έδωσε κάποιες έγγυήσεις για τή βασιλεία του άνήλικου Θεοδοσίου Β'. Ο Güterbock, Byzanz und Persien, σελ. 28, σημ. 4, δηλώνει ότι δέν μπόρεσε νά έντοπίσει τήν ύπαρξη μίας πορόμοιας συνθήκης. Τήν άποψη του Hildeke συμμερίζεται και ο Dury, Later Roman Empire I, σελ. 212, πού τοποθετεί τό γεγονός άμέσως μετά τόν θάνατο του Άρκαδίου.

61. Λυδός, σελ. 214-5-7: "καί ταῦτα ἕως τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἀναστασίου διεσῦρη, λαλούμενά τε καί τυπούμενα καί ἀπλῶς ἠρημένα."
62. Μαλάλας, 449, 19 κ.έ.: "Κωάδης βασιλεύς βασιλευόντων, ἡλίου ἀνατολῆς, Φλαβίῳ Ἰουστινιανῷ Καίσαρι σελήνης οὐσεως. ἠύραμεν ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀρχαίοις ἀναγεγραμμένα ἀδελφοὺς ἡμᾶς ἀλλήλων εἶναι, καί ἐάν τις ἐπίδειξη σωματῶν ἢ χρημάτων, παρέχειν τόν ἕτερον. καί μεμενήκαμεν ἐξ ἐκείνου καί μέχρι τοῦ παρόντος οὕτως διατελοῦντες".
63. Joshua, VIII : "Further there was a treaty between the Greeks and the Persians that, if they had need of one another when carrying on war with any nation, they should help one another, by giving three hundred able-bodied men, with their arms and horses, or three hundred staters (εστῆρά, στατήρ) in lieu of each man, according to the wish of the party that had need".
64. Joshua, IX.
65. Βλ. παραπάνω, σελ. 57.
66. Βλ. παραπάνω, σελ. 62.
67. Βλ. παραπάνω, σημ. 19.
68. Βλ. παραπάνω, σελ. 63.
69. Πρίσκοσ, ἀπόσπ. 37, σελ. 107· πρβλ. παραπάνω, σελ. 63.
70. Joshua, VIII : "But the kings of the Persians have been sending ambassadors and receiving money for their needs..."
71. Bury, Later Roman Empire I, σελ. 10.
72. Joshua, VIII: "...but it was not in the way of tribute that they took it, as many thought."
73. Βλ. παραπάνω, σελ. 65.
74. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 7,3.
75. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 10, 1-12.
76. Βλ. Anderson, Caspian Gates, σελ. 132 καί 139.
77. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 11, 1-30.
78. Προκόπιος, Πόλεμοι, I 11,22: "...διαρρήδην ἀποκρίνεσθαι ότι δεῖ, ὡς βαρβάρῳ προσήκει, δηλῶν ότι οὐ γράμμασιν οἱ βάρβαροι τοῖς παῖδας (έξ) πρῶνται, ἀλλ' ὀπλων σκευῆ..." Βλ. Güterbock, Byzanz und Persien, σελ. 29 κ.έ. ὅπου ὑποστηρίζει ότι ὁ Ἰουστίνος ἦταν πρόθυμος νά προχωρήσει στήν υἰοθεσία, ὄχι ὁμως σύμφωνα μέ τό τυπικό πού ὀριζε τό ρωμαϊκό ἰδιωτικό δίκαιο. Ἐπίσης A. Vasiliev, Justin the First, Cambridge Mass., 1950, σελ. 265 κ.έ., ὁ ὁποῖος οὐσιαστικά ἀκολουθεῖ τίς ἀπόψεις τοῦ Güterbock· ἀκόμα Christensen, Iran, σελ. 355· P. Pieler, L'aspect politique de l'adoption de Chosroès proposée par les Perses à Justin, Revue International des Droits de l'Antiquité, σειρ. 3,19 (1972), ὅπου προτείνει νά θεωρηθεῖ αὐτή ἡ υἰοθεσία ὡς ὑπόσχεση ἀλληλεγγύης μέσα στά

πλαίσια του διεθνούς δικαίου, έχοντας χάσει όλες τις υποχρεώσεις ή τις απαιτήσεις για διαδοχές στον θρόνο, πού θα άπέρρεαν από μία πράξη υιοθεσίας συμφωνα με τό ρωμαϊκό ιδιωτικό δίκαιο: Βλ. καί σημ. 59.

79. Βλ. Chrysos, *Legal Relations*, σελ. 13 κ.έ.
80. Προκόπιος, *Πόλεμοι*, I 12,5.
81. Προκόπιος, *Πόλεμοι*, I 16.
82. Προκόπιος, *Πόλεμοι*, I 16,6 : "...καί πόλιν μεγάλην Λάρας έπιτελίσμα Πέρσαις πεποίηθε, καίπερ διαρρηθόν εν ταίς σπονδαίς άπειρημένον, άσπερ Ανατόλιος προς Πέρσας έθετο..." I 10, 16 "...πέμψας (Καβάδος) παρά Ρωμαίους ητιότο πόλιν αύτους οίκοδομήσασθαι άγχιστά που των σφετέρων ορίων, άπειρημένον τούτο εν τοίς μήδοις τε καί Ρωμαίοις ζυγκειμένοις τά πρότερα". Προκόπιος, *Κτίσματα* II 1,5: "έν δε ταίς σπονδαίς άπειρημένον, άσπερ ποτέ βασιλεύς θεοδόσιος έθετο προς τό Περσών γένος, μηδετέρους εν χωρίω οικείω εν γειτόνων που τοίς των έτερων ορίοις κειμένω οχύρωμα νεώτερόν τι έπιτεχνασθαι..."
83. Προκόπιος, *Πόλεμοι*, I 22,5.
84. Προκόπιος, *Πόλεμοι*, I 22. 17-18 : "ούτω τοίνυν τήν τε άπέραντον καλουμένην ειρήνην έσπέισαντο, έκτον έτος ήδη τήν βασιλείαν Ιουστινιανου έχοντος καί Ρωμαίοι μέν τό τε Φαράγγιον καί Βώλον τό φρούριον ζυν τοίς χρημασι Πέρσαις έδοσαν, Πέρσαι δε Ρωμαίοις τά λαζικής φρούρια". Μαλάλας, 477, 13 κ.έ. Πρβλ. Güterbock, *Byzanz und Persien*, σελ. 43 Bury, *Later Roman Empire* II, σελ. 88, σημ. 2, ο οποίος θεωρεί έσφαλμένα τό Φαράγγιον φρούριο, όπως τό Βώλον Rubín, *Justinian*, σελ. 296.
85. Προκόπιος, *Πόλεμοι*, I 22, 16.
86. Προκόπιος, *Πόλεμοι*, I 22,5: "τούτο οί δίδοσθαι τῷ χρυσίον ήξιου (Χοσρόης), ως...μήτε φυλακτηρίου του έν πυλαίς Κασπίαις μεταλαχειν Πέρσαις".
87. Προκόπιος, *Πόλεμοι*, II 10, 19 "τέλος δέ χρήματα μέν οί πολλά ο Χοσρόης ήξιου διδόναι Ρωμαίους, παρήνει δε μή τά χρήματα εν τῷ παραυτίκα μόνον παρεχομένους τήν ειρήνην έθέλειν ές τόν πάντα αίω'α κοατύνασθαι. τήν γάρ επί χρημασι γενομένην ανθρώποις φιλιαν αναλισκουμένοις έκ του επί πλειστον ζυνοσκανάσθαι τοίς χρήμασι. δεί τοίνυν Ρωμαίους τακτόν τι φέρειν έπέτειον Πέρσαις". Πρβλ. Bury, *Later Roman Empire* II, σελ. 98, Rubín, *Justinian*, σελ. 331, Güterbock, *Byzanz und Persien*, σελ. 48.
88. Προκόπιος, *Πόλεμοι*, II 10,22-23 : "Ούκοῦν"οί πρέσβεις έφασαν "υποτελεις Πέρσαι βούλονται Ρωμαίους ές φόρου απαγωγήν έχειν " Ουκ, αλλά στρατιώτας οικείους" ο Χοσρόης ειπεν "έξουσι τό λοιπόν Πέρσας Ρωμαίοι, μισθόν της ύπουργίας αύτοις χορηγούντες ρητόν" επει καί Ουννων τισί καί Σαρακηνοίς έπέτειον χορηγείτε χρυσόν, ου φόρου αύτοις υποτελεις όντες, άλλ όπως άδηρωτον γήν τήν υμετέραν φυλαξώσιν ές τόν πάντα αίωνα".
89. Προκόπιος, *Πόλεμοι*, II 10, 24.
90. Μαλάλας, 477, 13 κ.έ. : "έν αύτῷ δε τῷ χρόνῳ υπέστρεψαν έκ τῶν Περσικῶν Ερμογένης καί Ρουφίνος, έπιφερόμενοι μεθ'εαυτῶν καί πάκτα ειρήνης τῶν δύο πολιτειῶν Ρωμαίων τε καί Περσῶν τῶν δύο πολιτειῶν άχρι της τῶν άμφοτέρων ζωης, αναδοθέντων μέν Πέρσαις τό μέρος τῶν Φαραγγίων μετά πάντων τῶν αίχμαλώτων, Ρωμαίοις δε τά κάστρατά περιληφθέντα υπό Περσῶν σύν τοίς παραληφθείσι, συνθεμένων τῶν δύο βασιλέων καί όνομασάντων έν τοίς πάκτοις έαυτούς άδελφούς είναι κατά τό άρχαίον έθος, καί ίνα

- εἰ τις δεηθῆ ἑαυτῶν ἢ χρημάτων ἢ σωμάτων εἰς συμμαχίαν, ἀφιλονείκως παράσχωσι." Πρβλ. Rubīn, *Justinian*, σελ. 297, ὁ ὁποῖος μιλά γιά συμμαχία μέ ἀμοιβαία ὑποχρέωση ὑλικῆς βοήθειας, ἡ ὁποία ἀνανεώνει τή συνθήκη τοῦ 422. Γιά τούς λόγους πού ἔχουμε ἤδη ἐκθέσει, ἀν πρόκειται γιά ἀνανέωση κάποιας παλαιᾶς συμμαχίας, τότε πρόκειται γιά αὐτήν τοῦ 408.
91. Πρβλ. παραπάνω, σημ. 62.
92. Μένανδρος, ἀπόσπ. 11, σελ. 206 κ.έ.
93. Ἁγαθίας Δ. 30,9: "...καί πέρας ἐς τόδε ξυνηθέτην, ἐφ' ᾧ Ῥωμαῖους τε καί Πέρσας κατέχειν μέν ἀπαντα, ὧν ἤδη εὐτυχανον κατά τήν Λαζῶν χώραν πολέμου θεσμῶ ἐπειλημμένοι, εἴτε πολισμάτ' γε εἴτε φρούρια εἶεν, ἡσυχίαν δέ ἀγειν ἐφ' ἑαυτῶν καί ἡκίστα κατ' ἀλλήλων παρατάττεσθαι, ἕως ἐς ἕτερόν τι μείζον καί τελευτώτερον τῷ ἑκατέρωθεν ἀρχον ἑυμβαίῃ". Βλ. Bury, *Later Roman Empire* II, σελ. 120.
94. Μένανδρος, ἀπόσπ. 11, σελ. 208: "Πέρσαι μέν διηνεκεῖς ἠξίουν ἔσεσθαι τὰς σπονδάς, πρὸς δέ γε καί χρυσίον ῥητόν ἐφ' ἑκάστῳ ἐνιαυτῷ ὑπέρ τοῦ μὴ κεκρησθαι τοῖς ὅπλοις κομίζεσθαι ἀπὸ Ῥωμαίων... Ῥωμαῖοι δέ τούναυτίον ὀλιγοχρονίους τὰς ξυνηθῆκας εἶναι ἐβούλοντο, πρὸς τῷ μῆτε μὴν κατατιθέναι τι ὑπέρ τῆς εἰρήνης".
95. Μένανδρος, ἀπόσπ. 11, σελ. 208: "...τέλος ἔδοξεν ὥστε ἐπ' πενήκοντα μέν ἔτη ξυνεστάναι τήν εἰρήνην, Ῥωμαῖοις δέ ἐπιδοθῆναι τήν Λαζικήν ἄστερράς τε εἶναι καί ἐρρωμένους τὰς συνθήκας καί κρατεῖν ἑκασταχόσε, τοῦτο μέν κατά τήν ἐν τούτῳ δέ καί ἐν Ἀρμενίᾳ, ἀλλά γάρ καί ἐν αὐτῇ ἄρηου τῆ Λαζική, οὕτω μὲντοι ὡς τριάκοντα χιλιάδας ἐτησίως χρυσοῦ νομίματος ἀποπέρεσθαι Πέρσας τῆς εἰρήνης ἕνεκα ἀπὸ Ῥωμαίων."
96. Μένανδρος, ἀπόσπ. 11, σελ. 212: "Καί δὴ δόγμα ἐγγράφῃ πρώτον ὡς διὰ τῆς στενοπορίας τῆς εἰσόδου τοῦ λεγομένου Χορουτζόν καί τῶν Κασπίων Πυλῶν μὴ ἐφεῖναι Πέρσας ἢ Θύννους ἢ Ἀλανούς ἢ ἕτερους βαρβάρους πάροδον ποιεῖσθαι κατά τῆς Ῥωμαίων ἐπικρατείας ἢ μῆτε δὴ Ῥωμαῖους ἐν αὐτῷ ὄρηου τῷ χώρῳ, μῆτε ἐν ἄλλοις Μηδικοῖς ὄριοις στράτευμα στέλλειν κατά Περσῶν."
97. Ὅπως π.χ. τὰ "δόγματα" Ε', Η', Ι'.
98. Güterbock, *Byzanz und Persien*, σελ. 69
99. Θεοφύλακτος Σιμ., III. 9,11.
100. Πρόκειται γιά τήν περίφημη "ἐν Ἰση μοίρα" συνθήκη εἰρήνης (Θεοφύλακτος Σιμ., V. 14,2), μέ τήν ὁποία ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἀπέκτησε ἕνα μεγάλο τμήμα τῆς Περσαρμενίας. Πρβλ. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, I. Regesten von 565-1025*, München-Berlin 1924, ἀρ. 104. Ἀκόμα M. J. Higgins, *International Relations at the Close of the sixth Century*, *The Catholic Historical Review* 27 (1941), σελ. 279-315.

B I Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

N. Adontz, Armenia in the Period of Justinian (μτφ. N. Garsofian), Lisbon 1970.

W.E.D. Allen, A History of the Georgian People, London 1932.

B. Altaner-A. Stuiber, Patrologie, Freiburg/Br. ⁸1978.

F. Altheim, Geschichte der Hunnen τόμ. 1-5, Berlin 1959-1962.

R.A. Anderson, Alexander at the Caspian Gates, Transactions of the American Philological Association 59 (1928), σελ. 130-163.

H. Antoniadès -Bibicou, Recherches sur les douanes à Byzance. L'"octava", le "kommerkion" et les commerciaux [Cahiers des Annales, 20], Paris 1963.

U. Asche, Roms Welt Herrschaftsidee und Aussenpolitik in der Spätantike im Spiegel der Panegyrici Latini, [Habelts Dissertationdrucke. Reihe Alte Geschichte, 16], Bonn 1983.

P.A. Barceló, Roms Auswärtige Beziehungen unter der Constantinischen Dynastie (306-363). [Eichstätter Beiträge, 3], Regensburg 1981.

N. Baynes, Rome and Armenia in the fourth Century, The English Historical Review 25 (1910), σελ. 625-643.

H. Bengtson, Grundriss der römischen Geschichte, I: Republik und Kaiserzeit bis 284 n. Ch., München ²1970.

S. Brock, A Martyr at the Sasanid Court under Vahran II: Candida, AnalBoll 96 (1978), σελ. 167-181.

R. Browning, The Emperor Julian, London ³1977.

J.B. Bury, History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian, τόμ. I-II, New York 1958.

A. Cameron, Agathias on the Sassanians, DOP 23/24 (1969-70), σελ. 69-178.

C. Capizzi, L'imperatore Anastasio I. [Orientalia Christiana Analecta, 184], Roma 1969.

A. Čecašova, Jesu Stilit ili Prokopij, Vizantiskij Vremmenik 42 (1981), σελ. 71-77.

- V. Chapot, La frontière de l'Euphrate de Pompée à la conquête Arabe. [Studia Historica, 33], Paris 1907 (φωτομ. άνατ. Roma 1967).
- A. Christensen, L'Iran sous les Sassanides, Copenhague ²1944 (φωτομ. άνατ. Osnabrück 1971).
- A. Christensen-W. Ensslin, Sassanid Persia: Cambridge Ancient History XII, Cambridge Univ. Press., ³1961, σελ. 109-137.
- V. Christides, Saracen's "Prodosia" in Byzantine Sources, Byz 40 (1970), σελ. 5-13.
- E. Chrysos, Some Aspects of Roman-Persian Legal Relations, Κληρονομία 8 (1976), σελ. 1-60.
- E. Chrysos, The Title βασιλεύς in Early Byzantine International Relations, DOP 32(1978), σελ. 29-75.
- B. Croke, Evidence for the Hun Invasion of Thrace in A.D. 422, Greek, Roman and Byzantine Studies 18(1977), σελ. 347-367.
- B. Croke, Anatolius and Nomus: Envoys to Attila, ByzSlav 42(1981), σελ. 159-170.
- A. Demandt, RE Suppl. XII (1970), στ. 553-790, λήμμα Magister Militum.
- P. Devos, Les Martyrs persans à travers leurs actes syriaques, Atti de Convegno sul tema: La Persia e il mondo graeco-romano (Roma 11-14 Aprile 1965), [Acc. Naz. dei Lincei, Probl. att. di sc. e di cult., quad 76, Roma 1966], σελ. 213-242.
- L. Dillemann, Haute Mesopotamie Orientale et pays adjacents, Paris 1962.
- F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, I: Regesten von 565-1025, München-Berlin 1924.
- W. Elert, Der Ausgang der altkirchlichen Christologie, Berlin 1957.
- W. Ensslin, Zu den Kriegen des Sassaniden Schapur I: Sitzungsberichte d. Bayer. Ak. d. Wiss. phil.-hist. Kl., 1947,5, München 1949.
- N. Garsoïan, Le rôle de l'hierarchy chrétienne dans les rapports diplomatiques entre Byzance et les Sassanides, Revue des Études Arméniennes 10 (1973-74), σελ. 119-138.
- R. Grousset, Histoire de l'Arménie des origins à 1071 [Le regard de l'histoire], Paris ²1973.

- A. Güldenpenning, Gesichte des oströmischen Reiches unter den Kaisern Arcadius und Theodosius II, Amsterdam ²1955.
- K. Güterbock, Römisch-Armenien und die römischen Satranien im vierten bis sechsten Jahrhundert: Festgabe J. Th. Schirmer, Königsberg i.Pr. 1900 (ἀνατ. 1970).
- K. Güterbock, Byzanz und Persien in ihren diplomatisch-völkerrechtlichen Beziehungen in Zeitalter Justinians. Ein Beitrag zur Geschichte des Völkerrechts, Berlin 1906.
- R. von Haehling, Die Religionszugehörigkeit der hohen Amtsträger des römischen Reiches seit Constantinus I Alleinherrschaft bis zum Ende der Theodosianischen Dynastie (324-450 bzw. 455 n.Chr.). [Antiquitas, σειρά 3/23], Bonn 1978.
- R. Helm, Untersuchungen über den auswärtigen diplomatischen Verkehr des römischen Reiches im Zeitalter der Spätantike [Archiv f. Urkundenforschung], Frankfurt a.M. 1932.
- H. Herrera Cajas, Las relaciones internacionales del imperio Bizantino durante la epoca de las grandes invasiones, Santiago-Chile 1972.
- M.J. Higgins, International Relations at the Close of the sixth Century; The Catholic Historical Review 27 (1941), σελ. 279-315.
- G. Hoffmann, Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer [Abhandl. für die Kunde des Morgenlandes, 7/3]. Leipzig 1880 (=Liechtenstein 1966).
- K. Holum, Theodosian Empresses. Women and Imperial Dominion in Late Antiquity, California 1982.
- K. Holum, Pulcheria's Crusade A.D. 421-22 and the Ideology of Imperial Victory, Greek, Roman and Byzantine Studies 18 (1977), άρ. 2, σελ. 153-172.
- E. Honigmann, Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen, στο: A.A. Vasiliev, Byzance et les Arabes, τόμ. III, Bruxelles 1935.
- F. Justi, Iranisches Namenbuch, Marburg 1895.
- W.E. Kaegi Jr., Constantins and Julians Strategies of Strategic Surprise against the Persians, Athenaeum 69 (1981), σελ. 209-213.

- J. Karayannopoulos, Das Finanzwesen. des frühbyzantinischen Staates [Südeuropäische Arbeiten, 52], München 1958.
- M. Kaser, Das römische Privatrecht, II : Die nachklassischen Entwicklungen, München ²1975.
- I. Kavar, The Arabs in the Peace Treaty of 561, Arabica 3 (1956), σελ. 181-213
- J. Keil, Die Familie des Praetorianerpräfekten Anthemius, Anzeiger der Akademie der Wiss. in Wien, Phil.-Hist. Klasse, 79 (1942), σελ. 185-203.
- Kiessling, RE VIII 2 (1913), στ. 2583-2615, λήμμα Hunni.
- Κ. Kirchner, Bemerkungen zu Prokops Darstellung der Perserkriege der Anastasios, Justin und Justinian von 502 bis 532, Wissenschaftliche Beigabe zum Michaelis-Programm der Groszen Stadtschule...zu Wismar, Wismar 1887.
- Κ. Kretschmer, RE II A, 1 (1921), στ. 13-14, λήμμα Sarmatica: portae
- J. Labourt, Le Christianisme dans l'Empire Perse sous la dynastie Sassanide, Bibliothèque de l'Enseignement de l'Histoire Ecclésiastique, Paris ²1904.
- D.M. Lang, Lives and Legends of the Georgian Saints. Selected and Translated from the original Texts, London 1956.
- D.M. Lang, A Modern History of Georgia, London 1962.
- D.M. Lang, The Georgians, London 1966.
- M. le Quien, Oriens Christianus, τόμ I-III, Paris 1740 (φωτομ. άνατ. Graz 1958).
- A. Lippold, Die Kaiser Theodosius der Grosse und Theodosius II, Stuttgart 1972 (=RE Suppl. XIII).
- R.S. Lopez, Silk Industry in the Byzantine Empire, Speculum 20 (1945), σελ. 1-42 (άνατ. Variorum Reprints : R.S. Lopez, Byzantium and the World around it : Economic and Institutional Relations, III, London 1978.)

- J.O. Maenchen-Helfen, The World of the Huns, Berkley-Los Angeles-London 1973.
- J. Marquart, Beiträge zur Geschichte und Sage von Ērān, Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft 49 (1895), σελ. 620-672.
- J. Marquart, Ērānšāhr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenaci, mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen, [Abhandl. u. königl. Gesell. d. Wiss. zu Göttingen, phil.-hist. Klasse N.F. III 2], Berlin 1901.
- J. Marquart, Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge, Leipzig 1903.
- R. Mepiaschwili-W.Zinzadse, Die Kunst des alten Georgien, Erfurt 1977.
- E. Merten, De bello persico ab Anastasio gesto. [Comment. phil. Jen. VII, II], Leipzig 1905.
- Th. Mommsen, Römische Geschichte, Berlin 1885.
- Χ. Μπαρτικιάν, Τό Βυζάντιον εἰς τὰς ἀρμενικὰς πηγὰς [Βυζαντινὰ κείμενα καὶ μελέται, 18], Θεσσαλονίκη 1981.
- Th. Nöldeke, Geschichte des Reichs der Sassaniden: Aufsätze zur persischen Geschichte, Leipzig 1887, σελ. 86-134.
- J. Ortiz de Urbina, λήμμα Aphraates, Lexikon für Theologie und Kirche, τόμ. I, στ. 687-688, Freiburg/Br. ²1957.
- P. Peters, Une Passion Arménienne, AnBoll 28 (1909), σελ. 399-415.
- P. Pieler, L'aspect politique et juridique de l'adoption de Chosroès proposée par les Perses à Justin, Revue International des Droits de l'Antiquité, σειρ. 3, 19 (1972), σελ. 399-433.
- A. Piganiol, L'Empire Chrétien, Paris 1947 (β' έκδοση βελτιωμένη από: A. Chastagnol, Collection hier, Paris 1972).
- N. Pigulevskaja, Les villes de l'État Iranien aux époques parthe et sassanide, [Documents et recherches, VI], Paris 1963.
- N. Pigulevskaja, Byzanz auf den Wegen nach Indien [Berliner Byzantinische Arbeiten, 36], Berlin-Amsterdam 1969.

- J.P.M. van der Ploeg, Le Christianisme en Perse Sassanide, Persica 7 (1975-78), σελ. 137-143.
- G. Rawlinson, The seventh Great Oriental Monarchy, or the Geography, History and Antiquities of the Sassanian or New Persian Empire, London 1876.
- R.-T. Ridley, Notes on Julian's Persian Expedition (363), Historia 22 (1973) σελ. 317-330.
- B. Rubin, Das Zeitalter Justirians, Berlin 1960.
- B. Rubin, RE XXII I (1957), στ. 273-599, λήμμα Prokopios von Kaisareia.
- F.H. Russel, The Just War in the Middle Ages, Cambridge ²1977.
- L. Schmidt, Geschichte der Wardalen, München ²1942 (ἀνατ. München 1970).
- P. Schwarz, Iran im Mittelalter nach den arabischen Geographen, (ἀνατ. Hildesheim), New York 1969.
- U. Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt; τόμ. I-VI, Stuttgart 1966 (= ²1922).
- U. Seeck, RE IV 1 (1900), στ. 622-679, λήμμα comites.
- U. Seeck, RE VIII 1 (1912), στ. 46-47, λήμμα Helion.
- U. Seeck, Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr., Stuttgart 1910 (ἀνατ. Frankfurt a. M. 1964).
- B. Stallknecht, Untersuchungen zur römischen Aussenpolitik in der Spätantike, 306-395 n. Chr. [Habelts Dissertationsdrucke. Reihe Alte Geschichte, 7], Bonn 1969.
- E. Stein, Perse Sassanide, Muséon 53 (1940), σελ. 123-133.
- E. Stein, Histoire du Bas-Empire, τόμ. I-II, Paris-Brügge 1959 (ἀνατ. Amsterdam 1968).
- R.H. Storch, The Trophy and the Cross: Pagan and Christian Symbolism in the Fourth and Fifth Centuries, Byz 40 (1970), σελ. 105-117.
- J. Straub, Die Sassaniden als Aemuli Imperii im Urteil des Ammianus Marcellinus, Akten des Byzantinischen Symposiums im Rahmen der Eirene-Tagung, Prag 1982 (ὕπό ἐκτύπωσιν).

- J. Sturm, RE XVII 1 (1936), στ. 714-757, λήμμα Nisibis.
- E. Täubler, Zur Geschichte der Alanen, Klio 9 (1909), σελ. 14-28.
- E. Täubler, Imperium Romanum I: Die Staatsverträge und Staatsverhältnisse, Leipzig/Berlin 1913.
- E.A. Thompson, The Foreign Policies of Theodosius II and Marcian, Hermathena 76 (1950), σελ. 58-75.
- W. Tomaschek RE III 1 (1897), στ. 489, λήμμα Βιραπαράχ.
- C. Tumanoff, Studies in Christian Caucasian History, Washington 1963.
- H. Treidler, RE XXII 1 (1953), στ. 322-333, λήμμα Portae Caspiae.
- A. Vasiliev, Justin the First, Cambridge/Mass 1950.
- S. Verosta, International Law in Europe and Western Asia between 100 and 650 A.D. : Receuil des Cours, Académie de droit international, τόμ. 113, Leyden 1966.
- S. Vryonis, The Question of the Byzantine Mines, Speculum 37 (1962), σελ. 1-17.
- B.H. Warmington, Objectives and Strategy in the Persian War of Constantius II: Limes-Akten des XI. Internationalen Limes-kongresses, (Budapest 1977), σελ. 509-520.
- F.H. Weissbach, RE V A,2 (1934), στ. 1922-1928, λήμμα Theodosiopolis.
- G. Widengren, The Establishment of the Sasanian Dynasty in the Light of New Evidence, Atti de Conv. inter. sul tema: La Persia nel Medioevo (Roma 31 Marzo - 5 Aprile 1970), [Acc. Naz. dei Lincei, Prob. att. di sc. e di cult., quad. 160, Roma 1971], σελ. 711-782.
- G. Wirth, Julians Perserkrieg. Kriterien einer Katastrophe: Julian Apostata, Darmstadt 1978, σελ. 455-507.
- E. Zachariä von Lingenthal, Eine Verordnung Justinians über den Seidenhandel aus den Jahren 540-547, Mémoires de l'académie impériale des sciences de St. Pétersbourg, sér. 7, τόμ. IX, 6, St. Petersburg 1865, σελ. 1-19.
- K.H. Ziegler, Die Beziehungen zwischen Rom und dem Partherreich. Ein Beitrag zur Geschichte des Völkerrechts, Wiesbaden 1964.

